Літопис революції

ЖУРНАЛ
ІСТПАРТУ
ЦККП(Б)У

№ 6

РІК ВИДАННЯ СЬОМИЙ

1928 ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ІСТПАРТ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (БІЛЬШОВИКІВ) УКРАЇНИ

ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ КП(б)У ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ

№ 6 (33)

ЖОВТЕНЬ—ГРУДЕНЬ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1928

[9 : 323 . 2 (47) (03) (47.714) = 9179]

Укрголовліт № 27/ж. 10/I 1928 Зам. № 303 Тир. 2600.

ЗМІСТ

I. СТАТТІ

Стор.

Р. Шпунт.— М. Н. Покровский, как историк 7
М. Редін.— До історії Всеукраїнського залізничого страйку 1918 року. 25
Я. Шелыгин.— Партизанская борьба с гетманщиной и австро-германской оккупацией 61
Ст. Кокошко.— Боротьба з економізмом у Київській організації РСДРП (1899 — 1902 р.р.) 102
М. Свідзінський.— Селянські спілки на Україні в революції 1905 року 141
Э. Когон.— Крестьянское движение в Екатеринославском уезде в 1905 г. 169

II. СПОГАДИ

В. Аверин.— Под гнетом австро-германского империализма 233
Ю. Белопольский.— Из воспоминаний 273
П. Попов.— Московська група „лівих" в УСДРП 287
В. Бородайко.— До 10-річчя „Західно-Української республіки" . 304

С. Федулкин.— Революционная Жмеринка 312

III, ДИСКУСІЙНИЙ ВІДДІЛ

М. Гарін.— Як не треба писати історії 321
І. Редькіна.— До питання про особливості пролетарської революції на Україні 333

IV. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Огляди: В. Лапіна.— Огляд Жовтневої літератури, що її видав Істпарт ЦК КП(б)У та Всеукраїнська Жовтнева комісія 353
Рецензії: П. Кияниця.— М. Яворський. „Історія України в стислому нарисі". В. Медзинський.— „Н. Г. Чернишевський. 1828 — 1928". Поссе. Штейн. Волосевіч.— „Самая краткая история ВКП(б)". Г. Куль.— Н. Савко. „Очерки по истории партийной организации в Красной армии". С. Баранник. Я. Шафір.— „Белогвардейцы и крестьянство". С. Б.— К. Терешкович — „Московская революционная молодежь в 80-х г.г. и С. В. Зубатов" 361
По журналах: В. Медзинський.— Летописи Марксизма 377

Нові книжки 381
Видання Істпарту ЦК КП(б)У 385

V. ХРОНІКА

С. Розин.— О работе передвижной выставки Музея Революции УССР. 391
Систематичний покажчик матеріялів, уміщених в журналі „Літопис Революції" за 1928 рік 395

I

C T A T T I

Р. ШПУНТ

М. Н. ПОКРОВСКИЙ, КАК ИСТОРИК

Марксистская наука и широкая советская общественность, совместно с коммунистической партией, отпраздновали шестидесятилетний юбилей большевика революционера-ленинца, историка-марксиста и блестящего педагога Михаила Николаевича Покровского.

60 лет не малый отрезок времени. Последнее же шестидесятилетие было особенно динамично и как нельзя более насыщено событиями и социальными катаклизмами.

В начале этого отрезка времени — на его пороге — стоит Парижская Коммуна, давшая толчок к организации рабочего класса во всем мире, в конце — пролетарская революция и установление диктатуры пролетариата на одной шестой части земного шара.

Первое десятилетие этого славного 60-тилетнего периода — 70-е годы — характеризуется выступлением народников, от революционного наследства которых мы не отказываемся; в следующие за ним десятилетия происходит оформление рабочего класса в России, организация его авангарда — стальной большевистской партии, выросшей в последнее десятилетие в могучую миллионную ленинскую ВКП(б).

На пороге этого периода основоположники марксизма, Маркс и Энгельс, вооружают пролетариат могучим оружием — научным методом диалектического материализма. Во вторую его половину (в последнее тридцатилетие) происходит блестящее развитие и применение марксизма к эпохе империалистических войн и социалистических революций Лениным.

Влияние Марксового учения во второй половине этого периода — вообще на научную мысль и, в особенности, на ее обществоведческий сектор, в частности, было огромно. Без ознакомления с основными вехами этого периода трудно понять развитие и историографической мысли, а следовательно, и исторических работ Покровского.

Влияние политики на историческую науку огромно. Характерной чертой в работах Покровского и является открытое признание этого влияния на творчество историка в противоположность немарксистам историкам, отрицающим его. Бесспорно,

конечно, что в основе всякой исторической схемы лежат факты, но вопрос заключается в том, как эти факты отражены историком в его работах. Тов. Покровский по этому поводу пишет следующее:

> „Эту ошибку совершают многие товарищи очень авторитетные. Они говорят: „это установлено в науке", приводят ссылки на тот или другой курс Ключевского, Платонова, на работы Чичерина, Соловьева. „Это, говорят, факты, такие факты были", а между тем, дорогие товарищи, это вовсе не факты. Это — идеология, т.-е. отражение фактов (я не знаю, как сказать) в вогнутом или выпуклом зеркале с чрезвычайно неправильной поверхностью. Что такое идеология? Это есть отражение действительности в умах людей, сквозь призму их интересов, главным образом, интересов классовых. Вот что такое идеология. В этом смысле всякое историческое произведение есть прежде всего образчик известной идеологии" . . . „Ко всякой исторической книжке, — говорит далее тов. Покровский, — надо иметь ключ, все равно, как имеешь ключ к шифру, и только когда вы сумеете расшифровать историческую книжку, только тогда вы действительно будете в состоянии пользоваться ею" [1]).

Характерную черту различия между общественными науками и науками о природе Покровский как раз и видит в непосредственной зависимости первых от того политического мировоззрения, которое господствует в данную эпоху. „Общественные науки, — говорит он, — тем отличаются от наук о природе, что они отражают в себе классовую борьбу совершенно непосредственно, всякий эпизод классовой борьбы дает свое научное отражение в области обществоведения. Это очень крупное различие" [2]).

Такое отношение к исторической науке позволило Покровскому создать „новую" историографию. Его работа — „Классовая борьба и русская историческая литература"—воздвигнула леса для будущей марксистской историографии. Методологическими основами этой историографии являются: рассматривание каждой исторической школы в целом, каждого историка — в отдельности, их историческое творчество, в первую очередь, как „опрокинутую классовую борьбу в прошлое", установление связи между историческим мировоззрением и политическими идеями, что дает возможность „расшифровать", выделить „идеологию" и обнажить факты.

---

[1]) Покровский М. Н. „Борьба классов и русск. истор. литература". П. 1922. стр. 8 — 9.

[2]) Его же — „Обществен. наука за 10 лет". „Вестник ком. академии", № 26. М. 1928, стр. 5.

Покровский не ограничился только тем, что дал методологический ключ для анализа исторических работ, — он потребовал приминения такого же метода и к себе. В 1923 г. в журнале „Под знаменем марксизма" появляется статья М. Рубинштейна — „М. Н. Покровский — историк России". Михаил Николаевич в том же номере журнала дает свои „несколько замечаний" на эту статью. В них он устанавливает связь между своим историческим развитием и историей классовой борьбы в XX столетии, вскрывая при этом влияние на свое марксистское оформление различных этапов классовой борьбы. Такие „заметки" в духе „самокритики" у Покровского можно встретить нередко. Нужно сказать с уверенностью, что наилучший анализ исторических работ Покровского дан самим их автором. И в дальнейшем, анализируя историческую мысль юбиляра, нам не раз придется прибегать к критическим замечаниям о самом себе самого Михаила Николаевича.

* * *

В эпоху последнего шестидесятилетия, во вторую ее половину, Покровский и вошел, как научный работник. Это был период кризиса исторической науки, в первую очередь немецкой, как наиболее передовой и развитой. К этому времени относится появление по философии истории работ Риккерта, Вильдебанта, Бернгейма и Вундта.

В России этот кризис со всей остротой обнаружился во время гражданской войны, при первом же проявлении признаков неизбежной гибели помещичье - буржуазной контр - революции и победы пролетариата. Его первым выразителем здесь оказался Виппер. Кризис этот проявился в резком противопоставлении истории, как науки, наукам о природе, — заявлению, что историческая наука не может выводить законы, намечая тем самым вехи дальнейшего развития исторического процесса, что об'ект ее изучения (по мнению новых философов от истории) — факты и явления — индивидуальны и не повторяются, а посему — в задачи истории не входит установление законов развития общества. Безусловно, что в основе этих рассуждений лежит бесспорный факт загнивания капитализма, что переживаемый период таков, при наличии какого для идеологов буржуазии признание законов развития общества означает не что иное, как расписаться в смерти своего класса. Накопленные и проверенные исторической наукой факты рисовали историческую обреченность капиталистического общества. Одной идеологии для истолкования фактов, для их примирения с классовой борьбой уже было недостаточно. Тут - то как раз и пришла на помощь спекулятивная, перерастающая в мистицизм, признавшая неот'емлемые, навсегда данные черты народной психологии философия. Путь от Риккерта через

Вундта лежал, несомненно, к мистицизму. Кризис исторической науки означал отход от реальной почвы фактов у ее авторов.

Против школы Риккерта Покровский выступил со своею статьею — „Идеализм и законы истории" — еще в 1904 г. [1]). В этой статье он доказывает, что история есть наука, что на основе изучения исторических фактов можно вывести стройные законы развития общества. В своих очерках „История русской культуры", Покровский вновь останавливается на учении Риккерта и его учеников. Он говорит:

> „Новейшие немецкие философы — Риккерт и его школа, правильно поняли задачу, взяв весь спор исторического идеализма с историческим материализмом, как спор свободной воли против необходимости. Беда для них только в том, что в науке спор этот давно решен. Свободная воля осталась только в богословии и в тесно с ним связанной метафизике" [2]).

Будучи марксистом, Покровский не только смог остаться на почве фактов, но и конструировать их в стройную логическую концепцию русского исторического процесса. Этим Покровский отличается от целой плеяды молодых русских ученых, хотя и вышедших, как и он, из университетской среды, но оказавшихся неспособными оставаться на почве фактов. Этот отход от почвы фактов оказался не только отходом от марксизма (Туган-Барановский), но и приходом в самые крайние ряды консерватизма (Петр Струве).

Недаром в числе своих предшественников (предшественников российской исторической науки) Покровский называет целый ряд ее видных деятелей, стоявших на почве фактов.

> „Мы считаем, — говорит он, — нашими предшественниками всех великих открывателей и истолкователей исторических фактов, какие действовали в нашей области в рядах предшествующих поколений. И Шлецер, и Эверс, и Соловьев, и Ключевский — наши предшественники. Мы не преклоняемся перед ними со слепой покорностью авторитета, — мы критикуем их, но мы не думаем отрицать, что многому от них научились и без их работ не были бы возможны и наши работы" [3]).

В 90-х годах прошлого столетия русская историческая наука как раз стояла на почве фактов; мало того: интерпретацию этим фактам она давала в духе „экономического материа-

[1]) „Правда", кн. 2 — 3. М. 1904 г.

[2]) „Очерки по истории русской культуры", ч. 1. М. 1914 г. Цитирую по изданию 1923 года. — П.

[3]) М. Покровский. „Выставка советских исторических книг и документов немецкой Академии Наук". „Правда", от 15/VII 1928 г.

лизма"—фронт „экономического материализма" тянулся от Плеханова и Ленина — слева, до Максима Ковалевского и Милюкова — на крайнем правом фланге" [1]). Конечно, от этого получалось, что „широчайшее „марксистское пятно", вдруг расплывавшееся чуть не на всю российскую историографию, при таких условиях должно было отличаться не только неопределенностью очертаний, но и большой тусклостью окраски" [3]).

Такой единый фронт мог создаться лишь благодаря той обстановке, в какой происходила классовая борьба. На царизм тогда наступал не только пролетариат, но и буржуазия. Фронт этот, конечно, осуществлялся на основе ленинской формулы „врозь итти, вместе бить". Экономическое об'яснение истории для буржуазии тогда еще было приемлемо. В этом надо искать одну из причин расцвета так называемого легального марксизма и появления такого большого количества „марксообразных" профессоров истории. Из всех них до конца последовательным марксистом оказался только Покровский. Классовая борьба в России, переливаясь через край и вступая в этап „уличной" борьбы, начала производить размежевание в едином фронте экономического материализма. В этом размежевании в русской историографии необходимо отметить следующие три последовательно нараставшие и сменявшие друг друга этапа: первый — соответствующий кризису в промышленности и началу политического выступления пролетариата, второй — революции 1905 г. и третий — Октябрьской революции.

Начало оформлению марксистской истории положили работы Ленина. Покровский по этому поводу говорит:

„Только к самому началу нового столетия подлинный революционный марксизм, погребенный под грудой мусора, начал выбираться на свет: появились в легальном издании такие крупные работы Ленина, как „Развитие капитализма в России" [3]).

У нас на Украине оформление революционной марксистской исторической мысли было несколько иное, чем в России, хотя и имело с последней некоторые общие места.

На Украине единый фронт „экономического материализма" существовал уже в 80-годах. На крайнем левом фланге его стоял Зиббер, на крайнем правом — радикал Драгоманов и посредине — молодые „друзья" Подолинский и Бачинский. Такое „единство" обусловливалось превалированием, так сказать, в материализме „экономизма" над „историзмом" вплоть до Октябрьской революции. Правый фланг этой единой цепи на Украине сумел быстрее и более отчетливо выделиться, он здесь оказался способным дать свою, по сути мелкобуржуазную,

---

[1]) М. Покровский. „Задачи общества историков - марксистов". „Ист. маркс.", т. 1 - й, стр. 5.

[2]) Там же.

[3]) Покровский. „Задачи общества истор.- маркс.", т. 1. 1926 г.

историческую концепцию (Грушевский). Революционно-марксистский же левый фланг смог выделиться и оформиться только лишь во время гражданской войны, в результате кризиса мелкобуржуазного социализма.

И это понятно: идея национального освобождения — идея прогрессивная для развития производительных сил страны — на Украине (в условиях борьбы с царизмом) содействовала оформлению правого крыла.

Те же отдельные представители украинской интеллигенции, которые путь к национальному самоопределению видели в борьбе за общеклассовые пролетарские интересы, в тесном переплетении с последними отходили от национально-украинского фронта и примыкали к общеклассовому российскому фронту; примером может служить Тучапский — основатель „Союза освобождения рабочего класса в Киеве". Фронт революционно-марксистской исторической мысли, точно так же, как фронт пролетариата России и Украины, таким образом, был общим. Первые русские историки-марксисты поэтому разрабатывали историю не только русского народа, но и касались других, находящихся на территории Российской империи, исходя из принципа территориальности.

Другой характерной чертой марксистской историографии в России является складывание и оформление в этот период ее исторических схем и концепций; происходит оно на фоне идеологической борьбы с чуждыми ей другими концепциями — с одной стороны, и резкой борьбы за чистоту метода внутри самой себя — с другой.

Первому призыву историков-марксистов пришлось выдержать большую борьбу с народниками, с их суб'ективной социологией, с попытками наделить русский исторический процесс чертами с мобытности, с противопоставлением его, тем самым, ходу исторического процесса Западной Европы. На этой стадии борьбы историкам-марксистам пришлось быть больше социологами, чем историками, так как в первую очередь нужно было очистить поле от мусора выдуманной народниками самобытности. На долю второго призыва выпала честь заняться непосредственно исторической работой.

Покровский в своей статье „М. Г. Чернышевский, как историк" [1]), написанной уже в наши дни, так характеризует задачу первого призыва историков-марксистов:

„Материалистической историографии пришлось проделать очень большую работу по разрушению этого основного предрассудка историографии идеалистической, будто у нас все не так, как у других" [2]).

Задачу второго призыва, в отличие от первого, Покровский формулирует следующим образом:

[1]) „Историк-марксист", том 8, 1920 г.
[2]) Там же, стр. 6.

„Но и признание основного единообразия исторических процессов различных стран и отрицание творческой роли личности в истории — все это вещи весьма элементарные, давным давно нашим поколением усвоенные и переваренные. Как от всего переваренного, от них остался также некоторый „резидиум", который пришлось отбросить; и мы теперь знаем, что и историческое единообразие в истории отдельных стран глубже, нежели кажется с первого взгляда, и личность в истории играет большую роль, чем сначала казалось. Для того, чтобы попасть в цель, всегда необходимо сначала дать перелет".

Коротко: первому призыву историков-марксистов пришлось заняться марксистско-социологической разработкой исторического процесса, второму — марксистско-исторической.

На грани этих двух периодов находится 4-хтомная работа Покровского — „Русская история с древнейших времен", в которой автор расправляется со старыми концепциями и дает первую марксистскую периодизацию для русского исторического процесса.

„Нам казалось, — говорит Покровский, — что мы историю хорошо знаем, а вот, когда мы в архивы пошли и в архивах копнулись, оказалось, что мы ничего не знаем, потому что буржуазный историк извлекал оттуда только то, что подходило под его схему, затем сшивал эту схему белыми нитками. Мы белые нитки выдернули, вся структура развалилась, получились подлинные кусочки" . . . [1]).

Эти слова, сказанные Покровским в связи с изменением у него представлений о пугачевщине и декабристах, нам кажется, можно применить с большим успехом и для характеристики всех других его работ и его отношения к ним.

Покровский сам заявляет в другом месте, что „окончательная концепция русского исторического процесса" изложена им „в учебнике „Сжатый очерк" [2])" [3]). Далее, он неоднократно указывает, что окончательное представление о всем своеобразии русского исторического процесса, т.-е. создание своей собственной концепции, произошло у него позже Октябрьской революции.

Русская марксистская историография, проделавшая по отношению к демократической историографии путь деконструктивный, принялась за создание своей концепции. Этот историографический этап совпал, и не случайно, с периодом между двумя революциями — временем окончательного раскола в рядах российской социал-демократии. Процесс, намечавшийся еще до 1905 года, со всей своей силой проявился во

[1]) Покровский. „История и современность". „На путях к новой школе", 1926 г., стр. 100, № 10.

[2]) М. Н. имеет в виду свой учебник — „Рус. история в самом сжат. ее очерке". М. 1922.

[3]) Покровский. „Несколько замечаний на статью т. Рубинштейна", стр. 211—212.

время революции 1905 г. и после нее. Из общей массы социал-демократии выделяется вполне оформившееся в самостоятельную партию ее левое крыло, во главе с Лениным, правое же, — все более отходя от классовых позиций пролетариата, ко времени кануна Октябрьской революции занимает позиции „простого придатка к буржуазии".

Покровский, будучи последовательным марксистом, остается при этом на стороне революционного крыла, на стороне Ленина. На его долю выпало вскрыть и выявить оппортунизм и меньшевизм в области марксистской историографии. В статьях, написанных после 1917 г., он вскрывает политическое значение исторической концепции — „Борьбы леса со степью" — Плеханова, всю шаткость внеклассовой теории Троцкого о происхождении российского самодержавия, и сущность „биологического материализма" Рожкова. В своих статьях Покровский показывает связь всех этих „концепций" со старой историографией и их политическое значение, выражающееся в идеологическом оформлении правых настроений. Наряду с этим, он вскрывает и примиренчество с правыми настроениями т. Слепкова.

Что же помогло Покровскому в создании марксистской концепции исторического процесса в России? Помогло то, что он великолепно владеет методом диалектического материализма, что он постоянно обучался на современных образцах классовой борьбы и чутко относился к текущей политической жизни. Свое историческое созревание Покровский делит на три этапа, на гранях которых находятся революции 1905 и 1917 г. г.

1905 г., по заявлению Покровского, дал ему реальное понимание классовой борьбы и тесно связанной с ней диалектики. Вот что говорит он по этому поводу: „Самое главное, что он дал этот памятный год (речь идет о 1905 г.) — это было превращение диалектико-исторического процесса из отвлеченного литературного термина в живой, осязаемый и конкретный факт, факт, не только наблюдавшийся нами воочию, но факт нами пережитый" [1]).

Октябрьская революция достроила историческое мировоззрение Покровского. „Двух вещей не хватало нам, — говорит он, — для того, чтобы наш исторический материализм не только отражал на себе пламенное дыхание революции, но и стоял на высоте требований этой последней. Во-первых, продолжалась по старинке недооцениваться творческая роль масс" [2]), и, во-вторых, недоставало окончательного изживания „экономического материализма". „Нам пришлось собрать грандиозный экономический, в частности, историко-статистический материал. Мы

---

[1]) Покровский. „Задачи общества историков-марксистов". „Историко-марксист", т. 1, стр. 7.

[2]) Там же, стр. 8.

им гордились, он делал чрезвычайно наглядной и математически неопровержимой нашу аргументацию, — и теперь еще идущий от идеалистического направления истории к материалистическому неизбежно пройдет через эти ворота... Историческая статистика нужна, необходима, но заменять ею историю совсем не годится“ [1]).

Таким образом, учась на примерах современности, Покровский сумел правильно анализировать прошлое, ибо „конкретные формы исторической интерпретации каждый историк берет из окружающей практики, сознает ли он это или нет“ [2]). Но Покровский эту „окружающую практику“ сознавал и сознавал на основе метода диалектического материализма.

Покровский очень умело мог всякие маленькие незаметные явления социологически обобщать в процессе их изучения. Знание первоисточников, знакомство з публицистикой и исторической литературой способствовали блестящему художественному оформлению его исторического мировоззрения.

Какова же российская историческая концепция у Покровского? Особенности исторического процесса того или иного конкретного народа, по мнению Покровского, определяются теми географическими условиями, в каких происходит его социально-экономическое развитие. „История идет, скорее или медленнее, в зависимости от тех природных условий, в какие поставлен тот или другой народ“ [3]). Но процесс развития направлен к высвобождению человека из-под власти природы, ибо „природа — только материал для хозяйства. Основой хозяйства является человеческий труд“ [4]). В эпоху промышленного капитала, наряду с развитием индустрии, это высвобождение человека из-под власти природы начинает не только нарастать количественно, но и изменяется качественно по отношению к предыдущему периоду. Это положение остается пригодным для всех народов. Российский исторический процесс Покровский формулирует так:

> „Вследствие нашего сурового климата хозяйственное развитие России должно было двигаться медленнее, нежели в других странах, более благоприятно расположенных... Естественно, что пока главным занятием русского народа, почти исключительным его занятием, было земледелие, Россия очень отставала от других стран. Она стала их догонять только с тех пор, когда в России стали развиваться промышленность обрабатывающая, появились фабрики и заводы“ [5]).

[1]) М. Покровский. „Задачи общества ист.-маркс.“ „Ист.-марксист“, т. I, стр. 89.
[2]) М. Покровский. „Класс. борьба и русс. истор. литер“, стр. 15.
[3]) М. Покровский. „Рус. истор. в самом сжат. излож.“, стр. 15.
[4]) Там же, стр. 96.
[5]) Там же, стр. 13.

По свойственной ему привычке, алгебраические знаки этой формулы Покровский тотчас же заменяет конкретными арифметическими величинами.

До появления железных дорог, море торговому капиталу служило главным средством передвижения. Русский торговый капитал, за неимением близких морей, был лишен этого удовольствия.

„Это привело к тому, что в средней России торговля, а с нею и промышленность, развивались, как и русское земледелие, гораздо труднее, чем в других странах. России труднее было, в этом отношении, начать, но, раз она начала, она пошла даже быстрее других стран“ [1]).

Совершенно верно охарактеризовав роль „природного материала“ в развитии России, Покровский отдает должное и роли торгового капитала. „Торговый капитал, — говорит он, — играл первую скрипку, а промышленный — вторую“ [2]). В предисловии к „Русской истории в самом сжатом ее изложении“ Покровский дает и периодизацию царствования торгового капитала. Первый свой очерк по истории России он как раз и посвящает „истории возникновения в России торгового капитала, и захвата им власти. Северная война и образование Российской империи отмечают полную зрелость русского торгового капитализма. Но в пеленках пищал уже младенец, который через сто лет стал столь же сильным и буйным, как его папаша. Царствованию этого наследника торгового капитала — капитализму промышленному, посвящен второй очерк. Пора полной зрелости промышленного капитала падает в России на вторую половину XIX столетия. В начале XX на сцене уже русский империализм; ему и его крушению будет посвящен третий и последний очерк“ [3]).

В дальнейшем Покровский эту схему уточняет, заявляя, что „предвоенная Россия была более страной торгового капитала, нежели изображено у меня в очерках“ [4]). Значимость русского торгового капитала выразилась в „застарелости“ и в „косности“ российского самодержавия [5]). „Русский абсолютизм не только об'ективно был „политически организованным торговым капитализмом“, он и мыслил себя как таковой“ [6]).

Необходимо напомнить, что такое же самое отношение к самодержавию было и у Ленина.

---

[1]) Покровский. „Рус. ист. в самом сжатом изл.“, стр. 14.

[2]) Покровский. „Марксизм и особенности истор. развит. в России“, стр. 104. Л. 1925.

[3]) Покровский. „Рус. истор. в самом сжатом ее изложении“, стр. 3.

[4]) Покровский. „Марксизм и особен. истор. развития в России“, стр. 106.

[5]) Там же.

[6]) Там же, стр. 101.

На протяжении XIX и XX столетий промышленный капитал был на правах „гостя", вступающего в компромисс с торговым капиталом. В своей работе — „Очерки революционного движения в России в XIX и XX веках" — Покровский реформу 1861 года и столыпинское законодательство об'ясняет, например, как соглашение, как компромисс торгового капитала с промышленным. Покровский, благодаря своему блестящему знанию фактов, весьма умело характеризует эти складывающиеся отношения между „хозяином" и „гостем". „Гость" был всегда (по его словам) готов пойти на уступки, был крайне вежливым и „не почетным", а таким, которого пускают в комнаты по необходимости и по его уходе тотчас же зовут прислугу, чтобы она открыла форточки и изгнала запах неприятного посетителя [1]).

По типу развития Покровский ставит Россию на промежуточное между Европой и Востоком место. „Россия была, таким образом, — говорит он, — одновременно и страной промышленного капитализма, подобно странам Запада, и страной капитализма торгового, подобно странам Востока: при чем первый у нас был менее развит, чем на Западе, а второй — более развит, чем на Востоке" [2]).

Последние два столетия русский историк Покровский расценивает, как эпоху соперничества промышленного капитала с торговым в условиях „преобладания торгового капитала" [3]).

Внешняя политика России и эпоха финансового капитала мирит этих двух антагонистов, „сохраняя специфические функции их" [4]).

Причину того, как примитивно-торговый капитал и передовой промышленный могли уживаться вместе, надо искать в характере развития народного хозяйства России.

„В России был уже сильно развитой промышленный капитализм западно-европейского типа, но он не охватывал всего народного хозяйства. В этом последнем огромную роль играло еще мелкое производство, на основе которого развивались примитивные формы капитализма ростовщического и торгового. А на основе этих примитивных форм капитализма, в России упорно держались и примитивные, отжившие уже в остальной Европе, формы капиталистического государства: абсолютизм (самодержавие), деление общества на сословия, внеэкономическое принуждение (особенно в деревне), различные национальные и вероисповедные ограничения. Словом,

---

[1]) Покровский. „Марксизм и особенн. ист. развития в России" стр. 101.

[2]) Покровский. „Японская война", статья в сборнике „1905 г." под ред. Покровского. Т. 1, стр. 509. М. 1925.

[3]) Покровский. „Марксизм и особен. истор. развития в России", стр. 105.

[4]) Там же, стр. 103.

все, что давно уже исчезло в Западной Европе... продолжало еще существовать у нас [1]).

Корни торгового капитала Покровский видит в характере сельского хозяйства, в его анархичности, в его разбросанности. По вопросу об оценке степени развития капитализма у нас в земледелии, он говорит: „В русской литературе есть некоторая склонность приувеличивать значение сельскохозяйственного капитализма в России перед революцией" [2]). С этим всецело необходимо согласиться. Остатки крепостничества в русской деревне еще долго сохранялись. Внеэкономическое принуждение, как один из методов господства торгового капитала, существовало вплоть до революции. Для капитализации сельского хозяйства, в условиях господства торгового капитала и слабости промышленного, необходимо было пережить две даты: 1861 год („освобождение" крестьян) и 1907 год (столыпинская реформа). Это, по словам Ленина, были „два клапана на пути капитализации деревни".

Исторические взгляды Покровского на российский исторический процесс вплотную подводят нас к положениям, высказанным Лениным в его статьях, в большинстве случаев, не специального исторического значения.

В предисловии к „Очеркам революционного движения в России" Покровский ставит аграрный вопрос стержневым вопросом во всем процессе развития России в XIX и XX столетиях. Здесь безусловно сказалось влияние Ленина, о чем Михаил Николаевич заявлял и сам.

Система российского абсолютизма и торгового капитала одним своим концом опиралась на мелкое крестьянское хозяйство, другим — на внешнюю колониальную политику. „Россия есть одно из величайших колониальных государств в мире" — заявляет Покровский [3]). И далее: „В самом конце XIX века в своей внешней политике империя „Романовых" осталась колониальной державой, наиболее примитивного типа — аппарата торговой капиталистической эксплоатации, малокультурных (или казавшихся малокультурными) стран" [4]).

Прекрасное знакомство Покровского с дипломатическими документами дало ему возможность развернуть картину захватнической и грабительской политики царизма на Кавказе, в Средней Азии, в Сибири и т. д. Работа над вопросами внешней истории не явилась чем-то случайным в исторической концепции Покровского. Ставши на путь признания России колониальной империей, он должен был заняться изучением и вопросов внешней политики. В результате этого

---

[1]) Покровский. Назв. статья из сборника „1905 г.", стр. 507.
[2]) Покровский. „Марксизм и особен. историческ. развития в России", стр. 104.
[3]) Там же, стр. 110.
[4]) Там же, стр. 128.

мы имеем целый ряд статей, отдельных очерков и, наконец, конспективную историю внешней политики в целом. Покровский стал признанным специалистом в области истории внешних сношений. Охарактеризовав все войны, проводимые царским правительством, вплоть до русско-японской, как войны колониальные, Покровский указывает на внутреннюю диалектику этих колониальных захватов; она, по его мнению, выразилась „в смене разных форм торгового капитализма“[1]).

Начиная с конца 90-х г. г. и далее в XX столетии идет борьба между двумя системами колониального грабежа, одинаково отражающими „интересы торгового капитала, но двух его различных фаз“[2]). С одной стороны, мы имеем колониальную политику, целью которой было „создание новых районов мелкокрестьянского хозяйства для торгово-капиталистической эксплоатации, с другой стороны — колониальная политика, чтобы грабить готовое“. Первая — отражала интересы бюрократического аппарата, вторая — придворной клики во главе с Николаем и Безобразовым.

Покровский в своей книжке — „Значение революции 1905 года“ — устанавливает три стадии в истории захватнической политики русского самодержавия. Для историков Украины эти стадии приобретают особо важное методологическое значение.

В свете их очень многое становится понятным и в историческом развитии Украины не только периода нахождения ее под властью Москвы, но и периода пребывания ее под влиянием Литвы и Польши. Эти три стадии в колониальной политике русского самодержавия, установленные Покровским, имеют общеисторическое значение вообще и для истории Украины — в частности. В первую стадию борьба идет „исключительно из-за торговых путей“, во вторую — за „район эксплоатации“ и, наконец, в третью — за „создание района эксплоатации“. Как пример борьбы за создание „района эксплоатации“ можно указать на фольварковскую систему в Польше.

Признание России колониальной страной позволило Покровскому правильно понять и сущность украинского исторического процесса в целом. В противоположность правому крылу русской историографии, Ключевскому в первую очередь, он относится к украинскому историческому процессу, как процессу самостоятельного народа. В его четырехтомном труде по истории России, которую (историю) он рассматривает с точки зрения государственно-территориального, а не национального признака, Украина фигурирует самостоятельно. Если эта самостоятельность украинского исторического процесса и не проведена на протяжении всех четырех томов, то причины

---

[1]) Покровский. „Марксизм и особ. ист. развития в России“, стр. 130.
[2]) Там же.

этому нужно искать, во-первых, в том, что исторический процесс Покровский рассматривает, руководствуясь территориальным признаком и, во-вторых, (как автор сам впоследствии заявил), в том, что четырехтомник им был написан тогда, когда его историческая концепция у него еще окончательно не сложилась. В названной работе — „Русская история в самом сжатом ее изложении"— Покровский со всей четкостью подчеркивает, что политика „Романовых" на Украине сводилась к политике защиты интересов торгового капитала в его борьбе за торговые пути.

Вскрывая классовую природу украинской революции 1648 года, Покровский показывает, какими путями действовало московское государство для подчинения себе Украины. „Уже в половине столетия,— говорит он,— московское правительство чрезвычайно ловко использовало казацко-крестьянскую революцию на Украине" [1]). „Этим чрезвычайно ловко воспользовалось московское государство (речь идет о затруднениях Хмельницкого) — оно взяло Хмельницкого под свое покровительство и таким образом Украина (сначала левый берег Днепра с гор. Киевом) перешла в руки московского государства" [2]).

Из истории Украины Покровский осветил, конечно, лишь те этапы, которые перекрещивались с русским историческим процессом. Незачем говорить, таким образом, что разрабатывая исторический процесс с точки зрения государственно-территориальной, освещая роль московского торгового капитала, он не мог дать законченного процесса развития украинского народа.

Такой подход Покровского к исторической конструкции, какой мы имеем в четырехтомнике, об'ясняется тем, что окончательно марксистски продуманная концепция у него появилась только после 1917 года. „Третий период моего развития,— говорит он,— я считаю с революции 1917 года. Она доделала то, что было уже заложено во втором периоде..., но доделала так радикально, что здание получилось совершенно новое, неожиданно, отчасти, для самого архитектора, в пору закладки фундамента" [3]).

Вернемся теперь к рассмотрению исторической концепции Покровского.

Внешняя политика самодержавия, проводимая в интересах торгового капитала, привела Россию в орбиту империалистической игры между Германией и Антантой. На примере русско-японской войны Покровский не только вскрывает причину противоречий между империалистами Антанты — с одной сто-

---

[1]) Покровский. „Рус. истор. в самом сжатом ее изложении", стр. 54.

[2]) Там же, стр. 55.

[3]) Покровский. „По поводу статьи т. Рубинштейна", стр. 211.

роны, и Германии — с другой, но и указывает тот извилистый путь, каким торгово-капиталистическая Россия пришла в об'ятия мирового империализма. До 1905 года руководящую роль в России играл германский империализм, после 1905 года происходит „победа антантовского капитализма над германским“ [1]). Антантовский империализм сделался хозяином в России и стал ею командовать [2]).

Этот факт сыграл большую роль в судьбах российского самодержавия. Достаточно было для Антанты во время войны потерять уверенность в твердости политики государства „Романовых“, чтобы она сразу же дала сигнал буржуазии для производства „легкого переворота“.

Связь царской России с Антантой имела также большое значение для Октябрьской революции и для хода всей гражданской войны вообще.

Так говорит Покровский: „В брестском мире... был не столько важен мир с германцами, сколько разрыв с Англией“ [3]).

Российская держава была настолько тесно связана с Антантой, как по линии торгового капитала, так и по линии капитала промышленного, что выход Советской республики из империалистической войны должен был неминуемо привести к антантовской интервенции. Силы контр-революции благодаря этому лежали не только внутри страны, но и за пределами границ Российской империи.

Изучая Октябрьскую революцию с точки зрения ее международного значения, Покровский приходит к выводу, что весь процесс развития царской России, вся та международная обстановка, на арене которой разыгрались события, — должны были неизбежно создать условия, при которых империалистическая война вылилась для России, в конечном счете, в социалистическую революцию.

Свою историческую концепцию в целом М. Н. Покровский сжато и образно выразил в своей статье „21-го марта 1917 года“, где он говорил следующее:

„Неуклонно все быстрее и быстрее рос железный кулак, который должен был обрушиться на голову „Романовых“. Трудно найти лучший образчик исторической диалектики: помещичье имение вызывает к жизни железную дорогу, чтобы добраться до наиболее выгодного, широкого европейского рынка, железная дорога родит металлургию, металлургия создает наиболее революционный отряд пролетариата, хоронящий прадеда всей системы помещичьего имения [4]).

---

[1]) Покровский. „Истор. значение Октябрьской революции“. Сборник — „Империалистическая война“, стр. 285. М. 1928 г.
[2]) Там же, стр. 285.
[3]) Там же, стр. 289.
[4]) „Правда“ от 12/III 24 г., где впервые эта статья появилась.

Росту этого железного кулака (пролетариата) и посвящены „Очерки русского революционного движения XIX—XX века". Пролетариат в работах Покровского по истории России в XIX, XX столетиях занимает центральное место гегемона. Если промышленный капитализм являлся лишь „гостем" в торгово-капиталистическом государстве, если буржуазия благодаря этому готова была всегда пойти на соглашение с царизмом, то руководящую роль даже в буржуазно-демократической революции должен играть пролетариат. Для Покровского иначе и не могло быть.

Особенно сильно возрос пролетариат в годы войны. Распад русского капиталистического хозяйства за время империалистической войны заставил пролетариат взять в свои руки заводы и фабрики. На помощь пролетариату пришло крестьянство, которому было по пути с ним. Вся система торгово-капиталистического хозяйства держалась на возможности прямого открытого грабежа деревни. Соглашения, которые происходили в ходе истории между промышленным и торговым капиталом, всегда делались за счет крестьянства. Революция в России раньше всего означала разрешение крестьянского вопроса.

Против царизма, таким образом, выступал не один только пролетариат, но и крестьянство. Благодаря слабости русской буржуазии, пролетариату легче было овладеть крестьянским движением. Роль гегемона в буржуазно-демократической революции принадлежала пролетариату. Буржуазно-демократическая революция же „доделывалась" в процессе развития Октябрьской революции.

Корни Октябрьской революции Покровский видит в господстве у нас торгового капитализма, в существовании застарелых форм самодержавия, в развитии промышленности по западно-европейскому образцу, в трусости буржуазии, в сильном самостоятельном пролетариате, и в условиях существования многомиллионного эксплоатируемого торговым капиталом и капиталистическими отношениями крестьянства. Эти корни Покровский называет внутренними корнями Октябрьской революции. Кроме них он указывает еще и на внешние корни: это — торговый капитализм в орбите империализма, это империалистическая война, это прорыв империалистической цепи со стороны колонии.

Таким образом, Покровский приходит в своей исторической концепции к схеме Октябрьской революции, данной Лениным, приходит потому, что „никакой другой марксистской схемы Октябрьской революции, кроме ленинской, не существует" [1]).

---

[1]) Покровский. Предисловие ко 2 тому — „Очерков по истории Октябрьской революции", стр. 4. М. — Л. 1927.

Октябрьская революция делалась как бы по заранее разработанному плану. Такова основная мысль Покровского.

„Марксисты, руководившие нашей революцией Октября 1917 года,— говорит он,— ставили себе задачей ликвидировать капиталистический способ производства и перейти к социалистическому, — и действительно, развитие двигалось и продолжает двигаться именно в этом направлении. В нашей революции, таким образом, с самого начала присутствовал принцип известного плана. От этого плана были отступления, но не больше, чем бывают отступления от планов военных“ [1]).

Свою задачу в разработке Октябрьской революции Покровский ограничивает тем, чтобы „показать, как преломлялась эта схема во всех отдельных уголках исторического процесса, как и почему при безконечном разнообразии сил, участвовавших в этом процессе, в общем и целом получились итоги, вполне соответствующие марксистским заданиям — ленинским“ [2]).

Схема Октябрьской революции создана ее творцами, задача историков — заполнить ее действительным содержанием. Правильность этой схемы проверена в Октябре и всем последующим развитием событий. Тем, что Октябрьская революция делалась как бы по плану, она отличается от всех предшествующих революций.

„Прежние революции, — говорит Покровский, — французская, например, всецело подлежали действию так называемого закона „гетерогении“ целей. Попросту говоря, их деятели стремились к одним целям, а исторический процесс осуществлял совершенно другие цели. Якобинцы стремились превратить Францию в республику типа Руссо, с возможно примитивным народным хозяйством, а в результате получилась страна крупной капиталистической индустрии, увенчанная императорской короной, — нечто, столь мало похожее на республику Руссо, как это только можно себе вообразить“ [3]).

Предсказывать события заранее, руководить историей революционному марксизму помогло его обладание научным методом познания действительности. Не малую роль в об'яснении этой действительности сыграл и Покровский своими историческими работами.

Работы Покровского отличаются своим остро полемическим характером. Прекрасную характеристику Покровскому с этой стороны дал тов. Бухарин, назвав его — „профессором с пикой“. Непримиримость по отношению к теориям, враждебным революционному марксизму, жесточайшая борьба с ними сквозят в каждой мысли, в каждом произведении Покровского.

---

[1]) Покровский. Предисловіе ко 2 тому — „Очерков по истории Октябрьской революции“, стр. 3. М.—Л. 1927.

[2]) Там же стр. 4.

[3]) Там же стр. 3.

Своим научным творчеством, своей революционной энергией, своим решительным резким отношением ко всему идеологически враждебному пролетариату, он не мало содействовал разгрому буржуазии, продолжая и теперь служить делу пролетариата, его диктатуре, делу культурной революции и строительства социализма.

М. РЕДІН

ДО ІСТОРІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЗАЛІЗНИЧОГО СТРАЙКУ 1918 РОКУ

(Кінець [1])

IV. УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА СТРАЙК

Отже, ми бачили, як підчас залізничого страйку скомпромітувало себе в очах маси угодовське керівництво; як воно замінялося на керівництво революційне; як на досвіді боротьби „за професійні інтереси" маса переконувалася, що всяка класова боротьба є боротьба політична, й що не може вона бути переможною доти, доки не усвідомить свого політичного змісту. Тепер нам треба розглянути те, як усвідомлював собі залізничий пролетаріят України інтернаціональне значіння своєї боротьби; як він крок за кроком відкидав націоналістичні забобони, що стояли на шляху його звільнення; як губили свій вплив на робітництво шовіністи всіх відтінків,— як із них самих виділялися найкращі елементи, що поступовно переходили до послідовних революційних позицій комуністичної партії.

Ми гадаємо, що український шовінізм не мав надто глибоких коріннів серед робітників залізниць України. За ґрунт для розвитку шовіністичних течій були незначні прошарки службовців залізничої мережі й деяка частина службовців тяги; що ж до основного складу, основних центрів зосередження залізничого пролетаріяту—паровозних та вагонних майстерень і депо — тут ґрунт для націоналістичних ухилів був, на нашу думку, не більший, ніж серед робітників першої ліпшої галузи промисловости. На жаль вузькість та обмеженість матеріялів про це питання, що збереглися, унеможливлюють подати вичерпне уявлення про ролю окремих груп залізничників в націоналістичному русі; але ті дані, що їх ми маємо, досить чітко виявляють шовіністичні угруповання серед залізничників, як типовий дрібнобуржуазний прошарок серед порівняно-найкраще забезпечених службовців та робітників залізниць.

---

[1]) Див. „Літ. Рев." № 5. 1928 р.

„Робота" українських націоналістів серед залізничників почалася ще до гетьманського перевороту. Вона провадилася разом двома лініями: по лінії розкладу єдиної спілки залізничників з середини та по лінії боротьби проти неї зовні, протиставляючи їй націонал-професійну організацію. Вже кілька місяців по всіх залізницях України існували, поряд з професійними спілками „українські залізничі спілки". Тепер їхня робота посилюється.

Поруч із IV делегатським з'їздом правобережних шляхів, було за безпосередньою допомогою уряду Центральної Ради, скликано („радою шляхів України") — „український з'їзд південно-західніх залізниць". На IV делегатському з'їзді утворюється окрема „українська фракція", що „криє" діяльність попереднього головного комітету „на всі сто". — Знаючи політичну характеристику діячів цього комітету, ми певні того, що там дійсно було за що „крити". Але з якого ж приводу виступали проти головного комітету „українці"? — В першу чергу за те, що комітет [1]) брав діяльність в політиці й не дбав про професійні інтереси залізничників... Діяльність головного залізничого комітету була неплановою. Вся енергія витрачалася на політичну діяльність [2]). Отже, це є критика праворуч і критика, сказати правду, не заслужена головним комітетом.

Але це була лише менша половина „правди". Всю „правду" говорено на „українському з'їзді". Його завданням було скомпромітувати й „дезавуювати" той з'їзд, що він і розпочав з першого ж дня. Задля того, щоб цій критиці надати хоч будь-якого авторитету в очах робітничої маси (бо це ж для опанування нею робилося всі ці махінації!), основним промовцем у цій справі виступив із „докладом" „делегат від головних київських залізничих майстерень, добродій Курмач", який „зазначив, що в той час, коли російським організаціям все дають, для українських організацій нема ні помешкання, ні, навіть стола й стільця"...

А IV делегатський з'їзд „якось чудно обраний. В той час коли на київських майстернях 50% українців, то в члени делегатського з'їзду ні один чоловік з них не попав. Чи можна лічити постанови делегатського з'їзду після цього обов'язковими для всіх" [3]) (підкреслення моє, — М. Р.).

Але факт паралельного існування двох залізничих з'їздів кидався в очі робітничій масі. Тому й той і другий провадили довгі переговори про можливість злиття обох з'їздів в один. Це, звичайно, ні до чого не привело, бо делегатський з'їзд, що взагалі стояв „на ґрунті конституції" не визнавав прав того з'їзду, обраного поза всякою „конституцією", а „україн-

[1]) Мова й стиль витягів з газет і документів у цій статті згідні з оригіналами.

[2]) „Робітнича Газета", орган ЦК УСДРП, № 259, 26/IV — 1918. Київ.

[3]) „Відродження", № 24, 1918. Київ.

ський з'їзд" аж ніяк не мав на меті об'єднуватись із „російським" з'їздом. Кожен із них зостався існувати окремо. Але події примусили їх зіткнутися. Робітники залізничих майстерень хвилювалися через невиплату зарплатні протягом декількох місяців. IV з'їзд ухвалив — скликати мітинга робітників майстерень, вкупі з усіма делегатами з'їзду. Не треба думати, що це була спроба організувати масу для безпосередньої революційної акції. — Ні. Як визнають сами діячі з'їзду, це мало на меті лише заспокоїти бурхливу стихію [1]). На мітинг було запрошено міністрів, які, на думку організаторів, зуміли б гарно перевести „виробничу пропаганду" й довести робітникам, що грошей взяти нема де.

Немає сумніву, що в момент напруження активности робітників, їхня колективна зустріч із міністрами лише посилила б їхню колективну організованість та волю до боротьби. Це добре зрозуміло німецьке командування, й видало наказа, за яким заборонялися всілякі мітинги й збори. Поставлено було питання про мітинг і на „українському з'їзді". „Питання про цей мітинг обговорювалось в звязку з наказом німецького командування про заборону мітингів" і ухвалено таку резолюцію: „... З'їзд українців лічить 1) таку постанову ганебною, як принижаючу авторитет Народнього уряду й роз'єднуючу демократію; 2) міністри в такі скрутні часи будови Держави ні в якому разі не повинні бути присутніми на мітингах. З'їзд закликає всіх одностайно йти до праці на користь Народній республіці" [2]).

Перше, що кидається тут в очі, — це великий переляк, побоювання всякого масового руху. Й у такому скрутному стані „український з'їзд" чіпляється за соломинку, аби тільки виконати накази німецького командування — свідомо розшукує й вигадує нові аргументи йому на користь. Отак і довелося з'їздові сказати таку нісенітницю, що „підчас будови Держави міністри не повинні ходити на мітинги", — ніби-то з'їзд щиро вірить в те, що дійсно міністрам нема часу, либонь він забув, що тільки вчора й позавчора всі міністри з'являлися на з'їзд, звертались до його з довжелезними промовами, з щирими привітаннями й бажали йому успіхів у роботі...

Офіційний, так би мовити, характер з'їзду ясний. Основною темою вступної промови обраного голови з'їзду — Дерев'янки — було таке: „Ми, українці, також на українських залізницях повинні бути господарями" [3]). „Наказ, що його приніс Курмач від головн. київськ. майстерень", вимагав: „1) Організації української залізничої спілки; 2) негайної й рішучої

[1]) Дашкевич. „Железнодорожники в период австро-германской оккупации Украины 1918 г.". Стор. 61, 1925. М.
[2]) „Відродження", № 27, 1918 Київ.
[3]) „Відродження", № 24, 1918. Київ.

українізації залізниць; 3) щоб у кожному відділі були комісари, котрі працювали б тільки на користь українського народу“ [1]). З'їзд ухвалив „утворити спілку залізничників доріг України, котра стояла б на ґрунті української державности“ [2]).

Отже, в період гетьманщини залізничники вступили з розламаною організацією. Тут ми натрапляємо на явище на перший погляд просто незрозуміле. Гетьманський переворот скинув владу Центральної Ради, посадив на лаву підсудних найвидатніших її діячів, повільно забував про гасла „української державности“ й навіть дозволив собі — вустами де кого із своїх міністрів — заговорити про майбутнє поєднання з „відновленою“ та „визволеною“ з-під „більшовицького ярма“ Росією. Кожний „щирий“ український націоналіст ставився до себе підозріло, чи не належить він до прибічників скинутої Центральної Ради. І в той же самий час ми бачимо, що новий уряд — через свого міністра шляхів Бутенка — всіма можливими йому способами підтримує цю нову спілку, — спілку, що саме в дні перевороту народжувалася за активною допомогою скинутих цим урядом міністрів. Чим це пояснити? Чим пояснити те, що міністерство шляхів додержувалося такої крайньої лінії що до українізації, як жодне інше міністерство? Чим пояснити, що міністерство активно виступало на захист явних прибічників ворожої йому Центральної Ради?

Нам здається, що лінія міністерства шляхів цілком була виправдана історією, як лінія правильна, з погляду класових інтересів „гетьманщини“.

Невипадково те, що статут спілки було затверджено 18 липня, на четвертий день страйку. Відозва, що з нею через кілька днів по цьому спілка звернулася до залізничників ясно показує, які надії покладав на спілку уряд, — які функції мала вона виконувати в загальній системі класового панування за гетьманських часів.

„Товариші залізничники!

Бажанням вашим, висловленим на першім Українськім залізничім з'їзді, Головна Рада стала на чолі організації в міцну спілку робітників та служачих Правобережних залізниць... Невикристалізованість поступової громадської думки, різноманітні моціяльні погляди і вірування робітництва, несприяючі боротьбі обставини, яскраво відбивались на продуктивності праці Головної Ради в часи загострення класової боротьби й ліквідування самим життям крайніх соціяльних течій серед робітництва... Головна Рада всю інтензивність

[1]) „Відродження“, № 24, 1918. Київ.
[2]) Там само, № 26.

своєї енергії на протязі останніх трьох місяців направляла для здобуття юридичних прав на нормальне професійне життя і згуртування в одну міцну сем'ю працьовників залізниць. Врешті-решт, ця тяжка робота (здобуття юридичних прав! — М. Р.) дала певні наслідки. Статут залізнодорожної спілки служачих і робітників Правобережних залізниць 18-го липня б р. затверджено Українською Державною Владою в особі Міністра Шляхів. В межах статуту і під захистом закону починається нова смуга творчої спільної діяльности в життю залізничників... Від нашої єдности і організованости, товариші залізничники, залежить використання всіх законних можливостей і поліпшення професійного побуту. Чим точніше і в більшій кількості згуртуєтесь між собою і навколо органів Спілки під керуванням Головної Ради, тим діяльність спілки дасть більші наслідки і буде прикладом поступовного розвитку і свідомости серед громадянства залізниці...

Товариші, коли ви хочете утворити кращі умови праці, коли ви хочете забезпечити свою старість та інвалідність, коли ви хочете мати добру школу, загальне даремне навчання дітей, коли ви хочете поліпшення транспорту, а від сього і свого добробуту, коли ви хочете мати допомогу і заступника в особі міцної спілки залізничників, то повинні без винятку всі, як один ввійти в склад спілки і на належній височині тримати авторитет її...

Добре пам'ятайте, що в єдності і згоді сила залізничників, міць наших шляхів і молодої Української Держави. Хай живе міцна, ідна професійно-культурно-просвітня залізнодорожна спілка в правовій Державі! Хай живе єднання залізничого робітництва!" [1]) (підкреслення моє,— М. Р.)

Здається, ясно, й без дальших пояснень. В момент найвищого напруження страйкової боротьби, що спинила все життя країни, професійна організація випускає з надхненням написану відозву,— починає сумлінну й уперту роботу для розвитку такої спілки, яка б і поставила своєю основною метою: 1) „забезпечити старість"; 2) забезпечити „добру школу"; 3) забезпечити „даремне навчання дітей"; 4) „поліпшити добробут" через „поліпшення транспорту". Якими шляхами має спілка домагатися здійснення своїх завдань? 1) „В межах статуту" 2) „Під захистом закону"

---

[1]) Архів Революції. Фонд державної варти, справа № 40 „Дело с перепиской о профессиональном союзе служащих, мастеровых и рабочих железных дорог Украины. Ч. 1. Киевский район", стор. 583.

3) „Використання всіх законних можливостей" 4) Стаючи „прикладом поступовного розвитку" 5) На ґрунті „правової Держави".— Що це за люди? Це якісь українські чорносотенці. Що то за організація? Це є, без сумніву, організація страйколомів. І такою вона й була. І таку ролю вона й виконувала. Ми маємо цілу низку відомостей про те, що в дні найвищого піднесення страйку — ніхто не працює, крім машиністів обдурених тою славетною спілкою; що в Катеринославі їй пощастило повести за собою до 100 робітників, що фактично зірвали страйк [1]).

Сама спілка вважала себе за вісь, навколо якої кристалізуватиметься український націоналізм. А гетьмансько-німецький уряд, вороже ставлячись до того націоналізму, добре розумів, що на даному етапі це не так знаряддя боротьби проти його влади, як знаряддя розколу єдиного робітничого фронту. І, знаючи це, свідомо йшов на підтримку такого фактору, що, як він добре знав, міг стати йому ворожим. Після декількох хитань у перші тижні після перевороту, влада стала на захист цієї організації,— й захищала її аж до того моменту, доки не було остаточно розгромлено залізничий страйк,— словом доти, доки цей „апарат" міг стати їй у пригоді.

Як ставилися до цього провідні органи українських соціялістичних партій? Формально ці „спілки" та „залізничі просвіти" були організації позапартійні. Це було так — принаймні, спочатку — не лише де-юре, але й де-факто. Так, ми маємо безперечний факт, що „Робітнича Газета",— орган ЦК УСДРП — ставилася до скликання українського з'їзду негативно [2]). Але згодом — як це й слід було чекати — вона не витримала чіткої лінії що до цього, пішла „за возом" самих подій і остаточного іспиту — підчас залізничого страйку— не склала. Не виступивши зразу й одверто проти страйку, вона з перших же його днів почала оточувати його атмосферою моральної ізоляції, почала доказувати його неможливість, недоцільність, безнадійність. Так, на третій день страйку „Робітнича Газета", жодним словом не згадуючи про залізничий страйк, вміщає спеціяльну статтю „Страйковий рух", де пише: „Розпука, одчай — поганий порадник. Стихійний страйковий рух може лише послабити та обезкровити, зруйнувати вкрай ще так кволі профспілки й зробити становище робітників цілком безпорадним" [3]) В чий город тут каміння летять — ясно само собою.

Не треба думати, що орган ЦК УСДРП обмежився лише цими побіжними вказівками. Він вважає за необхідне розвинути й поглибити свої погляди, підвести, так би мовити, тео-

[1]) „Вперед", орган Катеринославського комітету РСДРП, № 51. 1918, та „Робітнича Газета", орган ЦК УСДРП, № 351, 1918. Київ.
[2]) „Робітнича Газета", № 257, 24/IV — 1918. Київ.
[3]) Там само, № 319.

ретичну базу під практику зрадництва. В номері від 24 липня, коли страйк ще був на вищій точці свого піднесення,— центральний орган української соціял-демократії вміщає велику статтю — „чисто" теоретичного змісту: „Страйк в умовах військової економіки", підписану ініціялами: В. С. В статті бездоганно доводиться, що страйк може бути успішним лише там, де підприємець економічно зацікавлений регулярною роботою свого підприємства, тоб-то, лише за тих періодів та в тих галузях промисловости, що переживають період розвитку й піднесення. Там страйк „в певні моменти міг вживатись з надією на повний успіх". Але справа цілком змінюється за тієї доби, коли господарство переживає кризу, а тим паче таку ґрунтовну й важку кризу, як кризу військову. Про наші ж, мовляв, умови нічого вже й говорити. „Доцільність і можливість страйку тепер, як універсального засобу боротьби, мусить бути рішуче відкинута. З великою обережністю він може вживатися лише в більш здорових і найменш зруйнованих галузях промисловости. Що до тих галузей промисловости, які перебувають в стані розкладу, там страйк може викликати лише повну руїну і утворить масове безробіття. І те, що говорить економічна дійсність, мусить бути перенесено в практику робітничого руху" [1]).

Ніхто, звичайно, не міг заперечувати того, що залізниче господарство „перебуває в стані розкладу" й до „здорових й найменш зруйнованих галузей господарства" ні в якому разі зарахований бути не може. Отже, природним практичним висновком з оцих теоретичних міркувань могло бути лише одно: гасло повного припинення страйку,— цілковите виправдання всілякої дезорганізації, всілякого страйколомства, всілякої зради страйкової боротьби. І підготовку такого гасла орган ЦК УСДРП й провадив далі, поширюючи „теоретичну базу" зрадництва новими великими „подвалами".

Вже наприкінці серпня, коли невдалий страйк уже давно почав перестати в активну підготовку збройного повстання, „Робітнича Газета" ще раз ударила по страйкарях, показавши, які висновки зробила провідна верхівка УСДРП із уроків страйку.

Автор, С. Павлюк, у статті „Залізничий страйк і національна боротьба", починає з визнання того, що національна ворожнеча в робітництві — проява впливу буржуазної ідеології. Автор згоджується на те, щоб віддати данину цим впливам в галузі політичної боротьби. Але він рішуче проти того, щоб ці елементи вносити в професійний рух. „Пролетаріят,— пише він,— скрізь і завжди відрізняв свою політичну боротьбу від боротьби економічної, професійної (хоч і був свідомий їх

---

[1]) „Робітнича Газета", № 325. 1918. Київ.

внутрішнього звязку) завжди мав собі, як правило не вносити політичних кличів в свій професійний рух і тим хоч тут зберегти непорушну свою єдність".

Чи дійсно пролетаріят мав отаке собі за правило, чи меншовицький писака сказав дещо таке, що „не зовсім" правдиво — це друге діло. Нас цікавить, які ж висновки робить автор з такого теоретичного „вступу".

„Підчас залізничого руху (страйку? — М. Р.) це правило вперше на Україні (?) було рішуче й брутально зламане, було розколото робітничий рух по цілому фронті й то якраз тими, що про єдність того фронту найбільш кричали"...

В чім же справа? Виявляється, що Катеринославський страйковий комітет серед інших своїх вимог, поставив вимогу — скасувати українізацію по залізницях[1]). „Робітники-українці" повстали проти такої вимоги і, зважаючи на те, що страйковий комітет не згодився цю вимогу зняти, — „почали ставати на роботу. На одному катеринославському вузлі стало на роботу зараз же по приєднанні Катеринославського комітету до вимог правобережного більше 100 машиністів. Між робітниками-українцями та прихильниками страйкового комітету, звичайно, спалахнула завзята боротьба, страшна, як переказують, ворожнеча, де діло, коли не дійшло ще до ножів, то дуже не далеко від того"...

Це — цікаве визнання. Орган ЦК УСДРП констатує, що перше масове страйколомство було зроблено під прапором національної боротьби. Хто ж у цьому винний? Кого слід у першу чергу бити за цей зрив єдиного робітничого фронту? — Ось відповідь верхівки УСДРП:

„Адже, гасло до розколу залізничого пролетаріяту було кинуто отією вимогою „отмены украинизации З дорог".

Що це значить „отмена украинизации"? Подивимося на цю справу не з погляду якогось там „націоналіста", а просто з погляду демократа...

„Українізацію" всіма силами буде обстоювати свідомий робітник-українець... „Отмена украинизации" потрібна лише панам та підпанкам...

Коли й приходилося тепер, та й то не за теперішнього уряду, деяким залізничим служачим не з медом, то виключно, або чорносотенцям, або взагалі ворогам української держави... (решті, значить, за гетьманщини було „з медом", — М. Р.).

---

[1]) Часопис УСДРП стверджує, що таку вимогу висунули були центральні страйкові комітети правобережної та запорізької залізниць. Це можливо, бо не суперечить лінії російських меншовиків у національному питанні 1918 р. Але серед документів цих комітетів нам не пощастило натрапити на таку формулюку. В основних вимогах, що їх ухвалював гол. к-ет правобережної (див. Архів Революції, фонд державної варти, справа № 40) його теж немає.

Ми певні, що пролетаріятові України удасться зберегти єдність своєї класової боротьби... Але він ніколи не забуде, що перший, хто позбавив його можливости повернути на перемогу нинішне своє пораження в залізничому страйкові... що перший, хто кинув сім'я розбрату в робітничу сем'ю — що цими першими були ті, що завжди найбільше присягалися його іменем,— російські соціялісти" [1]).

Ми в найменшій мірі не збираємося обстоювати правильности лінії страйкових комітетів у національному питанні. Навпаки. Без сумніву це була шовіністична лінія. Вона абсолютно не відповідала правильній національній політиці, абсолютно не хотіла зважати на національні потреби на Україні; вона абсолютно не дбала про ту велику обережність, що її надто підкреслював Ленін і яка конче потрібна саме там, де одна частина робітництва належить до нації, що перед революцією була владною, а друга — до нації, що її пригнічувалося всіма засобами, вона була ганебною лінією великодержавного руського націоналізму. Вона давала до того ворогам пролетаріяту вдячний матеріял для цькування, для сіяння ворожнечі між двома його частинами.

Але цікава позиція провідної більшости ЦК УСДРП. Використавши на 100% цей матеріял, найшовши силу слів і виразів для суворого осуду страйкових комітетів, що за цього періоду (кінець серпня) вже без сумніву в основному щиро прагнули до перемоги страйку,— центральний орган не знайшов навіть жодного слова, щоб засудити тих, хто був безпосереднім винуватцем провалу страйку на цьому етапі — самих страйколомів. Замість того, щоб з'ясувати масі основні, класові завдання її повсякденної боротьби,— замість того, щоб сприяти піднесенню її класової свідомости— керовна група УСДРП сприяла зміцненню в пролетаріяті реформістських ілюзій, ніби-то в рямках буржуазного суспільства можливе правдиве розвязання національного питання. Керовна група ЦК УСДРП в цей момент потурала найгіршим сторонам робітничої ідеології. Вона так би мовити канонізувала страйколомів.

Логічним закінченням цієї лінії було гасло повного припинення страйку. Й це гасло було кинуто більшістю ЦК УСДРП на початку вересня. От що писала з приводу цього „Нова Рада" 11 вересня:

„Робітники програли справу і як робітники, і просто, як громадяни. Тим-то цілком справедливу позицію що до страйку зайняла українська с.-д-тія, визнавши страйк невдалим і всіма сторонами шкідливим і виступивши з пропозицією „негайного організованого і одночасного припинення залізничого страйку і приступу до нормальної

[1]) „Робітнича Газета", № 351. 1918. Київ.

праці по всіх лініях українських залізниць". Бо тягти далі той вже провалений страйк — значить, тільки збільшувати його шкідливі наслідки [1]).

Яку об'єктивну рацію мала така ухвала ЦК? Крім того, що вона не вказувала українському робітникові правильного виходу з його становища, — крім того, що вона деморалізувала масу, — крім того, що вона підривала її організованість, тривалість, загартованість, — крім цього всього вона безпосередньо допомагала німецькому імперіялізмові. Залізничий бо страйк виходив боком в першу чергу німецьким імперіялістам, що їм він не давав можливости ані використати Україну, як хлібну країну, ані оперувати своїм військом згідно з потребами західнього фронту.

Всі дані про поведінку ЦК УСДРП лише підтверджують правильність тої характеристики, що її дав йому липневий, 1927 р., пленум ЦК КП(б)У:

„Починаючи від жовтневої революції, — говориться в постанові пленуму, — українська націоналістична дрібна буржуазія, що на її чолі стояли партії УСД і УПСР, виступає перед нами, як сила контр-революційна, що хоч і прикривається гаслом державної незалежности за визволення України, але, насправді, продає цю незалежність праворуч і ліворуч, орієнтуючися спочатку на німецький, потім на антантівський імперіялізм... В руках дрібнобуржуазних українських політиків, що були знаряддям чужоземних імперіялістичних сил, національні гасла, так само, як і соціялістичні були тільки засобом обдурювання трудящих мас" [2]).

Саме в цей момент починалася зміна орієнтації УСДРП з німецького імперіялізму на антантівський. Але об'єктивно вчинки УСДРП що до ліквідації страйку лили воду на млин якраз німецького імперіялізму.

Але наші матеріяли стверджують так само й цілковиту правильність другої частини тої самої резолюції, де сказано, що: „в ході боротьби навіть та частина трудящих мас України (зокрема селянства та інтелігенції), що її введено в оману, що своє недовір'я до старої Росії переносила на російських пролетарів і на радянську владу України, поволі визволялася від омани і після певного періоду вагань і хитань — приєднувалася до радянської влади. Цей процес виявився в розкладі українських націонал-соціялістичних партій есерів та есдеків [3])" і найкращою ілюстрацією цього

---

[1]) „Нова Рада", № 138, 1918. Київ. На жаль ми не могли розшукати самого тексту резолюції. Існування її не підлягає сумніву, хоча б тому, що „Робітнича Газета" — офіційний орган ЦК УСДРП — не заперечувала твердження „Нової Ради."

[2]) Останні партійні документи з національної політики КП(б)У. К. 1927, стор. 2 — 3.

[3]) Там само, стор. 3 — 4.

може бути прокламація виконавчого комітету „незалежних УСД партії", що була випущена 28 липня й що чітко вказує з якого боку мусить робітництво України урахувати досвід великого страйку:

„Пролетарі всіх країн — єднайтеся!

До всього пролетаріяту України.

Товариші Робітники! Настає тяжкий час для пролетаріяту і всієї демократії. Насувається чорна хмара реакції, що своїм удушливим чадом хоче задушити всі здобутки пролетаріяту й Української демократії, за які працюючі маси віддали таку силу поту й крови...

В своєму руйнуванні здобутків революції реакція вживає не лише силу, а всіх інших заходів, вона грає на національному почутті українського робітництва, хоче обурити його і заставити зрадити революційним здобуткам.

На залізницях вивішується об'яви, що на роботу приймаються лише українці, але з умовою 9-годинного робочого дня і плати від 8 до 12 карбованців в день.

Реакція хоче розбити єдність робітничого руху і вживає для цього національної ліцемірної демагогії.

Ніякому національному ліцемірству робітники не піддадуться...

Пролетарі всіх країн і всіх націй на Україні їднайтесь!" [1]).

Досвід залізничого страйку ввійшов в залізничий інвентар свідомости робітничого класу України. Й на шляху революційного виспівання українського пролетаріяту цей досвід знаменував собою великий та важливий крок, як крок до усвідомлення пролетарського інтернаціоналізму.

V. ОРГАНІЗАЦІЯ БОРОТЬБИ ПРОТИ СТРАЙКУ

Треба хоч коротенько спинитися над тим, як саме уряд організував боротьбу проти страйку. Бо заходи ці в певний спосіб впливали на свідомість робітництва, з'ясовуючи йому його ворогів та наштовхуючи на правильні методи боротьби з ними.

Ми вже бачили, що в загальній системі боротьби реакції проти страйку посідали своє досить значне місце й угодовські робітничі організації. Але, ясна річ, що обмежитись лише цими знаряддями в своїй боротьбі німецько-гетьманський уряд абсолютно не мав змоги, — ба він сам бачив, що ґрунт з-під цих угодовських організацій тікає, що вони розкладаються або ж

---

[1]) Архів Революції, фонд державної варти, справа № 76. „По переписке о с.-д. партии большевиков по Киевской губ", стор. 535.

стихійно революціонізуються. Прямі вказівки на ці процеси більшовизації робітничих мас ми часто-густо надибуємо, переглядаючи хоча б ті ж самі справи департаменту державної варти.

Та й, крім цього, потрібні для влади наслідки міг дати лише поєднаний удар із тилу — з самих робітничих організацій,— і з фронту — з боку державного та військового апарату. Отже, за організацію боротьби проти страйку гетьманська влада взялася ще до його виникнення. Страйк не був для влади несподіваним. Вона передбачала його також добре, як і угодовці з головного комітету. В справах державної варти ми знаходимо матеріяли про підготування страйку вже починаючи з кінця травня [1]).

Отже, з перших же днів само міністерство шляхів взялося за ліквідацію страйку. До цієї справи воно підходило з усіх боків. От одна з його спроб, що повторювалися не раз в окремих пунктах.

„18 сего июля,— пише „Начальник Особ. Отдела Штаба Гетмана", на товарной станции был Начальник Путей, где беседовал со служащими машинистами и мастеровыми и просил, чтобы они начали движение и работу, об'ясняя, что неуплата денег служащим об'ясняется тем, что дорога в месяц выручает на 12 миллионов рублей меньше, чем выдается ежемесячно жалования служащим дороги и что если дела железной дороги улучшатся, то служащие получат все полностью".

Наслідки цього були ясні. Такі спроби, само собою, були безнадійні. Робітники чули вже це все й від своїх же „вождів".

„Служащие с этими доводами не соглашались и требовали уплаты денег, начиная с сентября 1917 года, а также и того содержания, которое было в последнее время сокращено" [2]).

„Начальники путей", очевидно, не були видатними ораторами, й до того ж це було вже літо 1918, а не літо 1917 р. Агітація „начальства" не впливала. Перша спроба гетьманщини зірвати страйк провалилася. Міністр видав тоді накази: беріться за роботу та й годі. Хто не візьметься — буде звільнений. У відповідь на це, навіть меншовицький центрстрайком п.-з. залізниць здивовано повів плечима й відповів: „Ц С.К. заслушав телеграмму за № 4843... выяснил, что предлагаемый метод воздействия на железнодорожников вполне согласуется с политикой легко рухнувшего царского режима. Железнодорожники предпочитают быть безработными, чем работать и не получать жалования [3])". Тоді міністерство шляхів повело наступ з другого боку. Перш за все воно асигнувало $1^1/_2$ мільйона на допомогу страйколомам, видаючи їх продуктами через „споживчі комітети українських доріг [4])"; по-друге — воно

[1]) Архів Революції. Фонд державної варти, справа № 40, стор. 9, 11.
[2]) Архів Революції. Фонд державної варти, справа № 40, стор. 151 в.
[3]) Там само, стор. 343.
[4]) „Відродження", № 92, 1918. Київ.

намагалося — принаймні, в деяких місцях — припинити видачу страйкарям харчів з крамниць споживчих товариств [1]). Але цей „номер не пройшов", бо правління товариств просто відмовилися скоритися цим наказам.

Міністерство шляхів закрило (навіть проголосило цілковиту ліквідацію) „очаг заразы" — Київські головні майстерні. Робітники тим глибше пішли в роботу працювати над кращою організацією страйку. Все це було кустарництво, паліятиви. Треба було лікувати хворобу методами хірургії. Другу спробу гетьманської влади — зліквідувати залізничий страйк примусовими заходами міністерства шляхів, теж було зірвано.

Отже, уряд взявся шукати цих метод. Треба було йти шляхом утворення спеціяльного законодавства. Уряд відчував, що йому „пече", що нема часу сидіти й видумувати нові кодекси законів. Треба було використовувати ту велику й багату спадщину, що її залишив йому його дід - небіжчик — царський уряд.

19 липня надруковано в офіційному виданні уряду схвалену гетьманом того ж 19 липня постанову про відновлення на Україні закону про страйки, що їх було видано... 2 грудня 1905 р. [2]) Отже, гетьманський уряд звернувся до тієї частини царського законодавства, що нею користувався царат за часів найлютішої реакції. Гіршого закону гетьманські юристи вже не могли знайти.

Це, до речи, факт, відомий в нашій літературі: про це писав і Дашкевич, та й інші. Але ще й досі не звернено уваги на те, що цей закон фактично не вживався. Перегортаючи всі списки заарештованих за гетьманських часів, ви не знайдете жодної людини, заарештованої на підставі цього закону.

Через що? Чи не через те, можна подумати, що цей закон був надто суворий, і уряд, налякавши робітництво його привидом, не хтів з нього користуватися? Ні в якому разі. Просто цей царський закон був надто „демократичний", м'який для потреб гетьманської влади.

Розглянемо цей закон. З перших же рядків його для нас стає ясним, через що гетьманський уряд так радо за нього вхопився, що надрукував його в „Державному Вістнику" того ж самого дня, як його було підписано гетьманом (факт небувалий в гетьманській практиці, де закони чекали на свою публікацію й п'ять, і десять день). В оригіналі це — „именной высочайший указ правительствующему сенату", що в його першому ж пункті вказано, проти кого цей закон спрямовано: проти

> виновных в возбуждении служащих или рабочих на железной дороге, казенной или частной, или на телефоне общего пользования... или вообще в таком предприятии, прекращение или приостановление деятельности

---

[1]) „Робітнича Газета", № 330, 1918. Київ.
[2]) „Державний Вістник", № 24, стор. 2. 1918. Київ.

коего угрожает безопасности государства или создает возможность общественного бездействия,— самовольному, по соглашению между собой, прекращению, приостановлению или невозобновлению работ“ ..,—

а також і проти самих „служащих или рабочих“, що приймуть у цьому участь [1]). Об'єкт визначено дуже вдало. Але коли придивитися до решти статтей того ж закону — видно стане, що запроваджувати його в життя гетьману було дуже й дуже незручно.

Яку кару встановлювалося для винних? Арешт від 4 міс. (ст. 2) до 4-х років (ст. 6.). Було б непогано. Але на превеликий для уряду жаль, ст. 8 встановлювала, що присуди виносять округові суди. Для тих днів заводити справу з судовою тяганиною було абсолютно неможливо. Акція потрібна була рішуча, швидка й гнучка. Отже, закон ставав не до речи. Що правда, було там дещо корисне.

Цілу частину присвячено в законі забезпеченню страйколомів на випадок „увечья“ від страйкарів. Ще один пакт дозволяв провадити справу поза судовим порядком. Але на такий випадок максимальний термін арешту встановлювався в 7 днів. Це був просто сміх. Можна було й штрафувати винних, але в розмірі не вище $^1/_3$ річного утримання [2]). Кого могло це налякати, коли борги залізниці перед службовцями були не менше цієї суми? Можна було кінець-кінцем зовсім звільнити адміністратора з посади [3]). Але завдання було не в тім, щоб звільнити з посад, а в тім, щоб затримати на посадах! — Таким чином третя спроба гетьманських урядовців зірвати залізничий страйк провалилася так тихо, що ніхто й не згадав, що вона була.

Побачивши, що з тим царським законом ради не даси, гетьманський уряд склав свого власного, й оголосив його 1 серпня [4]) — „Постанова про деякі тимчасові заходи до охорони державного порядку та спокою“. Суть його полягала в передачі цілої низки „злочинств“ до військового суду,— в першу чергу справ, „про заподіяні приватними особами такі злочинства, які по своїому змісту виявляють дійсну небезпеку для державного порядку і громадського спокою“. Це було вже краще, — військовий суд — це апарат „спритніший“ ніж суд округовий. Але, по-перше, тяганина зберігалася й тут,— бо кожний окремий випадок міністр внутрішніх справ мусив погоджувати персонально з міністрами юстиції та військовим;

---

[1]) „Правительственный Вестник“, № 261, стор. 1. 1905. С.-Петербург.
[2]) „Свод Законов Российской Империи“, т XVI, ст. 69. „Уложение о наказаниях“. 1885.
[3]) „Свод Законов Российской Империи, т. I, ст. 1100. „Устав уголовного судопроизводства“. 1892.
[4]) „Державний Вістник“, № 29, 1918. Київ.

по-друге, минуло вже два тижні з початку страйку; по-третє, гетьманський уряд не мав на залізниці свого, досить надійного та широго, апарату, для переведення в життя цієї четвертої спроби налагодити боротьбу із страйком.

Що правда, заздалегідь було утворено спеціяльного „залізничого полка" для боротьби із страйком. Але вже 12 червня (за місяць до страйку!) Акерман писав „начальнику канцелярии военного министерства": „возлагавшиеся на чинов железнодорожного полка расчеты, что они будут своей активной помощью противодействовать проведению в жизнь железнодорожной забастовки, не имеет прочных оснований, вследствие заражения названных чинов духом и идеями большевизма" [1]). Зовсім напередодні страйку полтавський губстароста скаржиться на ввесь чисто персонал залізничої варти за його „бездействие, попустительство и покрывательство деятельности противоправительственных элементов [2])". Підчас самого страйку доводиться провадити ліквідацію активних прибічників Центральної Ради проти волі комісара шляху [3]). Кількість цих прикладів можна було б збільшити до схочу. Це було природним наслідком тої подвійної політики, що її проводив уряд до українських націоналістів на залізницях. Але факт залишається фактом. В той день, коли треба було братися до рішучої й негайної ліквідації страйку, гетьманському урядові не було на кого спиратися в своїй „роботі". Залізничий полк,— залізнича варта,— цей п'ятий уже елемент, що його притягалося до боротьби проти страйку,— „підвів" так само, як і перші чотири.

Довелося нашвидку утворювати свій (дійсно вже свій) апарат. Розпочато організацію нової установи: „державной ж.-д. варты", як вона офіційно називалася. Вона не скасувала попередньої „залізничої варти" (що була в розпорядженні міністерства шляхів), а була їй „в допомогу" й призначалася для догляду. Добір службовців сюди був уже суворий: „Для комплектования отделов вартовыми, предлагаю набирать таковых из лиц, ознакомленных по своей прежней службе с обязанностями ж.-д. Варты"— писав „Атаман южного района" в своєму наказі [4]).

Тому, що в ці обов'язки передовсім входило таке: „Варта борется с преступностью, решительно и энергично преследует грабителей, воров, буянов" [5]). І все було б гаразд, як би не

---

[1]) Архів Революції. Фонд державної варти, справа № 48, „Осведомление по г. Киеву", стор. 66.

[2]) Там само справа № 63 „Со списками арестованных по политическим делам по Полтавской губ.", стор 164.

[3]) Там само, справа № 63, стор. 205 — 214.

[4]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 22, „Папка с приказами атаманов районов державной железнодорожной варты", л. 25.

[5]) Там само, л. 28 на зв.

те, що формування низових апаратів цієї нової „варти“ почалося лише в останні дні серпня, то б-то, тоді, коли основну боротьбу із страйком було вже проведено. Й для „отаманів“ зосталося лише від імени української держави висловлювати подяку хоробрим вартовим, що спіймали злодія, який украв у якоїсь бабусі скриню...

Чому спинилися ми на всіх цих спробах гетьманського уряду налагодити боротьбу проти страйку? Про що говорить ця безглузда метушня гетьманської влади шістьма (мінімум!) різними способами ліквідувати страйк? Не лише про бездарність гетьманських урядовців.

Цей матеріял достатній для того, щоб зробити з нього два основні висновки. Внутрішні сили української контр-революції були недостатні для відвертої боротьби з революційним робітничим рухом. Для цього доводилося закликати на допомогу силу зовні. В боротьбі ж класових сил самої України не менше (як що не більше) значіння, ніж боротьба гетьманського урядового апарату, мала — для ліквідації залізничого страйку — діяльність провідних верхівок українських націонал-шовіністичних організацій, що її ми розглянули в попередньому розділі. Не здатна до боротьби проти робітничого руху „з фронту“, українська контр-революція боролася проти нього „з тилу“ використовуючи соціял-націоналістичні організації, як своє знаряддя для внутрішнього розкладу робітничого фронту. „Лобовий“ же удар її був невдалий,— бо надто слабі були її власні сили для організації відвертої, розгорненої класової боротьби проти наступу пролетаріяту.

На чиї ж плечі лягла, нарешті, вся основна „робота“ що до ліквідації залізничого страйку? В першу чергу — на плечі німецького командування. У німців було те, чого не було в гетьмана: передовсім,— міцна, збройна сила, прекрасно налагоджений апарат, ясне розуміння того, що слід насамперед робити, вміння робити це швидко й точно. Їм не треба було шукати якогось „закону“ для боротьби з залізничим страйком: він був у їх готовий,— та й не дуже то велику увагу звертали вони на „законність“ своїх вчинків,— аби вони були доцільними. Отже, фактично ліквідація страйку проходила не так силами українських „вартових“, як силами й засобами німців. Уся діяльність державної варти базувалася не на тих законах, що їх розшукувало й надумувало якесь міністерство, а на коротенькому обіжникові департаменту, що ним останній пропонував всім губерніяльним старостам, тоб-то вищій владі в губерні, керуватися таким „приказом германского фельдмаршала Эйхгорна“.

„По всем сведениям терроризует страну только 10 — 12% крестьян. К ним по всем сообщениям благомыслящих кругов

населения присоединяются в качестве агитаторов евреи, которые возбуждают крестьян к уничтожению озимых посевов. Эти нездоровые, недовольные и опасные элементы при всяком движении должны обезвреживаться и удаляться из деревень в интересах, как страны, так и немецкого авторитета. При сопротивлении нужно прибегать к военным мерам. Если арестованные не подлежат немедленному действию приговора немецкого казенного (?) суда, они должны передаваться в ведение этапов и там назначаются в ведение особых рабочих груп" [1]).

Те, що цього наказа ніби-то спеціяльно пристосовано до потреб боротьби з селянським рухом, ані трішечки не зважало департаменту державної варти (як, звичайно, й командуванню) тлумачити його широко: обіжником своїм від 3 липня департамент рекомендував всім старостам користуватися цим „при ликвидации преступного элемента различных противоправительственных революционных организаций".

Власне, цю практику (перекладати „ліквідацію" всіляких небажаних для уряду організацій на німців) гетьманська влада ввела вже й до оголошення цього обіжника. Так, ще 10 червня „товариш міністра внутрішніх справ" пропонував Акерману ввійти „в полный контакт" з німецькою таємною поліцією для ліквідації „об'единенного союза рабочих" (?) у Києві, а всі матеріяли що до ліквідації його відділів у провінції „надлежит Вам передать германской тайной полиции для ликвидации таковых на местах" [2]). Реальну боротьбу передавалося до рук німецького командування. Роля представників гетьманського уряду зводилася до ролі агентів-інформаторів і, де це було потрібно, „підпихачів" німецьких урядовців. Апарат самої державної варти, дуже слабо підготовлений до боротьби з залізничим страйком, лише в деяких місцях зумів значно допомогти німецькому командуванню. В деякі залізничі вузли було послано так званих „прикомандированных к Департаменту Державной варты". Але чи вміло були обрані ці вузли — питання окреме. Роля урядовців Варти зводилася до посильної допомоги німецьким комендантам що до збирання відомостей, заведення агентури то-що. Навіть по цих місцях (як можна судити з матеріялів варти, таких було не багато) всі основні вчинки переводило саме німецьке командування. Навіть арешти переводило воно. Більш за те. Навіть там, де арешти чинила гетьманська влада, заарештованих негайно передавалося до рук німецької. Цікава річ: ми маємо всі списки заарештованих у політичних справах, які рахувалися за відділом державної варти та за губерніяльними старостами,

---

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 78, „По переписке о с.-д. партии большевиков по Херсонской губ.", стор. 335.

[2]) Там само, справа № 40, стор. 19.

тоб-то, за гетьманським апаратом, що завідував всією політичною боротьбою. В цих списках зазначено, в якій справі затримано того, чи іншого заарештованого. В них немає жодного заарештованого в справі залізничого страйку. По Київській губерні ми маємо список до 1000 заарештованих — те ж саме по Одесі,— де в справі залізничого страйку було за іншими відомостями, до 300 заарештованих (хай навіть це число збільшено вдвічи — хай уп'ятеро).— Подібно до цього й по інших місцях.

Є побічні відгуки. В одному місці заарештували візника за те, ніби-то він возив комісарів,— випустили. В іншому місці заарештували когось за те, ніби-то в його кватирі збирався страйковий комітет. З'ясувалося, що це просто домком,— випустили. Заарештували якогось „потомственного почетного гражданина" за те, що ніби-то він не давав зривати об'яви страйкому. Той заявив, що нічого не знає. Той же, хто ніби-то його заарештував, заявив, що він „по этому делу никого не арестовывал и что подобного инциндента с ним не было", добавив, „что это не первый случай мистификации с его фамилией" [1]). Оце й усе. В основному боротьбу провадив сам німецький уряд. Це не значить, що гетьманат не винен в ліквідації страйку. Все, що він міг, він зробив. Але міг він замало.

Німецький уряд провадив, звичайно, боротьбу з робітничим рухом на Україні й до початку залізничого страйку. Так, мітинг, що було призначено в залізничих майстернях Києва на 28 квітня (див. розділ IV), не відбувся саме через заборону німецької влади [2]).

Але підчас залізничого страйку це стає за правило. В Козятині німецький комендант виступає на мітингах, попереджаючи, що з ними жартувати не слід, розганяє ці мітинги стріляниною, заарештовує страйкові комітети. Але те саме, що робилося на Правобережжі, робилося й на крайній півночі України, біля радянського кордону. „Начальник пограничного пункта Белгород" повідомляє, що „2-го августа на митинге в Пушкарском лесу присутствовало около 300 человек служащих, мастеровых и рабочих депо Белгород... Речь произносит столяр д. Белгород... Алаторцев, который призывал, чтобы выйти всем на работы на один день, лишь для того, чтобы испортить все паровозы и токарные станки... а также... организовать боевую дружину для убийства всех тех служащих, которые работают или же будут приступать к работам и затем продолжать забастовку. Все сказанное было принято большинством голосов. Дальше митинг не состоялся, так как лес внезапно был оцеплен нем-

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 64, „Со списками арестованных по Харьковской губернии", л. 56.

[2]) „Наш Юг", 3/V — 1918, Харків.

цами и выборы боевой дружины не состоялись. Алаторцев также арестован в числе прочих мастеровых и в настоящее время сидит в тюрьме“ [1]).

Але не лише цю „чорну роботу“ виконувало німецьке командування на Україні в боротьбі зі страйком. Воно взяло до своїх рук все керування життям залізниць України. Воно висилало в Німеччину (передовсім у Брест) в концентраційні лагері найупертіших страйкарів [2]). В його розпорядженні числилися всі заарештовані в цій справі. Німецьке командування виписало з Німеччини машиністів, бо місцевих страйколомів не вистачало. Воно утворило при штабі спеціяльне „залізниче управління“, що в його руках було зосереджено всю залізничу справу. Передало в безпосереднє розпорядження цього управління цілу низку залізниць, найважливіших для німецької держави [3]). Воно користувалося в додаток до всього гетьманським міністерством шляхів, як „почтарем“, що його обов'язком було лише передавати директиви й розпорядження німецького залізничого управління до преси [4]).

Так, 1 серпня „Робітнича Газета“, сповіщала своїх читачів:

„Начальник південно-західніх доріг розіслав по лінії наказ обер-ляйтенанта Комлера такого змісту:

„Знаменка — Фастів“ з цього числа переходять під германське воєнне командування.

Я, обер-ляйтенант Камлер, перебуваю в Бобринській. Усім моїм наказам залізно-дорожні служачі й робітники зобов'язані коритись безперечно. Всі накази українського залізничого начальства виходитимуть тільки від мене.

Рух поїздів повинен забезпечити перевозку германського війська і грузів для людности Києва. Всіх служащих і робітників, котрі приступили до праці, охоронятиметься германськими військами.

Усі особі, котрі перешкоджатимуть і погрожуватимуть робітникам, котрі приступили до праці, підлягають германському воєнно-польовому суду. — Обер-ляйтенант Камлер“ [5]) (підкреслення моє,— М. Р.)

Отже, начальник доріг розсилає накази обер-ляйтенанта. Управління залізницею переходить до рук окупантів; вони прямо кажуть, що накази українського „начальства“ виходитимуть тільки від них. Воно взяло на

---

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 61, „Со списками арестованных по Харьковской губернии“, стор. 67.
[2]) Там само, справа № 40, стор 147.
[3]) „Відродження“, № 93, 1918. Київ.
[4]) „Голос Киева“, № 64, 1918. Київ.
[5]) „Робітнича Газета“, № 332, 1918. Київ.

себе охорону страйколомів,— і, звичайно, ця охорона була далеко реальнішою, ніж охорона викопаного гетьманськими „законоведами“ закону 1905 р. Коли взялися окупанти, то їм пощастило зробити те, чого не пощастило виконати безталанним гетьманським „чинушам“— припинити видачу харчів страйкарям [1]). Мало того,— вони організували не лише німецьке, але й тутешнє, „своє“ страйколомство. Міністерство шляхів пишно призначило розклад потягів, що мають піти з ст. Київ „наперекор стихии“. А урядовець міністерства внутрішніх справ писав: „докладываю, что ни один из этих поездов... не отойдет, как не отошел поезд № 521..., если, конечно, немецкие власти не организуют поезда и отправку их своими средствами“ [2]). А що то були за „свои средства“— розповідає нам „начальник особого отдела штаба гетмана Украины“:

„По распоряжению немецких властей в течение дня 25-го июля были отправлены следующие поезда... Вся бригада прибывших поездов все время находится под немецкой воинской охраной, а во время хода поезда на паровозе стоят патрули (для) предупреждения побега поездной прислуги (с) поезда“.

Організовуючи страйколомство, німецька влада використовує „лиц, протестующих против забастовки, в особенности... беженцев — служащих Варшавско - Венской ж. д., кои должны были быть отправлены на родину. Эти служащие (преимущественно машинисты и техники) изъявили полное согласие работать. Этим лицам немцы сделали перепись и под своим караулом, привели их к своему продовольственному бараку, где на каждого человека выдали по 3 фунта хлеба, 1/4 колбасы, 1 банку консервов, 3 куска сахару и по 2 сигары; а затем повели их в бараки, где они будут помещаться и по вызову будут являться на поезда“ [3]).

Отже, звідси стає абсолютно ясним, в якій великій мірі мав рацію одеський „Коммунист“, коли в вересні писав: „забастовка мерами австрийских фельд-жандармов прекращена“ [4]), та в якій мірі безглуздими були надії угодовських „керовників“ страйку, що сподівалися на „вплив“ німецької або ж австрійської влади, на гетьманський уряд,— вплив, що примусить гетьмана задоволити „справедливі вимоги“ залізничників [5]).— Що правда, вони мали деякі підстави для таких надій. Ці підстави представники окупаційної влади давали в перші дні страйку. Так, „Робітнича Газета“ сповіщала:

---

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 40, стор. 151 в.
[2]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 40, стор. 555.
[3]) Там само, справа № 40, стор. 215.
[4]) Там само, справа № 78, стор. 584.
[5]) Там само, справа № 40, стор. 157.

„Страйковий Комітет посилав делегацію до Бобринського німецького командування, де досконально з'ясували причини страйку й своє матеріяльне становище. Комендант заявив, що він нічого не має проти страйку й цілком співчуває їхнім вимогам. На запитання делегації, що як вони дивляться на те, що є постанова не перевозити також і німецьких ешелонів, відповів: „звичайно, коли страйк буде продовжуватись декілька днів, то він нічого не має, а там взагалі можна буде порозумітись". Цікаво, яку методу порозуміння придумають німці, але напевно західньо-европейську. Будемо бачить" [1]).

Отже, реформістські проводирі легко піддалися на цю примітивну демагогію й чекали на „західньо-европейські" методи „порозуміння". Зрозуміло, що всі їхні надії були засуджені на провал. Не про „порозуміння" думала й дбала окупаційна влада, а лише про придушення. Не випадковою була така „помилка" й для угодовців, що взагалі прагнули замінити класову боротьбу класовим порозумінням і розповсюджували в масі уяву про можливість такого „порозуміння".

Їх спантеличувало те, що в перші дні страйку представники окупантів на місцях говорили представникам залізничників солодкі слова, мабуть, сподівалися на швидку й безболісну самоліквідацію конфлікту. Як тільки стало ясним, що страйк набуває всеукраїнського характеру й виходить далеко за межі місцевих непорозумінь — усім солодким розмовам швидко йшов край. Так австрійська, як і німецька військова влада — й та, й друга на місцях розташування своїх військових частин — суворо й рішуче розпочала цілковиту й рішучу ліквідацію страйку, ставши основним її організатором.

Через що ж, однак, німецько-австрійський імперіялізм був так зацікавлений у цій ліквідації? Через те, що страйк бив його по найболючіших місцях,— по найпекучіших потребах. Йому край треба було перекидати своє військо залежно від потреб фронту. Страйк позбавляв його цієї можливости. Йому край треба було посилювати перекачку хліба з України в Німеччину. Страйк не лише позбавляв його й цієї можливости, але й організовував проти його селянство України. Страйк бив німецький імперіялізм саме там, де це було для його найбезпечніше.

І в цьому, до речи, й полягає особливість всеукраїнського страйку, як складової частини пролетарської революції. Він не лише революціонізував німецьких пролетарів так само, як і інші події Жовтневої революції. Він безпосередньо послаблював позиції імперіялістичних хижаків — Німеччини й Австрії. Він загострював класові відносини в цих країнах. Він вніс свою частку в німецьку 1918 р. революцію. В цьому його безпосереднє міжнароднє значіння.

---

[1]) „Робітнича Газета", № 321, 1918. Київ.

VI. ПОЛІТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТРАЙКУ

Офіційне урядове повідомлення про страйк прямо говорило про політичний характер вимог страйкарів. Воно згадувало про основну з них — про вимогу визнання спілки залізничників. Якщо ми згадаємо, що фактично статут спілки був уже затверджений округовим київським судом, — що там немає ні слівця ані про страйк, ані про класову боротьбу — нам важко буде навіть цю вимогу назвати політичною. Але, якщо ми придивимося до тих матеріялів, що залишилися від перших днів роботи страйкових комітетів, ми побачимо, що навіть і цю вимогу гетьманський уряд даремно закидав страйкарям.

Погляньмо на повідомлення центрострайкому. Згадаймо про його високо-туманну формулу: „признание единого союза, как правовой защиты товарищей“ [1]). Тут навіть немає вимоги — визнати спілку хоча б у тих, дуже вузьких рямках, в яких його затвердили були судові інстанції. — Уявім собі ті страшенні злидні, в яких перебувала маса залізничників, що їм тільки-що знизили всім зарплатню на 50 крб. і збиралися знижати знову. Для нас ясним стане, що залізничий страйк починався, як страйк суто економічний, до того ж, як страйк оборонний, що зростав з елементарної боротьби „за п'ятачок“. Але починався він в такий момент, та в такому оточенні, що мусило сприяти швидкому переростанню його в страйк політичний.

І те, й друге ясно розумів сам гетьманський уряд. Коли довелося, наприклад, 20 липня одному з відповідальних урядовців міністерства внутрішніх справ формулювати причини страйку він писав: „Говорят, что ныне некоторыми группами вносилось политическое требование признания“ союза „служащих“; но такое требование в массе, желающей прежде всего удовлетворения экономических требований, не находит полной поддержки“ [2]). — Агентурна „сводка“ за 16 липня пише: „Причина забастовки экономическая, а именно уменьшение заработной платы, а также неуплата по 150 р. за февраль месяц. Забастовавшие мастеровые стараются склонить всех служащих к забастовке, но это им пока не удалось“ [3]). І поряд із цим, та ж сама державна варта добре бачить чим загрожує страйк надалі. „Общее положение таково, что является весьма желательным сейчас же ликвидировать забастовку, уплатив служащим причитающееся им жалованье, тем более, что они идут на известную уступку и просят уплатить им не весь долг сразу, а хотя бы за III и IV месяцы 1918 г. Очень много железнодорожных служащих действительно находятся в полной обездоленности, граничащей

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 40, стор. 343.
[2]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 40, стор. 555, 559 та інші.
[3]) Там само, справа № 40, стор. 429.

с нищетой. — Пока забастовка эта имеет характер чисто-экономический, но если Управление железных дорог будет оттягивать выплату рабочим причитающегося им жалованья, то не подлежит сомнению, что забастовка примет другой характер, т.-е. забастуют другие предприятия. Тем более, это можно допустить потому, что публика на стороне железнодорожников" [1]). І 27 липня департамент знову згадує: „по агентурным сведениям забастовка грозит затянуться и перейти во всеобщую забастовку" [2]).

Отже, чи здійснилося те, що передбачали розумніші з ворогів? Чи привів страйк до політичної боротьби, чи ні? Чи викликав він піднесення бойового настрою українського пролетаріяту, чи, навпаки, привів до розгрому й розпорошення робітничого руху?

Дати відповідь на це питання не так просто. Перш за все, не підлягає сумніву, що він закінчився невдачею. Що правда — частину боргів було виплачено залізничникам, але страйкарів було звільнено з посад, приймали їх знову на роботу лише перевірочні комісії, що припускали лише „благонадежный" елемент, ніяких поступок спілкам уряд не зробив, безліч залізничників було вислано за межі України, умови праці погіршали, — словом жодної вимоги не було задоволено й реакція розправлялася так, як це було їй завгодно. Надії на залізничий страйк теж не здійснилися. Отже, можна було б думати, що в наслідок страйку буде розклад і деморалізація маси робітників залізниць. І є навіть деякі ознаки того, що такий розклад ніби-то наступив. — Так, агент державної варти в Козятині повідомляє, що 28 липня були збори страйкарів, де поміж прибічниками дальшого страйку й прибічниками його припинення просто розпочалася бійка [3]). Ясна річ, що серед останніх і шовіністичні елементи теж відходили від класової лінії. Так, 12 серпня одержують у штабі гетьмана таку телеграму: „Мене, борця за Україну, неправдиво заарештовано висилають за кордон"... „Член т-ва Просвіти в Коростені, кондуктор Юхим Чігір" [4]).

Не лише окремі члени, а й усі українські національні керуючі кола, як такі, котилися праворуч. В „Народній Волі" 8 вересня появляється стаття, що зветься „Шляхом еволюції". Автор її, розповідаючи про окружні наради залізничників, що відбуваються на правобережній залізниці, пише: „Робітництво України не може погодитися з тим, що твориться зараз на Україні з боку капіталу... і починає гуртуватись". Але що ж то за „гуртування?" Чи не те саме,

---

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 40, стор. 135.

[2]) Там само, справа № 40, стор. 553 та Бессонов „Железнодорожная забастовка 1918 г. в Одессе" „Літопис Революції", № 3, стор. 75, 1927.

[3]) Там само, справа № 40, стор. 186.

[4]) Там само, справа № 40, стор. 487.

що ним і батька добре бити? — За автором, ці нові спілки будуть уже не ті, що дотепер. Дотепер профорганізації „не вели свою роботу в напрямку збудування спілки міцної витривалої одностайної, не займались просвітньою роботою серед залізнодорожників, а ввесь час віддавались вузькопартійній роботі, втягували в життя спілки партійні програми, з якими і завжди пробували в політичній боротьбі, і не з своїми класовими ворогами, а між собою, в своїй же хаті. Більшовики насаджували комунізм, меншовики притримувались еволюції, просто обиватели висовували свої власні інтереси й дбали про поширення професійних ідей між залізничниками, а захистити їх від руїни було нікому. Коли революційний екстаз підупав... помірко-ваний елемент починає купчитись, гуртуватись і переходити на шлях еволюції поступовної боротьби за своє існування, за зміцнення своїх класових позицій..." [1])

Отож, в наслідок розгрому страйку осідає цей „помірко-ваний елемент", — ані більшовики, ані меншовики, ані навіть на думку „Народної Волі" обиватели... Та хто ж вони?

Дашкевич у своїй книжці наводить кілька заяв про прийом на службу, — які дійсно свідчать про розвал та деморалізацію. Один машиніст пише, доводячи те, що він у страйку не винний: „Всюду я старался быть честным труженником, старался сохранить чистым то гнездо, в котором сидел, а во время забастовки старался только лишь ликвидировать забастовку" [2]) (підкреслення моє, — М. Р.) Відомий уже нам „герой" та „проводир" Сакало-Поповський — писав: „Ж.-д. забастовка... возникла решительно не только без моего согласия, но и ведома, равно, как и абсолютно без моего сочувствия, т. к. я всегда отрицал не только целесообразность, но даже и возможность такого выступления [3])".— Ми добре знаємо, що Поповський писав тут „ясну правду". — Словом, можна було б набрати багато фактів на доказ того, що невдача страйку призвела до розвалу й розпорошення пролетарської армії.

Але чи дійсно це було так?.. Чи дійсно ці настрої характерні були для основної маси залізничників? Згадаймо, що навіть на початку страйку „армія залізничників" не була абсолютно одноманітною. Ті групи робітників, що їх не виховували самі умови виробництва — передовсім службовці тяги, руху, дрібні адміністратори — вони ввесь часи були ненадійним елементом. Так само не можна рівняти глухих станцій з великими вузлами, що мають свої майстерні то-що. Що до цих ненадійних елементів негативний вплив страйку є безперечний.

[1]) „Народная Воля", № 12, 1918. Київ.

[2]) Дашкевич. „Железнодорожники в период австро-германской оккупации Украины 1918 г.", стор. 174 — 175.

[3]) Дашкевич. Там само, стор. 174.

Але — „тяжелый млат, дробя стекло, кует булат". І ті пролетарські елементи, що ввесь час були „віссю" залізничого страйку — вони вийшли з нього ще краще загартованими, ніж увійшли в нього.

Щоб у цьому переконатися, досить порівняти вищенаведені „прохання" з таким листом, що його послали 19 серпня „старослужащие Бобринских мастерских" своєму колишньому „заву", що підчас гатьманщини „вийшов у люди":

„В силу пережитого прошлого Вы вынуждены были расстаться с нами, но мы расстались, как друзья. Во имя этих добрых отношений помогите нам, похлопочите за нас, посодействуйте нам и нашим семьям, прекратите наши страдания. Вы знаете нас каждого, и мы уверены, что Вы невинных не сделаете виноватыми. Ваша справедливая оценка действий каждого из нас дает нам право надеяться, что мы снова будем у прежнего своего дела для пользы дорогой нам дороги. Просим Вас похлопотать нам вступить на работы в наших мастерских при ст. Бобринская, которые временно закрыты по распоряжению Господина Министра Путей Сообщения" [1]) і далі йде 40 підписів.

Жодного слова, що ним би засуджувався страйк. Жодного фальшивого слова про гетьманську „батьківщину". Якщо порівняти це з наведеними вище заявами окремих службовців та робітників — ясно стане, що говорити про масову деморалізацію залізничників аж ніяк не можна. Дальші дані покажуть нам, що треба говорити не про деморалізацію, а про явища діяметрально-протилежні.

Відбувалося розшарування серед самих „проводирів". В той час, як одна частина заслуговувала від директора департаменту державної варти титула „безусловно-честных людей" та божилася, що вона „заперечувала не лише доцільність, але й можливість страйку" — друга частина швидким темпом прямувала до більшовизму. Таким був, очевидно, і колишній проводир „лівої" делегатського з'їзду правобережних залізниць меншовик-інтернаціоналіст — Градов-Матвієв, що потім загинув безвісти [2]). Ми надибуємо про нього в документах державної варти, де пишеться про приїзд його в Одесу, ніби-то в звязку з перебуванням там радянського консульства [3]) — про те, що він ніби-то брав у Харкові участь у формуванні Червоної гвардії, — про те, що він переправляє в Одесу білих із Києва, засуджених там до кари на горло [4]). Очевидно, ця еволюція йде в напрямі, прямо протилежному напряму „еволюції" Сокало-Поповського, якщо навіть і визнати конкретні дані державної варти за не досить обґрунтовані.

---

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 40, стор. 627.

[2]) Дашкевич. „Железнодорожники в период австро-германской оккупации Украины 1918 г.", стор. 78.

[3]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 78, стор. 564.

[4]) Там само, справа № 76, стор. 568.

Але ще цікавіше те, що німецько-гетьманська влада, придушуючи страйк, сама відчувала, що від цього її позиція абсолютно не міцніє. Протягом серпня місяця влада чекає на новий вибух страйку. Цікаво те, що за даними влади, цей наступний страйк не мусить бути простим повторенням попереднього. Акерман пише 7 серпня: „Железнодорожники, недовольные прекращением неудавшейся, по их мнению, забастовки, предполагают осуществить всеобщую забастовку... Начало... предполагается... в Киеве 15 августа. Агитация за забастовку... приняла в последние дни громадные размеры“ [1]). Уже в липні департамент мав списки залізничників, що закликали не просто страйкувати й далі, але „к выступлению против украинских и германских властей“ [2]), для чого призначений і день — 28 липня. В кінці серпня „Особый отдел штаба гетмана“ повідомляє, що в найближчі дні відновиться страйк по всіх залізницях України, але „забастовка на этот раз имеет быть более организованной“ [3]). Німецько-гетьманська влада добре бачила, що її ворога не розбито, що він збирається на нові, серйозніші, свідоміші бої.

Та й як їй було цього не бачити, як бойова активність страйкарів наочно проявляла себе в терористичних актах, спрямованих проти страйколомів, — спрямованих до припинення залізничого руху за всяку ціну? Вже в липні міністерство внутрішніх справ одержує певні відомості, що залізничі катастрофи організовують страйкарі [4]). Далі ці катастрофи набирають просто регулярного характеру. Псування рейок, вибухи бомб, підриви мостів — такі основні методи цієї роботи. В вересні чекали на одночасний вибух всіх паротягів по всіх залізницях України [5]). До „замирення“ залізничників було далеко.

Хто стояв на чолі цього руху? Це питання вимагає ще дальшої розробки. Але на основі тих матеріялів, що є в нас, здається, можна встановити це. В деяких місцях, де комуністичній партії пощастило швидко опанувати рухом та взяти його до своїх рук — там очевидно й підривна робота була складовою частиною всієї роботи страйкомів і виконували її сили їхніх бойових дружин [6]). Але деколи страйкоми гидували цією роботою, — не наважувалися її розпочинати відмежовувалися від тих, хто її провадив [7]). В таких місцях рух набував стихійного характеру, підпадав під вплив анархічного елементу й керували ним таємничі комітети „Черной Руки“ або ж

---

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 40, стор. 307 та стор. 413.
[2]) Там само, справа № 40, л. 125 на зв.
[3]) Там само, справа № 40, стор. 473.
[4]) Там само, справа № 40, л. 151 на зв.
[5]) Там само, справа № 48, стор. 229.
[6]) Бессонов. „Літопис Революції“, № 3, стор. 81 — 82, 90, та Архів Революції, той самий фонд, справа № 76, стор. 568 та ін.
[7]) „Вперед“, орган Катеринославського комітету ХОРП, № 60, стор. 4, 1918.

„Черной Точки." Їх ставлення до страйкомів були, очевидно, надзвичайно різноманітні. То вони вступали в зносини, ніби-то як рівноправні й незалежні організації [1]); то „Трибунал Черной Руки" брав на себе функції страйкового комітету й призначав навіть день страйку [2]). Отже, організаційні форми терористичної роботи відбивали на собі організаційно-політичну спілість (чи неспілість) залізничої організації в даному місці. Але одно можна сказати, не боючися помилки: бойове надхнення залізничників не завмирало. Воно шукало нових форм свого втілення.

І тут ясно виростає перед нами все велетенське значіння залізничого страйку, як етапу боротьби робітництва й селянства за утворення радянської України. 11 серпня департамент державної варти одержує телеграму з Козятина: „В связи с беспорядками в Сквирском уезде нарастает тревожное настроение в депо. Возможно устройство крушений с целью не пропустить немецкие отряды" [3]). Агенти державної варти звязують селянський рух із залізничим страйком, із новими формами боротьби залізничників. Залізнича катастрофа — це не лише спосіб пролетарської самооборони. Це — фактор допомоги селянському рухові.

Матеріяли державної варти з достатньою повнотою розкривають перед нами той щільний звязок, що був між рухом залізничників і селянським рухом. Найвичерпніше дані матеріяли про ст. Козятин, бо там був у державної варти вмілий агент. Але уривкові матеріяли, що є з інших районів, переконують нас у тому, що це явище не місцеве, а типове для великого району України.

Ще 16 липня — в перший день страйку — організатори його „машинисты Александр Головин и Бойчук, с тремя невыясненными еще лицами, устроили секретное совещание, на котором решили послать по окружающим деревням агитаторов, с целью возбуждения крестьян в помощь бастующим" [4]). Наступного ж дня, 17 липня, той самий Головін виступав на мітингові, де сказав, „что этой забастовки требует армия железнодорожников, что к ней, т.-е. к этой армии, примыкает деревня, и что им никакие карательные отряды или экспедиции не страшны, если они будут действовать совместно" [5]). Через кілька тижнів ми маємо вже конкретні відомості про хід цієї агітації залізничників на селі.

5 серпня той самий агент пише: „Арестован Федор Сокорчук, один из заправил комитетчиков и их

---

[1]) Дашкевич. „Железнодорожники в период австро-германской оккупации Украины 1918 г.", стор. 169.
[2]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 48, стор. 275.
[3]) Там само, справа № 40, стор. 393.
[4]) Там само, справа № 40, стор. 179.
[5]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 40, стор. 180.

казначей, при имении помещика Васютынского. Он распускал слухи среди крестьян, что он сам был у Пана Гетмана, от которого получил бумагу, что на село Козятин никаких податей наложено не будет, чтобы крестьяне не платили податей, что существующая в настоящее время власть это самозванцы, чтобы крестьяне не поддавались им, защищались против своих угнетателей имеющимся оружием" [1]).

Це поновлене видання „золотої грамоти" ясно вказує, що маса залізничників стихійно ставала на шлях змички з селом, стихійно шукала форм цієї змички.

На місце одного заарештованого — двоє нових. 25 серпня — знову допис агента: „В селе Казатин ведут агитацию среди крестьян местные жители — осмотрщик вагонов ст. Казатин Артемчук и б. сельский староста с. Казатина Славута. Они отговаривают крестьян платить помещику Васютынскому за причиненные убытки разграблением экономии, вернее не уговаривают, а прямо таки требуют, чтобы не платили, пусть помещик требует судом... Артемчук, Славута и главний Сокорчук... действовали совместно" [2]) Отже, не лише сами залізничники влаштовували якесь „хождение в народ"; на селі вони спиралися на сільську організацію, на сільський актив, організовуючи навколо себе бойову самодіяльність селянства.

Форми, що їх знаходили для встановлення звязків з населенням, були дуже різноманітні. 10 серпня „был арестован стражник железнодорожной стражи Пасиченко, который в зале III класса обратился к пассажирам с речью агитационной, указывая, что главные и вековые наши враги — немцы" [3]). Оце саме говорить нам дуже багато. Воно показує, що кадри борців були невичерпні. Воно показує, що активність била через край — бо великої відваги треба було мати — одверто виступити з промовою проти влади в станційній залі, знаючи, що тут же в залі, є та військова сила, що швидко тебе „зліквідує". Воно показує, що настрій селянства був дуже напружений — бо до якої публіки звертався промовець в залі III класи та глухій станції? Чи став би ризикувати цей промовець своєю волею, не знаючи напевно, що промова його знайде щирий відклик у слухачів? Воно показує, що розклад апарату гетьманської влади зайшов так далеко, що вартовий — гетьманський поліцай, по суті справи — одверто виступає й проти гетьмана, й проти німців. Бо він кров'ю, походженням, станом, звязками,— не так гетьманський службовець, як трудящий з рушницею. Цей коротенький документ показує, нарешті, що масове почуття знаходило дуже примітивну й наївну форму для свого вислову: „Вікові наші вороги — нім-

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 40, стор. 372 а.
[2]) Там само, справа № 40, стор. 507.
[3]) Там само, справа № 76, стор. 791.

ці", казав Пасіченко. Хто став би розуміти це, як заклик відновити фронт імперіялістичної війни проти німців — в союзі з Антантою? Звичайно, ніхто — ані Пасіченко, ані його слухачі. Це була неправильна форма правильного гасла — бити німецький імперіялізм, як саме той ланок міжнароднього капіталізму, що всім тягарем ліг в даний момент на плечі пролетаріяту й селянства України.

Залізничники, як той загін пролетаріяту, що на місцях щільніше за всіх прилучався до селянства, ввесь час були пройняті тими ж настроями, що й селянство,— жили з ним одним життям. От агентурна записка з Бобринської від 7 серпня: „Настроение среди мастеровых и рабочих, как равно и среди крестьян в прилегающих к ст. Бобринская селах и м. Смеле — неспокойное. Существующая дороговизна приписывается приходу немцев, приглашенных помещиками"[1]). В очах гетьманської поліції робітники залізничої мережі були об'єднані з околишнім селянством, мабуть, ще міцніше, ніж то було в дійсності.

Цей звязок — це було не місцеве, обмежене явище. 18 вересня, наприклад, мешканець м. Ладижина, Петрунь, 54-х років, подає прохання про звільнення з-під арешту його сина, парубка 17 років, що був за телеграфіста на ст. Христинівка, півд.-зах. залізниць. „В одну з побивок вдома, його було заарештовано за те, що він питався написати листа своїому братові, в якому закликав його приїхати додому з тим, щоби вигнати австрійців, моя жінка, дізнавшися від сина... про зміст листа... категорично заборонила йому навіть докінчити листа"[2]).

Старий не розумів того, що не стали б заарештовувати його сина за одного того листа, що його бачила тільки сама його рідна мати; він не розумів або ж не хотів у проханні розуміти, що якщо сина його взяли „в одну з побивок його вдома" — значить простежили його ще з місця його роботи; старий написав лише про того листа, що його випадково побачила мати й затримала його відсилку, лише про того, якого, очевидячки, було знайдено підчас трусу. Ми не знаємо ані точного змісту того листа, ані його адресата; але ще два шляхи встановлення звязків стають для нас абсолютно ясними: агітація підчас відпусток та листування. І це нове про щільні звязки залізничого робітництва з селянством, про залізничників, що виступають, як керовники революційного селянства, ми знаходимо не в тому районі, що про його в нас ішла мова перед цим,— отже, це лише стверджує те, що ми вже говорили про всеукраїнський характер цього явища.

---

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 40, стор. 317.
[2]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 60, стор. 389 х.

Залізничий страйк безпосередньо й активно допомагав селянському рухові. В серпні місяці, в той час, коли відбувалося велике селянське повстання, залізничники Козятина розмовляють „об устройстве крушения какого либо из товарных поездов, или просто загромоздить путь, чтобы не дать возможности немецким отрядам продвинуться по Сквирскому уезду... Среди слесарей шел разговор, что безпорядки, начавшиеся в Сквирском уезде... распространяются с большим успехом все ближе к Казатину, что к восставшим присоединяются крестьяне промежуточных деревень, что карательные отряды уничтожаются после разоружения, бывшие в уезде немецкие войска уничтожены, и добавляют к этому: „выдержка, маленькая еще выдержка, будет работа и нам“ [1]). Літерально те саме повторює агентурна записка з Дарниці від 15—16 липня:

„В виду наступившего времени к уборке хлеба, то многие из среды железнодорожных служащих говорят, что большевики ожидают момента, когда начнут немцы реквизировать таковой, тогда общим наступлением пойдут на немцев, росположенных в Украинской Державе, чтобы не дать захвата хлеба с Украины“ [2]). Об'єднання сили залізничників із силами селянства [3]) задля того, щоб скинути ярмо німецького імперіялізму; залізничий страйк, як акція не лише пролетарської боротьби, але й пролетарської допомоги селянській боротьбі— от основний висновок, що його ми мусимо зробити на основі нашого матеріялу. Це, до речи, добре розумів і гетьманський уряд, голова якого писав міністрові внутрішніх справ, надсилаючи йому списка архівних робітників-залізничників: „вони користуються великими коштами, треба рахувати англо-французькими (?!), організовують селянство до виступів, поширюють антидержавну агітацію та закликають служащих та робітників до страйку“ [4]). Маючи на увазі, що це писалося до початку страйку, треба визнати, що Лізогуб перед смертю лягав у домовину,— але загальна тенденція боротьби визначена в його цілком вірно.

Саме в цьому розрізі для нас стає абсолютно зрозумілим, і те, що пише тов. Майоров. „К забастовке, — говорить він,— был проявлен большой интерес среди крестьян, многие села и деревни оказывали материальную помощь железнодорожникам, привозили хлеб и картошку, прося не прекращать забастовки“ [5]). Це була не „благотворительность“. Це була взаємодопомо́га товаришів у спільній

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 40, стор. 433.
[2]) Там само, справа № 76, стор. 917 х.
[3]) Дашкевич. „Железнодорожники в период австро-германской оккупации Украины 1918 г., стор. 197.
[4]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 40, стор. 69.
[5]) Майоров. „Из истории революционной борьбы на Украине“, стор. 88, 1922. Київ.

боротьбі — у найбезпосередньому розумінні слова. Для селянства залізничий страйк був одним із елементів боротьби за врожай.

Саме це й наштовхує нас на відповідь на те питання, що було висунено на початку статті. Це має бути обґрунтовано дальшим дослідженням матеріялів з місць, але як гіпотеза це здається нам твердженням досить обґрунтованим. Віссю залізничого страйку були залізничі депо й майстерні,— це факт безперечний. Але спалахнув страйк не в основних пролетарських центрах, а на станціях Правобережжя. Наша гіпотеза полягає в тому, що страйк спалахнув уперше саме там, де була найнапруженіша атмосфера в селянстві,— і тут же й ліквідація його була найважчою для німецької влади. Основною тенденцією страйку було зміцнення спілки пролетаріяту й селянства,— спілки, що викувалася в жорстокій боротьбі революційного пролетаріяту й основних селянських мас проти німецьких багнетів і буржуазних та дрібнобуржуазних угодовців, що цими багнетами прикривалися.

А здійснення цієї тенденції було б неможливим, якби зворотною стороною її не була стихійна більшовизація робітничої маси, поступовний перехід її від угодовських та націоналістичних партій під провід комуністичної партії. Звязок комуністичної партії з масами залізничого пролетаріяту напередодні страйку був надзвичайно різноманітний по окремих районах. У Харкові, наприклад, готування до страйку проходило під впливом більшовиків [1]). В Одесі більшовикам пощастило швидко захопити рішучий вплив на керовництво страйком [2]). У Києві, навпаки, звязок більшовицької організації з залізничниками перед страйком був найслабший [3]) і боротьба за опанування страйковим комітетом — найжорстокіша. В той же час, як ми тільки що з'ясували найбільше значіння для зміцнення спілки пролетаріяту й селянства залізничий страйк мав саме там, де була підготовлена найбільша хвиля селянських повстань, тоб-то на Правобережжі. А саме тут організаційні звязки страйку з більшовицьким керовництвом встановлювалися з запізненням проти інших районів. І треба сказати, що ще й досі документальних даних про ці звязки на Правобережжі в нас замало — мабуть тому, що їх ще просто не виявлено, мабуть, тому, що тут вони й зосталися слабшими проти інших районів. Для Харкова, наприклад, ми маємо факт, що наприкінці серпня в більшовика Горшкова підчас трусу знайдено друковані й гектографовані матеріяли страйкому

[1]) „Літопис Революції", № 2, стор. 30, 1925. Грязев. „Железнодорожники в революционном подполье". 1918 г.

[2]) Там само, в № 3, стор. 74, 1925. Бессонов. „Железнодорожная забастовка 1918 г. в Одессе".

[3]) Майоров. „Из истории революционной борьбы на Украине", стор. 88.

південних [1]); для Одеси — відомості не лише про те, що більшовики відогравали провідну ролю в страйковому комітеті, але й про те, де перебував провідний осередок більшовиків, що керував страйком (на заводі Анатра [2]).

Отже, ця сторона справи знов таки вимагає дальшого дослідження. Так точно, треба з'ясувати механізм зборів по підприємствах України на допомогу страйкарям (очевидно, їх провадилося і через легальні завкоми [3]), як і розповсюдження грошей що їх збирали для цієї ж мети профспілки радянської Росії [4]).

Але, основне — ясно. Принаймні, кревний звязок більшовизму з залізничим страйком був такий ясний для гетьманських урядовців, що коли вони наприкінці серпня починали утворювати апарат „Державной железнодорожной Варты", то вимагали від кандидатів на посади посвідки виключно лише про те, що вони не належать до більшовиків [5]). Належність ані до меншовиків, ані до есерів не закривала доступу на службу гетьманові.

Якщо проблема організаційних звязків комуністичної партії з перебігом страйку на місцях ще не досить з'ясована й не може бути уявлена з достатньою повнотою, то великий ідейний вплив більшовиків в наслідок страйку ясно видно вже й тепер.

Велетенський авторитет більшовизму, що зростав із кожною поразкою трудящих України в їхній боротьбі проти гнобителів,— із кожним новим її етапом,— зростав в очах маси й на досвіді залізничого страйку. Ось що пише, приміром, прокламація штабу повстанців в Уманському повіті, в кінці вересня 1918 р.:

„Фабрика снова стала тюрьмой, снова, как прежде, рабочий стал рабом и снова чувствует над собой штык немецкого наемника. Никакой защиты трудящимся нет. Даже справедливое требование железнодорожников (підкреслення моє,— М. Р.) об уплате им жалованья еще за прошлый год, не только не было удовлетворено, но рабочие были расчитаны и как государственные преступники против Украинской Державы были арестованы и на глазах жен и детей насильно, как скот посажены в вагоны и вывезены в концентрационные лагери Германии. И неизвестно, какая участь ждет их. Теперь для всех трудящихся Украины стало ясно (підкреслення моє,— М. Р.), что они потеряли с Со-

---

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 77, стор. 40.

[2]) Там само, справа № 78, стор. 219.

[3]) Там само, справа № 76, стор. 204.

[4]) Є, до речи, деякі розходження між Майоровим ... стор. 89,—та Бессоновим, стор. 836 „Літопису Революції" № 3, 1927, що їх треба з'ясувати, досліджуючи цю тему далі.

[5]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 22. л. 27 на зв.

ветской Властью. И сердца рабочих и крестьян снова горят бороться за советскую власть...

Товарищи, больше медлить нельзя! (підкреслення оригіналу моє,— М. Р.).

Все в бой за Власть Советов! (підкреслення оригіналу має, — М. Р.).

Долой помещиков и капиталистов. Долой немецких империалистов.

Долой соглашателей из Центральной Рады!

Да здравствует Советская Власть!" [1])

Досвід залізничого страйку став для трудящих України аргументом за радянську владу.

В цьому його основне значіння.

Це висновок не лише з цього самого документу, але з усієї нашої роботи. Тому його треба зрозуміти як слід. Ми розглядаємо всеукраїнський залізничий страйк, як етап виспівання соціялістичної революції на Україні.

Що значить „виспівання соціялістичної революції"?

Об'єктивні передумови соціялістичної революції були утворені для всієї території російської держави всім її господарчим розвитком, імперіялістичною війною та загостренням всіх соціяльно-класових відносин, вже напередодні лютого 1917 р. Влада могла уже в момент лютневого перевороту перейти до рук пролетаріяту. Могла — але не перейшла. Чому? Тому, що, крім об'єктивних передумов, потрібні були ще й суб'єктивні. „Почему не взяли власть?"— запитував Ленін 4 квітня 1917 р. — І казав далі: „Стеклов говорит: потому-то и потому-то. Это вздор. Дело в том, что пролетариат недостаточно сознателен и недостаточно организован. Это надо признать; материальная сила в руках пролетариата, а буржуазия оказалась сознательной и подготовленной. Это — чудовищный факт, но его необходимо откровенно и прямо признать и заявить народу, что не взяли власть потому, что неорганизованы и безсознательны" [2]) (підкреслення моє,— М. Р.). Недостатня організованість і свідомість робітництва, маси, — от єдина перешкода на шляху до соціялістичного перевороту. Що більше організовується пролетаріят, що більше звільняється він з лабет реформістських та угодовських ілюзій — то ближче той день, коли стане можливим пролетарський переворот. Процес виспівання соціялістичної революції в 1917 — 1918 р. — це був процес звільнення пролетаріяту з-під впливу реформістських проводирів, усвідомлення ним своїх класових революційних завдань, зміцнення своєї класової організації. Якою ціною „купував" пролетаріят кожен успіх

[1]) Архів Революції, той самий фонд, справа № 76, стор. 1064.

[2]) Ленін, т. XX, ч. I, вид. I. „Речь на совещании партийных работников, делегатов Всероссийской конференции Советов Р. и С. Д." стор. 100.

на цьому шляху? Ціною важких поразок, на власному досвіді, переконуючися в щоденній практиці, де саме правильний шлях до завоювання його мети. „И с каждым днем доверчивая бессознательность и бессознательная доверчивость будут отпадать, особенно со стороны пролетариата и беднейших крестьян, которых жизнь (общественно-экономическое положение их) учит не верить капиталистам“ [1]) (підкреслення моє,— М. Р.).

В кожному окремому розділі нашої статті ми бачили, як саме досвід залізничого страйку допомагав робітникам звільнитися від реформістських ілюзій, зміцнити їхню організацію, а значить — наблизитися до перемоги соціялістичного перевороту. Передовсім це яскраво відбилося на історії професійних організацій. Напередодні страйку вони були в руках реформістів, — що - правда не лише (й не так) через реформістські настрої маси, але й через те, що основні сили більшовицьких партійних кадрів були німецько - гетьманським режимом штучно відокремлені від основної робітничої маси залізничників. На досвіді страйку маса пізнала, що угодовництво не метода боротьби за добробут робітництва. Реформістські керовники напередодні страйку намагалися розмовляти з масою так, щоб зробити в неї враження, ніби вони дбають за те саме, про що й маса. Страйк був жорстоким іспитом для цих керовників. Маса наочно переконалася в тому, що реформісти не можуть бути її представниками навіть у повсякденній економічній боротьбі, — вона побачила, що нема чого чекати на захист, навіть її елементарніших потреб від цих реформістських керовників. Бо маса, разом із тим, переконалася, що не можна відокремлювати економічної боротьби від політичної, — що ґрунтовного поліпшення свого економічного стану можна дійти лише поширюючи й поглиблюючи гасла боротьби до гасел політичних, лише підносячи свою боротьбу до рівня розгорненої систематичної, організованої боротьби класи проти класи. Виразом цих глибочезних процесів у масах залізничого пролетаріяту України було утворення нової, войовничої, бойової професійної спілки, що безпосередньо виросла з низових органів страйкової боротьби.

Разом із цим ще й з другого боку засвоєння масою уроків залізничого страйку наближало остаточну перемогу пролетарського перевороту. Націоналістичні ухили утворювали додаткові труднощі для соціялістичної революції на Україні. В тім, вони безперечно мали місце й серед деякої частини українських залізничників. Ґрунт для цього цілком природно утворювався через розпорошеність певних верств залізничників по дрібних станціях, — їх численними звязками з дрібною буржуазією українського міста й села.

[1]) Ленін, т. XIV, ч. I, вид. I. „Задача пролетариата в нашей революции“, стор. 43.

Виразом наявности цих ухилів була організація окремої професійної спілки, — численні заяви про те, що „робітник-українець на Україні повинен бути господарем своєї держави", розбрат і ворожнеча в робітництві України, — нарешті, пряме страйколомство, організоване українськими націонал-шовіністами підчас всеукраїнського страйку.

Страйк сприяв загостренню тої кризи, що тривала серед дрібнобуржуазних націоналістичних українських організацій. Страйк вплинув на ці елементи в подвійний спосіб. Одних, — тих, що їх звязки з пролетарською масою були найслабші, а з контр-революційними прошарками дрібної буржуазії — найміцніші, — і цих він кінче відштовхнув до табору ворогів революції. Страйк наочно показав усім — навіть найвідсталішим шарам робітництва, що національна ворожнеча серед пролетарів безпосередньо й активно ллє воду на колесо контр-революції. Він показав усім щільний та безпосередній звязок між націоналістичними „демократами" й одвертою контр-революцією. Він показав усім український шовінізм, як знаряддя в руках класового ворога пролетарів. Він довів чесних пролетарів, що досі були спантеличені гаслами національного визволення в межах капіталізму, до чіткої постановки другого гасла: „Пролетарі всіх країн і націй на Україні, єднайтеся!" Так страйк допоміг пролетаріятові України позбутися ще одної помилки, — зробити ще один крок на шляху до організації пролетарської перемоги.

Страйк сприяв консолідації пролетаріяту. Організація допомоги страйкарям ще щільніше з'єднала між собою робітників усіх професій. Вона показала всьому пролетаріятові України щільний, братерський звязок між ним та пролетаріятом Росії. Одною з додаткових труднощів пролетарської революції на Україні було взаємне непорозуміння в галузі національного питання проміж російським і зрусифікованим пролетаріятом України з одного боку, та українським селянством — з другого. Страйк показував пролетарським масам України небезпеку цього розриву. Він показував, що не можна нехтувати цими проблемами. Водночас в процесі його, переборюючи це непорозуміння безпосередньо, здійснювалася замість розмички — змичка, замість прірви — єдиний фронт пролетаріяту та селянства. Страйк звязав його з українським селянством: страйкарі допомагали селянам боротися за хліб проти імперіялістичних гнобителів, селяни допомагали страйкарям, що зоставалися без грошей, без їжі, відрізані німецькою владою навіть від їх же власних споживчих крамниць. Страйк наочно показував, що значить єднання робітництва й селянства в боротьбі. Він сприяв зміцненню робітничо-селянської спілки, переборюючи всі ті труднощі та непорозуміння, що про їх вище згадано. Всім цим він сприяв прискореному переходу все ширших шарів

пролетаріяту під керовництво більшовиків. Він безпосередньо підводив навіть найвідсталіші шари пролетаріяту до гасла: „Хай живе радянська влада!" — Цим самим він визначав собою значний крок у виспіванні соціялістичної революції. Бо г а л ь м о м для цієї революції, за Леніним, була саме відсутність суб'єктивних до неї передумов. „Дело в том, что пролетариат недостаточно сознателен и недостаточно организован". Страйк вніс так свідомість, як і організованість в широкі кола робітників України.

Коротко: страйк став аргументом за радянську владу й кроком вперед в здійсненні її. В цьому — його основне значіння.

Я. ШЕЛЫГИН

ПАРТИЗАНСКАЯ БОРЬБА С ГЕТМАНЩИНОЙ И АВСТРО-ГЕРМАНСКОЙ ОККУПАЦИЕЙ

I. ПЕРВЫЙ ПЕРИОД ПАРТИЗАНСКОЙ БОРЬБЫ ПРОТИВ ГЕТМАНЩИНЫ И АВСТРО-ГЕРМАНСКОЙ ОККУПАЦИИ

В конце апреля 1918 г. вся Украина была занята немецко-австрийскими оккупационными войсками. Сравнительно слабая и еще недостаточно организованная Красная гвардия, не сумев дать оккупантам надлежащего отпора, отступила за пределы Украины. Многие красногвардейские части рассыпались внутри самой Украины — по городам, селам, деревням, хуторам и лесам. Многие из них впоследствии послужили основой для вновь формировавшихся красных партизанских отрядов.

Общая политика вернувшейся на немецких штыках Центральной Рады, а затем и гетманщины, главным образом — их аграрная политика, послужили, как известно, основной причиной широкого недовольства крестьянских масс новой помещичьей властью и ее действиями.

Со всех концов страны стали поступать сведения о вооруженных выступлениях. Начинались восстания, обычно стихийно, неорганизованно. Методы борьбы при этом в различных местах и случаях применялись разные.

В Херсонской губернии и Одесском районе, например, крестьяне уничтожали помещичьи озимые посевы. То же самое происходило и в Роменском уезде, где крестьяне пасли скот на помещичьих хлебах, рубили лес, вели агитацию против гетманской власти.

Помимо этих, сравнительно мирных, способов борьбы происходили и открытые вооруженные столкновения. Так, уже 17/V председатель генерального правления партии хлеборобов С. Шелест специальным письмом сообщал гетману, что:

> „Из северных уездов Полтавской губ. получены сведения о том, что члены сельского союза, вернувшись из Киева, после запрещения крестьянского с'езда во многих селах уже вынесли постановление о том, чтоб поубивать всех тех, кто ездил в Киев избирать гетмана. Начинают

убивать землевладельцев, их жен и детей, дома же их жечь, забирать их хлеб. Сейчас уже четвертый день идет бой между повстанцами, с одной стороны, и гайдамаками— с другой, в околицах сел Буромка, Денисовка, Крестителево, Лубенского и Золотоношского у. у.

Повстанцы принуждают и хозяев-хлебопашцев вступать в ихние войска"...

Еще более ярко писал о положении в деревне „Южный Край" в статье „В украинской деревне" [1]).

„Украинская деревня волнуется. Далеко не всюду известие о киевском перевороте было встречено как благовест о наступившей эре спокойствия и прочного порядка. Из всех почти губерний, особенно Полтавщины и Черниговщины, приходят известия, рисующие настроение крестьянства далеко не в таком радужном виде, как это изображалось на с'езде хлеборобов в Киеве. Термин „мятежники", применяемый к волнующимся крестьянам, и оффициальные сведения об отнятых у повстанцев пунктах и пулеметах,— говорят о большой серьезности движения, тем более заслуживающего внимания, что вспыхнуло оно, повидимому, совершенно стихийно, в различных местностях Украины, ничем друг с другом не связанных...

Из Херсонской губ. сообщают, что помещики просят у власти помощи против крестьян, выгоняющих скот на озимые хлеба, посеянные ими на помещичьих землях...

Нельзя сомневаться в том, — продолжает газета, — что открытое возмущение будет подавлено силою оружия. У Германии и Австрии слишком достаточно для этого средств, и не ничтожным отрядам крестьян и бывших солдат справиться с регулярными немецкими войсками. Но дело вовсе не в этом. Спокойствие в деревне, тот самый „порядок", во имя которого совершена перемена властей, отнюдь не будет достигнут в результате подавления волнений. Если недовольство крестьянской массы будет загнано внутрь, оно неизбежно будет проявляться в частичных выступлениях, в терроре, в мелкой, но беспощадной войне, которая сделает невозможным ведение помещиками хозяйства. Слишком близоруко было бы сваливать все крестьянские эксцессы на большевиков, как делают, например, оффициальные сообщения из Черниговской губ. Вопрос более серьезный".

По данным печати и документам гетманских властей, положение в ряде мест Украины в мае 1918 г. было действительно напряженным.

[1]) „Южный Край", 21/V — 1918 г.

Неспокойно было в Киевской губернии, где то и дело происходили вооруженные столкновения. Примерно, то же самое творилось и в Одесском районе. Из Константиноградского уезда поступали сведения о розгромах и поджогах поместий, убийствах землевладельцев и т. п. [1]).

Вооруженные выступления крестьянства вызвали посылку в деревню карательных отрядов. Карательные отряды из немцев и гайдамаков, помимо борьбы с „непорядками", занялись также разоружением населения. Крестьяне карательным отрядам во многих случаях оказывали активное сопротивление.

Так, уже 20 мая в Ямпольском уезде на почве разоружения между крестьянами и австрийскими войсками произошел настоящий бой, в результате которого со стороны крестьян убито и ранено 34 чел., со стороны австрийцев — 8. Четыре деревни (Качковку и др.) австрийским войскам пришлось занимать с боем, при чем в Качкове 150 домов было разрушено [2]). 24 мая произошло сражение между немецким отрядом и крестьянами в м. Погребах, Кременчугского уезда, в результате которого пострадало около 15 человек [3]).

Развертывавшееся крестьянское движение не проходило изолированно. Рабочая масса поддерживала его, главным образом, стачками. Так, в 20-х числах мая забастовали на несколько дней рабочие и служащие подольской ж.-д. В конце мая вспыхнула забастовка на 15 кожевенных заводах в Одессе. Там же забастовали рабочие хлебопекарен. Прокатились забастовки в Харькове, Херсоне и др. городах. В Харькове, например, 17 — 18 мая на двух мостах были убиты часовые, увезены пулеметы и т. п.

Это были лишь первые признаки, первые вспышки партизанского движения 1918 г.

II. ИЮНЬСКОЕ ВОССТАНИЕ НА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ

В мае месяце 1918 г. партизанское движение, таким образом, только начиналось.

Происходило дело обычно так: приезжал помещик, а вместе с ним вооруженный отряд; помещик приступал к отбору земли: крестьяне — сопротивлялись. Происходило сражение, которое, благодаря неподготовленности крестьян и отсутствию руководства, почти всегда заканчивалось в пользу немцев и гайдамаков. Количество таких случаев все увеличивалось. Борьба все обострялась. Количество как бы стало переходить в качество.

---

[1]) См. „Волна". Обществ.-полит. газета (изд. Прозорова, Харьков), № 7. 1/VI — 1918 г.

[2]) См. „Южный Край", от 24/V — 1918 г.

[3]) Донесение полтав. губстароста, № 604, от 2/VI — 1918 г.

С первых чисел июня гетманщина приступила к беспощадному подавлению движения. За малейшее сопротивление разрушались деревни, избивались крестьяне, увозился хлеб и скот, налагались непосильные контрибуции. Такое положение, конечно, не только не приостановило партизанского движения а, наоборот, способствовало его укреплению и лучшей организованности. Однако движение развивалось пока еще преимущественно в отдельных районах, не охватывая всей Украины. Восстания охватили уезды: Звенигородский, Таращанский и Елисаветградский. Для борьбы с ними немецкое командование вынуждено было послать значительную часть своих отрядов. В остальных же районах Украины в это время еще только шло накопление сил.

Это облегчило немецким войскам разгром июньских восстаний „по-одиночке". По некоторым, недостаточно проверенным, данным немецкое командование в отдельных местах Звенигородского уезда доходило даже до провокации восстаний, чтобы легче затем разбивать их по частям. Характерно во всех этих восстаниях то, что партизаны не только открыто большими массами нападали на немецкие и гетманские офицерские отряды, но и, захватив какой-либо населенный пункт, устанавливали там революционную власть.

Размеры июньского восстания видны из описания учителя Смелянской гимназии — А. Школьного, который, обследовав по поручению гетманской канцелярии район восстания доносил:

„В данный момент восстание в у. у. Звенигородском, Липовецком, Таращанском, Сквирском, Чигиринском и в части Елисаветградского, где я об'ездил, находится в таком положении:

Когда атаман офицерского отряда прибыл в с. Гусаковку за оружием и заговорщиками, то последние разобрали оружие, разбежались по лесам и в ту же ночь сформировали отряд в 1.000 чел. под руководством старшего Кравченко. Этот отряд напал на проходившую немецкую конницу, в числе 2-х эскадронов и 1 батареи с обозом, между селами Гусаковкою и Вельхивцем, на поле, и разбил немцев, отобрав оружие.

Тем временем в Лисянцы другой такой же отряд окружил немцев в Лисянском костели, у Звенигородки. В город и на вокзал,— во все места была послана отбитая у немцев артиллерия.

Во всех местах немцы сложили оружие.

Сейчас вопрос в таком положении: повстанцев по лесам и хлебам до 30 тысяч, при них — 2 батареи полевой артиллерии и до 200 пулеметов. Однако, с каждым днем восстание расширяется, выходят все новые и новые отряды из других уездов, из других сел...

Немцы, в свою очередь, не ликвидируют отрядов, а проходят лишь по большим дорогам, по дорогам жгут села и только... Немцы вступили в Звенигородку, но за город не идут; все места и леса около города полны повстанцами.

Для ликвидации восстания надо уничтожить штаб повстанцев, который находится в лесу „Хурсене" (между с. с. Поповка и Кобриновка) — в лесничестве".

Другой очевидец, председатель звенигородской земской Управы, специальной телеграммой доносил председателю Всеукраинского земского союза:

„Звенигородский уезд пережил за последнее время дикую политическую месть со стороны правительственного военного отряда: поджигаются села, издеваются над невинным населением, насилуются женщины, накладываются контрибуции. Это вызвало печальные кровавые события, и в тот час, когда составляется настоящее сообщение, до слуха доносятся звуки орудийных выстрелов. Население терроризировано и прячется от насильников по лесам и погребам. По непроверенным сведениям, крестьяне некоторых деревень, выведенные из терпения насильниками, вступили с ними в бой. До прихода воинского отряда в уезде было довольно спокойно. С немецкими войсками не было никаких недоразумений, а с того времени, как вступил отряд, начались бессмысленные насилия, убийства и опустошения. Обратиться за помощью некуда" [1]).

Конечно, причиной восстания явилось неприбытие карательного офицерского отряда, как указывает данный документ. Прибытие отряда, производимые им насилия и грабежи лишь расширили восстание, привлекли на сторону восставших и ту часть элементов села, которая до того времени колебалась.

Повстанцы для борьбы с врагом, помимо открытых вооруженных столкновений, применяли и другие методы борьбы — взрывы железнодорожного пути, нападения на мелкие отряды, индивидуальный террор и т. п. Так, например, на фастовской ж.-д. линии крестьяне, в целях недопущения подвоза новых германских войск, очень часто производили крушение поездов [2]). Партизаны, занимавшие в это время Звенигородку и ж.-д. участок Россоватка — Стецевка, взрывали ж.-д. мосты, а в 6 верстах от м. Тального из разобранного ж.-д. пути устроили даже окопы. Между партизанами и немецкими войсками здесь и вокруг ст. Стецевки происходили бои. Через эту станцию партизаны не пропускали даже почтовые поезда [3]).

[1]) „Южный Край", от 11/VI — 1918 г.
[2]) „Южный Край", от 18/VI — 1918 г.
[3]) Там же.

Восстание пользовалось, несомненно, сочувствием и поддержкой основной массы крестьянства.

Так, например, на станции Кожанка неизвестными лицами, якобы окрестными крестьянами, были подожжены военные склады, в результате чего произошел ряд взрывов. Собравшаяся на пожар толпа крестьян категорически отказалась принять участие в его тушении [1]). Этот случай отражает настроение основной массы села; о помощи продовольствием, жилищем и проч. не приходится и говорить — она всегда была к услугам партизан.

Значительные размеры приняло восстание в Таращанском уезде. Три четверти уезда уже 18 июня были заняты повстанцами. Ядро повстанцев-таращанцев состояло из 2.000 хорошо организованных и вооруженных людей [2]).

Причиною восстания явились, как пишет таращанский уездный староста в оффициальном докладе, „решительные действия по восстановлению порядка и отобранию награбленной земли".

Расправившись сначала с мелкими отрядами немцев в уезде, повстанцы подступили к гор. Тараще. Один вольноопределяющийся, которому во время занятия повстанцами г. Таращи удалось бежать, в заявлении в департамент державной варты следующим образом описывает события по г. Таращей:

„В ночь на 30 июня (в числе, очевидно, ошибка, так как Тараща повстанцами была занята раньше — Я. Ш.), в 12 часов с окраин гор. Тараща послышались частые ружейные выстрелы. Дозоры донесли, что большевики, в числе 3 — 4 тысяч, окружают город, что они вооружены пулеметами и орудиями и имеют большое количество боевых припасов. Узнав о наступлении, атаман отряда приказал отряду собраться. Приказание было исполнено лишь частью отряда, а остальные (приблизительно половина) разбежались. Местная милиция полностью примкнула к большевикам.

Чины державной варты были постепенно окружены и попали под огонь. Из оставшихся верными убито 80 человек, бежало только 20 человек" [3]).

Характерен факт. Когда повстанцы подходили к городу Таращу, навстречу им вышла делегация из семи священников и учителей и просила прекратить бои.

В ответ на это крестьяне-партизаны их всех расстреляли [4]).

Командир таращанских партизан Гребенка, по занятии г. Таращи, издал несколько организационных приказов [5]).

---

[1]) „Южный Край", от 20/VI — 1918 г.
[2]) См. донесение киевского губстароста, от 18/I — 1918 г., № 3326.
[3]) Из дел державной варты.
[4]) См. „Южный Край", от 20/VI — 1918 г.
[5]) Оригиналы приказов найдены в делах держ. варты.

„Приказ № 3

Всем партизанским отрядам.

Согласно телеграммы Главного Военно-Революционного Штаба, за № 39896, я назначен Верховным Главнокомандующим всеми вооруженными силами партизанских отрядов Украины и этого числа я вступил в исполнение своих обязанностей.

Верховный Главнокомандующий Гребенка.

19 июня 1918 г. Г. Тараща".

„Приказ № 4

Всем сельским председателям.

1. Выбрать в своем селе военного начальника, который будет ведать всем войском своего села.
2. Военный начальник обязан взять на учет всех от 20 до 40 лет.
3. Составить списки всех людей с указанием: кто и где служил на военной службе.
4. Взять на учет все оружие.
5. Всех людей разделить на три смены, посылая их на фронт по очереди".

Приказы эти свидетельствуют уже об известном стремлении к организационному закреплению партизанами своих завоеваний и к привлечению к борьбе широких слоев населения.

Явление это имело довольно широкое распространение. Так, местечко Богуслав, Каневского уезда, было захвачено 16 июня партизанским отрядом. Власть взял в свои руки Военно-Революционный Комитет. Начальник отряда обратился, при этом, к населению с таким воззванием:[1])

„Вчера 16 июня в 5 часов дня прибыл в м. Богуслав отряд советских войск и занял охрану м. Богуслава и районы его.

От имени Военно-Революционного Комитета приказываю всем вооруженным партиям, которые будут ходить по м. Богуславу, представить списки в Штаб Военно-Революционного Комитета, а также после 9 часов без особого ордера от Военно-Революционного Комитета и без членов комитета по охране не делать никаких обысков в частных квартирах. Владельцам домов не допускать в дом после 9 часов вечера, если не будет пред'явлен ордер об обыске и не будет членов от комитета по охране.

---

[1]) Цитируется по статьям и протоколам 1 с'езда КП(б)У. ГИЗ, 1923 г. стр. 120.

Все грабежи, провокации и разбои будут пресекаться в корне имеющимися вооруженными силами Военно-Революционного Комитета и виновные будут отвечать по закону военного времени".

* * *

Партизанское восстание разворачивалось все шире и шире, захватывая новые районы. Уже 10 июня гетманские власти вынуждены были принять меры к охране гор. Умани, ибо многие села Уманского уезда также были охвачены восстанием. Восстание охватило также ряд сел Белоцерковского и Каневского уездов. Для борьбы с разроставшимся восстанием, министерство внутренних дел проектировало посылку в каждый район летучих колонн, в составе германского батальона с 4-мя бронеавтомобилями [1]).

Чтобы показать всю смелость и решимость партизанских отрядов, достаточно сказать, что одно время восстание вспыхнуло даже в центре сосредоточения всех сил реакции—под Киевом

Вот как передавали это восстание газеты: [2])

„В ночь на 16 июня (около 3 ч. ночи) в с. Будаевка (дачная местность под Киевом) со стороны леса раздалось несколько выстрелов. На выстрелы начали собираться крестьяне. Окружили квартиру начмилиции и его канцелярию. Вскоре и квартира и канцелярия начмилиции оказались осажденными большим количеством крестьян. Три милиционера были тут же расстреляны, два взяты в плен, остальные успели спастись бегством. В числе последних был и начмилиции, который отправился на ст. Боярка и заявил о восстании крестьян начальнику немецкого отряда.

Стрельба между тем усиливалась. Крестьяне из Будаевки начали наступать на ст. Боярка. Среди проживающих здесь нескольких тысяч дачников началась страшная паника. Вооруженные крестьяне подходили все ближе и ближе, и, наконец, пули начали обсыпать станцию.

Использовав канавы у железной дороги в качестве окопов, крестьяне устроили солидные заграждения из штабелей дров и, за таким солидным укрытием, начали положительно засыпать пулями станционные сооружения. Солдаты небольшого германского отряда стали отвечать.

О событиях в Боярке стало известно в Киеве. По распоряжению немецкого командования, на место боя послано пять воинских поездов с броневиками. Крестьяне, число коих по последним сведениям доходит до 13.000, отошли от Боярки к с. Глеваха и там сильно укрепились.

[1]) „Молодая Украина", № 24, от 23/VI — 1918 г.
[2]) Там же.

Вчера днем между прибывшими немецкими войсками и повстанцами завязался сильный бой, который еще продолжается".

Из Киевской губернии восстание перебросилось в Елисаветградский уезд. Несмотря на несколько меньшие его размеры, австрийское командование вынуждено было и сюда посылать целые полки для борьбы с ним.

Здесь восстание началось с расправы над местными землевладельцами. Вблизи Новомиргорода, в районе селений Панчево, Павловка и Каниж, около 12 июня между крестьянами и двухтысячным австрийским отрядом произошло серьезнейшее сражение, в результате которого Павловка, Константиновка и Торговка были сожжены совершенно, в Терновке же сгорело 172 дома. Много крестьян погибло от стрельбы и огня, много женщин и детей задохлось в погребах[1]).

В конце июня — в начале июля восстание на Киевщине и Елисаветградщине силами, главным образом, немецких войск было придушено, верней,— загнано в леса, хлеба и овраги.

Отсутствие централизованного руководства стихийно вспыхивающими то здесь, то там восстаниями дало возможность разгромить движение по частям.

Тем не менее, немцам пришлось потратить немало сил в борьбе с партизанами, пользовавшимися поддержкой села, прекрасно знавшими местность, нападавшими всегда внезапно и т. п. Неуловимость партизан приводила их в бешенство. Немецкие отряды уничтожали целые села и деревни. Страдало не только взрослое мужское население, но и женщины, и старики, и дети.

Однако, им не удалось ликвидировать партизанщину. Корни партизанщины заключались в стремлении крестьян установить снова советскую власть и вернуть себе помещичью землю. Крестьяне хорошо понимали, что добиться этого можно только при условии свержения ненавистного правительства гетмана и с уходом его опоры — оккупационной армии.

* * *

В то время, когда в части Правобережной Украины происходило открытое вооруженное восстание, в других ее районах, особенно в Левобережной части, движение по преимуществу еще не успело развернуться. Создавались отдельные партизанские ячейки, которые производили небольшие налеты на экономии, на отдельных помещиков и представителей варты. Широко практиковалась система поджога имений.

---

[1]) „Киевская Мысль" от 12/VI — 1918 г. и „Молодая Украина" от 16/VI — 1918 г., № 16.

О характере происходившей борьбы можно судить по следующему перечню фактов:

„Вооруженные крестьяне в с. Носоровцы, Черниговской губ. разоружают милицию“ [1]).

„Из Херсона сообщают, что в некоторых уездах Херсонской губернии большевиками ведется усиленная агитация среди крестьян и рабочих“ [2]).

„В Харькове и его уездных городах жизнь идет спокойно. В селах же, особенно у демаркационной полосы, часты большевистские налеты. Большевики в Корочанском и Белгородском уездах ведут агитацию против украинской власти. В с. Погромец. Валуйского у. большевики ограбили волостное правление, убили 4-х человек и сожгли 2 дома“ [3]).

Наряду с мелкими повседневными столкновениями, временами происходили и настоящие сражения с участием артиллерии. Вот как об этом сообщает, например, газета „Волна“:

„Австрийские войска произвели артиллерийский обстрел с. Окны Ананьевского у., Херсонской губернии. Австрийские войска, узнав, что крестьяне с Окны имеют много огнестрельного оружия, оценили прилегающую к селу местность и потребовали сдачи оружия. Крестьянам было сделано предупреждение, что в случае отказа по населению будет открыт огонь. К назначенному сроку оружия крестьяне не выдали. Кроме того, большая группа крестьян прорвала цепь войск и, укрепившись на хуторе „Флора“, открыла пулеметный огонь по войскам. В ответ на это австрийская артиллерия выпустила 7 снарядов, после чего крестьяне сдали все имеющееся у них оружие. Руководивший крестьянами матрос застрелился“ [4]).

Отметим еще один случай — бой у м. Петропавловки, Павлоградского уезда между карательным офицерским отрядом и партизанами.

„Повстанком решил уничтожить карательный отряд, прибытие которого ожидалось в Петропавловку.

Отряду дали спокойно расположиться на ночлег.

Налет на карателей был произведен на заре, ранним утром 23 июня. Сначала был снят преспокойно спавший в хатах караул, захвачен пулемет, произведен обстрел местечка из ручного пулемета и зажжено несколько отдельно стоявших сараев.

Поднялась паника. Партизаны со всех сторон окружили немцев. В результате боя или, точней, избиения, как его на-

---

[1]) „Южный Край“, от 29/VI — 1918 г. Кор. из Киева, от 25/VI.
[2]) „Молодая Украина“. № 4, от 30 V — 1918 г.— Одесса.
[3]) То же, № 21, от 20/VI — 1918 г.
[4]) „Волна“, № 13, от 15/VI — 1918 г.

зывают очевидцы, длившегося несколько минут, большая часть карателей была уничтожена, остальные взяты в плен. Партизаны же потеряли 1 убитого и 6 раненых" [1]).

* * *

Июньский период партизанской борьбы отличается еще наличием стихийности в движении и отсутствием организованности.

Движение, как выше мы уже упоминали, происходило переливами: возникало сначала в одной волости, потом в другой, перекидывалось из уезда в уезд.

Власти разбивали партизан по частям.

Такое положение об'яснялось, помимо прочего, также еще слабостью охвата, к этому времени, движения нашими партийными организациями.

Это отмечалось и в ряде выступлений представителей с мест на 1-м с'езде КП(б)У [2]).

Некоторые представители гетманской власти также считали движение не большевистским, а национально-демократическим. В общем же надо сказать, что в нашем распоряжении нет документов, по которым мы могли бы определить с достаточной точностью характер движения в данный период в том или ином районе.

Крестьянская масса, исключая кулачество, была чрезвычайно озлоблена против помещичьей власти, поборов и издевательств со стороны оккупационных войск и, в большинстве районов, была настроена так, что при первом призыве все владеющие оружием стали бы под ружье. С таким настроением вынуждены были считаться и антисоветские партии, стремясь его использовать в своих интересах.

По социальному составу повстанческая масса слагалась безусловно из бедноты и середнячества. Борьбу приходилось вести не только с помещиками и оккупационными войсками, но и с фактически помогавшим им в тот период кулачеством.

Развернувшись в большое массовое восстание на Киевщине, окончившееся разгромом, вылившееся в отдельные вспышки на Левобережьи, июньская повстанческая волна спала.

III. РУКОВОДСТВО ПАРТИЗАНСКИМ ДВИЖЕНИЕМ И ЕГО ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ФОРМЫ

Стихийно зародившийся протест рабочего класса и крестьянства Украины против гнета и произвола гетманских властей и оккупационных войск, против отбирания помещичьей земли, нуждался в организации и руководстве.

[1]) См. Гражданская война 1918—1921 г. г., т. I—„Боевая жизнь Красной армии" (изд. Военного Вестника, 1928 г.), статью т. Н. Котова: „Одно из восстаний на Украине в 1918 году".

[2]) См. протоколы и материалы 1-го с'езда КП(б)У.

В связи с этим, компартия Украины для руководства развертывавшимся рабоче - крестьянским вооруженным восстанием поставила перед собой следующие задачи:

„а) Развить широкую агитацию с выяснением основных целей значения и перспектив вооруженного восстания на Украине, борясь всемерно против попыток придать этому движению не классовый, а национальный характер.

б) Направить все усилия партии на создание специальных органов для руководства восстанием, подчиняя этот повстанческий аппарат руководству партийных организаций“ [1]).

Признавалось необходимым, чтобы в состав ревкомов входили представители партийных и советских организаций, безоговорочно стоящих на платформе советской власти.

Для общего руководства местными ревкомами был создан Центральный Военно-Революционный Комитет. Во главе Центроповстанкома стал т. Бубнов и др.

При местных, районных и областных ревкомах, для военно-технического руководства восстанием должны были быть созданы соответствующие штабы.

К концу июня м-ца главный повстанческий штаб имел уже у себя на учете ряд партизанских отрядов, которые сетью покрывали всю Украину. Агитаторы его, как оставшиеся в подполье, так и перебрасываемые через демаркационную линию, проводили усиленную работу. Лучшими же агитаторами за необходимость установления советской власти были немцы и гетманцы, которые своими действиями толкали широкие массы крестьянства на путь партизанской борьбы.

Черниговщина принадлежала к тем районам, где партизанское движение получило наибольшее развитие. На Черниговщине существовал партизанский штаб во главе с т. Крапивянским, большевиком [2]). Организован он был в средине июня. В район действий этого штаба входили: Нежинский, Козелецкий, Остерский, Черниговский, Городнянский и Конотопский уезды. Постоянную связь штаб имел с Прилукским уездным повстанкомом и вел также разведку для связи с районом Золотоноша — Черкассы. Центром являлся Нежинский уезд, точнее, — район м. Варкеевка.

Деятельность этого штаба, в первый ее период со второй половины июня и до первой половины июля, сводилась к широкой организационной работе по налаживанию аппарата повстанческих отрядов, их формированию, учет оружия и огнеприпасов, установке связи и т. п.

Приказ № 1 (от 19/VI — 1918 г.), за подписью тов. Крапивянского гласил:

---

[1]) Из резолюции по докладу т. Бубнова „О вооруженном восстании“ на 1-м с'езде КП(б)У. — „1-й с'езд КП(б)У“ стр. 133, ГИЗ, 1923 г.

[2]) См. Т. I уже упоминавшейся книги „Гражданская война 1918 г.—21 г.“ ст. А. Б. „История одного партизанского штаба“.

„Властью мне данной Советским правительством Украины, как организатор и руководитель по созданию Центрального Военного Штаба на территории Черниговской и частью Полтавской губ., предлагаю всем военно-революционным организациям, стоящим на платформе Советской власти на Украине, войти в тесный контакт со мной. Прислать по 2 делегата от каждого уезда для связи при штабе района. Делегатам дать точные данные: а) о количестве имеющегося в распоряжении организации оружия и снаряжения, б) о денежных средствах, в) о количестве повстанцев, готовых по первому зову выступить, г) чего недостает".

Тот же приказ дает дальше ряд организационных указаний по налаживанию партизанского движения:

„Каждый уезд губернии должен иметь свою военно-революционную организацию. Собирать вокруг этой организации надежные силы, на которые необходимо нужно будет опереться при взятии власти в свои руки. Каждая уездная организация должна мобилизовать свои силы, чтобы к определенному времени выступить всем районом одновременно и организованно.

Каждая уездная организация должна создать уездный штаб, примерно, как штаб полка военного времени, т. е. каждая организация волости, мобилизовав свои силы, должна дать роту военного времени. Название по месту существования".

Организационный период нежинского партизанского штаба не закончился изданием этого приказа.

Имея в виду, что к партизанам часто примазывалось много темного, или просто уголовного, ухарски настроенного элемента, — любившего пожить, пошиковать, иногда пограбить, и что такой элемент часто становился во главе партизанских отрядов, развращая тем самым массу партизан и дискредитируя движение, — приказ № 2 дает указания и по этому поводу:[1])

„Всякая распущенность командного состава — его халатность, небрежное отношение к делу, к военному хозяйству, обзаведение различными приживалками женского пола при нем, — будет жестоко караться, и все это подлежит также контролю уездных и волостных военно-революционных организаций".

Штаб не забывает уделять внимание и вопросам военной учебы.

---

[1]) Издан 25 июня 1918.

„Все повстанцы должны быть обучены умению обращаться с оружием и стрельбе из винтовок, пулеметов и револьверов и, особенно, умению обращаться с ручными гранатами, с которыми придется иметь дело". (Приказ № 4 [1]).

Все это относилось к 1-му организационному периоду деятельности штаба.

2-й период деятельности этого партизанского штаба (со 2-й половины июля) заключался уже в многочисленных террористических актах против представителей гетманщины, державной варты и офицерских карательных отрядов. 3-й период — август — прошел в открытой вооруженной борьбе против гетманско-германских войск.

* * *

Если мы возьмем другой район, — Павлоградский, — то увидим, что методы и формы организации партизанской борьбы были почти тождественны. Партизанское движение там начало формироваться путем установления связи с группой недовольных из с. Межерич и других сел. На конспиративных собраниях крестьяне знакомились с задачами организации и выбирали временные повстанческие комитеты.

Вслед за тем организовывались сельские ячейки — маленькие отряды; они об'единялись далее в один волостной отряд. С волостным отрядом проводилось обыкновенно несколько пробных военных учений, после чего отряд, если признавался годным к боевой работе, распускался по домам. Когда нужно было произвести какое-нибудь боевое действие, отряд вновь собирался в условленном пункте.

На Киевщине военно-повстанческую работу начали проводить по инструкции Центроповстанкома [2]). Для руководства повстанческим движением были созданы два штаба: городской и губернский. Городской штаб руководил формированием рабочих десятков. Особенно много вступало в эти десятки безработных (большей частью Шулявского района). Были присланы из Москвы и инструктора по военному обучению, по большей части молодые красные командиры. В штабе повстанкома на военной работе сидел тов. Врублевский (член КП(б)У).

В Киеве из рабочих было создано около 10 отрядов, по 40 человек в каждом. Однако, большевистский комитет вскоре прекратил дальнейшее формирование рабочих отрядов и перешел к формированию партизанских отрядов исключительно из крестьян.

---

[1]) Издан 9 июля 1918 г.

[2]) См. М. Майоров — „Из истории революционной борьбы на Украине", стр. 86. Державне видавництво. Київ, 1922 г.

Первые партизанские отряды на Киевщине (в Каневском и Богуславском уездах) были сформированы главным образом из солдат, пришедших с фронта.

Первый ревком организовался в с. Голяках, Таганской волости, 5 июля 1918 года.

В это же время приступили к организации партизанских отрядов на Киевщине и петлюровцы. Большевистским повстанкомам на местах они предложили контактную работу, но Киевский Областной Комитет КП(б)У запретил вступать в какие-либо сношения с ними.

* * *

Серьезнейшим вопросом развертывавшегося партизанского движения был вопрос вооружения. Доставка оружия стоила больших трудов. Оружие доставалось у населения, у оккупационных войск путем разоружения мелких отрядов, а позже и путем покупки его у них, а также привозилось из РСФСР. Приходилось пускаться на различные комбинации. Иногда население, вместо того чтобы сдавать оружие в места, указанные немцами и гетманской властью, сдавали его на скрытые склады, организуемые партизанами [1]). Центроповстанком принимал меры к переотправке оружия контрабандным путем. О размерах этого мероприятия говорит следующий факт: червоно-казачий полк, стоявший на границе в г. Почепе, в течение двух месяцев путем контрабанды отправил для повстанцев 1.700 винтовок, 22 тяжелых пулемета и 1.500 гранат. Оружие переправлялось в возах: с сеном, горшками, дровами и др. путями [2]). Главным же образом партизаны приобретали оружие во время боя, в результате нападения на мелкие отряды и т. п.

Методы и формы борьбы партизан были чрезвычайно разнообразны.

Вначале борьба велась преимущественно путем мелких внезапных налетов. Военная хитрость в таких налетах играла первенствующую роль. Для того, чтобы обмануть врага, партизаны часто сначала демонстрировали ложное нападение на наиболее неуязвимое место противника, подготавливая одновременно решительный удар в другом месте. Результатом таких боев являлось, по обыкновению, почти поголовное уничтожение неприятельского отряда. Как пример особенно удачной военной хитрости, приведем случай из действий известного партизана Полтавщины — тов. Шмидта (Гутмана).

Отряд тов. Шмидта напал на немцев. Немцы отбили нападение и перейшли в контр-наступление. В это время наша разведка донесла, что навстречу отступающим партизанам идет

---

[1]) См. воспоминания т. Кэпуловского „Летопись Революции", № 4 – 1923 г.
[2]) См. В. Примакова — „Борьба за советскую власть на Украине".

другой немецкий отряд. Положение создалось критическое. Действуя в лоб и с тыла, немцы могли совершенно уничтожить отряд. Тогда партизаны пускаются на хитрость. Забравшись к вечеру в небольшой лесок, они завязали бой с обоими немецкими отрядами, незаметно уходя в то же время в сторону с поля сражения. В результате немецкие отряды дрались друг с другом до самого рассвета...

Партизанские отряды, по мере роста своей организованности, становятся все более смелыми и дерзкими. Они буквально терроризируют небольшие немецкие отряды, зачастую поголовно истребляя их. Нападают они и на более крупные части.

Помимо открытых столкновений, партизаны сжигали помещичьи и кулацкие усадьбы, расстреливали их владельцев, спускали под откос поезда, нападали на отряды варты и т. п. Вместе с тем широко практиковался и индивидуальный террор против представителей гетманской власти.

В результате всего этого помещики были настолько запуганы, что многие из них покидали свои усадьбы, а крупные магнаты земли заводили свою собственную охрану или же держали при себе для охраны воинские части.

IV. НАРАСТАНИЕ ПОВСТАНЧЕСКОГО РЕВОЛЮЦИОННОГО ДВИЖЕНИЯ В ИЮЛЕ НА ЛЕВОБЕРЕЖЬИ

Выше мы уже упоминали, что в то время, когда Правобережная Украина, уже в июне, пылала в огне восстаний, на Левобережьи только шло еще накопление сил.

Часть повстанцев Правобережья, после подавления восстания силой немецких штыков, рассеялась по лесам и балкам отдельными мелкими отрядами. Но основные силы тарашанских повстанцев вышли из окружения немецких войск и переправились на левый берег Днепра для соединения с левобережными партизанами.

Для целей переправы партизаны использовали шедшие по Днепру пароходы. Данные гетманского розыска так передают это событие:

Копия. Документ[1])

Начальник
Карно-Розискного Відділу
Київської Столичної Міліції
„4“ августа 1918 года
№ 6239

Его Превосходительству Господину
Киевскому Градоначальнику

Имею честь донести, что по собранным чинами уголовно-розыскного отделения сведениям от капитана и ма-

[1]) Найдено в делах департамента державной варты.

тросов парохода „Гоголь“ и служащих на пароходной пристани в г. Киеве, 2 сего августа, в 12 час. дня, у с. Стайки Трипольськой вол., Киевского у. были остановлены пароходы, шедшие из Екатеринослава в Киев, которые простояли несколько часов и не пропускались далее, вследствие происходившей перевозки через р. Днепр повстанческих войск и артиллерии. Пароход „Мукомол“ и другие буксирные пароходы, какие именно — не установлено, шедшие из Киева вниз по Днепру, по слухам, были привлечены к перевозкам тяжелой артиллерии, но точных сведений об этом собрать не представляется возможным ввиду того, что названные пароходы еще не прибыли.

И. д. Начальника (подпись)

В другом донесении, от 5 августа, этот же начальник розыска доносит уже более подробные сведения, указывая, что

„в перевозке повстанцев участвовали пароходы „Мукомол“, „Стрелок“, „Ваня“, „Фаня“. Перевезено около 5.000 чел. [1]) переправлялись с правого берега на левый; в числе повстанцев были преимущественно крестьяне Таращанского и Звенигородского уездов“.

В июле месяце на Правобережьи наступило, если можно так выразиться, относительное спокойствие; действовали лишь мелкие партизанские отряды. Зато на Левобережьи партизанская борьба разрасталась, и волна восстаний поднималась вверх. Этому в основном способствовали: разгул рассвирепевшей реакции — с одной стороны, усиление большевистской агитации и работа подпольных военно-революционных комитетов — с другой...

То здесь, то там вспыхивают беспорядки.

В Кобелякском уезде почти открыто работает местный ревком [2]). Кременчугский уезд (23-го июля) об'является даже на осадном положении [3]). В первых числах июля в 14 деревнях Кравецкой волости произошло восстание. Крестьяне в составе около 4000 человек с несколькими офицерами выступили против карательных отрядов [4]). Возникли „беспорядки“ и в Лебединском уезде, для ликвидации которых высылался специальный отряд немцев с пулеметами [5]).

---

[1]) Насчет цифр — неточно. Такого числа их не могло быть. Точная цифра отряда Гребенка колеблется от 1.000 до 1.500.

[2]) Донесение осведомителя по Полтавской губернии в ДДВ, от 6/VI—18 г.

[3]) Телеграмма директора ДДВ, № 440.

[4]) „Русская Жизнь“, от 2/VII — 1918 г.

[5]) То же, от 19/VII — 1918 г.

Из Липовецкого уезда летит тревожная телеграмма:

„Телеграмма

Киев. Срочная.

Товарищу министра внутренних дел Вороновичу.

14/VII — 1918 г. 18 — 5.

В уезде неспокойно. Из уездов Таращанского и Уманского проникли банды, вербующие сообщников. Своих сил недостаточно для борьбы с воруженными бандами, появляющимися различных пунктах уезда: Оратове, Зарудье, Лукашевке, Коневе, Поповской, Сарны, Балабановка, Подвысоцкое. Агитация принимает широкие размеры. Террористы, именующие себя истребителями тиранов, обращаются непосредственно сельским властям, требуя объявить сельским рабочим немедленно бросать работу, грозя смертью Ночью районе Оратово обстреляны бандой вартовые, есть смертельно раненные.

14/170. Пом. Липовецкого уездного старосты — Джионат".

Резолюция на телеграмме:

„ДДВ — срочно просить германское командование послать войска. 15/VII. М. В."

* * *

Особенно большие размеры в этот период движение приняло в Черниговской губ., где близость Советской России оказывала революционизирующее влияние (помимо других причин — наличия многочисленного слоя бедноты и проч.).

Уже, примерно, в средине июля в Нежинском уезде на учет было взято более 5.000 крестьян и рабочих, годных к борьбе. Около 1000 чел. было сведено в воинские отряды, вооруженные винтовками, пулеметами и гранатами. Но ощущался большой недостаток в патронах и не было артиллерии. Комсостав состоял из 14 офицеров (кроме того, 5 офицеров работало в центральном повстанческом штабе) и около 200 унтер-офицеров. Общее число повстанцев по Нежинскому уезду доходило до 600 человек[1]).

С 15 июня нежинский повстанческий штаб перешел к активным действиям, издав по этому поводу соответствующий приказ. Вначале партизаны занялись индивидуальным террором. Убивали местных помещиков и крупных кулаков, так наз. хлеборобов, забирали у них имущество[2]). Наряду с индиви-

[1]) См. „История одного партизанского штаба". А. Б. „Гражданская война 1918—21 г.г.", т. 1.

[2]) Факты взяты из телегр. чернигов. губстароты, 22/VII — 1918 г., 1395.

дуальным террором, в других районах Полтавщины и Черниговщины происходили вооруженные налеты на немецкие отряды.

Активность партизан все больше росла. В некоторых селах Кролевецкого уезда (Морозовка, Мутино и Камин) уже открыто расклеивались большевистские прокламации. А в Коровякской и друг. волостях были случаи дележа земли[1]). Черниговский губстароста отмечал, что в ряде волостей (Бобровская, Студенецкая и др.) сельское население целиком на стороне большевиков. Во второй половине июля деятельность партизан настолько широко развернулась, что гетманская варта уже не в силах была справляться с ними, о чем красноречиво говорит следующая телеграмма губстароста:[2])

„Прифронтовых уездах и Нежинском, где разложение дошло до последней грани, каждым днем все хуже.

Чинам варты зачастую приходится отражать нападающие на них вооруженные большевистские банды, значительно превосходящие мелкие отряды варты своею численностью. Оружия, патронов нет. Экстренно прошу на губернию 20 пулеметов и 10.000 патронов каждый пулемет"...

17 июля черниговский повстанческий штаб за подписью Крапивянского издал уже приказ № 6, призывающий население к вооруженному восстанию:[3])

> „Приказываю всем военно-революционным организациям выступить на защиту прав народа. Час выступления настал. К нам поступают сведения, что всюду на Украине происходят восстания, что всюду идет борьба за советскую власть и уже начинают раздаваться упреки, что мы в своем районе сидим и спокойно смотрим на героическую борьбу наших братьев. Упреки эти преждевременны. Мы выжидаем удобный момент и все это время вели организацию по собиранию повстанческих сил. Момент настал, и я призываю все население Черниговской и части Полтавской губерний встать, как один, на защиту своих прав".

Однако, в июле месяце приказ этот задержали. Было признано, что выступление с целью захватить власть в свои руки преждевременно, и ограничились лишь индивидуальным террором, о чем говорилось уже выше. Положение дел на Украине в июле м-це бывший член Киевского областкома партии (большевиков) — тов. Майоров рисует так[4]):

---

[1]) К сожалению, больше таких случаев, которые дали бы возможность сделать более широкие выводы, нами установлено не было.

[2]) Телегр. черниг. губстароста Д. Д., от 31/V.I — 1918 г.

[3]) См. А. Б. „История одного партизанского штаба", „Гражданская война 1918-21 г.г.", т. 1.

[4]) М. Майоров. „Из истории революц. борьбы на Украине", стр. 89. ГИЗ. Киев. 1922.

„Революционное движение среди крестьянства наростало так быстро, что каждый день можно было ожидать событий на Украине, особенно на Киевщине. Областком удерживал организации от поспешного выступления, чтобы не раздробить силы, и приказывал ждать общих директив"...[1]) „Однако,— говорит далее тов. Майоров,— таким директивам партизанские отряды подчинялись не всегда".

Для подсчета сил и организации восстания Киевский Областком созвал совещание парткомитетов и губревкомов. Выяснилось следующее:

„а) Представитель Подолии заявил, что у них наберется до 100.000 вооруженных крестьян, 130 орудий и много пулеметов.

б) На Черниговщине были силы под командованием полковника Крапивянского, члена партии большевиков, которого мы не знали.

в) На Полтавщине были силы под командованием Коцюбинского. Силы эти внушали больше доверия, так как во главе их находился известный руководитель.

Там же находился и т. Шмидт, который с небольшим кавалерийским отрядом терроризировал все власти Полтавщины и про неуловимость которого ходили легенды, проникнутые самой жизненной правдой"[2]).

В конце июля восстание захватило еще один район — Мариупольский. Вот как рисует это событие газета „Русская Жизнь"[3]):

„Ночью (23/VII) в Слободке по данному сигналу собрались большевики и рабочие и сделали попытку вооруженного восстания.

Восставшие напали на австрийский госпиталь, помещающийся в Пушкинском училище, где захватили кассу и стреляли в австрийских солдат. Вызванные на помощь австрийские войска открыли стрельбу по восставшим, которые засели в домах и отстреливались. Войска оцепили всю слободку и повели поголовные обыски. В одном доме была обнаружена винтовка; владелец ее, согласно приказа австрийских властей, был тут же расстрелян.

В продолжение всей ночи и утра шла довольно сильная стрельба. Почти в то же время на виду у города появились и хотели высадить десант несколько парусных лодок с большевиками, прибывшими из Ейска. По лодкам был открыт артиллерийский огонь. Одна лодка была потоплена,

---

[1]) Подчеркнуто мною (Я. Ш.).
[2]) М. Майоров. „Из истории рев. борьбы на Украине", стр. 89.
[3]) „Русская Жизнь" от 8/VIII — 1918 г.

другая взята на буксир, а находящиеся в ней люди — в плен.

24-го в районе порта группой большевиков не была пропущена австрийская разведка, после чего австрийцы открыли огонь. Разорвавшимися снарядами было повреждено много зданий в поселке Песчаном.

После произведенных арестов в Слободке наступило затишье"....

Немецко-гетманские власти, осаждаемые со всех сторон требованиями о помощи, о применении более решительных мер борьбы с партизанами, приступили к активным действиям.

В июле месяце многие военно-революционные штабы были обнаружены. В уезды Полтавской и, особенно, Черниговской губерний направлялись сильные карательные отряды. Борьба на Левобережьи все более обострялась. Обе стороны как бы готовились к решительному бою.

* * *

В июле месяце партизанское движение приобретает, таким образом, уже известную организованность. Причиной этому помимо общих условий (нарастание движения, известный „опыт" его и проч.) явилось наличие целой сети большевистских военно-революционных комитетов, развернувших к этому времени большую работу. Известную работу проводили и другие партии — советские — украинские эсеры (боротьбисты) и левые эсеры.

Деревенская беднота и середнячество составляли основную массу партизанских отрядов. Из деятельности черниговских партизан конкретно видно, что борьба шла не только против германского империализма, в лице оккупационных войск и гетманских властей, но и против деревенской верхушки — кулачества.

Непрерывно нарастая на протяжении всего июля месяца, партизанское движение временами стихийно выходило из берегов, уходя из-под руководства. Создавалось впечатление, что масса настроена воинственно и совершенно „готова к выступлению", как утверждали представители ревкомов в своих докладах ЦВРК.

Эти доклады, наряду с общей обстановкой, и послужили в августе стимулом к отдаче приказов о всеобщем вооруженном восстании.

Известную роль, в иных мерах, довольно большую роль, играли и украинские эсеры, главным образом левое крыло их — боротьбисты. Их влияние местами, повторяем, было очень велико.

Кроме того, в контакте с большевиками работали российские левые эсеры.

V. АВГУСТОВСКОЕ ВОССТАНИЕ

Созванное, в конце июля — начале августа центральным Ревкомом совещание штабов отметило, что:

„1) Восстание назревает и развивается с ускоряющей быстротой, но целый ряд крупнейших условий обеспечивают возможность, без всякого ущерба для стихийной силы движения и с пользой для его организованности, оттянуть недели на три момент решительного натиска; 2) использовать этот короткий срок для энергичнейшей работы организационного и военно-технического характера и, 3) считаясь с фактом обостреннейшего положения в Черниговской губернии, дать всем штабам указания, что восстание в Черниговской губернии должно явиться призывом к восстанию на всей Украине,— в Подольском, Киевском и Одесском районах в первую очередь“ [1]).

Так оценивалась обстановка к началу августа. Наряду с этим в ЦК КП(б)У все время поступали требования начинать вооруженное выступление.

Эти требования иногда заканчивались угрозами начать выступление местными силами, если о всеобщем вооруженном выступлении об'явлено не будет.

ЦК партии (избранный на 1 с'езде, во главе которого стояли „левые“, Пятаков и др.) и ЦВРК, находившиеся вне Украины и не имевшие возможности проверить положение, на основе эти данных были убеждены, что стихийное движение распространяется все шире и шире и что почва для всеобщего восстания созрела. Здесь проявилось, несомненно, и увлечение вспышкопускательством и стихийностью, недооценка организованного начала и сил противника при переоценке своих сил. ЦК полагало также, что этот период наиболее удобен для восстания, так как крестьянство поддержит его еще и в стремлении овладеть урожаем 18 г.

Для ускорения вооруженного выступления большое значение имело то критическое положение, в какое в это время попал нежинский Военно-революционный штаб. Гетманско-немецкое командование, обеспокоенное беспрерывными налетами вышедших частично (фактически) из повиновения нежинскому штабу партизан, сосредоточило здесь большие вооруженные силы, которые со дня на день могли разгромить штаб.

Крапивянский (командующий штабом) вынужден был ввести в действие, уже упоминавшийся нами, приказ № 6 о вооруженном выступлении еще до получения от ЦК указаний.

---

[1]) См. резолюцию по докладу т. Бубнова во 2 с'езде КП(б)У—„Второй с'езд КП(б)У. Протоколы“, стр. 73. Изд. „Пролетарий“, 1927 г.

Центральный Военно-революционный комитет, получив от Крапивянского сообщение о поднятом им восстании, решил превратить его во всеобщее вооруженное восстание. С этой целью 5 августа 1918 г. он издал и разослал на места известный приказ № 1 за подписью тов. Г. Пятакова:

„1. Немедленно начать боевые действия против врагов рабочих и крестьян Украины.

2. Первым делом уничтожить все неприятельские небольшие отряды, расположенные в районах деятельности каждого ревкома.

3. Стягивать наши силы в дружные боевые единицы, которые обрушатся на более значительные отряды.

4. Уничтожить всех ставленников гетмана и гетманского командования.

5. Уничтожить всех, поднявших оружие против рабочих и крестьян Украины.

6. Уничтожить всех разведчиков, шпионов и провокаторов.

7. Беречь хлеб там, где территория очищена от неприятеля.

8. Расстреливать всякого пытающегося грабить крестьян и бедноту.

9. Соблюдать строгий порядок и расправляться с бандитами беспощадно.

10. Немедленно объявить поголовную мобилизацию всех рабочих и крестьян Украины. Уклоняющихся от исполнения воинского долга объявить вне закона.

11. Объединенными силами бить врага всюду, где он есть.

12. Очистить Украину от наших врагов".

Вслед за первым приказом 8 августа был издан приказ № 2.

„Всем Военно-революционным и Советским Штабам.

В Черниговской губернии борьба за власть разрастается. Борьба перекинулась в северные уезды Полтавской губ. В южных уездах Киевской губ. идут бои.

Именем восставших рабочих и крестьян приказываем вам немедленно начать боевые действия. Там, где силы позволяют, захватывайте власть на месте. Там, где в данный момент силы малы — развивайте партизанскую деятельность до наивысшего напряжения. Дезорганизуйте противника, заставляйте его часть сил бросить на вас, убивайте маленькие отряды и партии, терроризуйте штабы, бросая бомбы и обстреливая их. Мешайте переброске войск, устраивая крушения и взрывы. Пользуйтесь всеми средствами для того, чтобы распылить, раздробить силы противника.

Члены Центрального ревкома: Г. Пятаков, Юрий Коцюбинский".

Однако в действительности положение на Украине было несколько иное, чем предполагал ЦВРК, отдавая приказы о вооруженном восстании. Информации о положении на местах, как выяснилось впоследствии, особенно на 2-м с'езде КП(б)У, во многих случаях были чрезвычайно дутыми, не соответствовавшими действительности. Поэтому многие организации приказ о вооруженном восстании застал врасплох. Они оказались неподготовленными для решительной борьбы. В Каменец-Подольском районе, например, вместо 100.000 чел., о которых говорил подольский представитель на областном совещании, собрали всего лишь около сотни невооруженных людей. Ни о каком восстании, конечно, не могло быть и речи. Разоружили было 40 человек варты, но немцы туда бросили полк солдат и восстание ликвидировали.

Киевский областной Комитет тоже решил ликвидировать в самом начале восстание, так как не было достигнуто единства действий между центром и местами.

Выступление произошло, например, в Радомысльском уезде, но, не будучи никем поддержано, оно быстро сошло на нет.

Массового выступления, таким образом, не последовало. После неудачи наступило естественное разочарование [1]).

В Полтавской губернии приказ № 1 был даже мало известен; в некоторых местах из-за него произошел разгром местных подпольных организаций.

В Одесском районе приказ вызвал полное недоумение. Местные парткомы и ревкомы не знали, как с ним быть: с одной стороны — к выступлению были не готовы, а с другой — выступление надо было поддержать. Одесская областная партконференция впоследствии вынесла резолюцию, осуждающую приказ № 1, как ошибку.

Восстание, таким образом, произошло, главным образом, на Черниговщине, да и то не по приказу ЦВРК, а по инициативе местного Военно-революционного комитета. Остальные районы Украины, вследствие несогласованности действий, а большей частью благодаря неподготовленности к массовому выступлению, восстания не поддержали.

Если где-либо и произошли отдельные выступления, то они, в силу своей изолированности, ликвидировались обыкновенно в самом начале.

На Черниговщине же, еще до момента об'явления восстания, по материалам самих гетманских властей, положение было напряженное. Из приграничной полосы для нападения на Глухов уже 3—4 августа двигались значительные отряды партизан.

Хозяйничали партизаны и в Козелецком уезде:

---

[1]) Доклад т. Мрийской на 2-м с'езде КП(б)У.

„Севере и юге — сообщала телеграмма — производятся убийства варты и хлеборобов; установлено намерение банды наступать Козелец. Бежавшие помещики, хлеборобы бросают урожай, который гибнет, необходима спешная ликвидация банды“ [1]).

Судя по телеграммам, уже в начале августа разраставшееся движение сильно тревожило местные гетманские власти. Вывезли немцы.

Немецкое командование, решив завладеть районным партизанским штабом, заняло своими частями с. с. Мыльники, Колесники и др. Однако, повстанцы ударом на Мыльники уничтожили штаб противника и заставили все немецкие войска стянуться к г. Нежину.

В с. Веркеевке повстанцами было немедленно мобилизовано до 1000 человек.

„С 7 на 8 августа штаб предпринял нападение на г. Нежин. К этому дню немецкие отряды вновь расползлись по уезду, и в городе их осталось не более 600 штыков Веркеевский отряд (300 вооруженных и 500 невооруженных) получил задачу — не терять связи с „немцем“ и „держать его“ в этом месте. К Нежину были двинуты два отряда: 1-й — на ст. Нежин (100 вооруженных и 50 невооруженных) и 2-й — на предместье Авдеевки (200 вооруженных, 400 невооруженных). Отряд нежинской военно-революционной организации (250 чел.) должен был действовать внутри города. Оба первые отряда должны были занять южную часть города.

Данные им боевые задачи они выполнили, но выступление повстанцев в самом Нежине запоздало, поэтому оба отряда, израсходовав патроны, вынуждены были отступить к Мыльникам“ [2]).

В погоню за партизанами немцы бросили около 2.000 штыков; партизанам пришлось перейти к обороне. В результате штаб распустил оба отряда. При себе он оставил группу в 50 чел. надежных партизан, с которыми решил пробраться в Казарские леса.

С роспуском отрядов черниговского партизанского центра восстание еще не прекратилось, но уже пошло на убыль.

* * *

Развертывание так называемого августовского восстания и его спад можно иллюстрировать еще следующими данными.

7 августа началось восстание около г. Сквиры. На город наступали три отряда партизан: один от Ружина силою,

[1]) Телеграмма козелецкого повитстаросты, от 9/VII — 1918 г. № 43.
[2]) См. „История одного партизанского штаба“ — А. Б.

примерно, 300 чел., другой от Самгорода — 230 ч. и третий — от Великих Ерчиков — 100 чел. 11-го августа это нападение повстанцев было немецкими войсками отбито. Бой продолжался с 4 до 8 часов утра и стоил партизанам 150 человек [1]).

В Глуховском уезде партизаны, занимавшие м. Ямполь, 12 августа были изгнаны немцами, потеряв в бою пулемет. Под Палеевкой партизаны потеряли 2 пулемета.

К 18 августа часть партизан сосредоточилась на границах Сосницкого и Кролевецкого уездов. По данным гетманских властей:

„Нежинском попрежнему хозяйничают две банды. Севере — подполковник Крапивянский, юге — подпоручик Сечканя (Марука) Имеющиеся каждом селе шайки десять человек терроризуют население. Убийства не прекращаются“ [2]).

В Полтавской губ. восстание вспыхнуло сразу в нескольких районах, но, будучи разрозненным, беспощадно подавлялось немецкими войсками. 13 августа под ст. Лаборки был немцами разогнан партизанский отряд. В Золотоношском уезде в это же время:

„Кое-где вспыхнули большевистские бунты, но они были прекращены. В Великом Хуторе из волостной кассы взято около 70.000 руб.; там же замучены урядник и землевладелец Кисель. В с. Драбово у Баратинской убит заведующий. Кроме того много убито хлеборобов и вартовых“ [3]).

16/VIII в Миргородском уезде, под ст. Сагайдак, произошел бой между партизанским отрядом и немцами. Немцы этот отряд прогнали в Полтавский уезд. В Хорольском уезде партизаны сосредоточились в количестве около 300 чел. у м. Зубочай [4]).

В Кременчугском у., в имении генерала Гродта, отряд партизан сжег дом, забрал лошадей и упряжь. У Федоровки немцы разбили отряд, убив 60 человек и захватив 2 кухни [5]).

По поводу восстания в Золотоношском районе, министр внутренних дел 22/VIII запрашивал:

„В додаток телеграми 322 повідомляю: по сповіщенню Золотоношської Ради Спілки Хліборобів, в повіті повстання поширюється й до його можуть приєднатись тримаючи в місті арештовані, за давниці непорядкі, в кількости до 500 чол. Місцева ж адміністрація не чинить тут належного впливу. Вживіть всіх заходів, телеграфуйте — чи не визнаєте необхідним надіслати кого-небудь на місце з Полтави. № 328“.

---

[1]) Телегр. киевского губстароста, от 7/VIII — 1918 г., № 3832.
[2]) Телегр. черниг. губстароста от 18/VIII — 1918 г., № 2310.
[3]) „Киевская Мысль“, от 13/VIII — 1918 г.
[4]) То же, от 16/VIII — 1918 г.
[5]) „Русская Жизнь“, от 18/VIII — 1918 г.

23/VIII полтавский губстароста ответил, что восстание в Золотоношском уезде уже совсем ликвидировано.

Таким образом восстание, разбитое по частям и не поддержанное другими районами Украины, во второй половине августа закончилось. Продолжались лишь действия мелких партизанских отрядов. Репрессии достигли громадных розмеров. Попавшие в руки гетманских властей и немцев партизаны пачками расстреливались. Арестовывались и расстреливались даже раненые партизаны. Военно-революционные комитеты и штабы были в большинстве разгромлены.

Общее положение на Украине к тому времени корреспондент берлинской газеты „Фоссише Цайтунг" характеризовал так[1]):

„Військове становище на Україні.

... Між тим бої з бандами в селах продовжуються... В середині травня перші банди формувались в Таращанському і Звенігородському повітах, котрі розвились в комітети революційної пропаганди. Повертаючи додому, фронтові солдати принесли з собою зброю, амуніцію, навіть кулемети і маленькі гармати. Вони й складають головніший контингент повстанців.

Скоро оці банди виникли у ріжних місцях. Часто появлялись в селах маленькі відділи й поодинокі люди, котрі тероризували селян і перешкоджували польовій праці, але вони в той же час агитували й знаходили співчуття. Заагітовані гуртувалися.

Зустрічались навіть банди, рівні по силі цілому полку. Відомі провідники повстанської організації: Шинкар, Ангел і Грибенко... Особливо добре у них поставлена розвідочна служба.

Оказалось, що вони були добре повідомлені про рух і перегруповку наших військових частин. В них є великі грошові средства, джерело яких не може викликати сумніву. За розвідку платилось не менш 500 карбов.

В деяких групах кожен повстанець одержує по 34 карб. в день. Платня провідникам величезна.

Таким чином, з повстанцями належить серйозно лічитись. Дякуючи знаттям краю, зносинам й звязкам, вони виникають то тут, то там, і їх не можна своєчасно злапати. Вони збираються докупи і роблять напади на маленькі німецькі пости.

Вони намагаються попсувати нашу телефонну сіть і залізниці й грабують і виступають з особливою жорстокістю проти українських урядовців, сільських жандармів і поліцаїв у містах.

[1]) Передаем по перепечатке из газеты „Вільне Життя", № 114, от 22/VIII — 1918 г.— Політ. гром. Часопис.

Вони часто окопувались по всім правилам військової науки в лісах, будували окопи і, здавалось, готувались до оборони з тим, щоб несподівано уночі чи в тумані знов зникнути.

В червні повстанців було розбито. Але проте ще не пощастило їх знищити чи цілком розігнати.

Маючи досить коней і возів — часто їдуть на 200 возах до 1.000 чоловіка і можуть без зусиль ухилятись від рішучих боїв. З Тараща і Звенігородки вони пішли, спочатку ріжними групами, на північний схід, на Канів. Але тут їм пришлось очевидячки не до смаку; швидкими маршами, роблячи по вісімдесят і сто кілометрів що-дня, вони мусили повертати на захід (Ставічки), потім на південь, знов на північ.

Біля Триполя, приблизно в 40 кіл. від Київу, повстанці знов прийшли на Дніпро, перейшли річку і наблизились до залізниці Київ — Полтава".

В этом сообщении есть много неправды, особенно насчет денег, но вообще сообщение соответствует действительности и в общем характеризует партизанскую борьбу против гетманщины и германской оккупации в тот период.

* * *

Августовское восстание, которое по мысли его организаторов должно было сделаться всеобщим вооруженным восстанием на Украине, явилось, таким образом, как и восстание на Киевщине (в июне), лишь отдельной вспышкой. Более или менее крупным оно было лишь на Черниговщине, в Нежинском районе. В остальных районах восстание или не произошло, или оно было по размерам настолько незначительным, что немецкие войска быстро его ликвидировали.

Приказ о всеобщем вооруженном восстании несомненно был преждевременным, а потому и ошибочным. Те данные, на основании которых издавался приказ, основывались не на информации авторитетных партийных органов, а „на требованиях отдельных крестьянских групп, штабов и ревкомов, состоявших очень часто не из партработников" [1]).

Августовское восстание, с точки зрения руководства, — результат влияния, „вспышкопускательских" ультра-левых элементов в политике „левых" в КП(б)У. Но с другой стороны прав т. Скрыпник, заявивший на II с'езде партии (октябрь 1918 г.) против „правых", что приказ № 1 и августовское восстание стали неот'емлемой частью украинской революции, одним из „проявлений революционного духа".

---

[1]) Из резолюции II с'езда КП(б)У по отчету ЦК.

VI. ПОСЛЕАВГУСТОВСКИЙ ПЕРИОД ПАРТИЗАНСКОЙ БОРЬБЫ. ДЕЙСТВИЯ ПАРТИЗАН У ДЕМАРКАЦИОННОЙ ПОЛОСЫ

Неудача августовского восстания, внеся на первое время в партизанское движение значительный элемент уныния и апатии, особенно в организации подвергшиеся разгрому, — не приостановила партизанской борьбы. Ее развитию продолжала способствовать об'ективная обстановка: в оккупационной армии начали замечаться элементы разложения; гетманские власти все больше и больше теряли почву под ногами.

Сентябрь и, особенно, октябрь месяцы принесли усиление организующей роли подпольных организаций компартии вообще и ревкомов в частности.

Значительно усилилось влияние рабочего класса, к тому времени, в известной степени, дезорганизованного и частью деклассированного в связи с бездействием большинства фабрично-заводских предприятий. Большевистские организации после августовского разгрома стали снова быстро восстанавливаться и расти.

Представители мест на 2-м с'езде КП(б)У докладывали, что, несмотря на ряд организационных недостатков, „крестьяне все же не отказываются от идеи восстания, партизанские отряды нападают на немецких солдат... крестьяне называют себя большевиками" (Киев).

„Настроение среди беднейших крестьян — в пользу Советской власти. В Ревкомы избираются только коммунисты... У нас чувствуется недостаток оружия. Некоторые места требуют немедленного выступления, считая, что уже наступило время" (Полтавская губ).

В Волынской губ. к тому времени насчитывалось уже 39 ревкомов.

„Волынская губ. имеет очень много оружия, настроение все время боевое. Целый ряд сел выступил, несмотря на то, что ревкомы сдерживали выступление. Был такой факт, что когда партийный работник в одном из местных ревкомов высказался о несвоевременности выступления, его об'явили реакционером и едва не прогнали".

По Одесскому району в „последнее время всюду, где есть партийные организации, есть и ревкомы; в селах имеются чисто военные организации".

Особенно усилилась агитация и борьба, в этот период, на Екатеринославщине и Херсонщине, где особенно „практиковалась" контрибуционная политика.

Уже 1 сентября екатеринославский губстароста, по соглашению с австро-немецким командованием, об'являл, что „благонамеренное население обязано указывать властям известных агитаторов-мятежников и вообще лиц, не внушающих доверия.

В случае беспорядков весь район будет платить контрибуцию“ [1]).

О практике контрибуций на Херсонщине характерны следующие данные [2]):

„З Херсонщини нам пишуть, що там страшенно поширено збірання поміщиками контрібуцій з селян. Контрібуції накладають ніби за пограбування маєтків, але без жодних оціночних Комісій, без обрахування збитків і без суда, а так просто — на „око“. Буває що контрібуцію накладають навіть ті поміщики, у яких нічого не пограбовано. Так, в одній волості Елизаветського повіту поміщик, у якого земельний комітет зберіг економію, вимагає од селян 37.000 карбованців ніби за те, що комітет користувався в економії, а за землю ще хоче плату окремо“.

Эти данные говорят только о контрибуциях, накладаемых помещиками. А ведь еще больше контрибуций накладывали оккупационные войска. В связи с контрибуциями и проводившейся одновременно конфискацией оружия, происходили частые вооруженные стычки.

Так, 21 августа в Александрийском уезде за несдачу оружия австрийский отряд обстрелял село Таловую Балку, разрушив хату одного крестьянина и взяв контрибуцию в 3000 р.

В первых числах сентября отряд партизан обстрелял казарму варты в с. Полтавка, Херсонского у. В квартиру помощника начальника района варты брошена бомба; один вартовый тяжело ранен разрывной пулей [3]).

13 сентября партизаны пироксилиновыми шашками пытались взорвать переходной мост на ст. Бирзула; мост остался целым, повреждение получил лишь бык, подпирающий мост [4]).

8 октября австро-венгерские части обстреляли м. Онуфриевку, Александрийского уезда (убыток свыше 11.000 р.) и в Ананьевском уезде — с. Селиваньевку и с. Точилово (повредили по одному дому).

В с. Пасицелы во время стрельбы убита девочка и ранено 9 человек, из коих 2 умерли. В этом же селе сожжено 4 дома партизан и наказано розгами около 20 человек [5]).

Сами гетманские власти отмечали, что в ряде пунктов Херсонской губернии в сентябре велась усиленная агитация большевиков. Эта агитация была особенно заметна: в Воскресенке, Калиновке, Богоявленске, Покровке и Новой Одессе.

Настроение в самом Херсоне характеризовалось так [6]):

[1]) См. „Киевская Мысль“ за 1918 г.
[2]) См. „Нова Рада“, от 3/VIII 1918.
[3]) Донесение херсон. губ. старости, от I/IX — 1918 г., № 1079.
[4]) Донесение нач. варты ст. Бирзула, от 13/IX — 1918 г., № 64.
[5]) Из материалов херсонского губ. старосты.
[6]) То же, от 23/IX — 1918 г., № 1358.

„В г. Херсоне, ввиду общей безработицы, настроение рабочих несколько подавленное. Разруха транспорта, недостаток предметов первой необходимости и сильная дороговизна, в связи со слухами об уходе австрийских войск, вызывают тревогу даже в здравомыслящей части населения Обнаружено 8 экземпляров прокламаций Херсонской организации Коммунистической Партии большевиков Украины — повстанческого характера — и одна газета „Коммунист" (того же характера), разбросанная по улицам г. Херсона. В Херсонском уезде собираются шайки и агитируют против землевладельцев и существующей на Украине власти. В Елисаветградском у., особенно в северной его части, настроение населения повышенное... Были попытки большевиков разбрасывать по линиям железных дорог прокламации преступного характера"...

Об одном партизанском налете Махно на Гуляй-Поле „Киевская Мысль" рассказывает:

„Выяснились следующие подробности попытки большевистского переворота в с. Гуляй-Поле"[1]).

В связи с последними сообщениями, австрийские части, расположенные в уездах Екатеринославской губ., стали стягиваться в город. Многие крупные пункты остались совершенно без охраны. В таком положении очутилось огромное село Гуляй-Поле. Ночью, вслед за уходом австрийцев, в село, под набатный звон и тревожные гудки находящихся в селе заводов, явилась группа вооруженных винтовками и пулеметами. После беспорядочной стрельбы и ряда грабежей, на площади был созван митинг. Появились черные знамена и ораторы. Жуткие речи заканчивались об'явлением „осадочного положения". Во главе вновь образованного „военно-революционного штаба", встал бывший соратник М. Никифоровой — Махно. Коммунары, захватив ближайшие пункты и поставив пулеметы, стали наводить порядок. Через 2 дня прибыли отряды из города и без боя заняли Гуляй-Поле. Расстреляно 11, арестовано 100. Махно бежал".

Отметим еще бой партизан в районе с. с. Межерич-Мавринo на Павлоградщине[2]).

„Партизаны в м. Межерич производили ремонт своего оружия. Около села, в лесу, находились их склады оружия и огнеприпасов. Варта в средине октября узнала об

[1]) Интересно, что газета махновцев называет большевиками и коммунарами, в то время как эти „коммунары" сражались под пресловутыми черными знаменами

[2]) См. „Гражданская война 1918 — 1921 г.г.", т. I, Н. Котов — „Одно из восстаний на Украине".

этом. Посылается карательный отряд в 150—200 чел. с приказанием произвести в селе поголовные обыски, изъять все оружие и, спалив все село, вернуться обратно. Партизаны об этом получили сведения, но собранного в кулаке отряда своего не имели. Дело происходило 25 октября. Партизаны решили офицерский карательный отряд как можно дольше задержать по дороге, впустив их в с. Межерич только вечером, и ночью всех уничтожить.

Ехавшие с песнями на тачанках офицеры были внезапно обстреляны с тыла небольшим отрядом партизан (в 25—30 чел.). Офицерский отряд вынужден был рассыпаться в цепь и вести перестрелку. Партизанам для выигрыша времени только это и нужно было. Благодаря этому карательный отряд пришел в село только в 19 часов. Началась „работа". Офицеры бросились по „хатам". Начались обыски, порка стариков. женщин, детей. Сопротивления никто не оказывал. С наступлением темноты утомленные и перепившиеся самогоном офицеры разбрелись по хатам, получив сведения, что партизан вблизи нет".

Воспользовавшись этим, в 2—3 часа ночи в село ворвалась конная группа партизан. Началась резня и вылавливание по хатам, сараям и дворам обезумевших от неожиданности офицеров. К рассвету весь карательный отряд был уничтожен.

* * *

Еще решительнее, чем в южных районах Украины, партизанская борьба развертывалась на севере — у демаркационной полосы. Здесь сосредоточились самые крупные отряды. Сюда, после разгрома восстаний, пробрались отряды таращанцев, — Крапивянского (с. Черниговщины), Коцюбинского (с. Полтавщины) и все более или менее крупные партизанские отряды, которым нельзя было по тактическим соображениям действовать дальше в тылу неприятеля; сюда же уходили все те, кому нельзя уже было оставаться на Украине. В демаркационной полосе все эти отряды, под непосредственным руководством центрального Ревкома переформировывались, учились военному делу и временами очень серьезно беспокоили северные районы „Украинской державы" гетмана Скоропадского.

Демаркационная полоса сыграла большую роль в развертывании партизанской борьбы.

Здесь из одиночек и групп партизан, бежавших с Украины, формировались кадры партизанщины, кадры будущих украинских дивизий Красной армии. Демаркационная полоса служила как бы базой партизанщины на Украине.

Гетманско-немецкие власти, район демаркационной полосы почти оффициально называли фронтом.

Еще 28/VIII „Киевская Мысль" писала, что „силы большевиков на фронте все еще продолжают оставаться значительными [1]). Среди них много вооруженных крестьян местных деревень. В Новгород - Северском уезде силы большевиков доходят до 1.500 чел. с орудиями и пулеметами. В районе севернее х. Михайловского сосредоточено около 1.000 чел. В Глуховском уезде большевики группируются, главным образом, около с. Эсмани, где насчитывается до 2.000 вооруженных человек, и в районе м. Крутец, где сосредоточено до 1.000 красногвардейцев и крестьян, имеющих пушки и пулеметы".

Отдельные эпизоды борьбы в приграничной полосе газеты передавали в следующих вариациях:

„Значительное столкновение произошло у с. Камень (в 25 верстах к северу от Новгород - Северска). Большевистский отряд пытался переправиться через Десну на украинскую сторону. Соединенные украинско - германские войска рассеяли большевиков. Другая стычка произошла в районе к северо-востоку от Белгорода. Большевики были отброшены за демаркационную полосу. Украинцами занята д. Сиверская" [2]).

В средине сентября в приграничной полосе наблюдалось особенное оживление, явившееся, как оказалось впоследствии, подготовкой к широко задуманному нападению [3]). Такое нападение, почти одновременно, было произведено в районе Новгород - Северска — х. Михайловского и в районе Рыльск - Коренево.

„Оно вылилось в форму настоящего сражения, — передавала газета, — с применением пулеметов, тяжелой и легкой артиллерии. В первом районе большевикам удалось ворваться в местечко и ст. Крупец. Сражение продолжается. Во втором районе многочисленные атаки большевиков на ст. Коренево отбиты...

Вчера в Киеве получено сообщение о том, что несколько отрядов большевиков, вооруженных артиллерией, пулеметами и броневиками, прорвались через фронт украино - германских войск у х. Михайловского. Пользуясь своим численным превосходством, они двинулись вглубь и захватили м. Ямполь, Черниговской губ. К Ямполю подтянуты подкрепления, и вчера начался бой".

18 сентября газета сообщила, что в этом районе украино-германские войска ведут контр - наступление.

„26 и 27 сентября произошли крупные бои под Белгородом и Стародубом [4]). Под Белгородом большевистские войска начали наступление. Получив о готовящемся наступлении сведения, германцы двинули войска. Началось форменное сражение: затрещали пулеметы, загрохотали с обеих сторон пушки. Дело дошло до штыковых ударов.

---

[1]) Речь идет о приграничной полосе.
[2]) „Русская Жизнь", от 15/IX — 1918 г.
[3]) „Киевская Мысль", от 17/IX — 1918 г.
[4]) „Земське Діло", от IX — 1918 г.

Германцы, дав возможность красноармейцам „прорвать" фронт, устроили мешок, в который попало более 1.000 чел. В результате большевики отступили, потеряв 200 чел. убитыми и ранеными".

„В районе Стародуба большевистские войска под командой небезызвестного на Украине Юрия Коцюбинского, знаменитого деятеля „ЦИКУКИ", усиленные китайцами и латышами, пытались оттеснить украинские части под командованием Балбачана, разбившего весной этого года большевиков под Симферополем. Большевики, вначале пользуясь своим превосходством в пехоте и технических средствах, перешли демаркационную линию на фронте около 20 верст и продвинулись вглубь украинской территории на 5 — 10 верст.

Передовой большевистский отряд, насчитывающий 800 чел. пехоты и 80 чел. кавалерии, при 8 пулеметах, прошел лесом между Карпушином и Популевской, перерезав провода и заняв Макаровку, Буду Корецкую, Княжецкую и Млынку, где с утра разгр.бил имения, забрал имущество у богатых селян и наложил на 2 последних села контрибуцию.

Украинские войска ударили на большевиков с фронта и флангов и нанесли им серьезное поражение. Только в районе села Б. Андрейковичи похоронено около 100 большевиков.

На одном из участков Черниговской губ. заметно увеличение большевистских сил, которые готовятся к крупным операциям".

Об усилении партизанских действий в приграничных районах говорят также и материалы старост.

Еще ранее этого (12/IX, № 3208) черниговский губ. староста доносил, что „в Новгород - Северском районе за демаркационной линией банда большевиков около двух тысяч человек, двенадцати тяжелых орудиях, командой бывшего большевистского начальника гарнизона Чернигова — Порядина — намерена перейти Десну, напасть Новгород - Северск".

Насколько беспокоили эти налеты гетманские власти, видно хотя бы из того, что черниговский губстароста телеграммой (от 20/IX, № 386) просил МВД ввиду нахождения вблизи демаркации Новгород - Северска, отодвинуть линию демаркации на 20 верст. Иначе он считал положение Новгород - Северска опасным в том смысле, что красные партизаны его могут совершенно разрушить.

* * *

Несмотря на то, что гетманско - немецкое командование принимало все меры к ликвидации партизанских отрядов в районе приграничной полосы, им в этом отношении много сделать не удалось. В октябре налеты не только не прекратились, а, наоборот, усилились.

10 октября черниговский губстароста доносил:

„Стародубского повитового старосты мною получена следующая телеграмма:

введено осадное положение, ожидается завтра набег, население привлечено рытью окопов возле города. Большевики выбиты Андренковичей, Костра, но украинцы по приказу очистили эти селения вновь... По сведениям, Каменская слобода при помощи немцев отбита большими потерями последних. Большевики пытаются называться Красным Казачеством [1]), немцы убеждают, что командуют ими офицеры английские, французские, [2]) но данных нет. Вследствие отсутствия безопасности, настроение тяжелое"...

В другой телеграмме (от 13/X, за № 1222) уже сообщалось, что:

„12/X, в 8 верстах к югу от Стародуба, партизаны разбили украинский отряд, убили его командира и „много солдат". Первых числах октября большевистский комитет, именующий себя исполнительным комитетом Стародубского уезда, прислал повитстаросте об'явление с предупреждением расстрелять за одного задержанного большевика по 10 буржуев"...

10 октября партизаны окружили слободу Каменскую, Новгород-Северского уезда, где был расположен курень украинского полка. Убито 50 человек, много ранено, захвачено оружие: пулеметы и одно орудие. Местные крестьяне активно содействовали партизанскому отряду [3]).

20/X телеграфное сообщение со Стародубом было прервано. Повстанцы заняли посад Княжную и Булу Корецкую, постепенно продвигаясь на Балдовку и Соколовку. 24/X продолжался обстрел Стародуба, в связи с чем немецкое командование признало необходимым вывести из Стародуба ценности, казначейство, тюрьму, архив и суд.

Так беспрерывно, не давая покоя, тревожили партизаны приграничный район.

* * *

Таким образом период послеавгустовской партизанской борьбы характеризуется следующими чертами:

а) В Полтавской, Черниговской и Киевской губерниях после ликвидации восстания, начался определенный спад партизанского движения. Налеты партизан стали значительно реже и слабее. Организации были разгромлены, связи порваны. Налицо были часто элементы разочарования и апатия. Вместе с тем

---

[1]) Очевидно, имеют в виду полк Червоных казаков.

[2]) Это выдумка, т. к. командный состав Червоных казаков большей частью выдвинулся из рядовых бойцов, а французских и английских офицеров тем более не было.

[3]) Телегр. черниг. губстароста 12/X — 1918 г., № 1215.

подпольные парторганизации и ревкомы стали работать значительно осторожнее, глубже ушли в подполье, проводили организационную работу, готовя силы для новых предстоящих боев.

б) Движение в этот период наиболее ярко развернулось в южной части Украины — в Херсонской и Екатеринославской губерниях. В этих районах открытых вооруженных восстаний фактически не было, и уцелели почти все подпольные организации. Усилившаяся в это время, так называемая, контрибуционная политика больно била крестьянство, заставляя его совместно с рабочими браться за оружие. Подливал масла в огонь также и проводившийся повсеместно отбор у населения оружия.

в) Особенно сильно развилась партизанская борьба в этот период в приграничной полосе около демаркационной полосы. Здесь смелые и решительные набеги партизан сделали почти невозможной жизнь приспешников гетманщины не только в селах и деревнях, но, даже, и в уездных городах.

г) Корни и силы рабочего и селянского движения были настолько крепки, что уже вскоре после августовского поражения и разгрома — движение снова начинает расти, восстанавливаются и растут старые организации, ячейки, отряды, ревкомы, штабы и т. п., появляются новые, — одним словом, накопление революционных сил пошло вперед быстрым темпом и, почти непосредственно, перешло во всеобщее восстание (по ряду, преимущественно, так сказать, случайных причин, возглавленное директорией), как только позволила международная обстановка (революция в Австрии и Германии).

Изменившееся при этом международное положение, в связи с все большими затруднениями, а затем, и поражениями германского империализма, содействовало развитию партизанской борьбы. Уже начиная, примерно, с августа, в оккупационной армии, особенно австро-венгерской, происходит разложение. В условиях оккупированной страны, где сильнейшим образом развивалась революционная борьба и пропаганда, некогда железная армия теряла свою боеспособность и дисциплинированность.

Слухи о предстоящем уходе оккупационных войск начали распространяться еще в конце августа — начале сентября. Когда немцы шли на Украину, они полагали, что Украина им будет стоить небольших сил. Однако широко развившаяся партизанская борьба, стычки и восстания вынудили Германию держать на Украине до 10 корпусов войск.

Гетманская власть, чувствуя, что скоро потеряет опору немецких штыков, начала искать другие пути для укрепления своего господства. Уже в октябре месяце стало известно, что Скоропадский вступил в соглашение с белогвардейским правительством Дона и Кубани. Постепенно г. Киев, тогдашняя столица Украины, становился плацдармом всей российской

контр-революции. Там находили приют и открыто работали все махровые представители старого монархического строя.

Украина становилась исходным пунктом для всей отечественной и международной контр-революции в ее наступлении на завоевания Октября.

На фоне такого политического положения Украины революционно-партизанская борьба имела особое значение.

Постепенно, наряду с разложением оккупационной армии, росла деятельность партизан. Чувствуя, что главный враг — немецкие войска — уже не представляют из себя прежней боевой силы, партизанские отряды смелели, становились еще более решительными и дерзкими. Местные гетманские власти впадали в панику, посылая в центр умоляющие телеграммы с просьбами о помощи, стремились создать свою армию. Однако не только армии, но и более или менее крупных частей им создать не удалось. Желающих защищать гетманщину среди рабочих и крестьян не было, да и, ведь, „перед смертью не надышишься".

К ноябрю месяцу партизанское движение, под знаком борьбы за советскую власть, разлилось широкой волной по всем уголкам страны. Формировавшиеся в приграничной полосе регулярные части из партизанских отрядов все чаще и чаще начали переходить границы Украины. Так, по данным гетманской разведки уже 4/XI в Гриневе, Посудичах и Унече было расположено около 1500 партизан при 6 орудиях и 16 пулеметах. По этим же данным, в Гриневе находился штаб Таращанского полка, а в Посудичах — штаб Таращанской дивизии.

Вот что о создавшемся положении говорили оффициальные документы. 14 ноября черниговский губстароста телеграфировал:

„В случае возникновения беспорядков все правительственные учреждения, том числе и служащие, обречены на гибель. Попытка защищаться слабыми силами поведет за собой кровавую бойню. Для охраны границы от вторжения большевистских банд, убедительно прошу немедленно прислать регулярные войска или отряды особого корпуса достаточным количеством артиллерии, а также срочно прислать 5 вартовых резервных сотен, формируемых Волынским губстар для Черниговщины. Если прифронтовая полоса будет защищена от большевиков, то силами варты, хлеборобских отрядов, добровольческих дружин, случае ухода германских войск, внутренний порядок губернии можно сохранить. № 5178. Губстар Высоцкий".

„Истекшие сутки Прилукском, Лохвицком, Переяславском, Кобелякском, Пирятинском, Гадячском и Роменском у.у. вооруженных нападений — десять. Остальных уездах происшествий нет. Настроение губернии попрежнему весьма

тревожное. Завтра ожидаются демонстрационные выступления на улицах Полтавы. Меры предупреждения приняты. Прошу разрешения на принятие решительных мер, без коих возможно массовое противоправительственное выступление в губернии. 5141. Губстар Нога".

Гетманщина теряла свою вооруженную опору. Вместе с тем оккупационная армия „разлагалась" и теряла всякую способность к серьезному сопротивлению.

13 ноября черниговский староста сообщал, что германское командование его оффициально уведомило об уходе немецких войск из губернии в течение 6 недель.

„Усилилась большевистская агитация среди немецких солдат,—пишет тот же староста.—Представители немецких солдат полтавского гарнизона обещали свою поддержку местным большевикам. Большевистская агитация растет. Забастовка пекарей продолжается. Мой приемщик приехал из Житомира, не привез оружия, отсутствие коего не дает возможности формировать добровольческие дружины. Необходимо немедленно: 9.000 винтовок, 1.100.000 патронов, 40 пулеметов, 10 орудий, 5.000 снарядов. Сегодняшнего дня Полтавская губерния об'явлена на военном положении. Необходимо немедленное учреждение всенно-полевых судов. Нельзя терять ни одного дня. 6 корпус формирует офицеров, недостаток оружия и патронов. № 5764".

Согласно сообщения газеты „Утро", приказом гетмана с 10 часов 5 минут вечера, с 11 на 12 ноября, Черниговщина, Киевщина и Полтавщина были об'явлены на военном положении. Почва была достаточно накалена для всеобщего восстания. Ничего уже не могло ему воспрепятствовать.

С 16 на 17 ноября под руководством петлюровской директории вспыхнуло восстание в Белой Церкви, Бердичеве, Казатине и Харькове. Восстание быстро перебросилось на другие районы и охватило всю Украину. Но большинство крестьян, восставших с петлюровцами, были за советскую власть: шли они с красными знаменами и под советскими лозунгами. Не имея других сил, петлюровцы вынуждены были, до победы над гетманом, с таким положением мириться.

VII. ИТОГИ ПАРТИЗАНСКОЙ БОРЬБЫ

Корни и причины развернувшегося широкой волной партизанского движения на Украине, в 1918 году, глубоко заложены в социально-экономической обстановке того времени.

Возвратившиеся обратно вместе с приходом оккупационных войск и гетмана помещики приступают к расплате с крестьян-

ством. Начинается возвращение земли. Сначала неорганизованное, стихийное сопротивление крестьян быстро подавляется вооруженной рукой. Вслед за подавлением движения производится материально-„физическое" ущемление крестьянства: накладывается непосильная контрибуция, увозится домашний рабочий скот, насильно отбирается хлеб, применяются при этом всевозможные экзекуции — порка, пытки, избиения, тюрьма и т. п.

Такая обстановка отнюдь не содействовала успокоению стихийно вспыхнувшего движения. Репрессии привели к противоположным результатам.

Коммунистическая партия в лице своих подпольных организаций на местах имела плодотворную почву для работы. Под ее руководством, для охвата стихийно вспыхнувшего движения начинают постепенно налаживаться руководящие и организующие органы — повстанческие комитеты. I-й с'езд КП(б)У в резолюции по текущему моменту сказал, что коммунисты изо всех сил должны работать над тем, чтобы, организуясь и разрастаясь, партия пролетариата встала во главе ожесточенной борьбы рабочих и крестьян Украины против германского империализма и отечественной буржуазии и помещиков. Основной задачей с'езд признал организацию восстания широких рабоче-крестьянских масс против своих угнетателей. С'езд разработал и организационные формы партизанского движения, хотя, правда, на самом деле (в тягчайших условиях подполья) приспособить их к жизни, как видно из предыдущего, удавалось не так-то легко.

Между тем, партизанское движение развивалось. Сначала оно во всех местах и районах Украины носило характер индивидуального, а потом массового революционного террора. Производились нападения на отдельных вартовых и участки варты Поджигались и разрушались помещичьи имения, помещики убивались. Волна террора против помещиков была настолько сильна, что в отдельных районах, как, например, на Черниговщине, они покидали села и прятались в города под защиту оккупационных войск.

Индивидуальный террор переходил обычно уже в более открытую борьбу в небольшом масштабе: нападения на отряды варты и офицерские карательные отряды, а также и на небольшие немецкие части. Были такие районы, где стоило какому-нибудь немецкому солдату отойти недалеко от казармы, как он попадал в руки партизан и бесследно исчезал.

Налеты партизан отличались отчаянной отвагой, решительностью и быстротой. Все боевые операции проводились ими в самый короткий срок. Делалось это обыкновенно так: выслеживался об'ект нападения, собирались партизаны и налетали на противника там и тогда, где и когда он этого меньше всего ожидал. Налет в такое время и при таких условиях в большинстве случаев кончался истреблением противника целиком.

Но далеко не всегда партизанская борьба была благоприятна для ее вдохновителей. Ведь отдельные мелкие налеты могут только ущемить противника, парализовать действия мелких его отрядов, но никогда не могут разбить главных сил, расположенных обыкновенно в городах. Для борьбы с главными силами, для борьбы за захват власти, нужно хорошо организованное восстание, опирающееся на вооруженную активность масс.

Поэтому отдельные партизанские налеты вызывали лишь сильнейшие репрессии со стороны оккупационных войск. Немцы сметали с лица земли целые села, а иногда и ряд сел.

Между прочим, партизаны сами прекрасно сознавали недостаточность борьбы только одними мелкими налетами. Массы понимали, что для борьбы с полумиллионной армией оккупантов необходимо хорошо организованное вооруженное восстание. Но сила ненависти к насильникам в отдельных случаях была настолько велика, что эта основная задача затемнялась желанием немедленно померяться силами. В отсутствии и трудности централизации партизанщины сказывались, конечно, главным образом, особенности крестьянской борьбы. Но отдельные, хотя и довольно крупные, выступления часто кончались разгромом и усилением террора.

Низовые организации постоянно бомбардировали вышестоящие требования ускорить всеобщее выступление. В отдельных случаях эти выступления проходили изолированно. Восстание в Звенигородском и Таращанском уездах, не поддержанное другими районами, было жестоко подавлено. Вообще же надо сказать, что партизанская стихия то поднималась, то спадала.

Для подавлявших восстания это было выгодно: они могли больше сил сосредоточивать для нанесения удара в том или другом месте попеременно.

Об'яснялись такие явления рядом причин. Не только, между прочим, различием условий и усилением гнета в данном районе, а, также и сравнительно слабым охватом движения со стороны руководящих организаций. Партийные комитеты, повстанкомы и ревкомы руководили, сравнительно с потребностями движения, недостаточно. Центральный же ревком находился далеко и не всегда имел у себя точные данные, на основе которых он мог бы ориентироваться и быстро реагировать на обстановку.

Кроме того, в местных ревкомах были и представители других партий: эсеров, анархистов и др., которые часто толкали борьбу по авантюристическому пути. Были случаи, когда в ревкомы стремились проникнуть петлюровцы, дабы направить борьбу по чисто шовинистическому пути. Киевский Областком, например, в связи с этим давал специальное распоряжение низовым организациям о том, чтобы они отмежевались от бывших представителей Центральной Рады и ни в какие соглашения с ними не входили.

Недостаточностью руководства, его неправильной установкой в ряде вопросов и неосведомленностью о положении на местах, надо об'яснять и отдачу (5 августа) Центроревкомом приказа № 1 о всеобщем восстании. Восстание произошло только на Черниговщине, другие районы его не поддерживали, а Киевский Областком, вследствие неподготовленности и преждевременности, даже отменили восстание.

Положение и роль рабочего класса Украины, при этом, центром было недостаточно учтена.

К этому надо добавить, что развитие партизанского движения вообще недостаточно увязывалось с борьбой рабочего класса.

В общем же, несмотря на то, что партизанам пришлось вести борбу с сильнейшим противником — немецкими войсками, противником, который беспощадно громил партизанское движение, — надо сказать, что борьба эта носила действительно героический, подлинно революционный характер. Тысячи лучших борцов сложили головы в этой борьбе, как в открытом бою, так и на подпольной работе.

Партизанское движение постоянно заставляло держаться на-чеку гетманские и немецкие власти. Хотя это движение носило недостаточно организованный характер, оно тем не менее не давало покоя своему врагу ни на один день, показывая, тем самым, непрочность существующей власти и содействуя дезорганизации и разложению оккупационных армий.

В приграничной полосе, где постепенно сосредоточивались и реорганизовывались крупнейшие партизанские отряды, особенно было неспокойно. Приграничные уезды „Украинской державы" все время жили под угрозой налета партизан.

Со времени германской революции усиливалось разложение немецкой армии, дни гетмана уже были сочтены. Движение к этому времени вылилось в почти поголовное восстание. Однако, в большинстве районов этим восстанием овладели не большевики, а петлюровцы.

Для того чтобы Украина вновь стала советской, рабочим и крестьянским массам пришлось выдержать бой и с мелкобуржуазной контр-революцией, во главе с петлюровской директорией.

СТ. КОКОШКО

БОРОТЬБА З ЕКОНОМІЗМОМ У КИЇВСЬКІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ РСДРП (1899—1902 р. р.)

І. ЕКОНОМІЗМ

Вже в кінці 90-х років минулого століття в Києві були досить міцні й численні соціял-демократичні гуртки та організації. Пояснюється це тим, що Київ досить великий торговельний й культурний центр, де хоч і мало фабрично-заводського пролетаріяту, а проте було багато ремісників та інтелігенції.

Отже, деякий ґрунт для соціял-демократичної роботи був, і вона дуже швидко розгорнулася й набрала для тих часів досить широкого розмаху. В 1897—1898 р. р. київські соціял-демократичні організації й групи, що об'єдналися в Київську „Спілку боротьби за визволення робітничої класи", яка що до міци, кількости членів і обсягу роботи мала друге місце після Петербурзької „Спілки боротьби", утворюють свій орган — „Рабочую Газету", яка поволі переростає рямки місцевої газети й на 1-му з'їзді соціял-демократичних організацій проголошується центральним органом тільки-що утвореної партії; крім того, вони видають газету-журнал „Вперед". Нарешті, Київська „Спілка боротьби за визволення робітничої класи" після провалу Петербурзької „Спілки" та арешту найвидатніших її членів з Леніним на чолі, забирає ініціятиву що до скликання 1-го з'їзду соціял-демократичних організацій та об'єднання їх у одну російську соціял-домократичну робітничу партію.

Умовини Києва, що дали змогу утворити тут міцну соціял-демократичну організацію, яка відограла таку велику ролю в утворенні РСДРП, визначили й напрямок цієї організації.

Підприємств у Києві було не багато й серед них переважали дрібні майстерні та фабрики.

З найбільших підприємств можна відзначити металообробні заводи — Південно-Російський і Гретера й Криванека, Арсенал та майстерні південно-західніх залізниць. Про кількість

пролетаріяту та склад його в „доповіді про російський соціял-демократичний рух міжнародньому соціялістичному конгресові в Парижі 1900 р." пишеться, що Київ „нараховує тільки щось з 10000 фабричних робітників. Головну масу пролетаріяту становлять підмайстри або ті, що працюють вдома на великі магазини, тоді як зайшлі з центральної Росії 5000 будівельних робітників — не постійна своїм складом і неписьменна маса". Так само не може бути мови про успішний вплив соціял-демократів на численних поденних. Виразником робітничого руху в Києві є по суті ремісничий пролетаріят. Не ручаємося за правдивість наведених цифр, але дана тут характеристика київського робітництва в основному відповідала дійсності.

Відсутність міцної фабрично-заводської робітничої групи, яка вела б за собою останню масу некваліфікованого пролетаріяту й ремісників, стоючи на чолі всього робітничого руху, значна кількість інтелігенції в лавах соціял-демократії, яка в більшості не здатна була піднестися до послідовно-революційної пролетарської ідеології й тактики, — на самому початку соціял-демократичного руху загрожували приниженням соціял-демократії й її завдань, обмеженням економічною боротьбою, недостатньою участю її в політичній боротьбі різних клас громадянства проти пануючого в Росії політичного ладу, в якій робітнича класа й його партія повинні вести перед, бути геґемоном.

Навіть кращі представники соціял-демократії в Києві не були позбавлені цих ухилів. Наприклад, ініціятори та організатори 1-го з'їзду партії мали правдиві в основному погляди на робітничий рух і завдання соціял-демократії; не задовольняючись з самої економічної боротьби з капіталістами, вони, не відмовлялись від політичної роботи, від політичної агітації. „Робітничий рух до 1-го з'їзду партії був переважно, але не виключно, страйковою боротьбою", „тільки після з'їзду страйкова боротьба була оформлена в теорію" — каже П. Л. Ейдельман і пояснює, що соціял-демократи за часів 1-го з'їзду користувалися тільки методом брошури „Про агітацію", суть якої полягала в агітації на ґрунті щоденних дрібних вимог, як, наприклад, вимога гарячої води, гарного поводження й т. ін. „Теорія стадій виникла й нею стали керуватися лише в 1898 р."[1]). А другий учасник революційного руху тих часів, Тучапський, з'ясовує вживання цього методу, як тактичний підхід до малорозвинутих робітників, серед яких раніше не велося роботи,— що випливав з чисто педагогічних міркувань. Він говорить: „В своєму тактичному підходові до робітничих мас ми керувалися здоровим педагогічним правилом — від відомого до невідомого, від більш зрозумілого до менш зрозумілого. Через це в наших прокламаціях, в яких ми зверталися до робітничих

[1]) „Пролетарская Революция", 1927 р., № 6, „Ответ критику", стор. 296—297.

кіл, незачеплених ще нашою пропагандою та агітацією, ми з'ясовували перш за все економічний бік становища робітників, а потім вже переходили до висвітлення політичного боку. Коли в сутички між хазяїнами й робітниками втручалася поліція, або більш високе начальство, що траплялося частенько, це було наочним політичним уроком робітникам, який ми, звичайно, не пропускали випадку зясувати та узагальнити" [1]).

„Таким чином, це не був „економізм"... Коли конкретні умови давали змогу негайно звязувати „політику" з „економією" в наших виступах, ми це робили не чекаючи доки робітники пройдуть економічну „стадію" розвитку, ми бажали тільки, щоб розмови про потребу політичної свободи не були пустим згуком" [2]).

Проте й ці старі та досвідчені соціял-демократи не завжди твердо додержувались своєї лінії та іноді затемнювали політичні завдання, тільки після вказівок членів групи „Визволення праці" — Плеханова та Аксельрода — на хиби того номера „Раб. Газеты", яким вони були незадоволені, редакція виправила свою лінію, і другий номер „Рабочей Газеты" мав вже витриманішу фізіономію й правдиві погляди що до роботи соціял-демократів і погодження політичної боротьби з економічною.

Після великого провалу в 1898 р., коли головних керівників організації, з Б. Л. Ейдельманом на чолі, було заарештовано, становище міняється. Вплив опортунізму й ревізіонізму, так званого легального марксизму в теорії й вузький практицизм в практичній роботі соціял-демократії разом з іншими чинниками призвели до того, що соціял-демократія, яка повинна була бути передовим загоном робітничої класи, що підносить класову й політичну свідомість її на вищий щабель проти сучасного політичного ладу за соціялізм і закликає до боротьби проти нього, за загальне визволення, за соціялізм, — починає плентатися позад відсталих робітничих мас, серед яких якраз цей час починається деяке пожвавлення.

Попит промисловости на робочу силу за часів промислового піднесення кінця 1890-х років угворює сприятливі умови для боротьби робітничої класи за поліпшення свого економічного стану, і серед робітників спочатку в Петербурзі, а потім і в інших місцях шириться страйковий рух, захоплюючи все ширші й ширші кола робітництва; капіталістам подають вимоги збільшити зарплатню, зменшити робітничий день, поліпшити умови праці, скасувати штрафи, змінити на краще поводження з робітниками та інше.

Соціял-демократія, молодше покоління її, виховане на опортуністичних писаннях легального марксизму, замість того,

---

[1]) Тучапський. „З пережитого", стор. 59.
[2]) Там само.

щоб використати цей економічний рух робітництва проти хазяїв для об'єднання робітничих мас навколо революційної соціял-демократичної партії й розвитку їхньої класової боротьби проти всього капіталістичного ладу, замість широкої невпинної політичної агітації проти самодержавного уряду, замість агітації за соціялізм,— починає культивувати в робітничих масах економічну боротьбу проти хазяїв, за дрібні економічні вимоги; вона навіть стає ідеологічним виразником цих тенденцій, вигадуючи цілу теорію, згідно з якою робітнича класа мало усвідомлена політично й не готова ще до широкої політичної боротьби, що завдання робітничої класи — боротьба за близькі реальні потреби й нужди, що, лише поволі виходячи з конкретних нагод, робітнича класа втягатиметься в політичну боротьбу.

В той час, як одна частина соціял-демократів, слідом за „Credo" обмежує боротьбу робітничої класи тільки вузьким колом економічних вимог, а політичну боротьби вважає за справу ліберально-опозиційних елементів російського громадянства, друга частина висуває так звану „теорію стадій", яка, не відкидаючи принципово політичної боротьби робітничої класи, відсуває її до того часу, коли свідомість робітничої класи піднесеться на вищий щабель, а на даному ступені розвитку висуває економічну боротьбу з підприємцями.

Ленін в статті „Рух назад в російській соціял-демократії" [1]) процес зародження економізму пояснював так:

> „Поширення агітації наблизило соціял-демократів до нижчих найменше розвинутих шарів пролетаріяту; притягнення на свій бік цих шарів вимагало від агітатора вміння пристосовуватися до самого низького рівня розуміння, привчало ставити на перше місце „вимоги та інтереси даної хвилини" й відсувати широкі ідеали соціялізму й політичної боротьби. Розпорошений кустарницький характер соціял-демократичної роботи, надзвичайно слабкий звязок між гуртками різних міст, між російськими соціял-демократами та їх закордонними товаришами, що мають і солідніші знання, і багатший революційний досвід, і ширший політичний світогляд, природно, вели до того, що цей (безумовно потрібний) бік соціял-демократичної діяльности без краю перебільшувався й міг в розумінні окремих осіб привести до забуття останніх боків, тим більше, що з кожним кроком найсвідоміші робітники та інтелігенція вибували з лав дієвої армії й міцної революційної традиції, й наступности не могло ще виробитися".

Згідно з такими думками про розвиток робітничого руху, на завдання робітничої класи й роботу соціял-демократії, — соціял-демократи кінця 90-років гостро не відчували потреби

---

[1]) „Пролетарская Революция", № 8—9, 1924 р.

утворити єдину соціял-демократичну партію й поруч з ідейною різноманітністю в організаційній практиці російської соціял-демократії стали вкорінюватися в розпорошеність, відокремленість і кустарництво. В житті російської соціял-демократії настає доба, яку Ленін схарактеризував як добу „розбіжности, розпаду й хитання", коли „самий рух зростав і робив величезні кроки вперед. Пролетарська боротьба охоплювала нові верстви робітників і поширювалась по всій Росії, впливаючи в той же час, хоч і не безпосередньо, на оживлення демократичного руху в студентства і в інших колах населення. А свідомість керівників спасувала перед широтою й силою стихійного піднесення" [1]).

Серед російських соціял-демократів настала доба так званого економізму.

Зміни в середині російської соціял-демократії хутко знайшли відгук і серед київських соціял-демократів. Обставини Києва, умови роботи соціял-демократії, персональний склад її, близьке сусідство з єврейським, переважно ремісничим пролетаріятом (Бундом), серед яких економізм уперше зародився й був дуже поширений,— все це утворювало надзвичайно сприятливий ґрунт для ідей і практики економізму.

Київська організація, не зважаючи на провал і численні арешти в березні 1898 р., коли 175 київських соціял-демократів засуджено було всіх разом на 78 років заслання, не рахуючи попереднього ув'язнення на протязі двох років, в-осени того самого року відновилась і розпочала заново роботу. В травні місяці організація вже існувала й першотравневі листівки були розповсюджені по всьому місту.

В січні 1899 р в четвертому числі газети „Вперед" [2]) оповіщається про злиття „Спілки боротьби за визволення робітничої класи" й „Робітничого Комітету" в „Київський Комітет Російської Соціял-Демократичної Партії", а через рік Київська організація нараховує вже 350 організованих членів, як видно з „доповіди про російський соціял-демократичний рух міжнародньому соціялістичному конгресові в Парижі", на якому була репрезентована серед інших російських соціял-демократичних організацій і Київська.

Уже з самого початку існування Київського Комітету. а саме між кінцем 1898 й серединою 1899 років, в Київській організації, що на чолі її стають нові керівники, які позбавлені були традиції „Спілки боротьби", складається теж ціла система думок на завдання робітничої класи й політичної партії її, знайшовши найяскравіший вислів у так званому „Profession de foï" Київського комітету РСДРП, вперше опублікованому в „Ленінському збірникові" VII. „Profession

[1]) Ленін, т. V. „Что делать", стор. 268.

[2]) № 1 „Вперед" надрукований був на гектографі й вийшов з друку в січні 1897 р., датований 8 грудня 1896 р.

de foї" поширене було, очевидячки, серед вузьких кіл провідної верхівки Київської організації й відбивало в собі ті принципи, яких вона додержувалася в своїй роботі. За свідченням Акімова (Махновця) воно було опубліковано, треба гадати, на гектографі; воно викликало заперечення з боку Леніна, який написав критичну статтю проти нього [1]).

З настрою й тих думок, які висловлюються там, „Profession de foї" є типовий документ, що відбиває в собі теоретичну думку й практику економізму. Основна думка цієї політичної програми київських економістів, які, до речи, не погоджувалися на опублікування її вкупі з запереченням проти „Profession de foї", як про це свідчить Ленін в „Что делать", і що теж характерно для економізму, така:

> „Визнаючи найближчим загальним завданням робітничого руху в Росії боротьбу за політичні права пролетаріяту, Київський Комітет не вважає одначе за можливе зараз звертатися до маси робітників з закликом до політичних дій, іншими словами кажучи, вести політичну агітацію, бо російський робітник в масі ще не виріс для політичної боротьби" [2]).

Як бачимо, Київський Комітет, всупереч авторам другого відомого документа економізму — „Credo", принципово визнає боротьбу робітничої класи за політичні права найближчим завданням робітничого руху, але на ділі не вважає за можливе проводити її, наближаючись, таким чином, до „Credo". Правда, „Credo" гадає, що політична боротьба взагалі справа ліберальної буржуазії, а не робітничої класи, керівники ж Київської організації, будучи практиками соціял-демократичного руху, не можуть пристати до такої думки, проте вони відмовляються на даному щаблі розвитку робітничого руху виступати перед робітничими масами з програмою політичної боротьби, цеб-то відмовляються від перетворення стихійного робітничого руху в рух свідомий своїх класових завдань, від переводу його з економічного шляху на рейки політичної боротьби.

Погляди Київського Комітету, як вони відбилися в „Profession de foї", наближаються до поглядів тієї течії загальноросійського економізму, яка групувалась навколо „Рабочего Дела".

Подібно до „Рабочего Дела", яке в розвиткові робітничого руху вбачало декілька стадій й повільний перехід його з однієї стадії в другу, кияни на даній стадії розвитку робітничого

---

[1]) Акімов (Махновець). „Нарис розвитку соціял-демократії в Росії". Вид. Попової, 1906 р., стор. 110. „Profession de foї" й стаття Леніна надруковані в VII Ленінському збірникові.

[2]) Ленін, зб. VII, „Profession de foї", стор. 16.

руху вважають робітничу класу не дорослою до політичної боротьби та обмежують агітаційний вплив на масу лише :

„1) сприянням економічній боротьбі пролетаріяту, для чого Комітет використовує кожен випадок сутичок робітників з хазяїнами, кожний більш-менш значний факт зловживання з боку хазяїв — для звертання до робітників з відозвою або прокламаціями, з'ясовуючи в них їхнє становище, закликаючи до протесту, беручи на себе провідну ролю підчас страйків, формулюючи їхні вимоги, вказуючи на найкращі шляхи їх досягнення, розвиваючи всім цим в робітничих масах самосвідомість і 2) політичним вихованням мас на ґрунті щоденної економічної боротьби. Користуючись кожним виявом економічної боротьби робітників, Комітет, коли для того є нагода в кожному окремому випадкові, вважає за своє завдання політично висвітлювати становище робітничої класи поволі, поширюючи в масі ідеї політичної свободи,— пробуджуючи розуміння потреби боротьби за політичні права“ [1]).

В цих рядках вся програма діяльности Київського Комітету доби 1899—1900 і почасти 1901 років, яка сама за себе промовляє — замість розвитку політичної свідомости мас, замість піднесення робітничого руху на вищий щабель і заклику до широкої політичної боротьби,— намагання обмежити політичну агітацію наявністю в кожному окремому випадкові нагод, звузити і без того вузькі рямки пропаґаторської й агітаційної діяльности серед робітничих мас, намагання, як каже Ленін в своїй статті з приводу „Profession de foї“, „зробити крок назад на шляху до „Credo“ й „Рабочей Мысли“.

В умовах панування поліцейщини й сваволі самодержавного уряду економічна боротьба не може не бути одночасно й політичною, і цей політичний зміст її хутко стає зрозумілим навіть відсталішим робітникам. Життя що-далі все більше надає політичного характеру робітничому рухові, робітничі маси все частіше виступають в тій або іншій формі з політичним протестом проти пануючих політичних порядків і устрою.

„Profession de foї“ також не могло пройти повз цей рух. Примушений зважати на такі настрої серед робітництва, хоч би й передового, Київський Комітет визнає за бажане влаштування й демонстрацій, але тільки „часткових“, але поспішає застерегти він, що це — з чисто агітаційною метою (а не з метою вплинути на уряд), „при наявності нагод, зрозумілих широким масам“ [2]). Наче треба було шукати ще народ для політичного протесту, наче життя щоденно не підносило їх. Крім того,

---

[1]) Ленінський збірник, VII. „Profession de foї“, стор. 16.
[2]) Там само, стор. 16—17.

Київський Комітет недвозначно висловлюється тут за переведення демонстрацій, коли б вони вибухнули, коли б вони пішли на мирний що до уряду шлях агітаційного виховання мас, позбавляючи, таким чином, ці демонстрації всякої сили.

Додержуючись таких поглядів на робітничий рух і його завдання, Київський Комітет цілком послідовно обмежує й практичну роботу робітничої класи й соціял-демократії.

За „Profession de foї" ця робота повинна виявлятися в утворенні серед робітників нелегальних кас [1]), надаючи їм виховавчого значіння, а серед ремісників, які тісніше звязані між собою, навіть професійних страйкових кас; сприяти виникненню товариств взаємодопомоги, споживчих та інших, допомагаючи їм порадами, вказівками, складанням статутів то-що, з умовою повної незалежности їх від участи в натиску на хазяїв та адміністрацію, і намагаючись впливати на них через здобуття провідної ролі в них свідомими робітниками.

Зрозуміло, що з такою програмою практичної роботи, яка до речи, була в цілковитому погодженні з твердженням, що пролетаріят не готовий ще до політичної агітації, і що на данім щаблі розвитку повинен провадити лише економічну боротьбу. Київський Комітет зневажливо ставився до утворення партії в загальноросійському маштабі, навіть до утворення міцних партійних організацій на місцях. Він вважав партійне об'єднання за несвоєчасне через те, що така

> „партійна організація утворена в такий момент, коли робітничий рух має ще безпосередній економічний характер... зустріне в своїй об'єднуючій роботі непереможні труднощі в різноманітності умов економічного побуту робітників по окремих промислових районах, краях і містах" [2]).

Очевидно, з цих міркувань Київська організація, як і Харківська, поставилася негативно до першої спроби соціял-демократичної групи „Южный Рабочий" скликати в 1900 році з'їзд партії в Смоленську, обмежуючись місцевою роботою, хоч офіційні мотиви відмовлення від участи в ньому були такі: одній аби-якій організації, мовляв, не під силу це.

Відмовляючись в даний момент від відновлення партійних організацій, Київський Комітет залишає назву Комітет РСДРП лише через те, що робітники й місцева інтелігенція звикли до неї й що вона надає певний характер діяльності місцевої групи й об'єднує ідейно-робітничий рух усієї Росії [3]).

---

[1]) В тексті „Profession de foї", опублікованому в Ленінському збірникові VII, очевидячки, сталася прикра помилка, саме надруковане „Але улаштовувати конспіративні каси, надаючи їм виховавче значіння „Комітет вважає за небажане" в той час як треба, мабуть, читати „за бажане".

[2]) Ленінський збірник, VII. „Profession de foї", стор. 18.

[3]) Там само.

Однак, будова Комітету залишається попередня. „Робітничий Комітет", що його утворено було ще влітку 1897 року, одночасно й поруч зі „Спілкою боротьби за визволення робітничої класи", як самостійну організацію, яка перебувала тільки під ідейним впливом соціял-демократії й обслуговувалась нею,— після перетворення „Спілки" в організацію РСДРП, не касується, а увіходить в Київський Комітет цієї організації, як складова частина його.

Другою частиною була вузенька провідна, добре законспірована група інтелігентів, яка власне й складала, з себе Комітет. Поповнявся Комітет кооптацією з додержуванням всіх правил конспірації. Бували випадки, що в Комітет вводили осіб, що виконували в ньому якусь певну функцію й не були обізнані про роботу Комітету в цілому.

Робітників в цьому Комітеті не було. Їх туди не вводили теж з міркувань конспіративности, як про це свідчить Махновець, який розповідає про випадок, що коли запропоновано було ввести в Комітет декількох робітників, Комітет цю пропозицію відхилив[1]). Звязки з робітниками й керівництво робітничим рухом, в якій мірі воно було, велися через „Робітничий Комітет", в якому був постійний представник партійного комітету. Треба зазначити, що в Києві „Робітничий Комітет" не набрав такої самостійности й відокремлення від Комітету РСДРП, як це було в Петербурзі. „Робітничий Комітет" складався з двох відділів: фабрично-заводського й ремісничого.

Організаційна структура цієї робітничої організації була така: низовим осередком організації, був гурток робітників: кожний гурток, що входив в організацію, обирав свого представника, а збори представників цеху, фабрики, чи групи фабрик, що відбувалися що-місяця, обирали свого керівника, який і був членом „Робітничого Комітету" [2]).

Цікаво, що в той час, як Комітет РСДРП збудований був на централістичних засадах, в „Робітничому Комітеті" панував демократизм. Проте, демократичні принципи організації швидко пробивають собі шлях і до партійного Комітету. При Комітетові партії була пропагаторська група. Весною 1899 року, розповідає Акімов (Махновець),— посилаючись на звіт Київського Комітету РСДРП II-му з'їздові партії[3]) — між пропагаторами й Комітетом виникли розходження в справі підлеглости: пропагатори вимагали, щоб „що-разу, даючи їм доручення, Комітет досконально мотивував їх". Комітет спочатку провадив боротьбу з цими тенденціями й на цей раз, як і пізніше підчас непорозумінь з пропагаторами в 1900 році, відмовив їм у їхніх домаганнях, але після радикальної реорга-

[1]) Акімов (Махновець). „Нарис розвитку соціял-демократії в Росії". Видання Попової, 1906 р., стор. 105.

[2]) Там само, стор. 105.

[3]) Звіту цього знайти не пощастило.

нізації в наслідок арештів запровадив у себе також демократичну форму організації [1]).

„Комітет за основу брав розподіл праці й складався з груп редакційної, технічної, двох груп агітаторів-організаторів. Всі принципові питання розвязувалися спільно на загальних зборах не частіше одного разу на місяць. Підчас перерв розпорядча роля покладається на адміністрацію з трьох осіб, вибраних на півроку. Постанови адміністрації обов'язкові для всіх, які можуть скасувати тільки загальні збори" [2]).

Демократичні форми роботи послідовно випливали з теоретичних думок і практики Київського Комітету.

Визнаючи за головне завдання робітничої класи й соціял-демократії економічну боротьбу й за найкращу форму її страйки, страйкові та інші каси, кооперативи то-що й відкладаючи широку політичну агітацію й боротьбу з самодержавним устроєм, Київський Комітет особливої потреби в бойовій централізованій організації не бачив і тому швидко капітулював перед демократизмом, прокладаючи поволі шлях думкам і методам роботи, які викликали бурхливі суперечки на II з'їзді партії й дали початок меншовизмові, який забув основне правило революціонера, що про нього нагадував на з'їзді Плеханов: „salus populi suprema lex" [3]), що означає на мові революціонера успіх революції вищий закон, і створив із демократизму якийсь непорушний принцип.

Практична робота соціял-демократів у Києві в 1899—1900 роках, що відбилася й на теоретичних поглядах „Profession de foi", і в організаційній будові, й методах роботи партійної організації цілком стверджує думку про Київський Комітет, як про типову організацію економістів. Як і раніш, Комітет провадить переважно пропагаторську роботу в робітничих гуртках, надсилаючи до них пропагандистів. Програма занять з робітниками в гуртках була досить широка, з академічним відтінком. Видано її було на гектографі у вигляді зшитка на $^1/_4$ аркуша.

Проте, Комітет не обмежується самою пропагандою в гуртках, пропаганду провадить він для того, щоби виробити з робітників пропагандистів і агітаторів, в яких тепер, коли робітничий рух став набирати загального й масового характеру, відчувалася велика потреба. В гуртках виробляється тип свідомого робітника, який бере активну участь в роботі Комітету, росповсюджуючи в робітничій масі прокламації та літературу й виступаючи перед нею як агітатор і організатор.

---

[1]) Акімов (Махновець) ... стор. 106—107.

[2]) Звіт Київського Комітету II з'їзду РСДРП. Цитую за Акімовим (Махновцем), стор. 107.

[3]) Дослівний переклад: „благо народу є вищий закон".

Генерал-майор Новицький визнав успіх цієї роботи. В листі Київського Губерніяльного Жандарського Управління від 7/XI — 1900 року до Директора Департаменту поліції подано таку характеристику одного з таких свідомих робітників:

„Згаданий підмайстер-швець Ємельянів являє з себе зовсім закінченого типа „свідомого розвиненого робітника", розпропагованого далі нікуди. Цього самого Ємельянова притягнено до заведеної справи „про Київський Комітет РСДРП", що тільки що закінчилася слідством і велася при довіреному мені Управлінні, де його було обвинувачувано за 2 частиною статтів 250, 251, 252 і 318 Уложення про Кари. Згадане слідство довело, що Ємельянів, одержуючи від злочинного Комітету, через підсудного студента університету св. Володимира Людомира Станіславовича Скаржинського, різні нелегальні видання, розповсюджував їх серед різних робітників" [1]).

В другому місці, у висновках про виявлену в Києві соціял-демократичну друкарню й схованки злочинних видань Рос. Соц.-Дем. Роб. Партії читаємо:

„В 1900 р. Київському Губерніяльному Жандарському Управлінню з агентурних джерел стало відомо, що міщанин Гірш Янкелев Одлер, з професії кравець, який мешкає в Києві, маючи величезні звязки й знайомства серед київських робітчиків-кравців, провадить поміж них усну пропаганду й є ланкою, що звязує робітників з Київським Комітетом Рос. Соц.-Дем. Роб. Партії, члени якого Хая Мовшева Айзенберг, акушерка і студент Київського Політехнічного Інституту Давид Якимів Вікер постачали Одлерові нелегальну літературу для розповсюдження її серед робітників, а через Одлера в свою чергу одержували різні відомості про побут робітників, про їхн непорозуміння з хазяями і зловживання останніх, і відомості ці потім містилися в прокламаціях, що періодично видавалися від імени Київського Комітету" [1]).

Так поволі Комітет обростає передовими робітниками й пробиває собі стежку до широких робітничих мас і агітації серед них. Він і тепер не цурається агітації й для цього утворює при собі колегію агітаторів поруч з колегією пропагандистів та ставить нелегальну друкарню для видання прокламацій, відозв до робітників то-що.

Але агітація Київського Комітету має вузький професійний, навіть більше, цеховий характер, обмежуючись виданням переважно прокламацій до робітників окремих заводів, фабрик,

[1]) Справа Київ. губ. жанд. управл., № 29, за 1900 р., стор. 210.
[2]) Справа прокурора київської судової палати, № 13, за 1902 р., л. 238.

майстерень або окремих груп робітників, об'єднаних одною професією, й розповідаючи про нужди й потреби робітників, про ту або іншу форму експлоатації на підприємствах, про випадки поганого поводження з робітниками адміністрації, майстрів і т. ін., Комітет закликав їх до боротьби з підприємцями; при чому вимоги робітників в цих прокламаціях майже виключно економічні.

Візьмімо хоч би прокламацію до робітників ліжкових майстерень. В ній наводяться випадки, як у одних хазяїв майстерні містяться у вогких, брудних, темних і тісних підвалах, де зимою нема змоги працювати через холод і вітер, а підчас дощу від води, що збігає туди, у других — робітники з покаліченими руками й ногами і працюють вони ночами, через те, що нема де повернутись, а до того в них (хазяїв) не вистачає ні робітників, ні струменту.

Однак, цього мало грабіжникам-підприємцям — говорить прокламація — й вони зменшують заробітну платню, знижують розцінки і чинять усякі кривди робітникам. І все це ради хазяйської економії; закінчується прокламація закликом брати приклад з інших товаришів, які відважно змагаються з нашими ворогами „за права трудящої людини, за кращі умови життя":

> „Годі вже, товариші, зносити все це, доведіть, що й Ви робітники і що Вам свої інтереси дорожчі за хазяйські кишені. Доведіть своїм ворогам-гнобителям, що Ви теж вмієте боронити себе. Терпець увірвався. Далі так бути не може. Хижацьким замірам хазяїнів треба покласти край, треба примусити їх поважати робітника. Один кожен з нас безсилий, коли ж ми виступаємо вкупі та однодушно, ми могутні й непереможні. Доля робітників в їхніх руках, сила — в єднанні. Геть терпіння й покору, хай живе боротьба. Товариші, кидайте роботу й одностайно вимагайте: 1) збільшення розцінок, 2) щоб розцінки вивішувалися в майстернях, 3) кращих приміщень, 4) кращого поводження.
>
> Товариші, коли Ви будете одностайні й непокірні, ваші невеличкі вимоги будуть здійснені.
>
> Хай живе робітничий рух".

Уперше такого листа був надіслав Київський Комітет до робітниць гільзової фабрики Каца в березні 1899 року. В листі говорилося про умови життя, про причини цих умов і, нарешті, виставлені були вимоги до боротьби, за які закликав робітниць Комітет: 1) підвищення зарплатні, 2) кращого поводження, 3) скасування штрафів і 4) улаштування їдальні. Лист зробив враження, робітниці оголосили страйк, який закінчився задоволенням усіх тих вимог, що вони виставили [1]).

[1]) Журнал „Жизнь", № 1, 1902 р. „Хроніка робітничих хвилювань і страйки", стор. 19.

Робота в цьому напрямкові дала добрі наслідки.

Через рік під приводом Київського Комітету РСДРП відбувається вже великий страйк пекарів, в якому взяло участь до 1000 душ. Було виставлено вимоги, формульовані в прокламації Комітету, а саме: 1) встановлення 12-годинного робочого дня з перервою в півгодини для сніданку й півтори години для обіду, 2) підвищення платні майстрам до 40 карб., підмайстрам до 25 карб., 3) підвищення платні учням, 4) відпочинку в неділю, 5) оздоровлення приміщень для робітників і поліпшення їжі, 6) ввічливого ставлення. Страйкарі трималися однодушно й непохитно. Комітет виступав з відозвою про допомогу страйкарям. Між іншим, була одержана невеличка сума (150 карб.) з-за кордону від „спілки російських соціял-демократів". Пекарі перемогли, вимоги були задоволені.

Коли не було нагоди для економічної агітації, Київський Комітет, як зазначає Балабанов М., надсилав іноді від свого імени заяви про непорядки на підприємстві до фабричного інспектора, й потім про свої ж таки заяви у відозвах повідомляв робітників. Економічна боротьба на деяких великих заводах, таким чином, виливалася в форму „ходатаювань" і переговорів з інспекцією[1]). В деяких випадках, наприклад, в день святкування 1-го травня, або з нагоди визначних подій з робітничого життя, Комітет звертався до всіх робітників, з'ясовуючи їм ці події й користуючись ними для агітації. З такою прокламацією, датованою від 1 травня, вдався Комітет „До всіх робітників міста Киева" і з приводу згаданого вже страйку пекарів. В ній оповідається про боротьбу пекарів, їхню одностайність і непохитність, яких не перемогли ні втручання поліції, ні в'язниця і завдяки яким вони здобули перемогу, й закликається йти слідом за пекарями всіх робітників.

Між іншим, прокламація, не зважаючи на те, що втручання поліції до страйку давало добру нагоду для агітації проти самодержавства, не використовує цієї нагоди й залишається в межах економічної боротьби. Вона лише говорить:

> „нам нема чого покладатись на уряд: ми придивилися за останній тиждень до його поведінки. Він за допомогою козаків, поліції й жандарів намагався зламати й залякати страйкарів. Він без краю вихвачує з робітників найдіяльніших борців (наче про це невідомо було до страйку й можна було сподіватись чогось іншого від уряду — Ст. К.)
>
> Але, не дивлючись на всі зусилля уряду, свідомість своїх інтересів і своєї сили росте серед робітників. На місце одного вихваченого борця стає 10 і боротьба не припиняється.

---

[1]) Балабанов. „Нариси з історії робітничої класи в Росії", ч. 3, вид. „Ек. Ж.", стор. 549 — 550.

Отже, товариші, будемо сміливо й одностайно продовжувати нашу боротьбу із своїми ворогами, будемо й далі розвивати свідомість своїх інтересів серед товаришів, і сила ворогів розіб'ється об нашу непокірність і однодушність. Хай живе робітничий рух".

Тут нема не тільки заклику до боротьби з самодержавством, навіть докладного з'ясування хто тії вороги робітників. У відозві на 1-ше травня, надрукованій у власній друкарні, ми натрапляємо вже, як і треба було сподіватися, поруч економічних вимог і політичні.

Відозва, нагадуючи, що

„в своїй боротьбі ми на кожному кроці стикаємося з темною силою, з нашим урядом, який є іграшкою в руках хазяїв, боронить їхні інтереси, що він оточує робітників поліцією й жандарями, за мирний страйк загрожує судом і поліційною розправою, не дає вільно збиратися для розвязання своїх справ, забороняє каси, спілки для боротьби з гнобителями-хазяїнами, не дозволяє друкувати прокламацій, газет і книжок, загрожуючи за це в'язницею й засланням до Сибіру",

— не додумалася до чогось більшого, як посилаючись на те, що „закони видаються тільки корисні нашим ворогам-хазяїнам, а про нас робітників забувають, поки вони самі не нагадують про себе, як це зробили наші Петербурзькі товариші в 96 — 97 р.р ", — закликати до поставлення таких вимог:

„1) права влаштувати зібрання, страйки, каси й спілки, 2) права вільно й одверто говорити й писати про наші справи (воля слова й друку), 3) недопущення до свавільних арештів, заслання й кари без позивного суду, 4) прилюдного, для всіх рівного суду присяжних, 5) припинення переслідувань проти віри й національности, 6) широкої участи робітників в управлінні міськими справами, 7) видання законів не міністрами й чиновниками згідно з волею фабрикантів і дворян, а зборами виборних від робітників і всього міста".

За головні засоби боротьби вважається виставлення вимог про окремі поліпшення й деякі реформи та страйки. Про потребу боротьби проти усього пануючого ладу, проти самодержавства в цілому, так само нема ні слова. Навпаки, посилання, наприклад, на Петербурзьких робітників 96 — 97 р.р. свідчить, що, на думку Київського Комітету, робітничий рух не піднісся ще на вищий, ніж тоді, щабель.

Правда, Комітет мав на думці влаштувати 1 травня демонстрацію, але вона не вдалася в значній мірі через арешти; відбулися тільки збори робітників, де було до 100 душ.

Крім організації боротьби робітників з підприємцями, виробленням вимог для страйкарів і керівництва страйками, Київський Комітет намагався об'єднати робітників навколо спілок, кас то-що.

Потреба в таких організаціях з'ясовується так:

„Від Варшави до глухих кутків Сибіру, від Петербургу до Кавказу прокидається трудящий люд і стає на боротьбу зі своїми гнобителями, береться за випробовану зброю трудящого люду — страйк. Але не завжди робітники ясно розуміють свої інтереси, часто-густо вони не знають, як боротися всім. Не маючи можливости обміркувати на сходці своє становище, виробити плана страйку й вимог, які вони подадуть, вони виступають не досить одностайно, й через те хазяїнам часто щастить обдурити робітників або обіцянками, яких вони ніколи не здійснять, або незначними поступками, або ж, спровокувавши страйкарів на бешкет, мати нагоду викликати військо і вгамувати супротивників нагаями. Щоб усунути такі сумні випадки, внести лад в боротьбу й прискорити розвиток робітничого руху, закликається взяти за приклад наших закордонних товаришів і об'єднатися в спілки. Але ми не маємо змоги зробити цього відверто. Уряд боїться робітничого об'єднання й суворо карає за це, а тому наші спілки поки-що повинні бути таємними“ [1]).

Прокламація ця починається гаслом: „Пролетарі всіх країн, єднайтеся, справа визволення робітників справа їх власних рук“. В кінці прокламації надруковано статут каси; наведемо тут перший розділ цього статуту, який говорить мету каси; ось він: „Головні цілі каси“:

„1. Об'єднати робітників для боротьби з хазяями-капіталістами.

2. Сприяти розвиткові розуміння робітниками своїх інтересів і привчати їх до правильної боротьби за поліпшення свого становища й досягнення соціялістичного ладу.

3. Допомагати робітникам, що прагнуть розумово розвинути себе, для чого каса влаштовує бібліотеку заборонених і незаборонених урядом книг.

4. Допомагати тим, хто провадить боротьбу й постраждав за робітничу справу“.

До цього розділу треба ще додати пакт 12 другого розділу про розподіл сум каси. В цьому сказано:

---

[1]) Прокламація „Статут каси київських заводських робітників“. Київ, друкарня Київського Комітету Російської Соціял-Демократичної Робітничої Партії, 1900 р.

„Суми каси розподіляються на чотири однакові частини: одна — на книгозбірню, друга — на допомогу ув'язненим і тим, що йдуть на заслання товаришам, третя — на допомогу страйкарям і їхнім родинам, і четверта — на видання газети „Вперед" і придбання нелегальної літератури та прокламацій для розповсюдження серед робітників..."

Як бачимо, статут каси, яка має своїм завданням класово усвідомлювати робітників і привчати (тільки привчати — Ст. К.) до правильної боротьби за поліпшення свого становища й навіть досягнення соціялістичного ладу, за межі боротьби з хазяїнами - капіталістами не виходить.

Так само „Вперед", „Київська Робітнича Газета", що її видавав Київський Комітет у 1899 — 1900 р. р., у всіх своїх статтях, кореспонденціях і т. ін., загострюючи свою увагу на економічній боротьбі з підприємцями, ставить наголос на економічних вимогах. Навіть в кінці 1900 р., коли помічається поворот в думках самих економістів в бік політичної боротьби, ми подибуємо у „Впереді" переважно економічні мотиви. Візьмемо, приміром, № 10 „Вперед" за грудень 1900 р. Там в передовій статті „Від редакції" голосно оповіщається [1]), що видавці будуть вільно говорити про вимоги й потреби робітників і відверто накреслювати план своєї діяльности на майбутнє, а також провадитимуть боротьбу з темрявою й виступатимуть проти насильства й сваволі. Яка невиразність і розпливистість думки! Самі загальні вирази, що нічого не промовляють. Наче люди навмисне уникали ясно сказати, з ким саме вони провадитимуть боротьбу, за що й як. В „місцевій хроніці" цього номера наводиться ціла низка різних епізодів із робітниками на київських фабриках, заводах і в майстернях; оповіщається про випадки лихого поводження з робітниками хазяїв і адміністрації підприємств, про страйк пекарів у Києві і про те, що страйк є одним з наймогутніших засобів в боротьбі робітників з хазяїнами, але нашими законами він забороняється, про потребу робітникам згуртуватися та об'єднатися для того, щоб успішно боротися й перемогти хазяїв і уряд, — коротко повторюється все те, чим були переповнені прокламації й відозви Київського Комітету.

Проте, стаття закінчується так: „Нам робітникам Росії ця політична воля потрібна так само, як закордонним робітникам. Воля нам потрібна, як рибі вода. Без неї ми не можемо успішно провадити боротьбу за поліпшення свого становища".

Ще яскравіше ці політичні мотиви виявлені в статті про V міжнародній конгрес соціялістів, що відбувся в Парижі

[1]) Зміст „Вперед" № 10 переказується не за оригіналом, якого не вдалося відшукати, а за описом жанд. управління. Справа київського губ. жанд. упр. № 107, т. V, 1903 р., „Про злочинну діяльність соц.-дем. групи „Искра" й Київського Комітету РСДРП", лист 224 — 230.

в 1900 р., де були репрезентовані й російські соціял-демократичні організації й серед них київська.

Тут просто сказано, що боротьба з російським самодержавним урядом — одна з найближчих завдань робітничого руху в Росії. Але далі йде знайома вже нам декларація про те, що „Разом з пролетаріятом усього світу вступимо ми в грізну війну з капіталом — боротьбу, яка повинна закінчитись перемогою знедолених і привести до нового громадського ладу, де без краю буде панувати любов, рівність і воля".

Засоби ж до здійснення цього ладу залишилися старі. Зазначивши, що спілки професійні й конспіративні, гуртки артистичні та атлетичні, каси взаємодопомоги й гуртки для самоосвіти, — все це об'єднує пролетаріят, дає змогу зрозуміти спільність інтересів і відчувати її, стаття розповідає, що якраз все вищезгадане й визнав конгрес наймогутнішим засобом позбавити багаті класи суспільства їх політичного панування й зробити засоби виробництва громадськими.

Одно слово, шлях до соціялізму лежить через професійні спілки, артистичні та атлетичні гуртки, каси взаємодопомоги й гуртки самоосвіти.

Тепер пару слів про персональний склад Київського Комітету РСДРП. Виявити всіх членів тогочасного Комітету немає ніякої змоги. Назвемо тут лише декілька активних робітників його. Після реорганізації „Спілки боротьби" в Київському Комітеті не аби-яку ролю відогравав Вігдорчик, який працював також у „Вперед". Року 1899 — 1900 працювали в Київському Комітеті Урицький М. і Берлін, що були заарештовані в звязку з провалом друкарні газети „Вперед", Василенко К. Пр., очевидно Скаржінський Людомір.

Серед робітників, що тоді активну працю провадили в Києві, Літвінов називає: Дівільковського, братів Батирьових (чи Багатирьових), Клару Айзенберг, Логінова, Бродського Бориса, Гінзберга. Хто з них увіходив до складу Комітету він не пригадує.

До них треба додати самого Літвінова (Валлаха), Логвинського, Авсема О. і Квятковського, що, не будучи членами Комітету, провадили величезну роботу пропагаторську (Літвінов) або іншу яку в „Робітничому Комітетові". Після арештів у березні 1898 р. „стариків" Плетата Е. Фр. і Поляка А Д., яким належала провідна роля в ньому, на чолі стали робітники Мар'ян Конопко й Антін Карвацький, що їх увели в Комітет Василенко й Урицький М. [1])

---

[1]) „Каторга и Ссылка", № 35, 1925 р. Мошинський. „90-е годы в Киевском подполье". В роботі Київського Комітету й зараз після його виникнення, й пізніше в 1902 — 03 р. р. чималу участь брала ліберальна інтелігенція — легальні марксисти. Бердяєв, Водовозов вважалися тоді за марксистів; вони не тільки писали в соціял-демократичних газетах і „листках", а складали іноді й прокламації Комітету РСДРП. Прокламацію з приводу ювілею Но-

II. БОРОТЬБА ПРОТИ ЕКОНОМІЗМУ

1901 р. був межею між економізмом і широкою політичною боротьбою, яка розпочалася тоді й найвищого розвитку набула 1902—1903 р. р. Економізм довго існувати в Росії не міг. Після буйного розвитку промисловости в 90-х р.р., що утворив був надзвичайно сприятливі умови для успішної економічної боротьби робітників проти підприємців, настає промислова криза 900-х років. Обставини швидко змінюються. Починається масове скорочення робітників, зменшення розцінок то-що. Це загострює класову боротьбу робітників з капіталістами, в яку раз-у-раз втручається поліція й жандарі. Серед робітників зростає класова свідомість, і страйки, що раніш виникали переважно на окремих підприємствах, поширюються на цілі виробництва й галузі промисловости.

З ростом класової свідомости робітникам чим далі стає все більше зрозумілою роля, яку відограє уряд в їхній боротьбі, вони починають вбачати в ньому причину всіх своїх злиднів і незгод і поволі проймаються ворожнечею й ненавистю до нього. Економічна боротьба набирає потроху політичного характеру. Одночасно помітне незадоволення самодержавним урядом і в інших класах суспільства, які бачать у ньому ворога всякої живої думки, всякого прогресу.

Особливо схвильована була громадська думка ставленням уряду до студентства, серед якого почався широкий рух проти „тимчасових правил 29 липня 1899 р.". У відповідь на студентські хвилювання й страйки, що прокотилися по всіх університетських містах, уряд 183-х київських студентів забрав в салдати. Боротьба студентства зустрічає співчуття всього громадянства. Якраз у грудні 1900 р., коли широко розгортається масовий робітничий рух, що не міг далі вкладатися у вузькі рямки економізму, коли у всьому громадянстві настало пожвавлення, група старих соціял-демократів з Леніном на чолі, які тільки-що повернулися із заслання, розпочала видавати за кордоном газету „Искру". „Искра" негайно розпочинає боротьбу з економізмом. Агітації економістів, яка не виходила до межі „безпосередніх сутичок" робітників із своїми хазяїнами, „Искра" протиставляє широку політичну агітацію, відгукуючись на всі питання громадського й політичного життя, бо „тільки на систематичній оцінці всіх боків нашого політичного життя, всіх спроб

вицького писав Водовозов. Він же написав деякі інші прокламації про декабристів, про російсько-японську війну. (Вакар. „Революційні тіні старого Києва", фонд Київськ. Істпарту, не опубліковані ще). Бердяєв був написав некролога про Логвінського, вміщеного в соціял-демократичній газеті. Крім того, вони виступали з рефератами-доповідями й лекціями на прилюдних зборах у приватних приміщеннях, в літературно-артистичному товаристві то-що, утворивши щось подібне до вільного пересувного марксівського університету, як свідчить нам у своїх спогадах один з учасників революційного руху тих часів. (Вакар, там само, стор. 42).

протесту й боротьби різних клас з різних нагод і можуть виховатися керівники з інтелігентних робітників і інтелігентів" (Ленін).

Зміна в настроях робітництва в бік політичної боротьби й поширення ідеї політичної агітації відчуваються й місцевими організаціями РСДРП. Почасти під натиском робітників, почасти під впливом іскрівської агітації й прибічників „Искры" на місцях низка соціял-демократичних комітетів схиляється до думок, які проповідувала „Искра" й поволі пристає до іскрівської організації. В Києві робітничий рух набрав вже такої політичної свідомости, що, коли в 1900 р. почалися студентські страйки й демонстрації, вони зараз же найшли відгук і співчуття серед робітників, і навіть Київський Комітет „економістів" мусив визнати в своїй прокламації „надзвичайний інтерес робітничих мас до студентських заколотів" [1]).

Відома відозва „До київських студентів-салдатів" за підписом Центрального Робітничого Комітету Російської Соціял-Демократичної Робітничої Партії, в якій робітники обвинувачували за перетворення університетів у касарні „кволий мозок Миколи", що надумав „затьмарити сяйво науки сяйвом нагостреної шаблі" й вітали студентів, „вигнаних з університетів за те, що вони не могли скоритися ганебним порядкам". „Кияни розклеювали її на вулицях, розкидали в театрах й зовсім одверто розповсюджували в університеті" — повідомляється в кореспонденції з Києва до „Листка" „Рабочего Дела" [2]).

В самому Комітеті тоді якраз точилася боротьба, про яку в одному з листів Шнапера до Антоніни Глоби (від 4 липня 1901 р.) пишеться:

> „Були часи, коли на чолі Київського Комітету стояли люди з економічним ухилом. Така економіка проповідувалася тоді не в одному Київському Комітеті, а по багатьох інших містах. Нарешті, умови нашого життя стали мінятися, стали мінятися і програми, і тактика соціяльних (очевидно, соціялістичних комітетів — Ст. К.). Починаючи з середини зими 1900 — 1901 року, в Київському Комітеті виникла опозиція. Ця опозиція складалася виключно з політиків, які вийшли (як мені здається) з Комітету" [3]).

Приблизно в середині лютого склався новий соціял-демократичний комітет, який значно відрізнявся від попереднього і вважав за своє завдання й політичну, й економічну боротьбу. Йдучи назустріч настроєві робітничої маси й населення, він

---

[1]) Ярославський. „Короткі нариси історії ВКП(б)", ч. І, стор. 261.
[2]) Листок „Рабочего Дела", № 6, 1901 р., Женева. Вид. Спілки Рос. Соц.-Демократів.
[3]) Київ. Укрцентрархів. Справа київськ. губ. жанд. упр., № 107, т. II, за 1903 р., л. 1, копія листа Шнапера.

незабаром після першої комітетської прокламації від 31 січня з роз'ясненням значіння студентських подій, коли довідався про демонстрації в Москві, Харкові та інших містах, ухвалив закликати до демонстрації й київських робітників, випустивши в березні прокламацію „заклик до демонстрації" — „До всіх робітниць і робітників". В ній він пише:

„По неосяжному простору Росії скажено лютує вихор сваволі і насильства. Придушені народності, стогнуть мільйони зруйнованого селянства, засилають на каторгу борців за робітничу справу, розстрілюють страйкарів на вулицях Домброва, Лодзі, Серпухова, Ярослава, Маріуполя; переслідується свобода сумління й переконань, карається вільне слово, школи перетворюються в касарні, сотні чесних студентів забрані в салдати, в багно втоптана повага до людської особи.

Повстають російські громадяни й сміливо підносять свій голос проти злочинного уряду. В лавах самовідданих борців помітна могутня постать робітника. Вчорашній раб— він сьогодні став громадянином, загартований роками праці й злидень, він іде на боротьбу з гнітом і беззаконням. У Харкові й Москві він займає центральне місце в сутичці, що зараз виникла... Черга за Києвом. Робітники і робітниці, приєднуйтеся до загального протесту. В неділю 11 березня на 1 годину дня призначена демонстрація на Хрещатику. Мирним походом по вулицях міста будемо виявляти обурення проти російського уряду за ті злочини, які воно вчинило. Доведіть же, що і у вас сильні громадські почуття й готовість боротися за свободу.

8 березня 1901 р. Київський Комітет Російської Соціял-Демократичної Робочої Партії".

Прокламація має яскраво політичний характер і не обмежується місцевими подіями, а підносить свій протест до загальноросійського протесту проти злочинного уряду. На чільне місце серед борців вона ставить „могутню постать робітника". Цікава також сама форма протесту — одверта вулична демонстрація. Енергійна діяльність Київського Комітету за часів студентських заколотів і його участь, разом з київською студентською союзною радою земляцтва, в організації демонстрації 11 березня відмічає й київське губерніяльне жандарське управління:

„Злочинні агітатори серед самих студентів і сторонні скористувалися цією подією, як нагодою до дальших заколотів, вони розповсюджували в обох учбових установах м. Києва (університеті й політехнічному інституті — Ст. К.) у великій кількості всякі відозви й прокламації, які закликали до загального страйку" й далі: „цей відносний спокій більшости шкільної молоди (мова йде про університет, який пізніше пристав до

страйку — Ст. К.) і байдужість місцевого громадянства до протесту, непокоїли злочинних агітаторів, і вони через свої таємні органи (Комітет РСДРП і Союзну студентську раду) почали здіймати голос про потребу голосного протесту проти сучасного режиму шляхом вуличної демонстрації; вони вимагали яскраво виголошеного протесту не за мурами своїх учбових установ, а на вулиці, перед юрбою, перед усім громадянством, що можна здійснити тільки шляхом демонстрації..., на яку запрохувалися всі, „в кого ще збереглося почуття людської гідности" — читаємо в одній постанові про віддачу в салдати студентів [1]). Демонстрація вдалася. У ній взяло участь з 15.000 робітників [2]). Навіть жандарське управління нараховує більше 10.000 учасників в демонстрації.

„В день, 11 березня о 1 годині на Хрещатику зібралася величезна, понад 10.000, юрба народу, яка заступила скільки видно було на обидва боки тротуари й навіть побічні Хрещатика вулиці".

Далі йде описування самої демонстрації, цікаве тим, що подає характеристику поводження юрби:

> „По другій годині дня з натовпу, що стояв на панелі на розі Прорізної вулиці, відокремилась група чоловіка в 100 — 150, переважно із студентів Університету й Політехнічного Інституту, і, співаючи революційних пісень, рушила вулицею. До маніфестантів з обох тротуарів стали приєднуватись різночинці, робітники, жінки і з вигуками „ура", піснями і свистінням юрба йшла серединою вулиці до будинку міської Думи. В центрі маніфестантів піднято було червоного прапора із срібними літерами..." „частину демонстрантів, оточених військом і поліцією, юрба в декілька тисяч проводжала до Старокиївського участку й залишилась там до 6 годин вечора" [3]).
>
> Так само „Искра" писала: „Тут зійшлися всі, без різниці професій, стати, віку, національностей — ремісники, фабрично-заводські й чорноробочі, чоловіки й жінки, діди й підлітки, росіяни, поляки та євреї. На всіх обличчях — оживлення, в очах захватне поривання до світла й справедливости, жагуче бажання жити, жити так, як жити личить людині, а не пригніченому рабові. Це не бурхлива вихватка, не безформений заколот, що вибухає з сліпої ненависти. Це продуманий спокійний та організований рух до інших порядків, до нового життя, збудованого на підвалинах свободи, рівности й справедливости" [4]).

---

[1]) Київ. Центр. Істор. Архів. Справа київ. губ. жанд. упр., № 22, за 1901 р., л. 170.

[2]) Журнал „Жизнь", № 1, 1902. „Хроніка робітничих хвилювань і страйки", кореспонденція з Киева, стор. 20.

[3]) Київ. Центр. Архів. Справа київ. губ. жанд. упр., № 22, за 1901 р., л. 170.

[4]) „Искра", № 3, стор. 15 (61).

Демонстрація 11 березня була першою спробою в Києві вивести революційний рух із підприємств, учбових установ то-що на вулицю [1]).

В ній досить жваву участь взяли робітники. Крім наведеного свідчення жандарського управління, це стверджує й Київський Комітет в своїй інформації до „Листка Рабочего Дела", де пишеться, що присутність робітників яскраво визначалася" [2]).

Прокламація Київського Комітету, яку він випустив до всіх робітниць і робітників після демонстрації (помічена 17 березня 1901 р.), так оцінює значіння демонстрації 11 березня:

„Після демонстрації. До всіх робітниць і робітників.

Настав час діяння одвертої боротьби за політичні права, за права людини й громадянина. І київський робітник вийшов на вулицю і розгорнув червоний прапор з вишитими золотими словами: „за політичну свободу". 11 березня — в третю річницю погрому соціял-демократичної організації — в Києві відбувається перша робітнича демонстрація — грізний протест робітничої класи проти звірячої політики царського уряду, зокрема — проти дикої розправи царських посіпак над демонстрантами в Харкові, Москві та особливо в Петербурзі, де в ім'я російських законів побито беззахисну юрбу. З цього часу київський робітник стає до лав передового загону робітничої армії й виходить на широке поле політичної боротьби.

Там, коло того місця, де колись у хвилях Дніпра хрестилася Русь, осяяний струмками весняного сонця, він узяв тепер інше громадське хрещення.

Товариші! У нас спереду ще довгі роки впертої боротьби, але ми маємо тепер міцне знаряддя — масовий протест, демонстрацію.

З кожним новим зловживанням царського уряду ми голосно протестуватимемо проти беззаконня во ім'я людськости й справедливости.

---

[1]) Якщо не рахувати невдалої демонстрації, влаштованої в 1897 р. з ініціятиви групи соціял-демократів поляків, переважно студентів (на чолі з Мар'яном Гурським, з приводу самогубства Ветрової), Київська організація соціял-демократів, перебуваючи під впливом брошури про агітацію, була проти демонстрації, й поясняючи в своїй відозві політичне значіння подій, радила робітникам утриматися від виступу, вважаючи, що їм спочатку треба пройти „школу економічної боротьби". „Каторга и Ссылка", № 36, ст. Мошинського, стор. 109.

[2]) Балабанов. „Нариси з історії робітничої класи в Росії", ч. 3, вид. „Ек. Ж.", стор. 241.

Туди ж на широкі вулиці, замиті сонячним світом, ми будемо сходитись в день першого травня в день великого свята робітників усіх країн і народностей і на очах у своїх ворогів робити огляд своїм батальйонам.

Те, що здавалося недосяжним — досягнуто. Подаймо ж один одному руки й сміливо підемо вперед до нових перемог.

17 березня 1901 р. Київ, Комітет РСДРП".

Недарма „Искра" писала з приводу демонстрації: „Перед нами ще довгі роки упертої боротьби, але ми маємо тепер могутню зброю — масовий протест, демонстрації". Революційний рух вийшов з тісних підприємств на вулицю, на якій всі струмочки його злилися в бурхливе море демонстрації.

Проте, процес переходу від економізму на шлях широкої політичної агітації й відвертої систематичної політичної боротьби в Київській організації був довгим. Він відбувався на протязі усього 1901 р. й почасти 1902 — бувши повний суперечок в середині Київського Комітету РСДРП, що іноді призводили до розколу й виходу з Комітету та утворення окремих соціял-демократичних груп. В цьому процесі, безумовно, величезну ролю відограла „Искра", яка увесь час твердила, що робітничого руху ніяк не можна вкласти в рямки економічної боротьби й невпинно закликала до політичної агітації.

Участь робітників у різних політичних виступах давала наочні докази тому. За даними звітів „Червоного Хреста" за 1901 рік кількість та склад „політичних" у Києві був такий:

Загальна сума „політичних" — 285, з них:

інтелігентів	131
робітників	154
чоловіків	245
жінок	44

Коли раніш серед „політичних" переважали інтелігенти, тепер 54% становлять робітники.

Після Обуховської оборони, коли петербурзькі робітники стали до відвертої боротьби з поліцією й військом, навіть робочедєльський „Союз російських соціял-демократів" визнав тактику економістів за відсталу.

Не дивно, що політичні ідеї хоч повільно, а все ж пробивають собі дорогу до Київського Комітету.

* * *

Економічний ухил Київського Комітету, про який вже згадувалось, і повільність переходу до політичної боротьби, викликали незадоволення серед частини робітників і соціял-демократів. Приблизно в середині березня група колишніх членів

Комітету, незадоволена напрямком його роботи, вийшла з Комітету, чи, вірніше, виключена була з нього й утворила поруч з Комітетом нову „революційну соціял-демократичну групу „Рабочая Воля". Група була нечисленна. В ній на початку було за свідченням Шнапера, який одного часу теж належав до „Рабочей Воли", було лише 12 душ та й з них частина швидко вибула й там залишилось тільки декілька чоловіка.

Головними діячами „Рабочей Воли" були студенти Густав Шпет і Андрій Гневушев („Жорж"), Биковська („Надежда") і декілька робітників, серед них друкар Незлобін, пізніше в 1917 р. соціяліст-революціонер і голова Київської Ради робітничих депутатів.

Проте, „Рабочей Воле", що прагнула того, щоб дати змогу робітничій класі самій проводити свої справи [1])

> „пощастило згуртувати коло себе чимало робітників, яким у організації належила найвизначніша роля, тоді як на інтелігентів покладено було тільки виконавчу частину роботи. До того ж інтелігенти ввіходили в склад центру в дуже малій кількості й не мали ухвального голосу".

Такий розподіл членів організації на повноправних робітників і безправних інтелігентів невірний і свідчить, як це зазначала „Искра" [2]), про політичну недорозвинутість групи, загрожуючи пристосуванням до рівня розвитку тих або інших робітників і упрощенням складних питань політичної діяльности, замість того, щоб підносити рівень самосвідомости робітників і виробляти з них робітничу інтелігенцію. З другого боку, воно наближало групу до економістів, які так само були за те, щоб інтелігенти лише виконували постанови робітників й не накидали їм свого розуміння розвязувати партійні завдання.

Відповідаючи на закиди що до особистого складу групи, робочевольці писали, що „всіма без винятку справами групи відає центральна група, яка утворилася через обрання представників з робітничих спілок і комітетів. Отже, група є робітничою не тільки назвою, але в дійсності" [3]). А в „закликові до всіх свідомих робітників" від 27/VII—1901 р. за підписом „від товаришів-робітників у Києві" про організаційну будову групи сказано: „Ми утворили Центральну Раду Спілок, через яку ми об'єднуємо всі наші спілки в одну суцільну неділиму організацію — групу „Рабочая Воля" [4]).

---

[1]) „Искра", том I, № 6, стор. 23 (129).

[2]) Там само.

[3]) Листок „Рабочей Воли", № 6, 15 липня 1901 р. (на гектографі). Київськ. Укрцентрархів. Справа київ. суд. палати, за 1902 р., № 178.

[4]) Київ. Укрцентрархів. Справа київськ. губ. жанд. упр., № 29, за 1901 р., л. 40.

Далі в статті „Найновітніші течії в російському соціялістичному русі" після згадки, що саме життя довело правдивість і розумність життя, на якій стала група, читаємо:

„За останній час успіхові групи „Рабочая Воля" особливо багато сприяло те, що на чолі її стоїть центральна група, яка складається не з інтелігентів, а виключно з робітників. Це було зроблено для того, щоб привчити робітників до самодіяльности й припинити всі чутки про особисті цілі групи. Починаючи свою роботу, група, сподіваючись успіху, негадала, що він може дійти таких великих розмірів. Не дивлячись на досить кількісно малі сили групи, не дивлячись на недостачу засобів і відсутність доброї техніки, група своєю тактикою завоювала найширші симпатії з боку робітників" [1]).

Про участь робітників в „Рабочей Воле" згадується і в листах навіть супротивників її [2]).

Інакше поставилася до групи інтелігенція. Вона зустріла „Рабочую Волю" коли не вороже, то в усякому разі без співчуття:

„На жаль, млява й рішуча інтелігенція, більше звикла думати про життя за енциклопедичними словниками, а не на підставі власного досвіду й близького знайомства з дійсним життям, не зрозуміла її завдань і загалом поставилася до групи без співчуття", жаліються робочевольці [3]).

Група „Рабочая Воля" з самого початку „визнала за потрібне найбільшу увагу звернути на розвиток масової політичної самосвідомости в робітниках, визнала за потрібне найширшу політичну агітацію". Вона просто заявляла, що не може в Комітеті працювати через його ухил у бік „економічної" агітації коштом „політичної" [4]).

Але „Рабочая Воля" не відкидає економізму в минулому, вона лише говорить, що стадія економічної боротьби минула вже й зараз настає час політичної боротьби:

„Робітничий соціял-демократичний рух, що виник у Росії на початку 90-х років, вірно зрозумівши та оцінивши становище, вважав за першу справу своєї політичної боротьби завоювання для Росії політичної свободи, але він не вважав на те, що робітники були ще мало свідомі й недостатньо підготовані до розуміння політичної агітації...

[1]) Листок „Рабочей Воли", № 6, 15 липня 1901 р., Київ (на гектографі). Київський Укрцентрархів. Справа київ. суд. пал., за 1902 р., № 178.

[2]) Листи Шнапера до Антоніни Глоби, лист до Чернігова Надії Миколаївни Федченко за підписом А. Канев.

[3]) Листок „Рабочей Воли", № 6.

[4]) „Искра", том I, № 6, стор. 23 (129).

Згодом довелося змінити трохи тактику (цеб-то спосіб діяння) й продовжувати агітацію та розвиток робітників на ґрунті їхнього матеріяльного незабезпечення, експлоатації з боку капіталістів, довелося зосередитися на економічній боротьбі. Але ж минає 10 років, робітники розвинулись, стали свідомими, питання гострої потреби політичної боротьби знову постає, і широка політична агітація стала користуватися поспіхом, робітничі маси стали до бою не тільки проти капіталістів, але й проти уряду. Таким чином, краще розуміння свого становища, більший розвиток свідомости робітника,— ось що сприяло успіхові „Рабочей Воли".

І далі, навівши декілька витягів з „Революционной России" соціялістів-революціонерів і „Южного Рабочего", де вони закликають вести боротьбу проти всієї класи капіталістів і царського уряду,— робочевольці теж закликають до боротьби проти самодержавства. Не дивлячись на деяку політичну наївність в тоні й в змісті своїх статтів, „Рабочая Воля" в своїй програмі й тактиці все ж наближується до „Искры", яка її народження зустріла співчуваючи [1]).

Навівши низку прикладів політичного безправ'я, вона так закінчує статтю „Наше політичне безправ'я":

„І ви погоджуєтесь, що російський самодержавний уряд найбільший ворог, що боротьба з ним є перший, найпотрібніший крок на шляху до дальшого вільного руху, що доки ми не дійдемо політичної свободи, ми нічогісінько не зробимо, бо до того часу ми — раби, а раби не в силі щось зробити. Скільки б не доводили вам, що це не ваша справа, що ваша справа змагатися тільки за матеріяльні інтереси, — це брехня, бо не можна боротися за матеріяльні інтереси доки ми не подолаємо самодержавства; та і взагалі це брехня. Ми не тільки змагаємося за матеріяльні інтереси,— ми соціялісти,— ми змагаємося за великий ідеал трудящого людства та обновлення людей, ми змагаємося за вільне, свобідне, справедливе суспільство й через те ми боремося з усяким гнітом і насильством, сваволею й безправ'ям,— ми соціялісти. Хай же буде цей великий ідеал провідною зіркою нам, хай світить і своїм сяйвом освітлює наш важкий шлях, хай запалює завзяттям до боротьби. Ради його будемо боротися за політичну свободу з самодержавством...

Отже до боротьби, за політичну свободу. Хай згине самодержавний уряд з його безправ'ям [2])".

---

[1]) „Искра", том I, № 6, стор. 23 (129).
[2]) Листок „Рабочей Воли", № 6.

Політичні мотиви вносяться так само і в статути спілок, що ввіходили до „Рабочей Воли". В § І „статуту спілки робітників мебльових майстерень" за підписом „союзної ради" й печаткою „Революційної Соціял - Демократичної Групи „Рабочая Воля" говориться: „Спілка робітників мебльових майстерень — це спілка боротьби за поліпшення їхнього політичного та економічного становища" [1]).

Група „Рабочая Воля", проіснувавши декілька місяців, розвалилася. З листа Шнапера („Володимира") до Антоніни Глоби від 20 серпня ми довідуємося, що

> „у нас (Комітету, — Ст. К.) з „Рабочей Волей" були організаційні переговори, після яких виявилось некорисність і непотрібність існування цієї групи. Всі робітники перейшли вже до нас. Тому, що ми приймаємо інтелігентів з великим добором, треба гадати залишиться відломок цієї групи, що немає звязків з робітниками" [2]).

В звязку з тим, що Комітет, який знову змінився після першотравневих арештів, стає більше уваги віддавати політичній боротьбі й агітації, члени „Рабочей Воли" повернулися до Комітету, переконавшися, що „між групою „Рабочей Воли" й Київським Комітетом Рос. Соц.- Дем. Роб. Партії не існує основних розходжень і що для користи спільної справи потрібна спільна організація "[3]).

Ухвалу про злиття винесено було на зборах організації „Рабочей Воли" в Голосіївському лісі в присутності представників Київського Комітету РСДРП (декількох інтелігентів), що доводили робітникам, яких на зборах було до 150 — 200 душ, про потребу об'єднання „Рабочей Воли" з партією, що є першою умовою успішної боротьби за робітничу справу. Проти злиття висловлювався лише один Незлобін.

* * *

Незабаром після того, як група „Рабочей Воли" перестала існувати, увійшовши в Київський Комітет, в Київській організації виникають нові розходження, що в кінці 1901 р. закінчились утворенням у Києві групи „Рабочего Знамени".

До 1902 р. ніяких слідів існування цієї групи не було. Лише цього року серед літератури та інших речей, які відбиралися підчас трусів, трапляються іноді прокламації Київського Комітету „Рабочего Знамени".

---

[1]) Київ. Укрцентрархів. Справа київ. губ. жанд. упр., № 107, т. V, за 1903 р., л 50.

[2]) Київ. Укрцентрархів. Справа київ. губ. жанд. упр., № 107, т. II, за 1903 р., л. 2.

[3]) Звіт Київського Комітету РСДРП за 1901 р., Київ, Укрцентрархів. Справа київськ. губ. жанд. упр. № 107, т. V, 1903 р., л. 129.

Першу прокламацію, що її видав Київський Комітет „Рабочего Знамени", вдалося розшукати в справах жандарського управління, і в якій подається політична платформа групи, помічено „Київ, 27 грудня 1901 р.".

У Києві ще в 1898 — 99 р. існувала група „робітників соціялістів-революціонерів" з М. Лур'є на чолі, що ставила своїм завданням політичну боротьбу й потім пристала до групи „Рабочего Знамени" [1]).

Відновляючи групу „Рабочего Знамени" в Києві, ініціятори її заявляють, що „будуть додержуватися заповітів тих наших товаришів, які вперше заснували організацію „Рабочего Знамени", але так передчасно загинули в нерівнім бою [2])".

Політичні погляди свої Київський Комітет „Рабочего Знамени" формулює так:

„Гаряче переконані в потребі радикальнішої програми, ми примушені починати свою роботу цілком самостійно, зовсім окремо від інших революційних груп і організацій м. Києва, бо їхня діяльність не задовольняє ні інтелігенції, ні робітничих мас і розвивається далеко не так енергійно, як цього вимагають обставини й зріст революційного настрою в передових колах пролетаріяту. Ми прагнемо ближчих безпосередніх зносин з масами, хочемо не тільки вести пропаганду, з'ясовуючи їм принципи й завдання соціялістичних партій, але нарівні з цим бажаємо відгукатись на все, що цікавить маси й має загальнополітичне значіння, відповідати на всі питання, що турбують її зараз, викривати її заховане в усіх суспільних явищах розуміння поточного життя, підтримувати в ній дух протесту й показувати способи й шляхи виявлення його; роздмухувати в пожежі ті іскри справедливого обурення й ненависти, які так старанно роздмухують що-години самі вороги наші своїми невпинними насильствами над особою, знущаннями над почуттям національної гідности й приниженням цілої класи, поневоленої купкою експлоататорів. Одно слово, ми хочемо розвинути найширшу агітацію, яка охопила б всю ту масу пролетаріяту, що так незаперечно довела за часів лютневих і березневих подій своє бажання, своє вміння й здібність боротися й протестувати проти деспотизму й самодержавства [3]), яке уособилося в козакові, що скажено скаче на коні з нагаєм у руках і сталевими копитами на-

---

[1]) Групи „Рабочего Знамени" в Росії проіснували до 1901 р. Частина видатних діячів цієї організації пристала до „Искры": Ногін, Андронов.

[2]) Київ. Укрцентрархів. Справа київ. губ. жанд. упр., № 101, т. II, за 1903 р., л. III. Прокламація: „Товариші, розпочинаючи наново..."

[3]) Київ. Укрцентрархів. Справа київ. губ. жанд. упр., № 101, т. II, за 1903 р., л. 3.

магається роздавити будь-яку сміливу думку, будь-який вільний рух душі "[1]).

Далі в прокламації йде перелік завдань, які ставить перед собою група. Серед них на першому місці — найширше роз'яснення ідей соціялізму й ролі уряду. На чільне місце в агітаційній роботі своїй вона висуває політичну боротьбу й першим найближчим завданням виставляє повалення самодержавства, в умовах якого нема ніякої змоги дійсно поліпшити економічне становище мас. Треба ще відмітити обережне та уважне ставлення групи до різних національних рухів.

Вважаючи за одно з своїх завдань вияснення „відносин до тих груп, що найвірніше виставили на своєму прапорі національно-політичні питання, й визнання за ними прав громадянства, поскільки вони не затемнюватимуть головних соціял-демократичних питань, бо для успіху агітації в деяких місцях потрібно обстоювати порушення таких питань", група намагається в своїй агітації, в своїх прокламаціях подавати події з національного життя, що ображали національне почуття, й використовувати їх для агітації проти сучасного політичного устрою. Такий підхід до національного життя й організації робив групу популярною серед деяких національних шарів населення [2]).

Організація всіх опозиційних сил для боротьби проти самодержавства не позбавляє групу проти боротьби з хибними думками й шкідливими ухилами цих організацій.

„Являючи з себе цілком самостійну організацію, ми звертатимемо увагу робітників на всі інші революційні, опозиційні й націоналістичні (так — Ст. К.) організації, що є в Росії й за кордоном, виявляти слабкі сторони їхньої програми й тактики, боротися проти їхніх відсталих поглядів і теорій, з'ясовувати їхню ролю й значіння в спільній визвольній боротьбі, але ні в якому разі не викликати антагонізму в усіх тих революційно й войовничо настроєних шарах, работа яких спрямована до однієї з нами мети повинна брати силу в солідарності й взаємній підтримці", читаємо в прокламації [3]).

Накресливши програму своєї діяльности, група визначає й ті засоби, якими можна її виконати.

---

[1]) Прокламація „До громадянства" з приводу півріччя смерти Балмашова. Київ. Укрцентрархів. Справа київ. губ. жанд. упр., за 1902 р., л. 32.

[2]) Серед заарештованих в 1902 році соціял-демократів чимало було українців, опісля визначних членів української соціял-демократичної робітничої партії, в яких якраз відібрані були прокламації Комітету „Рабочего Знамени", наприклад, Ткаченко М. С., Канівець та інші.

[3]) Прокламація „До громадянства".

„Головне своє зусилля ми прикладемо, щоби виробити агітаторів, які додавали б руху найширшим масам пролетаріяту й запалювали б їх завзяттям до боротьби, і спробуємо ввести в систему протести демонстрації, святкування 1-го травня й різні бойкоти"— пишуть робочезнаменці.

За головні засоби для переведення в життя своєї програми група вважає такі:

1. Газета.
2. Гуртки для виховання агітаторів.
3. Метелики, розраховані на широку масу, в яких би висвітлювались питання й завдання дня й відзначались події та факти з громадського й революційного життя Росії й т. ін.
4. Прокламації на найцікавіші події дня або із закликом протесту.
5. Нелегальна література, що пропагувала б класову боротьбу.
6. Бойові каси.

В порівнянні з „Рабочей Волей" група „Рабочего Знамени" зробила чималий крок на шляху до політичної боротьби, до якої давно вже закликала „Искра". Там ми мали діло більше з настроєм, який ще не виявив докладно завдань соціял-демократичної організації й не знайшов виразних форм і методів роботи.

Тут докладно розроблено цілу програму й показано шляхи та засоби здійснення її.

В основному ця програма й намічена тактика, особливо, коли пригадати умови й часи, за яких довелося групі працювати, сходилися з іскрівськими. „Рабочее Знамя" твердо стоїть на шляху, до якого давно вже закликала „Искра"— шляху широкої політичної агітації й одвертої політичної боротьби демонстрацій, протестів то-що.

Близькість її до „Искры" нам стане більше зрозумілою, коли ми пригадаємо ролю, яку відогравала в організації „Рабочего Знамени" Августа Кузнецова, що була за агента-кореспондента „Искры".

Неприємно тільки вражає деяка недозрілість й наївність, яка ще відчувається подекуди в групи „Рабочего Знамени", як це було і в „Рабочей Воли", особливо у формулюванні думок в прокламаціях, що викликало іноді обвинувачення групи в різних ухилах, наприклад, в націоналізмі. Іноді за наївністю й недозрілістю ховався деякий ідеалізм, деяке наближення до соціялістів-революціонерів. Але все це можна пояснити молодістю організації. Група з самого початку

розвиває енергійну роботу. Ось як малює нам перші кроки її Кузнецова:

„Минуло менше тижня, як мене запросили в Комітет „Рабочего Знамени", який тільки-що виник. Умовившись про „принципи", я з задоволенням увійшла в цю молоду, живу організацію і, боже мій, як у нас закипіла робота... Нас зібралось декілька душ, що так щиро прагнули працювати, працювати „во всю" й дуже швидко перезнайомилися поміж себе, почувши один в одному товаришів по духу, не витрачаючи зайвих балачок на „вияснення поглядів", взялися кувати залізо, доки воно гаряче. Не що-дня а що-години виростали (й ростуть) наші сили, розвивається організація, і через які-небудь 2 — $2^1/_2$ тижня у нас стало майже стільки гуртків, як у Комітету; велика група робітників-агітаторів, які звязали нас з багатьома заводами, фабриками й ремеслами, з'явилися співробітники інтелігенти (керівники), випущено було програму-прокламацію (я її вам надіслала) й першого листа (вишлю цими днями), а там одна за другою стали писатися прокламації... „Техніка" вийшла кращою за комітетську; звідусіль стали надіходити від робітників прохання взяти гуртки, почали надіходити відомості, одно слово, наче ми пробили вікно, в яке разом із струмком свіжого повітря стало чути згуки й загріло проміння травневого цілющого сонця... Ті люди, які ще вчора стогнали під гнітом комітетських верховодів, наче повстали з мертвих один поперед одним, стали нам допомагати..."[1]).

Група проіснувала цілий рік. За цей час вона видала більше десятка прокламацій[2]).

Серед них, між іншим, є прокламація до офіцерів, які після з'ясування сумної ролі, що їм доводиться відогравати, й заклика „замислитися над усім тим лихом, що гнітить і чинить насильство над всіма вами", застерігає їх: мовляв, „усьому є край і може статися, що ті багнети, які йдуть за вас, будуть повернуті проти вас; недалеко навіть той час, а хто може ручатися, який кінець матиме боротьба і вся відповідальність за це важким морал ним тягаром ляже цілковито на вас". Сливе не всі проклам ції мають гасла „Геть самодержавство". „Хай живе свобода" (або „політична свобода"). Гасла ці були ви-

[1]) Справа департаменту поліції, № 825, № 3. Лист Кузнецової з Києва від 11 січня 1902 року до Лінде в Кенігсберг (стор. 66 — 80).

[2]) Прокламація — програма, яка вже згадувалася, із закликом до демонстрації 2 — 3 лютого 1902 р. з нагоди півріччя смерти Балмашова й згуби Гірша Лекерта, до громадянства з приводу насильств і знущань над заарештованими та ін.

биті також на печатці, круглій з намальованими навхрест двома прапорами [1]). Група прихильно ставилася до терористів Лекерта, Балмашова,— проте

> „ми не прибічники терору — заявляє вона в прокламації з нагоди смерти Балмашова,— але ми схиляємось перед людиною, яка на очах інших сміливо й одверто забиває одного з душителів свободи слова й дій, одного з ініціяторів нелюдської й кривавої розправи з людьми, які не в силі миритися з урядовими злочинами..." Ми щиро вдячні пам'яті Балмашова за те, що він своїм героїчним прикладом пробуджує в нас віру у власні сили, ми будемо твердо пам'ятати Балмашова, Лекерта й також, як вони мученики-герої й найдхнені ними, гордо й сміливо підемо назустріч гнобителям свободи" [2]).

Кузнецова свідчить, що Комітет робив спробу договоритися з групою про об'єднання, але група не погодилась на це, ніби з таких міркувань: „по-перше, ні в кого немає бажання зробитися їхніми чиновниками й підлеглими, по-друге — це означало б допомагати їм душити рух і, по-третє, всі розуміли, що потрібно підкреслити плісняявість Комітету й спонукнути його стрепенутися від сплячки. Проте, ухвалено було дійти з Комітетом певної згоди що до взаємної підтримки й солідарности в діянні" [3]).

В грудні місяці 1902 р. група „Рабочего Знамени" ліквідувалася. Знесилена арештами, які вихватили зі складу її кращі соціял-демократичні сили, в тому числі й Кузнецову, група увіходить в склад Київського Комітету партії соціялістів-революціонерів, через повну однаковість поглядів Київського Комітету і згаданої партії „в інтересах спільної революційно-соціялістичної справи", як сказано в прокламації про злиття від 16 грудня 1902 р.

> „Успішно боротися з такими організованими й могутніми ворогами, як царський уряд і класа капіталістів — заявляється там — зможе тільки всеросійська соціял-революційна партія, що складалася без великих і міцних організацій серед заводських і фабричних робітників, серед війська, селян і передової інтелігенції, тільки така партія, ведучи боротьбу проти усього сучасного лиха за кінцеві цілі соціялізму і за щоденні інтереси селян і робітників, добуде повну волю всього робочого люду" [4]).

---

[1]) Київ. Укрцентрархів. Справа київ. губ. жанд. упр., л. 191, жандарське описання.

[2]) Київ. Укрцентрархів Справа київ губ. жанд. упр. № 32.

[3]) Київ. Укрцентрархів. Лист Кузнецової від 11 січня 1902 р. до Лінде в Кенігсберг.

[4]) Київ. Укрцентрархів Справа київ. губ. жанд. упр., № 40, т. II за 1903 р., л. 8.

Таким чином, деяка несталість політичних думок і ухил в бік ідеалізму привів групу після жандарського погрому до соціялістів-революціонерів.

* * *

Розходження в Київському Комітеті РСДРП, незадоволення з темпом його роботи, вихід з нього цілих груп робітників і заснування окремих соціял-демократичних груп — все це поруч з революційною ситуацією в робітничих масах впливало на Комітет, й робота його також набирає нових форм і напрямку. Він все більш стає на шлях політичної боротьби й керівництва масами, намагаючись відповісти їх вимогам.

„Рабочая Воля" прилучилася знову до Комітету. Коли останній значно полівішав і став на шлях політичної боротьби та агітації, Кузнецова розповідає, що виникнення „Рабочего Знамени" й робота його викликали деякі турботи й тривогу серед комітетчиків і примушувала їх до енергійнішої діяльности [2]).

Найбільшу увагу Київський Комітет звертає на поширення серед робітників нелегальної літератури й прокламацій, встановлення звязків з робітничими організаціями й організацію демонстрації до страйків.

За 1901 рік Комітет був розповсюдив виключно серед робітників щось з 4 пуди різної літератури: брошур, газет, часописів, що видавалися за кордоном і в Росії, серед них „Искра", „Рабочее Дело", „Южный Рабочий" і „Рабочая Мысль" [2]).

Спочатку переважали видання „Союзу російських соціял-демократів", але з осени, коли після перших невдалих спроб, що закінчилися арештами (Ролад, Скубик) „Искре" вдалося таки налагодити транспортування літератури з-за кордону, а ще раніше встановити звязок із підпільною друкарнею в Кишиневі, стала надіходити в більшості іскрівська література. Правда, її було дуже мало. Для переправи її в Росію користувалися оказією й переправляли в перші часи в чемоданах, що мали подвійне днище. Така оказія не завжди траплялася, та літератури перевезти з нею можна було небагато. Комітет розповсюдив був серед робітників відозву про збирання грошей на соціял-демократичні видання в кількості 400 примірників.

Прокламацій Київського Комітету стало видаватися куди більше, ніж у 1900 році, і там поруч з економічними вимогами трапляється й політична агітація, й політичні вимоги.

---

[1]) В листі від 11 січня до Лінде.

[2]) Рукопис „Звіт Київ. Комітету РСДРП за 1901 р. „відібрано в Крохмаля підчас арешту в лютому 1902 р. Київ. Укрцентрархів. Справа київ. губ. жанд. упр., № 10, т. V за 1903 р., стор. 129 (краще н. 128, т. V, за 1903 рік, стор. 129 — 132).

За рік було випущено 47 прокламацій [1]), які розподіляються на прокламації, що звертаються до всіх київських робітників (12 прокламацій) і прокламації до робітників окремих фабрик і цехів (35 прокламацій). Загальна кількість примірників всіх цих прокламацій становить 21620 — 8320 професійних і цехових, і 13300 до всіх робітників Києва [2]).

Коли раніше в професійних прокламаціях до окремих заводів і фабрик основні вимоги робітництва про зменшення робочого дня й збільшення заробітної платні губилися серед низки дрібних економічних вимог про усунення окремих недоліків на підприємствах, про поліпшення поводження з робітниками, про знищення надмірних штрафів і т. ін., тепер ці вимоги займають чільне місце в них.

В прокламації до київських пекарів від 28 червня 1901 р. виставлено такі вимоги:

1. Відпочинку в неділю і в дванадесяті свята.
2. Дванадцятигодинного робочого дня.
3. Збільшення заробітної платні підмайстрам до 40 карб. на місяць, помічникам до 25 карб. і учням за згодою з хазяїнами.
4. Щотижневої виплати заробітної платні.
5. Поліпшення їжі або 12 карб. на харчування.
6. Кращих приміщень з ліжками й постільним приладдям або 6 карб. на приміщення.
7. Видачі хазяйських балахонів і прання їх за рахунок хазяїв.
8. Догляду фабричної інспекції над усіма хлібопекарнями.
9. Допуску робітників у дійсні члени ремісничої управи нарівні з майстрами.
10. Іспитів на підмайстера в ремісничій управі й видачі з ремісничої управи підмайстерських книжок.

---

[1]) За звітом Київського Комітету за 1901 рік; у звіті — 44, хоч перелічено 47.

[2]) Подаємо перелік їх: До всіх київських робітників: з приводу студентських заколотів — 1000 штук, летучий „Листок" про кризи — 1000, заклик до демонстрації 11 березня — 2000, після демонстрації — 1000, першотравнева — 1500, з приводу арештів — 1000, після демонстрації 6 травня — 1000, з приводу „голодовки" в тюрмі — перший 800, другий — 1000, з приводу страйку пекарів — 700, кравців: перший — 1000, другий — 1300 і до окремих фабрик і цехів: 2 до робітників казенних гуралень — 700, 2 до робітників заводу Гретера, Кріванека й К-о — 500, 3 до робітників Південно-Російського машинобудевільного заводу — 550, одна до робітників залізничих майстерень — 200, одна до робітників шкіряного заводу Кобця — 100, одна до робітників дубових екстрактів—120, одна до робітників Дніпрового пароплавного товариства — 120, 2 до службовців робітників міського трамваю — 600, 2 до друкарів і палітурників — 630, 5 до столярів і меблівників (заклик до страйку) — 1430, 7 до кравців (дві з закликом до страйку) — 1830, одна до модисток — 300, одна до заготівників 120, одна до бляхарів — 150 і одна до робітників службовців гранд-готелю 100.

Одначе, нарівні з вимогами, де панують питання зарплатні, або робочого дня, як у згаданій прокламації, трапляються й прокламації старого типу, з вимогами збільшення розцінок до колишніх розмірів, знищення штрафів за відмовлення від позачергової роботи, за спізнення й контроль над штрафним капіталом, півгодинної перерви для сніданку, кращого поводження й кращої медичної допомоги, недопуску хлопчиків до особливо небезпечної роботи, де вони легко можуть покалічитися (прокламація до робітників південно-російського машино-будівельного заводу від 9 червня).

Інший характер мають прокламації загальні. В них Комітет висвітлює події громадського життя й з'ясовує потребу боротьби проти капіталістичного устрою, намагаючись спрямувати увагу робітників в бік уряду, що допомагає капіталістам та їхнім безчинствам.

Проте, остаточного слова: „Геть самодержавний уряд" ще немає в них. Зразком політичної агітації Комітету цих часів може бути прокламація до всіх робітників з приводу страйку магазинних кравців від 5 серпня. Розповідаючи про страйк, що тільки-що закінчився, вона, зазначивши, що шлях до світлого майбутнього є боротьба з капіталістичним устроєм, від якої робітнича класа не відступиться, й навівши факт незвичайного поводження поліції, яка дозволяла собі навіть бити заарештованих робітників, закінчується так:

„Товариші, поліційний туман і нагаї завжди є найкращим засобом для нашого уряду впливати на народ; буває, що він вдається й до більш суворих заходів до салдатського багнету й стрілянини в безоружну юрбу. Багато лиха зазнав народ з царської ласки, багато крови народньої пролив царський уряд. Але ж так не буде увесь вік. Настане край цьому. Вже прокинулася частина маси народньої й голосно піднесла свій протест. Не побоїться піднести його й удруге, і втретє, що-далі голосніше й грізніше протестуватиме, й нічим не заглушити їх урядові. Ні нагаї, ні тюрми, ні Сибір не залякає нас, об'єднаний свідомий робітничий пролетаріят переможе всіх своїх ворогів, він утворить нове життя й установить в усім світі інший лад. На світі, позбавленому лиха, кривди й темноти, визволеному нашими зусиллями й жертвами, замість хижих тиранів і грабіжників, запануємо ми, царі праці" [1]).

Прокламація до всіх столярів і меблярів (13/XII — 1901 р.) закликає їх до боротьби з урядом і хазяїнами за „політичну свободу".

Особливо широку агітацію Комітет розвиває з літа 1901 р.

---

[1]) Київ. Укрцентрархів. Справа київ. губ. жанд. упр., № 29.

„Із старих (соціял-демократичних) організацій особливу правильну агітаційну діяльність виявив Київський Комітет. Як можна гадати на підставі двох десятків прокламацій, що є у нас і вийшли за 5 місяців (червень — жовтень), агітація ця поширилася на найрізноманітніші професії" — писала „Искра" в № 11 [1]).

Закликаючи робітників об'єднуватися, організуватися в страйкові каси й спілки, Київський Комітет намагається держати з цими організаціями найтісніший звязок. В безпосередніх зносинах з ними були такі організації: каса робітників соціял-демократів київських друкарень і палітурних майстерень, спілка мебльових робітників і столярів, каса фабрично-заводських робітників. Каси допомагали Комітетові грішми для придбання літератури, що Комітет уважно прислухався до всіх економічних потреб робітників і невпинно кликав їх до боротьби, допомагав організувати страйки, підтримував страйкарів грішми, як безпосередньо з своєї каси, так і випуском відозв до грамадянства про матеріяльну допомогу страйкарям й збиранням грошей [2]).

Добре налагоджена була інформація київського робітництва про страйкову боротьбу в Києві виданням прокламацій. Найбільшого розвитку страйковий рух набрав в-осени. В жовтні відбувається декілька дрібних неорганізованих страйків, кравців з Хрещатика, які закінчились з неоднаковим успіхом.

Через місяць знову виникає страйк кравців на Хрещатику й Подолі й поширюється мало не на 60 майстерень. Вимоги: 12-годинний робочий день і збільшення заробітної платні на 50%. Страйк мав частковий успіх — хазяїни погодилися на 13-годинний день. Повний успіх мав також страйк оббивачів і частковий заготівників дрібних майстерень і магазинних кравців „через твердість страйкарів і вдалий вибір часу для страйків" [3]).

Перекинулися страйки й на деякі цукроварні (Черкаська, Смілянська), які хоч і не мали успіху, про те справили добре враження на робітників.

Не дивлячись на значний поступ Київського Комітету в порівнянні з часами, коли в організації панував економізм, все ж він не поспівав за ростом робітничої свідомости й активности. Недостача агітаторів і умови конспіративности, які панували в організації в такій мірі, що одного з членів Комітету, Сапежко В. М., на жарт навіть прозвали „великим конспіратором",— не давали змоги розгорнути широко роботу. Заважали й традиції недавнього минулого, від яких ще не зовсім позбавився Комітет. Він ще тільки розпочинав широку політичну агітацію

[1]) „Искра", № 11, стор. 11.

[2]) На страйк магазинних кравців надійшло до комітетської каси й витрачено було 208 карб. 79 коп., які, крім 33 карб. 64 коп., що дав Комітет із своєї каси, були зібрані від приватних осіб, робітників і кас: ремісників, друкарів, палітурників, фабрично-заводських робітників.

[3]) Звіт Київського Комітету РСДРП за 1901 р.

й не позбавився ще деякої консервативности до нових одвертих форм політичної боротьби, що їх набирав рух.

1 травня Комітет не закликав до демонстрації. Коли ж київські робітники з ініціятиви, здається „Рабочей Воли", зробили спробу влаштувати її, Комітет в прокламації висловлюється про демонстрантів як про робітників, які „не належать до братерської сем'ї робітників усього світу, або не цілком свідомих своїх інтересів" і поспішає заявити, що „членів партії серед них майже не було", вважаючи, це очевидячки, за заслугу свою. Подібне ставлення Комітету до тих, хто з ним розходився в поглядах, викликало з боку „Искры" заперечення. Ось що саме й примушувало енергійніших людей, переважно молодь, яка рвалася до роботи, після марних спроб пожвавити роботу Комітету, збільшивши темп її й насичивши політичною агітацією, утворювати свої організації, як „Рабочая Воля" й „Рабочее Знамя".

Проте, соціял-демократичний рух в Росії далеко виріс і виявляв більшу активність, ніж раніше. Це непокоїло департамент поліції, який перед 1 травнем дав таємного наказа всім губерніяльним жандарським управлінням ліквідувати всі нагляддання, що в них є, через те, що „за відомостями департаменту цього року, агітатори всіх революційних соціял-демократичних груп провадять особливо діяльне готування до одночасового „святкування травневого робітничого свята" повсюди та організацію в найближчий святочний день масових вуличних демонстрацій, при чому є недвозначні вказівки на можливість збройних сутичок з поліцією й військом"[1]).

Виконуючи цього наказа, в Києві вночі проти 17 квітня (ст. стилю) було зроблено 114 трусів і заарештовано 67, до яких потім додано ще 7.

Нагляддання жандарського управління були скупчені переважно на діяльності Київського Комітету РСДРП й на тих, кого можна було підозрівати в належності до нього.

Отже, арешти найбільш відбилися на місцевій соціял-демократичній організації, вихвативши з її лав майже всю провідну верхівку і значну частину активу. Серед заарештованих було 9 членів комітету з 12. На волі лишилися тільки 3 члени Комітету[2]). За споминами Літвінова 1901 року в Комітеті працювали: Василенко К. П., Гурський-Мар'ян, Валлах (Літвінов), Айзенберг Клара, Тепліцький Веніямін, Паперно Рейзя, Вікер Давид, Леонтьєв (Борис, очевидно,— Ст. К.), Рабінович (кличка Кант) і студент Назаров (Назарієв Іван— Ст. К.), який після арешту своїми свідченнями видав увесь Комітет[3]).

---

[1]) Справа прокурора київ. суд. пал., № 13, за 1902 р. Рапорт міністрові юстиції.

[2]) Лист за підписом „А. Канев" до Н. М. Федченко в Чернігів. Київ. Центрархів. Справа київ. губ. жанд. упр., № 40, за 1901 р., л. 22.

[3]) Арх. Київ. Істпарту — Спогади Літвінова Ф. А., № 180.

Із зазначених тут осіб якраз заарештовано було 9 і на волі лишився тільки Рабінович. Отже, числа збігаються. Проте, жандарське управління подає трохи інакший склад членів Комітету, що були заарештовані 17 квітня. Ось вони: Айзенберг Хая Мовшева — акушерка, що ніби мала в Комітеті великий вплив, Вікер Давид — студент політехнічного інституту, Тепліцький Веніямін, Гурський-Мар'ян, Валах Меєр-Генах, Леонтьєв Борис, Василенко Костянтин, Назар'єв Іван, студент, Осадча Марія, Штерінберг Ушер-Зейлік і Вінтер Вільгельм.

Таким чином, за винятком останніх трьох прізвищ, останні сходяться з поданими у Літвінова.

Про належність до Комітету Осадчої, Штерінберга й Вінтера, крім того, що вони відвідували іноді збори Комітету за даними агентури, інших свідчень немає [1]).

З другого боку, серед заарештованих був Скаржинський Людомір, який давно вже відогравав не аби-яку ролю в соціял-демократичному рухові м. Києва й, треба гадати, належав до Комітету. До речи, у нього підчас арешту одібрано було якогось звіта чи то „комісії союза російських соціял-демократів", чи просто „російських соціял-демократів".

Провідна роля в Комітеті належала Гурському, Валлахові, Василенкові й Тепліцькому. Крім зазначених осіб, серед заарештованих слід відмітити ще Ординського, Шішкова, Леонтьєва Анатоля й декількох робітників, серед них Одлера, про якого вже згадувалось.

„Труси за деякими винятками дали позитивні наслідки" — пише прокурор судової палати до міністра юстиції [2]).

Справді, в приміщенні студента Назарова було викрито таємну комітетську друкарню з 6 пудами шрифту й всіма приладдями для друкування ручним способом, якою відав Мар'ян Гурський, та одібрано було 1026 примірників недодрукованої першотравневої відозви.

За висновками експертизи в ній були надруковані відозви „1-ше травня", Київська робітнича газета „Вперед" та інші злочинного змісту прокламації.

Крім того, викрито два склади нелегальної літератури до 6 тисяч примірників—Шішкова Олександра й Леонтьєва Анатоля, а також одібрано друкарську машинку „Ремінгтон", гектограф (у Ординського) і багато листування та інших матеріялів.

У Валлаха перехвачено було листування із закордоном через Фрейду Ямпольську, де він повідомляв про утворення групи „Рабочей Воли", шкідливий вплив розколу на робітників

---

[1]) Є сумніви про належність до Комітету й Назар'єва, який, коли й бував іноді, може, на засіданнях Комітету, то як техник, очевидно (у нього була друкарня).

[2]) Справа прокурора київ. суд. палати, № 13, за 1902 р. Рапорт міністрові юстиції.

і про наміри Комітету що до організації демонстрацій. Між іншим, у Вінтера одібрано було один номер „Искры".

Праця жандарського управління не була даремною. В своєму рапорті міністрові юстиції прокурор судової палати пише:

„Повідомляючи про вищезгадане, вважаю за обов'язок свій довести до вашого високопревосходительства, що день 18 квітня (1 травня нов. ст.) минув у Києві спокійно й, треба гадати, що в цьому місяці і не буде спроб до улаштування „робітничого свята", який цього року мають намір святкувати 1 травня старого стилю, як видно з останніх прокламацій, що енергійно розповсюджуються по місту так від Київського Комітету РСДРП, як і від партії соціялістів - революціонерів"[1]).

Незадовго до арештів Комітет ухвалив розподілити функції, виділивши три такі групи: 1) групу агітаторів для роботи серед робітників, щоб підвищити їхній розвиток; 2) групу техників, на обов'язку яких було друкування прокламацій; 3) групу осіб, які відали дрібними дорученнями, постачанням літературою членів партії, збиранням пожертвувань то-що.

Отже, економізм в Київській організації РСДРП швидко зустрів опір, і Київська організація під натиском розвитку революційного робітничого руху, що почався в 1901 р., через постійну внутрішню боротьбу й розколи („Рабочая Воля" й „Рабочее Знамя") невпинно простувала до політичної боротьби.

Тому-то, коли виникла „Искра", в Києві ґрунт для поширення її думок і поглядів вже був підготований і процес позбавлення Київської організації від решток економізму відбувався досить швидко, і хоч економізм не раз ще виявлявся в ній і іскрівцям доводилося провадити з ним жорстоку боротьбу, проте остаточний перехід Київської організації від економізму на рейки політичної боротьби стався значно швидше й легше, ніж по деяких інших містах України.

---

[1]) Київ. Центрархів. Справа прокурора київ. судової палати, № 13, за 1902 р., л. 18.

М. СВІДЗІНСЬКИЙ

СЕЛЯНСЬКІ СПІЛКИ НА УКРАЇНІ В РЕВОЛЮЦІЇ 1905 РОКУ*)

I

ОРГАНІЗАЦІЯ СЕЛЯНСЬКИХ СПІЛОК

Велика реформа 1861 року намітила два шляхи аграрного капіталістичнього розвитку в Росії, давши перевагу в цьому розвиткові поміщицьким господарствам. Україна, де переважає чорноземний родючий ґрунт, з близькістю Чорноморських портів, які полегшують вивіз зерна та взагалі сільсько-господарських культур за кордон, була вже давно, а передовсім після реформи (що прочистила шлях для розвитку капіталізму взагалі), надзвичайно вигідною територією, де міг розвиток аграрного капіталізму знайти дуже сприятливі умови. Тому на Україні поміщики неохоче були віддавали землю селянам, а краще сами господарювали та розвивали великі капіталістичні господарства за пруським юнкерським типом, хоча й з останками феодальних відносин [1]).

Після проведення реформи на Україні селяни одержали, як відомо, менше землі, ніж мали її вони до реформи 1861 року. Наприкінці XIX сторіччя, коли сталося зниження хлібних цін на світовому ринкові, капіталістичні поміщицькі господарства значно занепали. За цей час піднеслися в своїому розвиткові куркульські господарства, що вступили на збіжжевому ринкові в конкуренцію з поміщицьким господарством.

За другої половини XIX сторіччя на хвилях українського села, що диференціювалося, виріс куркуль, який став головним перекупником поміщицької землі, оформлюючися все більше в гросбауера.

---

*) В чергових номерах „Літопису Революції" будуть друкуватися ще такі розділи цієї статті: „Селянські спілки і політичні партії". „Практична діяльність селянських спілок", „Селянські спілки в пореволюційні роки". До цієї роботи використано матеріяли архівів Харкова, Києва, Чернігова, Полтави, Донщини (Ростова), а також газетний фонд тих міст та друкована література.

[1]) Ленін, т. IX, вид. 1925, стор. 443 — 446.

Ця стаття являє собою розробку теми, що її проробив автор на катедрі історії України Українського Інституту Марксизму.

Частина куркульських господарств, не задовольняючись тільки своєю й куркульською землею, користувалась ще й капіталістичною орендою від поміщика; близько до цих господарств стояли заможні середняцькі господарства, де орендована земля переважала над власною; обидві ці групи разом становили собою тенденцію іншого шляху аграрно-капіталістичного розвитку, американсько-фермерського [1]).

Одначе, починаючи з перших років XX сторіччя, ринкова коньюнктура різко змінилася на користь великих капіталістичних сільсько-господарчих одиниць. Ціни на збіжжя на світовому ринкові багато піднеслися, а через те й поміщицькі господарства, що раніш почали були розпродуватися, почали тепер вести своє капіталістичне виробництво. В звязку з цим скоротилася купівля й орендування селянами поміщицької землі.

Таке становище призвело до того, що зразу в селян відчулася велика недостача землі. Відчував цю недостачу куркуль, який не міг купувати та орендувати поміщицької землі для своїх також капіталістичних тенденцій, відчув її середній і незаможний селянин, який не міг також не так може купувати, як особливо орендувати поміщицької землі, лише для того, щоб прогодуватися.

Кількість селянського землепосідання напередодні революції 1905 року, в порівнянні з тією землею, яку одержали або повинні були одержати селяни по реформі 1861 року, на багато скоротилася ще й через великий приріст українського населення. Цифрові дані по українських губернях говорять таке:

ГУБЕРНІ	Кількість малоземельного населення (чоловіків)		Найбільший наділ за місцевим положенням 1861 р. (пересічно десятин по губерніях)	Надільна норма пересічно на чоловіка в десятинах 1905 року
	Ревізійних на 1860 р.	На 1905 р.		
	Тисяч			
Харківська	622	1268	3,6	2,0
Полтавська . . .	714	1231	2,8	1,4
Чернігівська . . .	558	1023	3,8	1,7
Київська	674	1402	4,0	1,3
Волинська	495	1098	3,5	1,8
Подільська	631	1179	3,5	1,4
Катеринославська	385	1065	3,9	2,0
Таврія	189	639	5,8	2,4
Херсонська . . .	350	923	4,2	2,2 [2])

[1]) „1905 год", т. I, під ред. Покровського. Гайстер „Сельское хозяйство".
[2]) Таблицю склав автор статті за даними Центроархіву „Аграрный вопрос в совете министров (1906 год)" вид. ГИЗ, Москва, 1924. Ленинград стор. 52 — 60.

З цих даних видно, що в усіх українських губернях кількість малоземельного населення 1905 року збільшилося до 2-х разів, а в деяких, як Катеринославська, Таврія та Херсонська, до 3-х разів, порівнюючи з 1860 роком. В звязку з цим і кількість наділу в десятинах значно зменшилася; наприклад, в Київській губерні замість 4-х десятин, припадало тільки 1,3 десятини на чоловіка (мужчину), а в Таврії замість 5,8 десятин припадало 2,4 десятини і т. д.

На селянське землекористування припадало менше як половина всієї землі на Україні: остання частина належала поміщикам, державі, церкві, манастирям, земствам, різним товариствам то-що. Хоч селяни в другій половині XIX сторіччя докупили ще 468.643 дес., але й це не становило половини всієї землі на Україні.

Надзвичайно яскраву картину про селянське землеволодіння подає така таблиця:

З 100 десятин загально-губерніяльної площі землі в:

ГУБЕРНІ	Селянських громад	Товариств	Особистій власності (поміщиків)	Державних установ	Всього
Волинська	36,2	3,5	49,8	10,5	100,0
Донецька	55.4	8,5	31,7	4,4	100,0
Катеринославська	53,2	5.7	35,7	5,4	100,0
Київська	46,7	5,9	38,5	8,9	100,0
Одеська	37,4	6,5	44,8	11,3	100,0
Подільська	48,5	4,1	40,7	6,7	100,0
Полтавська . . .	52,3	4,4	40,9	2,4	100,0
Харківська	56,7	5,1	33,8	4,4	100,0
Чернігівська . . .	56,4	4,5	33,4	5,7	100,0
По Україні . .	48,8	5,7	38,6	6,9	100,0 [1]

Крім того, не треба забувати, що цю половину селянської землі було дуже нерівномірно розподілено між різними шарами селянства. Селянське надільне землеволодіння на Україні в 1905 році розподілялось у $^0/_0{}^0/_0$ таким чином [1]):

	Малоземельних (до 3-х дес.)	Середньозем. (від 3 до 10 д.)	Багатоземельних (більше 10 дес.)
Правобережна Україна (Юго-западный край)	57,5	33	9,5
Лівобережна Україна (Малороссия)	44,9	43	12,1

[1]) В. А. Якиманський „К итогам аграрной революции на Украине" (по данным анкетного обследования 1922 года). Харків, 1924, стор. 5.

Коли до того додати, що $^1/_6$ частина куркульських господарств володіла половиною надільної землі [1]), то стане очевидним, яка велика була потреба землі в загалу селянства. Тому не дивно, що селяни скаржилися на недостачу землі. Так, наприклад, кореспондент „Полтавской Земской Газеты" пише з Кобеляцького повіту, Полтавської губерні, що селяни хуторів Судіївка одержали наділи по $^3/_4$ десятини, але за 40 літ виросло два покоління й наділи стали такими мікроскопічними, що ледве на них можна було збудувати хату [2]).

Звертаємо також увагу на нерівномірне володіння землі різних верств селянства. На Свинківських хуторах Полтавської губерні, пише кореспондент „Полтавской Земской Газеты" — „казаки находятся на самых разнообразных ступенях экономического благосостояния, но все-таки, если взять в общем, зажиточнее крестьян. Здесь есть хозяева, владеющие 100 — 150 дес. пахотной земли и есть не имеющие даже ни одной десятины" [3]).

Надзвичайно цікаві характеристики цього нерівномірного розподілу землі між різними шарами селянства подає „Полтавская Народная Газета":

„Полтавская губерния,— говорить дописувач,— почти чисто землевладельческая губерния. Городская промышленность здесь развита чрезвычайно слабо. А между тем, по населению наша губерния одна из самых густых. На 3 с лишком миллиона жителей губернии приходится меньше 4 с половиной миллионов десятин удобной земли, значит на человека в среднем меньше $1^1/_2$ десятины при равномерном дележе всей земли только между населением сельским.

Но эта земля в губернии распределена между жителями крайне неравномерно. Обратимся к двум самым многочисленным сельским сословиям Полтавской губернии — солдатам и крестьянам-собственникам (бывшим помещичьим крестьянам), которые составляют $^4/_5$ всего населения губернии, и посмотрим, как распределена земля между различными хозяйствами этих сословий.

При наших исчислениях мы будем пользоваться данными за 1900 год по всей губернии, за исключением двух больших городов — Полтавы и Кременчуга.

Казачьих хозяйств, по нашим исчислениям, в губернии оказалось 202 тысячи, а хозяйств крестьян-собственников — 159 тысяч. На каждые 100 казачьих хозяйств приходится: 21 хозяйство — безземельных и не имеющих пахоти, 30 хозяйств — имеющих пахоти менее 3-х десятин, 32 хозяйства имеющих пахоти более 3-х и меньше 9 десятин, 17 хозяйств — имеющих пахоти более 9 десятин. На каждые 100 хозяйств крестьян-собственников приходится 21 хозяйство — безземельных и беспахотных, 39 хозяйств — имеющих пахоти менее 3-х десятин, 35 хозяйств — имеющих пахоти больше 3-х и меньше 9 десятин, 5 хозяйств — имеющих пахоти более 9 десятин.

Таким образом, среди казаков и крестьян $^1/_5$ часть является почти чистыми пролетариями, которые не могут заниматься земледельческим трудом на собственной земле, а принуждены или нанимать землю, или итти в работники к помещику или к багатому соседу-селянину.

---

[1]) П. А. Месяцев „Аграрная политика в России", вид. „Новый Агроном" — Москва, 1924, стор. 54.

[2]) „Полтавская Земская Газета", № 9 — 10, 3/IX — 1906.

[3]) „Полтавская Земская Газета", № 6, 1906.

Ну, а какое хозяйство можно вести на 1 — 2 десятинах, при 6 едоках в семье. И этой группе селян нельзя прокормиться своей землей — это такие же бедняки, которые недалеко ушли от своих безземельных соседей.

Выходит так, что больше половины всех хозяйств сельских жителей представляют из себя хозяйства бедняков, хозяйства той сельской бедноты, нужды и желания которой главным образом будет выражать и защищать на своих страницах наша газета.

Следующая группа хозяйств, владеющая от 3 до 9 десятин пахоти, тоже не представляет из себя богачей. Эта группа селян кое-как еще может цепляться за землю, но и эти селяне на дороге к разорению.

Только ничтожная кучка селян обеспечена землей. Если мы обратимся теперь ко всем селянам, то окажется, что только 12 хозяйств из 100 владеет 9 десятинами пахоти и больше. И только 4 хозяйства из 1000 владеют 50 дес. пахоти и больше. Но зато из этого ничтожного числа крупных владельцев в руках четвертая часть всей пахотной земли" [1]).

Не по всій Україні однаково була розміщена земля. В одному повіті було більше поміщицької, церковної, манастирської та іншої землі, а в іншому — менше. Коли б, наприклад, всі землі в Роменському й Константиноградському повітах поділили нарівно між всіма, то в першому повіті селяни одержали б землі в два рази менше, ніж у другому [2]). На цьому моменті, між іншим, спекулював російський уряд та взагалі дворянство, лякаючи селянство в тих місцевостях, де були великі поміщицькі латифундії, мовляв, все одно ви всієї землі не одержите, а при рівному розподілі землі по всій державі будуть переселювані селяни з інших місцевостей до вашого села [3]).

Таким чином питання, про збільшення селянського землеволодіння стояло на Україні надзвичайно гостро, і селянство напередодні і в часи самої революції виступало саме так, як говорилося в одній з відозв: „Готуйтеся, добрі люди, бо хутко гукнемо на всю Україну — забираймо всю поміщицьку та іншу землю" [4]). Поширювати свої господарства шляхом екстенсивним було нікуди, бо поміщики та куркулі сами бажали через капіталізацію своїх господарств здобувати більші прибутки.

Купувати селянству землю було надзвичайно важко, бо, хоч офіційна ціна була 243 крб. за десятину, справді ж реальна ціна куди далеко переходила за цю цифру. Газета „Полтавщина" доводить це так:

„В настоящее время, напр., по данным за 1903 г., продажная цена за десятину, с содействием крестьянского банка, определена в среднем по губернии в 243 руб.. против цены (114 р.) в 1898 г. выше на 129 руб. или 113 %. В переводе на пуды хлеба, современная продажная цена земли равноценна 612,7 пуд. ржи или 464,5 пуд. пшеницы, что соответствует ржи 11,5, пшеницы 9,5 валовым урожаям, а в 1889 — 99 год.

---

[1]) „Полтавская Народная Газета", № 3, 30/XII — 1905.
[2]) „Полтавщина", № 292, 27/XI — 1905.
[3]) „Черниговские Губернские Ведомости", № 158, 19/VII — 1906, стор. 2.
[4]) Київський центр. істор. Архів. Справа канцелярії Київського, подільського й волинського ген.-губернатора 1905 року, № 6, ст. 118 — 119.

аналогичные пропорции выражались: для ржи — 317,9 п., пшеницы — 254,2 п. В том же 1903 г. по некоторым смежным отдельным уездам цена за десятину перевалила за 340 р., как, например, по Полтавскому—350 р., Миргородскому — 340 р., Лубенскому — 300 р., Лохвицкому — 302 р., Роменскому — 318 р., Прилукскому — 318 р., Переяславскому — 315 р., а средний урожай с десятины определен по губернии: для ржи — 53, пшеницы — 4,9 пуд., при цене в 1902 — 3 г.г. за пуд ржи 47 коп., пшеницы — 62 коп." [1]).

Отже купувати землю мали змогу особливо заможні селяни,— як це видно хоч би з таблиці купівлі селянами землі у %:

	В 1898 р.	В 1899 р.	В 1900 р.
Безземельні	21,1 %	27,0 %	8,7 %
Що мають 1½ дес.	40,8 %	48,5 %	41,7 %
„ „ від 1½ до 3 дес.	21,4 %	26,7 %	25,4 %
„ „ „ 3 до 6 дес.	12,1 %	10,3 %	16,0 %
„ „ більше 6 дес.	4,6 %	4,8 %	8,6 % [2])

З цієї таблиці видно, що відсоток купівлі землі безземельним селянством безумовно спадав, а в заможнішого — зростав. Загал селянських середняцьких та бідняцьких господарств, крім того, що неміг купувати землю, не міг ще перейти до інтенсивного господарювання, бо для цього треба було інших соціяльно-політичних умов, капіталів, вищого культурного рівня розвитку самого селянства й т. ін. Звідси в селянства виникало безпосереднє намагання відібрати землю в поміщика, церкви, манастирів і т. д.

Цей брак землі загострювався ще й великою орендною платою, яка що-року збільшувалася. Коли в 1900 році можна було орендувати десятину землі пересічно по Україні за 10 — 12 крб., то в 1905 орендна платня піднялася до 20 — 30 крб., а на Полтавщині доходила до 35 — 40 крб. Такі високі орендні ціни могли платити тільки заможні селяни. Тому 50 — 84% всієї орендованої землі скупчувалося в руках 1/5 до 1/6 частини заможного селянства, а на половину малоземельних припадало 5 — 16 % [3]).

Українське малоземельне та безземельне селянство, що не могло прожити з невеличкого куска землі, мусило шукати порятунку, йдучи на заробітки. Але там знову надмірна експлоатація не давала можливости зводити кінці з кінцями. Коли уривався терпець, то селяни виступали проти поміщиків. В про-

[1]) „Полтавщина", № 282, 15/XI — 1905.
[2]) „Полтавщина„, № 267, 28/X — 1905.
[3]) П. А. Месяцев. „Аграрная политика в России". Москва, 1924, стор. 56.

цесі боротьби вони виставляли свої вимоги. Наприклад, селяни с. Пархомівки Сквірського повіту на Київщині застрайкували й через свій страйковий комітет поставили поміщикам такі вимоги:

1. Виплачувати поденному робітникові - чоловікові 3 крб. в день, а жінці — 2 крб.
2. Місячні робітники повинні отримувати на панських харчах у місяці липні не менше 30 крб.. (чоловіки), а жінки 20 крб., в серпні — чоловіки 25 крб., жінки 15 крб. Всі останні місяці від 1 квітня до 1 листопада — чоловіки не менше 15 крб., а жінки 12 крб.
3. Сезонові робітники, що наймаються від 1 квітня до 1 листопада, повинні одержувати не менше 15 крб. в місяць і харчі.
4. Річні робітники - чоловіки повинні одержувати по 15 крб. в місяць і по 10 пуд. харчів, з городом, хатою, опаленням і коровою на панському утриманні.
5. Поденним робітникам - чоловікам після польових зборів і до 1 - го листопада, поки буде тривати 10 - тигод. робочий день платня повинна бути не нижче 75 коп., а жінкам і підліткам не нижче 50 коп. і харчі (якщо без харчів — чоловікам 1 крб., жінкам — 75 коп.).
6. Платня за возіння снопів повинна бути 15 коп. копа з верстви, а далі верстви — 10 коп. (верства).
7. Безумовно привітливе поводження господарів з робітниками.
8. Робочий день рахувати від 6 - ї години ранку до 6 - ти годин вечора, з 2 - х годинною перервою для їжі й відпочинку.
9. Розрахунок з місячними й поденними робітниками повинен відбуватись що - суботи без ніяких затримок.
10. Річним робітникам повинно бути виплачувано щомісячне утримання не пізніше 5 - го дня.
11. Скасування надзвичайних („закладных") робіт.
12. Цілковите використання святкового відпочинку.
13. Всі нічні чергування коло скоту рахувати ніч за день або після особливого погодження оплачувати не нижче поденної платні.
14. Місячним і річним робітникам рахувати місяці від дня до дня.
15. Коли робітник занедужає, лікування провадиться за рахунок господаря, без вирахування платні.
16. Якщо робітник на панських роботах скалічиться й стане непрацездатним, то господар зобов'язаний заплатити робітникові одноразову суму заробітку з розрахунком до 60 літ в половинному розмірі.
17. Харчі повинні бути виготувані з доброї якости продуктів, при чому до курячої страви треба видавати по $^1/_8$ фун. сала й по $^1/_2$ фунта м'яса на чоловіка, а в липні й серпні в звязку з важкою роботою — подвійну порцію.
18. Господар не має права звільняти робітників без якоїсь особливо важливої причини.
19. Безумовно раз на все касуються всі штрафи, крім тих, що їх визнає суд, як, наприклад, за навмисне зіпсування сільсько - господарських знарядів.
20. Видавання заробітної платні продуктами безумовно забороняється.

1. Озимові засіви збирати не менше як за 5 снопів.
2. Збирати з поля за гроші по 1 крб. копу (сніп не більше 6 четверт.).
3. В'язати (сніп не більше 6 четверт.) по 50 коп. за копу.
4. Косити десятину озимини не дешевше як 7 крб.
5. Зібрати, скосити й звязати десятину озимини не дешевше як 15 крб.
6. Скосити десятину ярини — 5 крб.
7. В'язати ярину від копи не дешевше 40 коп.
8. Скосити й звязати десятину ярини не дешевше як 10 крб.

Рекомендується селянам за возіння снопів умовлятися з поміщиком не менше 20 коп. за копу [1]).

Таких вимог було безліч. Селяне села Попівки на Полтавщині поставили своїому поміщикові такі домагання:

1. Підвищення заробітної платні сезоновим робітникам: чоловікам — 80 крб., жінкам — 60 крб., напівробітникам — 50 крб., пастухам — 40 крб., місячним зимовим — 10 крб., весняним — 15 крб., літнім — 20 крб., поденним зимовим — 50 коп., осіннім і весняним — 75 коп., літнім — від 1 крб. 50 коп. до 2-х крб.

2. Зниження орендної платні до 8 — 10 крб. за десятину, при чому:

3. Одна четверта частина поміщицької землі повинна бути віддана в оренду населенню.

4. Довгість робочого дня повинна бути від сходу до заходу сонця.

5. Обов'язковий попас селянського скоту на толоках в кількості 3 — 4 гол. на десятині; платня за голову повинна бути від 1 крб. 50 коп. до 3-х крб.

6. Поліпшення їжі.

7. Робітників в економію набирати із місцевого селянства.

8. Для суду над робітниками використовувати виборних населенням осіб по 3 на кожну економію.

9. Ввічливе поводження з робітниками.

10. Кругова порука за особисту й маєткову недоторканість для тих поміщиків, що будуть виконувати ці вимоги [2]).

Однак ці домагання, що їх ставили селяни поміщикам так в справі заробітної платні, як і що до оренди й купівлі землі жодних наслідків не дали. Селянські повстання на Україні, що почалися фактично ще в 1902 році, мали свою підставу в специфічних умовах розвитку сільського господарства на Україні. Поміщицьке господарство, що своїм існуванням утискувало селянське, все більше йшло вперед по шляху розвитку аграрного капіталізму прусько-юнкерського типу. Селянсько-куркульські господарства в масі своїй являли собою по суті тільки недорозвинений тип господарства пруського типу. Куркуль цього порядку (гросбауер) наближався вже почасти до дійсного поміщика, і спосіб його господарювання був такий самий, як і в поміщика-юнкера, тоб-то на капіталістичний лад з лишками феодальних взаємовідносин.

Куркуль-гросбауер не міг ставити питання про націоналізацію землі, бо він цупко держався за власність, як і старший його брат, юнкер-дворянин. Обидва вони ніяк не могли погодитися на скасування приватної власности на землю та її націоналізацію.

---

[1]) Київський центр. істор. архів. Справа канцелярії київського губернатора за 1906 р., № 220.

[2]) „Полтавщина", № 299, 6/XII — 1906.

Остання частина селянства (так те, що, крім власної землі, користувалося ще й капіталістичною орендою й намагалося вести сільське господарство на капіталістичний фермерський зразок, як також все середнє, малоземельне та особливо безземельне селянство, що існувало за рахунок споживчої оренди) нічого не мала (об'єктивно) й проти націоналізації землі; та навіть можна сказати, що об'єктивним змістом самої селянської боротьби була боротьба за неї (націоналізацію).

В першу чергу це питання мусив поставити сільсько-господарчий пролетаріят, що найбільше був придушений існуванням поміщицьких латифундій та їх придатком — куркулем-гросбауером. Він висовував це питання, крім безпосереднього „сьогоднішнього" питання про умови його праці (заробітну платню та інше). Ця частина селянства й намагалася за всяку ціну і в який-небудь спосіб здобути землю, щоби забезпечити дальше існування. Ці специфічні умови розвитку української економіки примусили цю частину українського селянства поставити питання про зрушення з мертвої точки витворчих сил країни в селянському їх секторі.

Фермерський шлях розвитку сільського господарства, таким чином, мусив стати не тільки придатнішим для розвитку в чистішій формі капіталізму на селі, але він мусив дати й гнучкіший внутрішній ринок для промисловости. Через це українське селянство, що суб'єктивно боролося за землю й тим самим ставило питання про капіталістичну форму розвитку селянського господарювання, об'єктивно брало участь у боротьбі за розвиток капіталістичних відносин у країні взагалі. При цьому сільсько-господарчий пролетаріят України об'єктивно стояв на селі на чолі боротьби за націоналізацію. Звичайно, загальна провідна роля в боротьбі за економічний розвиток країни й за революцію взагалі (в тому числі й за землю й за її націоналізацію) належала пролетаріятові міста.

На цьому соціяльно-економічному тлі села розгорталася боротьба селянства за землю. Значну ролю в цій боротьбі відоґрали селянські організації, так звані „Селянські спілки". Організація цих спілок почала ширитися в кінці 1905 року й за короткий час охопила всю Україну. Ні в одній країні на всій території колишньої російської імперії не мали селянські спілки такого великого поширення й такої кількости членів, як це було на Україні.

В Полтавській губерні в місяці жовтні-грудні 1905 року нараховувано 21 організацію селянських спілок. Загальне число селянських спілок у Харківській губерні в-осени та взимку 1905 року доходило до 30. Із 15 повітів Чернігівської губерні були організовані селянські спілки в 14, а в деяких з них, як у Новозибківському, Кролевецькому та Борзенському повіті спілки існували в більшості сіл. В акті обвинувачення в справі селянських спілок Катеринославської губерні згадано

13 волосних та 23 сільських організації. Деякі з них були дуже численні. Наприклад, в селі Кринички (Катеринославського повіту) до спілки записалось більше як 1000 селян. На повітовому катеринославському з'їзді, що відбувся 27 листопада 1905 року, було присутніх 500 уповноважених від 10 волостей. В Донецькій окрузі селянські спілки вважалися легальними й охоплювали всі 39 селянських українських волостей. В Херсонській губерні найширше розвинулись селянські організації в Ананьївському, Єлисаветградському, Олександрійському та Херсонському повітах. На губерніяльному з'їзді, що відбувся 6 грудня 1905 року, було присутніх 300 делегатів, а газета „Юг" з 8-го грудня 1905 року писала, що 27 сільських громад Херсонського повіту висловили побажання прилучитися до селянської спілки. Слабші були організації селянських спілок на Правобережжі, особливо на Поділлі й Волині [1]; на Київщині 1905 року було організовано 20 селянських спілок [2].

Ці дані яскраво показують, як дуже були поширені селянські спілки на Україні та яку велику кількість селянства вони охоплювали своєю організацією.

Що ж змусило селянство утворювати свої організації? Головна причина полягала в особливому економічному розвиткові сільського господарства на Україні та економіки взагалі, що й відбилося в революції 1905 року на Україні з таким великим розмахом селянської революції.

Ще до формального проголошення організації „Селянської Спілки" селянство приневолено було якось реагувати на скрутне становище. Сільські та волосні сходи й були першим ступенем його організації, з яких опісля й виросли селянські спілки. Практика сходів, які стихійно поширювалися на Україні ще 1904 року, приводила до того, що селянство почало обговорювати всі ті питання, аж до автономії України включно, що пізніше розглядалися вже в селянських спілках.

Звичайно, щоб закласти спілку, з'являвся якийсь агітатор, частіше з місцевих селян, який на сільському чи волосному сході й давав початок організації селянської спілки. Спочатку спілка прибирала назву просто гуртка. Наприклад, донесення Кролевецького справника на Чернігівщині говорить, що в с. Покошичах організувався селянський гурток, який через деякий час прибрав назву „Покошичанська Селянська Спілка" й організував не тільки місцеве селянство, але впливав організаційно й на довколишні села.

„В с. Груском,— говорить донесення ісправника чернігівському губернаторові,— бухгалтер Кролевецкой земской управы

[1]) В. Качинський. „Селянський рух на Україні в роки 1905—07", ч. І. стор. 176—202. Вид. ДВУ, 1928 р.

[2]) Київський центр. істор. архів. Справа київського охоронного відділу за 1906 рік, № 65.

Николай Алексеевич Голосов на сельской сборне уговаривал крестьян присоединиться к Покошинскому крестьянскому союзу, в виду чего мною поручено было приставу 1 стана произвести дознание, при производстве которого сельской староста Ананий Смык и крестьянин Семен Бур показали: 18 декабря на сельскую сборню, где было около 60 человек, явился Николай Алексеевич Голосов и уговаривал крестьян присоединиться к Покошинскому крестьянскому союзу, показывал программу, его постановления, предлагал избрать двух уполномоченных и послать на с'езд в Покошичи 27 декабря, почему общество избрало уполномоченными Трофима Любивого и Александра Плющенко, о чем составили приговор, но староста его не утвердил" [1]).

Уже в перших тих організаціях — сходах — видко тенденцію охопити своєю роботою всю Україну. Це стверджують матеріяли харківського губерніяльного жандарського управління, де начальник донецького обласного жандарського управління підтверджує харківській жандармерії, що приговор, який поширено на Харківщині й особливо в Сумах, де працював організатор селянських спілок Щербаков, дійсно складений на сходах селян в селах: Кирпичніному, Катеринославському, Вільховому-Розі, Криворіжжі й Поздіївці, ініціяторами яких були брати Семен, Василь та Юрко Мазуренки [2]).

В іншому місці помічник начальника полтавського жандарського управління скаржиться, що в „Полтавской губернии казак с. Малых Сорочинец Антон Ильич Иваненко часто устраивал в сельской сборне сходки крестьян, на которых убеждал крестьян присоединиться к Крестьянскому Союзу" [3]).

Організація селянських спілок на Україні не тільки виходила від самих селян; приїжджали ще організатори з міста. Васильківський повітовий ісправник на Київщині доносить начальникові київської жандармерії, що до села Ольшаниці приїздив якийсь „невідомий", який за допомогою сина місцевого купця Гельмана скликав селян на сходи, де вдалось йому організувати селянську спілку [4]). Таких прикладів є безліч по всій Україні.

Вже на перших сходах селяни ставлять головне своє питання, про землю. Селяни, напр., Гнилого Колодязя, Новозибківського повіту на Чернігівщині, склали приговора з домаганням про безплатний перехід до селян всіх казенних, поміщи-

---

[1]) Чернігівськ. Краєв. архів. Справа чернігів. губерн. жандар. управління за 1905 р. № 20, ч. 11, стор. 265 — 266 та справа канцеляр. чернігів. губернатора, таємний стіл, за 1906 р., № 55, ст. 6 — 7.

[2]) Український центр. архів революції. Справа харків. губерн. жандар. управлін. за 1905 р. № 325, ст. 58.

[3]) Полтавське округове архівне управління. Справа полтав. губерн. жандар. управлін. № 905, пачка 52, ст. 17.

[4]) Київський центр. істор. архів. Справа київ. судової палати за 1905 р. № 142, ст. 2.

цьких, удільних, манастирських та інших земель [1]). Таких і подібних приговорів було безліч. Можна сказати, що кожне село по-своїому якось реагувало на земельне питання. Селяни с. Диканьки під Полтавою просто навіть визначили, як повинна бути розподілена поміщицька земля. Вони домагалися, щоби землю одержав лише той, хто користується виключно власною працею, й не більше 3 десятин на господарство; крім того, оренда повинна бути не більше 5 карбованців за десятину [2]).

На сходах, крім найболючішого питання земельного, обмірковувалося часто-густо й питання про політичну боротьбу. В селі Малій Перещепині Константиноградського повіту на Полтавщині відбулося, як говорить акт обвинувачення, „публичное собрание из местных крестьян", на якому місцевий лікар, учитель, фельдшер і селяни говорили, що „монархия нам не нужна, а следует сделать так, чтобы был выборный президент, как во Франции", треба добиватися „вместо государственной думы — Учредительного собрания и установления в России взамен монархии республиканского строя". Далі говорилося просто за збройне повстання селянства. Один з промовців, сам селянин, закликав роздобути зброю, одібравши її в козаків, і, озброївшись, всім селянам пропонував „итти в экономии и отобрать землю силой" [3]).

Селянські сходи часто густо переходили в цілі, грандіозні збори селян. Ще далеко до Московських з'їздів, 29 травня 1905 р., відбулися біля будинку земства в Сумах на Харківщині величезні збори селян з 2000 чоловіка, що приїхали з різних сіл Сумського повіту; на цих зборах стояли питання, що хвилювали тоді взагалі селян, це відносно землі, податків, некрутів то-що [4]).

Збори ці, можна сказати, й були початком і стимулом організації широкої мережі селянських спілок на Харківщині і особливо в Сумському повіті, що відтак там розвинулися.

Ми вже зазначали, що сходи селянські дуже швидко переходили в організацію селянських спілок. Так постали організації селянські в Хорольському повіті на Полтавщині, що, як доносить полтавський губернатор до департаменту поліції, мали „целью своей деятельности ниспровержение существующего общественного строя" [5]).

Такий був початок селянської спілки в Покошичевській волості на Чернігівщині, який не тільки ще зараз після своєї

[1]) Чернігівський краєвий архів. Справа чернігів. жандар. управління за 1906 р. № 23, ст. 87.

[2]) „Полтавская Земская Газета", № 2, 9/II — 1905.

[3]) Полтавський краєвий істор. архів. Справа полтав. округового суду, № 81.

[4]) Український центр. архів революції. Справа харків. губерн. жандар. управл. за 1905 р. № 213, ст. 5.

[5]) Полтавське округове архівне управління. Справа полтав. губерн. жандар. управл. № 606, А 1/39.

організації скликав на 5 жовтня 1905 р. свій волосний з'їзд але виявив надзвичайно велику ініціятиву що до організації селянства на Чернігівщині взагалі й особливо в повітах — Кролевецькому, Новгородсіверському та Сосницькому. Цікаво те, що на 27 грудня 1905 р. був скликаний у с. Покошич з'їзд з Кролевецького, Новгородсіверського та Сосницького повітів з представництвом один делегат на 100 господарств; з'їзд обрав правління спілки, постанови якого всі місцеві спілки повинні були виконувати [1]). Аналогічно проходили повітові селянські спілкові з'їзди в Новозибкові на Чернігівщині [2]) в Охтирці на Харківщині [3]). На повітовому з'їзді в Кобеляках (Полтавщина) було винесено постанову, що надалі не повинно бути міністрів, губернаторів, земських начальників і поліції. Управління державне повинно бути всенароднє, всю землю від багатих треба відібрати й поділити нарівно... „цар хоч і буде, але правувати буде не він, а народ" [4]).

Після повстання в грудні 1905 року та поразки пролетаріяту в революції селянство не кидає ще надій на одержання землі й, не дивлячись на урядові репресії, що надзвичайно сильно поширилися в цей час, продовжує свою боротьбу.

В січні 1906 р. міністерство внутрішніх справ розіслало всім губернаторам обіжника, в якому наказувалося „не допускать образования в деревнях тайных комитетов или союзов из крестьян и не разрешать так называемых „Крестьянских Союзов" [5]), де говоряться такі речі, після яких може у селян захитатися віра в непорушності приватної власности.

Поліція, не дозволяючи явно скликати з'їзди, заганяла цим їх тільки в підпілля. Вони й далі скликалися, особливо губерніяльні (1906 і 1907 р.р.), тільки виявити їх поліції було далеко важче, а коли й дізнавалася вона про них, то вже після закінчення їхньої роботи. Чернігівський губернатор доносив у департамент поліції, що 1-го й 2-го липня 1906 р. відбувався губерніяльний селянський спілковий з'їзд, десь на межі між Сосницьким та Городнянським повітом, але де саме й хто брав участь у ньому — встановити йому не вдалось, хоч і заявив, що „меры вияснения приняты" [6]). Так само не вдалося заарештувати поліції харківського губерніяльного з'їзду

---

[1]) Чернігівський краєвий істор. архів. Справа черьіг. губерн. жандар. управл. за 1906 р. № 3, ч. 1, ст. 56 — 57.

[2]) Чернігівський краєвий істор. архів. Справа чернігів. губерн. жандар. управл. за 1906 р. № 3, ч. 1, ст. 75.

[3]) Український центральний архів революції. Справа південно-східн. районового охорон. відділу за 1907 р. № 215, ст. 10.

[4]) Полтавське округове архівне управління. Справа полтав. губерн. жандар. управління, № 615, пачка 40.

[5]) Полтавське округ. архів. управ. Справа канцелярії полтавського губернатора за 1906 р. № канц. 4, ст. 26а.

[6]) Чернігівський краєвий істор. архів. Справа черніг. губерн. жандар. управлін. за 1906 р. № 3, ч. 1, ст. 533 — 536.

спілок, який відбувався в будинкові університету [1]), про який знала навіть поліція.

З'їзд справді не вичерпав усього порядку дня, але найважливіші питання все-таки розвязав [2]). Взагалі треба сказати, що Департамент поліції доволі пізно довідувався про з'їзди.

В вересні 1906 р. департаментові відомо було, що 21 серпня 1906 р. відбувся в Кам'янці-Подільському губерніяльний селянський з'їзд Поділля, на якому, крім цілої низки звичайних економічних ухвал, були ухвалені й тактичні питання політичної боротьби. Було ухвалено, щоб волосні й сільські комітети селянських спілок розпочали організацію бойових дружин, а де нема волосних і сільських комітетів, цю справу повинні розпочати повітові бюра [3]).

Селянські спілки на Україні з погляду організаційного виявляли тенденції об'єднуватися не тільки в повітові та губерніяльні організації; так, сусідні губерні намагалися утворити спільний комітет та робити спільні з'їзди.

23-го травня 1906 року відбувся в Каневі на Київщині з'їзд представників селянських спілок; з'їхалося делегатів 43 чоловіка. На з'їзді, крім звичайних економічних ухвал, були ухвали й організаційного характеру, як, наприклад, „негайно організувати по селах таємні комітети (правління). Комітети завідують справами братства і звязуються з комітетами інших сіл. Комітети обирають ходунів („ходаков"), що повинні приєднати до селянської спілки інші села свойого повіту. Братчики зобов'язані щомісячно платити рівні для всіх членів членські внески. Внески, більші за норму, зараховуються як пожертвування. Грошовими справами завідує скарбник, який складає щомісячні звіти. Звіти ці друкуються" [4]).

Крім того, що по всій Україні, починаючи з кінця 1905 р., відбувалися повітові та губерніяльні селянські з'їзди спілок; була ще й тенденція скликати на другу половину грудня 1905 р. всеукраїнський з'їзд. З'їзд цей повинен був дати певні директиви та напрямок роботи для всіх самостійних ще українських селянських організацій. Передусім це необхідно було там, де робота тільки-що розгорталася. А що роботою ніхто не керував з центру, про це газета „Полтавщина" говорить таке: „Крестьянская организация Полтавской губернии находится в периоде формирования. Не имея возможности до на-

---

[1]) В цій справі харківський генерал-губернатор викликав до себе ректора університету Багалія.

[2]) Український центр. архів революц. Справа південно-східн. район. охоронного відділу за 1906 р. № 115, ст. 193 — 195.

[3]) Полтавське округове архівн. управлін. Справа канцелярії полтав. губернатора за 1906 р. № канц. 4, ст. 52.

[4]) Київський центр. істор. архів. Справа київ. охоронного відділу за 1906 р., № 65 та Полтавське округ архів. управл. Справа полтав. губерн. жанд. управл. № 615, пачка № 40, ст. 1343.

стоящего времени узнать программу всероссийского крестьянского союза или преследуемые задачи, полтавский кружок начал формироваться, согласно очерченной программе, самостоятельно“ [1]).

Пирятинський повітовий селянський з'їзд у своїй відозві до населення Пирятинського повіту закликає збиратися на сходи, писати приговори, „в которых описать свои нужды, и, учредив у себя волостной или сельской комитет, избрав из среды себя выборных делегатов, с'ехаться в уездном городе (Пирятине), где сообща от уезда избрать делегатов в Полтаву, и после этого обсудить окончательно свои нужды сообща на общеукраинском областном с'езде, который имеет быть во второй половине декабря сего года в Киеве от всех украинских губерний“ [2]).

В цій відозві вже виразно говориться, що не доволі вже повітових та губерніяльних з'їздів, а що питання потрібно обміркувати у всеукраїнському маштабі.

Цей всеукраїнський селянський спілковий з'їзд, якого спершу було призначено на 18 грудня 1905 р., а потім відкладено до 5 січня 1906 р., повинен був охопити (як видно з архівних матеріялів) не тільки губерні Київську [3]), Чернігівську [4]), Харківську, Подільську, Полтавську, але й усі інші українські губерні. Сюди треба додати також і Донеччину [5]), що вважала Київ за свій всеукраїнський організаційний центр.

---

[1]) „Полтавщина“, № 291, 26/XI — 1905.

[2]) „Полтавщина“, № 307, 20/XII — 1905.

[3]) Київський центр. істор. архів. Справа київ. охорон. відділу за 1905 — 1906. № 80, ст. 2.

[4]) Чернігівський краєв. архів. Справа чернігів. губерн. жандар. управл. за 1906 р., № 3, ст. 48 і 258 та справа канцел. чернігів. губернатора, таємний стіл за 1906 р., № 139, ст. 12 — 13.

[5]) На Донеччині була добре зорганізована селянська спілка, особливо в районі Криворізькому, де працювали згадувані вище брати Мазуренки. Робота провадилася в селі: Білгороді, Большинському, Голод - Сариновському, Ефрем - Степанівському, Кривому Розі, Н. Калинівці, Н. Ольхівці, Ник. - Покровському, Льгово - Розі, Сарин - Большинському й Фоминському.

На Ефремово - Степанівському сільському сході був обраний на з'їзд до Києва Іван Абрамов, якому на дорогу зібрано 45 крб.

В кінці 1905 р. революцію було вже роздавлено, але селянські спілки ще не тратили надії на перемогу. Багато сподівалися вони від всеукраїнського київського селянського з'їзду. Гадали, що з'їзд дасть директиву реорганізувати владу на місцях.

З цієї причини були скасовані за ініціятивою Абрамова вибори волосного старшини Ефремово - Степанівської волости на Донеччині, тому що він або Мазуренко мали виїхати 18 - го грудня делегатами від селян на з'їзд до Києва, де буде „выработан порядок выбора волостных и сельских должностных лиц и по приезде оттуда будут назначены выборы волостного старшины и кандидатом на эту должность намечен Иван Абрамов“ (Донецьке округ. архів. бюро (Ростов), № 11. Справа новочеркаської окр. суд. палати за 1906 р. № 3).

На цьому всеукраїнському з'їзді повинно було бути представництво делегатів від кожної волости по 1—2[1]).

На з'їзді в Києві, крім головних питань (тоб-то аграрного й організаційного), повинно було стояти й питання про автономію України. Питання це широко було тоді розпропаговано на всіх селянських сходах України, починаючи від Донеччини з виступами Мазуренків і кінчаючи Поділлям та Волинню.

Питання автономії, як питання принципового значіння для українського дрібного буржуа, не могло не випливти на одно з перших місць, раз українське селянство брало участь у боротьбі. Український дрібний буржуа вірив, що він зможе посісти перше місце в економічному й політичному житті України тільки тоді, коли буде обмежена економічна та політична конкуренція російського великого капіталу на Україні. Таке обмеження могло бути тільки по наданні бодай автономії Україні, як першого ступеня в вирішенні національної проблеми; а опісля малася б уже змога перейти до дальших вимог — самостійности.

Ось чому питання автономії мало таке велике місце в обговоренні на селянських сходах безпосередньо перед українським з'їздом. І справді, ми бачимо, що ціла низка селянських зборів його обговорює. Так, селяни с. Мачухи на Полтавщині на своїх зборах, де було присутніх більше ніж 300 чоловіка, крім звичайних ухвал економічного та політичного характеру, внесли в приговір такий пакт: „закони для українського населення повинні складатися тут, на місці, його представниками в спеціяльній місцевій установі (сеймі), в якій представники повинні вибиратися таким самим порядком, як і до Державної Думи; в школі, суді, церкві та інших установах повинно вживатися рідної української мови“[2]).

Газета „Полтавщина“ з цієї причини пише: „Предоставление Украине национального самоуправления, как одна из лучших мер, могущих способствовать увеличению производительности страны и дать наилучший результат для народного труда, что достигнуто будет введением преподавания на местном украинском наречии и разрешением свободного издания произведений печати на укранском языке“[3]). Тут вже виразно говориться, що автономія України потрібна не тільки в інтересах культурних, але й для більшого розвитку витворчих сил країни. Українська дрібна буржуазія взагалі цілком розуміла, що вирішати питання автономії без розвязання аграрного питання було неможливо, а розвязання аграрного питання давало можливість росту для української дрібної буржуазії, а рівночасно розвязувало проблему внутрішнього ринку для промислово-

[1]) Донецьке округ. архів. бюро (Ростов), № 11 за 1905 р. Справа новочеркаської судової палати, № 3 та Чернігівський краєв. архів. Справа чернігів. губерн. жандар. управлін. за 1906 р., № 3, ч. 1.

[2]) „Полтавщина“, № 287, 20/XI — 1905.

[3]) „Полтавщина“, № 291, 26/XI — 1905.

сти, яка, як відомо, переживала тоді довгу депресію; так що кореспондент „Полтавщини" зовсім вірно характеризує тодішнє становище, зазначаючи, що питання автономії України звязане з проблемою прискорення темпу розвитку витворчих сил її.

В такому напрямку висловлюються й мешканці Нехворощи на Полтавщині, які говорять, що „Україні треба дати як-найширшу автономію, бо вона має свої особливості, й місцеві потреби ми самі краще знаємо"[1]). Селяне Диканьки на Полтавщині домагалися, щоби в „судах, школах та всіх установах уживано тільки рідної української мови, яка зрозуміла населенню. Закони для місцевого населення повинна складати особлива місцева установа (рада), яка повинна бути утворена з представників зі всіх тих губерень, де живе українське населення, пристосувавши їх до його життя й звичаїв, без порушення основних державних законів (автономія)"[2]).

До речи, треба відзначити, що коли в Думі заговорили про автономію України, то сходи селянські почали посилати депутатам привітання за це, як це, наприклад, зробив волосний сход Верхкиївки, Ніженського повіту на Чернігівщині[3]). Найяскравіше про автономію висловилися селяни Литваківки, Вовчанської волости на Лубенщині. Вони в своїому приговорі говорять:

„Ті потреби, що є тільки у нашого народу українського, щоб рішали виборні з нашого народу, збирались нарізно від других народів, бо тільки вони одні й знають добре наші потреби й те, як їм найкраще допомогти. Другі народи добре нашого життя не відають і через те не можуть у наших ділах за нас рішати. А діла, однакові для всіх народів, що живуть укупі з нами в Росії, повинні рішати вкупі всі виборні од усіх народів. Такі діла суть: про військо, залізні дороги, поштові справи, діла про війну то-що. Виборні українського народу повинні збиратися для українських справ на Україні, в Києві. Євреї, що живуть на Україні, повинні мати однакові права з українцями. Україною звуться губерні: Полтавська, Чернігівська, Харківська, Херсонська, Катеринославська, Подільська, Волинська, Чорноморська, Холмська Русь і частина Курської, Воронізької й Таврії.

Вибори до Всеросійської Думи й до Української (сейму) повинні бути:

1. Загальні — щоб вибирав усякий, яких би десятків, якої віри або нації він не був, одне слово — кожен, хто має не менше 20 років.

2. Прямі — щоб вибирали послів прямо до обох дум.

3. Рівні — щоб ніхто не мав більше одного голосу.

4. Таємні — щоб ніхто не знав, за кого хто подає голос, щоб кожен вибирав по совісті, нікого не боячись.

Щоб була повна воля української мови й української печати (друку). Через те зараз повинен бути скасований жорстокий закон 1876 року, а також і усі інші закони, що були видані проти нашого рідного слова.

Також щоб була воля для українського народу, як і для других народів, збиратись, закладати спілки (союзи), а також воля віри й правдива недоторканість особи.

---

[1]) „Полтавщина", № 312, 25/XII — 1905 р.

[2]) „Полтавщина", № 308, 21/XII — 1905 р.

[3]). Чернігівськ. краєв. архів. Справа чернігівськ. губерн. жандар. управл. за 1906 р. № 3, ч. 1, стор. 358.

Щоб народня освіта, нижча, середня й вища, була безплатна й обов'язкова для всіх; щоб у школах вчили дітей нашою українською мовою; навчання по всіх школах повинно бути таке, щоб з нижчої школи прямо можна було перейти до середньої, а з середньої — до всякої вищої" [1]).

Як бачимо, питання автономії України стояло в організаціях селянських спілок дуже широко. Це питання, як відомо, висовував куркуль. Але через селянські спілки його висовувала також основна маса селянська, яка намагалася (об'єктивно) вплинути на продуктивніший розвиток витворчих сил країни взагалі й у своєму селянському секторові — особливо. Вона тим самим хотіла по суті замінити дотеперішній пруський розвиток аграрного капіталізму (який переважав) на американський. Селянські спілки на Україні — це й були організації цієї основної маси селянства.

Абсолютизм російський не на жарт злякався цієї української автономії. В судовому слідстві, яке почалося після розгрому революції, вказується на ту небезпеку, яка може бути хоч би тільки через те, що той чи інший, навіть вже заарештований, вживає української мови. Це зазначає акт обвинувачення Василеві Мазуренкові, який в своїй роботі серед селянства вживав української мови [2]). З таких же причин не дають Юркові Мазуренкові на суді запитувати свідка українською мовою [3]); з небезпекою ставляться до організатора селянських спілок в Сумському повіті на Харківщині, Щербака, який, за донесенням харківської канцелярії жандарського управління до міністерства... —„(прекрасно говорит с простым народом по-малороссийски), то при его опасных для государства идеях и несомненном влиянии на крестьян, он может повести их на что только пожелает, до вооруженного восстания включительно" [4]).

Абсолютизм домагався того, щоби заарештовані керівники селянських спілок відмовлялися від своєї основної проблеми, тоб-то автономії; були, приміром, випадки, що дійсно вдавалося одержувати, якому-будь царському слідчому потрібне, хоч по суті надзвичайно наївне, пояснення автономії. Наприклад, уповноважений Константиноградської селянської спілки, Іван Калиниченко, пояснює, що автономія розумілась „в смысле широкого украинского самоуправления без раз'единения с общим государством... а без монархической власти Россия существовать не может" [5]).

---

[1]) „Хлібороб", № 2, 20/XII — 1905.

[2]) Донецьке округ. архів. бюро (Ростов), № 11. Справа новочеркаської судової палати за 1906 р., № 3.

[3]) Донецьке округ. архів. бюро (Ростов), № 10. Справа новочеркаської судової палати за 1906 р., № 2.

[4]) Український центр. архів революц. Справа харків. губерн. жандар. управл. за 1905 р. № 478, ст. 72.

[5]) Полтавське округ. архівне управління. Справа полтавського губерн. жандар. управл. № 615, пачка 40, ст. 1371.

Такими заявами, звичайно, не могло заспокоїтися самодержавство й тому шукало, як і завжди, підпори в своїй основній соціяльній групі, в дворянстві, інтереси й політику якого воно висловлювало.

Від 7 до 12 січня 1906 р. відбувався в Москві всеросійський з'їзд „представителей дворянства", який про автономію висловився так:

„1) Россия едина и неделима; в силу этого основного положения никакие сепаратистские стремления недопустимы.

2) Общие государственные интересы Российской империи требуют того, чтобы им уступали интересы отдельных входящих в состав ее народностей в тех случаях, когда встречается противоречие.

3. Окраинная политика должна быть твердой и определенной, исключающей возможность взглядов отдельных администраторов.

4. Гражданские и религиозные интересы русского населения должны быть ограждены от нарушения их со стороны преобладающей по численности иной народности.

5. При широкой веротерпимости, во исполнение манифеста от 17 апреля, русский государственный язык и православная вера должны сохранить то первенствующее значение, которое им подобает.

6. Необходимо представить самоуправление в хозяйственном отношении, при чем должны быть ограждены интересы русского населения" [1]).

Коментарі тут зайві. Очевидним є, що російське дворянство, й головно на Україні, було зацікавлене затримати status quo в інтересах розвитку великого аграрного капіталізму пруського типу й через це мусило виступати з усією рішучістю проти різних сепаратних тенденцій, які могли б загрожувати цьому становищу.

Поразка революції 1905 року й згода буржуазії з дворянством спричинилися до того, що вирішення автономії України й розвязання аграрного питання відклалося. Це й було гальмом, перешкодою на шляху розвитку витворчих сил країни.

Розвязання земельного питання в інтересах загальних домагань селянських мас цікавило в однаковій мірі також селянство російських губерень, особливо тих, де були природні сприятливі умови для майбутнього швидкого інтенсивного розвитку сільського господарства. Це стосувалося передусім Поволожжя. Тому цілком зрозуміло, чому селянський революційний рух 1905 р., крім України, також був сильний на Поволожжі. З тих причин російські селянські з'їзди, а також центральне бюро всеросійської спілки звернули таку велику увагу на Україну й Поволожжя. Із 12 губерень, в які центральне бюро

[1]) „Волна", № 18 (Харків), 18/1 — 1906.

виділило спеціяльного робітника, п'ять губерень були чисто українські, а саме: Київська, Полтавська, Чернігівська, Харківська, а також Донеччина, й одна почасти українська, тоб-то Воронізька. З відомостей департаменту поліції, останній ще 1906 р. [1]) боявся селянських виступів у Харківській губерні й на Поволожжі. Тому можна сказати, що найсильніше селянський спілковий рух ширився в губерніях: Київській, Полтавській, Чернігівській, Харківській, Воронізькій, Курській, Тамбовській, Московській, Донській області, Саратівській та Симбірській [2]).

Правда, в справозданні про II селянський з'їзд у Москві говориться, що на з'їзд приїхало 160 делегатів від 27 губерень Росії [3]), але основну масу делегатів становили представники зазначених вище губерень. Та й сам всеукраїнський з'їзд, що мав відбутися в Києві і який мусив вирішити, крім суто українських проблем, ще й загальноселянські, повинен був відбутися з відома центрального бюра всеросійської селянської спілки, повинен був охопити, крім дев'яти українських, ще й дві неукраїнські південні губерні [4]), тоб-то всього 11 губерень.

Взагалі треба сказати, що українські селянські спілки були в постійному звязку з центральним бюром всеросійської селянської спілки, завжди відряджуючи своїх делегатів на всеросійські селянські з'їзди, приблизно по два від губерні й одного від бюра [5]).

Коли на повітових і губерніяльних українських з'їздах обмірковувано про всеукраїнський з'їзд, так зразу ж стояло питання про відрядження в майбутньому делегатів і на всеросійський з'їзд [6]), про що свідчить ціла низка матеріялів [7]).

Тому постанови, що їх ухвалено на московських з'їздах приймалися до виконання, як обов'язкові і в селянських спілках України та розповсюджувалися між селянством [8]).

---

[1]) Київський центр. істор. архів. Справа київського охоронного відділу за 1906 р. № 65.

[2]) Там же.

[3]) „Полтавщина" № 279, II/XI, 1905 та № 282, 15/XI — 1905.

[4]) Донецьке округ. архів. бюро (Ростов). Справа № 11 за 1905 р. новочеркаської судової палати.

[5]) Донецьке округ. архів. бюро (Ростов). Справа № 11 новочеркаської судової палати за 1905 — 1906 р № 1/1905 — 3022.

За час другого з'їзду всеросійська селянська спілка мала більше як 100.000 чоловіка своїх членів, залічуючи туди й українські спілки. „Полтавщина", № 279, 11/XI — 1905 р.

[6]) „Полтавщина", № 307, 20/XII — 1905 р.

[7]) Чернігівський краєв. архів. Справа черніг. губерн. жандар. управл. за 1906 рік, № 18, № 3, ч 1, № 23. Полтавськ. округ. архівн. управління. Справа полтавськ. губерн. жандар. управл. № 924, пачка 52, А 61 — 1044 — 1906 р.

[8]) Последний с'езд всероссийского крестьянского союза, заседавший в Москве 6 — 11 ноября 1905 года постановил:

1. Установить законодательным путем прочное, справедливое и согласное с волей народа земельное устройство должно Учредительное собрание,

Характерно також, що, коли почалася реакція й влада стала заарештовувати членів та провідників селянського руху Росії, українські спілки часто-густо висловлювали в тій чи іншій формі свій протест проти репресій над своїми російськими товаришами.

Так, 20 листопада 1905 р. у м. Сумах (на Харківщині) з'їзд селянських спілок м. Сум, Богодухова, Охтирки, Лебедина, Рильська, Суджанська й Льгова протестував проти арешту членів Центрального Комітету всеросійської селянської спілки, ухваливши таку постанову:

„1. Повідомити товаришів зрадницьким способом заарештованих, що ми ухвалили твердо й уперто продовжувати почату боротьбу в лавах всеросійської селянської спілки.

2. Об'явити всьому народові, що російський уряд, який заарештував наших товаришів, за те, що вони належать до всеросійської селянської спілки, без слідства й суду, через це порушив виданий ним маніфест 17 жовтня, що дає особисту недоторканість, волю слова, зборів та спілок; такий уряд нездібний вести країну шляхом законної справедливости; тому проголошуємо російський уряд поза законом; звертаємося з закликом до всього російського населення про негайне скликання Установчих зборів на підставі загального, рівного, пря-

---

созванное для составления основных законов государства. Учредительное собрание должно быть избрано всеобщим, прямым, равным и закрытым голосованием, без различия пола, народности и вероисповедания, по одному представителю от каждых 100.000 жителей не позднее февраля 1906 г. Закон о созвании Учредительного собрания должен быть об'явлен немедленно.

2. Учредительное собрание должно разрешить земельный вопрос на благо народа, согласно его потребностям.

3. Крестьянство, об'единенное в один великий союз, доб'ется удовлетворения своих требований о созыве Учредительного собрания.

4. Для того, чтобы деятельность крестьянства в его борьбе за землю шла правильно и крестьянским интересам не было бы причинено вреда какими-либо ошибочными действиями, крестьянский союз возьмет на себя руководство делом, войдет в соглашение с нашими братьями — рабочими городскими, фабричными и заводскими, железнодорожными и другими союзами, а также организациями, защищающими интересы трудящихся классов.

5. В настоящее время совещание, обсудив меры для скорейшей передачи земли народу, постановило: а) не покупать совершенно земли у владельцев, не брать ее в аренду, не входить ни в какие другие земельные договоры; б) в случае, если требования народа не будут удовлетворены, крестьянский союз прибегнет к всеобщей земледельческой забастовке, а именно: отказать владельцам частных хозяйств всех наименований в рабочей силе и всем закрыть их. Для организации же всеобщей забастовки союз войдет в сношение с рабочими классами. Союз примет на себя заботу о пропитании батраков во время общей забастовки.

6. Совещание постановило, что на преследование крестьянского союза, имеющего целью осуществить народные требования с наименьшими жертвами, союз ответит отказом в уплате податей, поставлений рекрутов и запасных, потребует из сберегательных касс и банков все свои вклады и крестьянские капиталы и закроет все винные лавки.

7. Совещание делегатов крестьянского союза признает необходимым, чтобы крестьяне пользовались свободой слова устного и печатного и свободно

мого й таємного голосування; жадаємо від російського уряду негайного звільнення наших товаришів“ [1]).

Доводиться дивуватися з того, що селянство, яке в добу промислового капіталізму не є клас, зуміло показати таку організованість у своїх діях. Не раз, як це побачимо нижче, йшло воно на великі пожертви, щоби тільки рятувати свою загальногромадську справу. Навіть ті зради й доноси представникам влади за часів реакції, по-перше, були з відсоткового погляду що до кількости учасників цього руху не такі вже великі, а по-друге,— доноси ці такі специфічно селянські, що коли їх читаєш, то видко, як сам викажчик, здається, відчуває, що він губить свою селянську справу.

Отже, треба сказати, що організаційні принципи в селянському рухові на Україні в революції 1905 р. були, і виявилися вони насамперед у селянських спілках, де був проведений певний централізм знизу догори. Так у селі, де була організація спілки, організовувано селянський комітет, а в повіті — повітове бюро селянських спілок [2]), в губерніяльному місті — губерніяльне селянське бюро. Губерніяльне бюро керувало всією роботою селянських спілок у губерні. В його руках були всі звязки, явки провінціяльних груп, техніка, фінанси, зброя то-що. Губерніяльні бюра за допомогою спеціяльно підготовлених осіб розвивали мережу організацій в губерні, організуючи повітові бюра, ці ж останні в повіті складали волосні та сільські комітети для безпосередньої роботи на селі. При губерніяльних бюрах повинна була також бути школа пропагандистів та агітаторів, а також інститут агентів для роз'їздів (ревізори).

устраивали собрания, свободно соединялись в союзы и принимали все нужные меры для беспрепятственного пользования этими свободами, для неприкосновенности личности и жилища.

8. В знак того, что совещание делегатов крестьянского союза смотрит на начатое дело, как на святое дело всего крестьянства, оно постановило прекратить употребление вина. Пусть крестьянство, борющееся за землю и право, будет всегда трезво.

9. На основании всех сведений, полученных со всех концов России, совещание заявляет, что оно предвидит: неудовлетворение народных требований приведет страну нашу к великим волнениям и неизбежно вызовет всеобщее народное восстание, потому что чаша крестьянского терпения переполнилась.

10. С'езд делегатов всероссийского крестьянского союза об'являет во всеобщее сведение, что по достижению народом власти представители союза в Учредительном собрании будут считать незаконными и потому не подлежащими возврату все государственные займы, заключенные после 10 ноября сего года до Учредительного собрания. Всякая же отсрочка платежей (процентов) по уже заключенным до 10 ноября с/г. займам будет признана ими за новый заем.

[1]) Український центр. архів революції. Справа канцелярії харківськ. губернатора за 1906 р. № 299.

[2]) Полтавське округ. архів. управл. Справа полтав. губерн. жандар. управл. № 793, пачка 48.

Агітатори, пропагандисти, організатори, що перебували при губерніяльних бюрах, роз'їжджали по районах, налагоджували звязок між комітетами, залишаючись на деякий час для роботи в місцевих організаціях. Губерніяльне бюро повинно було мати в достатній кількості агітаторів та референтів, які на перший заклик негайно могли би їхати на провінцію для проведення мітингу, сходу чи зачитання реферату.

Була тенденція провадити роботу в низах, щоби утворити в кожному селі певний надійний кадр керівників із селян. На місцях губерніяльне бюро мало працювати самостійно, таким чином, щоби можна було провадити практичну свою роботу відповідно до місцевих умов. До з'їзду готувалися так, щоби від кожної губерні був присутній хоч один делегат. На місцевих організаціях лежала відповідальність забезпечити товаришів-делегатів, що виїздять на з'їзд, матеріяльними ресурсами [1]).

Крім статуту в селянських спілках були ще поширені програми, які в цілому виставляли ті пакти, що їх ухвалив всеросійський селянський з'їзд 6 — 11 листопада 1905 року. Резолюція цього з'їзду, тільки, звичайно, перероблена та

---

[1]) Функції сільських спілкових комітетів визначав статут, де говорилося, що:

„1. Керівництво в межах села належить сільському комітетові, що складається з 3 — 5 — 7 чоловіка. (Примітка: з ростом руху кількість членів можна збільшити).

2. Сільський комітет має право самопоповнення.

3. На випадок, коли є незадоволення комітетом з боку більшости організованих членів села, вибирається новий комітет, що його затверджує комітет повітового міста.

4. В сільському комітеті повинен бути скарбник, секретар внутрішніх справ, секретар зовнішніх звязків та член організації збройного повстання.

5. Всі гроші, що їх зібрали члени комітету, віддаються скарбникові, який зобов'язаний кожного тижня подавати про це комітетові звіт.

6. Комітет піклується про достатню кількість літератури й прокламацій та їх певне розповсюдження, призначає сходи, керує страйками, збирає відомості про економічне становище селян та сільських робітників, провадить на селі агітацію й пропаганду, зноситься з сільськими комітетами окружних сіл та з комітетом повітового міста в тому районі, де він перебуває.

7. Секретар внутрішніх справ повідомляє комітет повітового міста про економічне становище селян на селі та їхні бажання, про дії поліції, попів та поміщиків, про кількість організованих селян; пише кореспонденції в „Правду", з'ясовує потреби сільського комітету та страйки, що готуються, а також розпочату боротьбу.

8. Секретар зовнішніх звязків провадить листування та переговори з сільськими комітетами окружних сіл та комітетом повітового міста про пересилання літератури, пропагандистів, агітаторів, інформує комітет про все, що діється в партії, доносить про потребу сільського комітету, налагоджує звязки з сільськими комітетами повіту, піклується про заснування комітетів у тих селах, де їх ще немає.

9. Член організації збройного повстання організує бойову „дружину" для збройної охорони проти поліції та війська". (Київський центр. істор. архів. Справа київськ. охорон. відділу за 1905 — 1906 р. р. № 80).

пристосована до місцевих умов, фігурувала як програма, що за нею провадилась боротьба. Пакти резолюції доповнювалися, звичайно, ще деякими вимогами, що їх виставляло селянство, вже на місцевих зборах і так ухвалену резолюцію вважали вже за програму.

Наприклад, селянська спілка Зіньківського повіту на своїх зборах 27 листопада 1905 року додала ще такі пакти до своєї програми:

1. Ввести загальне безплатне навчання народньою мовою.
2. Встановити безплатну лікарську допомогу.
3. Скасувати повітові та губерніяльні канцелярії та запровадити громадське самоврядування.
4. Провести між окремими громадами залізниці [1]).

Покошичанська селянська спілка на Чернігівщині, крім всіх пактів резолюції всеросійського селянського з'їзду (відповідно перероблених), до програми додала ще й такі пакти:

1. Про безплатне для всіх навчання й обов'язкове проходження нижчої школи.
2. Про знищення всіх станів та визнання всіх рівноправними громадянами держави.
3. Всіми справами спілки завідує правління, що його обирають на загальних зборах всі члени [2]).

Крім всіх зафіксованих домагань, селянство вважало як програмові ще й усі ті домагання, що їх воно безліч висувало й ухвалювало в своїх приговорах. Само собою розуміється, що на оформлення програмових принципів селянських спілок мали вплив і політичні організації (про це мова в II розділі цієї статті), які давали певний напрямок у їхній роботі.

Що до грошевих ресурсів спілок, то їх вони одержували з членських внесків, які, звичайно, були великі й нерегулярні й збиралися просто на зборах спілки; так, наприклад, було в с. Покровсько-Богачанському на Чернігівщині, де на зборах 17 грудня 1905 року, на яких було понад 200 чоловіка, збирано від кожного члена по 20 коп. [3]).

Крім членських внесків, фінанси спілок складалися ще з добровільних одноразових пожертв різних осіб та груп. Майстри Степанівської цукрової фабрики на Харківщині, наприклад, зібрали на потреби селянських спілок 100 крб. і передали їх керівникові селянського руху в Сумах Щербакову [4]). Цим хотіли вони, між іншим, підкреслити звязок робітничого революційного руху з селянським.

---

[1]) Полтавське округ. архів. управл. Справа полтав. губерн. жандар. управл. № 793, пачка 48, ст. 5.

[2]) Чернігівський краєв. архів. Справа чернігів. губерн. жанд. управл. за 1906 р., № 9, ч. 13, ст. 152.

[3]) Полтавське округ. архів. управлін. Справа полтавськ. губ. жанд. управл. № 723, пачка 46, ст. 12 — 14.

[4]) Український центр. архів революц. Справа харків. губерн. жанд. управлін. за 1905 рік, № 213, ст. 82.

Видатки з цих грошей ішли на оплату роз'їздів агітаторів, пропагандистів та делегатів на з'їзди, а також купування зброї [1]) та видавання допомоги родинам, членів яких уряд заарештував за роботу в спілках [2]).

Так виглядали селянські спілки 1905 — 1906 р. р. на Україні з організаційного боку.

* * *

Надзвичайно цікаве й характерне було політичне обличчя спілок.

Коли мова йшла про політичну характеристику, то офіційно звичайно говорилося, що спілки є суто професійні, а не політичні організації. Так говорив відомий спілчанський діяч Юрко Мазуренко [3]) і майже всі спілчани на судах. Це було нещо інше, як певний тактичний маневр, щоби відтягнути увагу уряду від властивих проблем, які ставила собі селянська спілка.

Вже раніш ми звертали увагу на те, що селяни зовсім не легковажили політичної боротьби. Вони запасалися зброєю, й були не одинокі випадки збройних виступів проти війська й поліції (про це нижче). Згаданий вище діяч Мазуренко сам закликав селян, щоби вони прилучалися до загального політичного страйку на той випадок, коли його розпочнуть робітники [4]).

Подільський делегатський районовий селянський з'їзд на своєму засіданні (в Кам'янці - Подільському) 21 серпня 1906 р. виніс постанову про втягування членів спілок залізничників та вчительської до роботи селянських спілок та ухвалив самим взяти участь у роботі зазначених спілок; особливо звернено увагу в резолюції на втягування до своєї роботи вчителів та залізничників там, де вони ще не зорганізували своїх спілок [5]).

Селянські організації цим ніби хотіли підкреслити, що вони бажають і прагнуть держати звязок не тільки з селянством, а й з усім населенням даного району. Додавши до цього ще й те, що на селянському з'їзді в Кам'янці було ухвалено резолюцію, яка закликала до негайної організації воєнних дружин з найнадійніших селян, нам не можна не визнати деяких моментів політичної боротьби селян, що виявлялася в їхніх спілках підчас революції 1905 року. В іншому

---

[1]) Чернігівський краєв. істор. архів. Справа черніг. губерн. жандар. управл. за 1906 р., № 3, ч. 1, 237 — 238.

[2]) Чернігівський краєв. істор. архів. Справа чернігів. губерн. жандар. управл. за 1906 р., № 15, ч. 5, ст. 190.

[3]) Донецьке округ. архівне бюро (Ростов). Справа новочеркаськ. судової палати за 1906 р., № 136, ст. 2 — 4.

[4]) Там само.

[5]) Полтавське округ. архів. управл. Справа канцеляр. полтавського губернатора за 1906 р., № канц. 4, ст. 52.

місці, як у Конотопі на Чернігівщині, бачимо знову звязок між селянською й професійною спілкою земських службовців і т. д. [1]).

Проте, організації селянських спілок сами постійно підкреслювали, що вони не політичні організації. Робили вони це тому, що їм не хотілося йти в підпілля, куди їх намагалася загнати російська реакція. Лише пізніше, 1906 — 07 р. р., їм довелося йти в підпілля, доки їх остаточно не зліквідував російський абсолютизм. Але в кінці 1905 року та на початку 1906 вони за всяку ціну хотіли залишитися легальними організаціями. Вони силкувалися навіть довести російському урядові, що від них, які додержуються маніфесту 17 жовтня, може бути тільки допомога урядові й що, навпаки, вони будуть затримувати селянські розрухи. Газета „Рідний Край" з приводу цього пише: „Селянські спілки за сучасних обставин є єдиний можливий шлях і для селянства й для уряду; для селянства ці спілки забезпечать твердо надалі землю й волю, про які були обіцянки у маніфесті 17 жовтня того року; для уряду — необхідно цим поступитись коли він хоче усунути можливі селянські розрухи, не хоче ставити всю державу в дуже небезпечне становище" [2]).

Газета „Полтавщина" також намагається довести, що селянські спілки — це не політична партія, а професійна організація; вона пробує навіть залякати уряд, який не даючи селянству „явно організуватися в легальні, мирні спілки для поліпшення свого становища, приневолить його (селянство) організуватися таємно". А таємна організація, — пише дописувач газети „Полтавщина", — на багато страшніша, ніж явна [3]).

Такі на зверхність лагідні форми боротьби селянських спілок були тільки тактичним прийомом, особливо з часу, коли стало ясно, що царат перейшов до наступу й почалась реакція. В цілому, по суті, селянські спілки, особливо на Україні, ніколи не відмовлялися від політичної боротьби. Делегат від Чернігівщини, наприклад, на другому московському селянському з'їзді сказав: „Якщо уряд буде дальше упиратися, треба самим скликати Установчі збори й охороняти їх озброєним загоном. В січні збирається черговий з'їзд делегатів селянської спілки, який сам і може стати Установчими зборами, тому (про що треба гадати) що до того часу спілка поширится на всю Росію" [4]).

По суті це й є правдиве обличчя спілок. Справа стояла перед ними не тільки так, щоб одержати в який небудь спосіб землю, але щоби цю землю одержати в формі націоналі-

---

[1]) Чернігівський краєв. архів. Справа чернігів. губерн. жанд. управл., таємний стіл за 1906 р., № 264, ст. 4.
[2]) „Рідний Край", № 29, 22/VII — 1906.
[3]) „Полтавщина", № 312, 25/VII — 1905.
[4]) „Полтавщина", № 285, 18/XI — 1905.

зованої (землі) із рук Установчих зборів, які й забезпечили б йому спокійний, буржуазний розвиток сільського господарства. Один із делегатів на II селянському з'їзді в Москві (Белевський) одверто сказав, що „основною метою селянських спілок є націоналізація землі“ [1]).

На Україні питання про націоналізацію землі, користування нею з рук свого буржуазного українського уряду стояло якраз гостріше, ніж у Росії, ще й тому, що український дрібний сільський виробник, ніколи не міг сам забезпечити умов розвитку для свого дрібно-капіталістичного сільського господарства, без допомоги своєї національної держави. Держава ця, якщо не зовсім самостійна, то хоч автономна, повинна була ґарантувати його від можливої конкуренції так у землекористуванні, як і на ринкові збуту виробів його сільського господарства з боку представника російського капіталу, ворожого не тільки своєю соціяльною суттю, але до того чужого ще й національною ознакою.

Великі аграрії, як і взагалі промислова та фінансова буржуазія на Україні, були російські або зросійщені. І на них український дрібний буржуа дивився, як на своїх конкурентів, що зайняли в економіці України те місце, на якому сидіти повинен він. Звідтіль і ця тенденція відібрати від національно чужої аграрної буржуазії землю, віддати її в руки своєї української автономної держави, яка змогла б не дати на образу українського дрібного буржуа.

Так підходили до вирішення аграрного питання на Україні в першу чергу ті селянські спілки, що були під безпосереднім та постійним керівництвом українських політичних партій. І тому не дивно, що поліцайський російський уряд таку велику увагу все звертав, особливо на ті селянські організації, які мали звязок із згаданими вище політичними партіями [2]).

Крім того, російський абсолютизм змагався організувати на Україні в селянському революційному рухові щось ніби за „зубатовщину“. В Переяславі, наприклад, було організоване „Українське брацтво“, яке поставило собі за мету переконати селян, що ввесь селянський революційний рух виник під впливом агітації євреїв; в своїх прокламаціях брацтво закликало селян не вірити „жидівським наймитам“ [3]). Такі намагання уряду організаційно навернути увагу селянства в інший бік були й на Канівщині [4]). Мета цих поліційних селянських спілок, звичайно, полягала в тому, щоби селянство замість виступів проти

---

[1]) „Полтавщина“, № 285, 18/XI — 1905.

[2]) Чернігів. краєв. архів. Справа канцел. чернігів. губернатора, таємний стіл за 1906 р., № 126, ст. 5 — 7 та Київ. центр. істор. архів. Справа київ. губерн. жанд. управл. за 1905 р., № 254.

[3]) „Полтавская Народная Газета“, № 3, 30/XII — 1905.

[4]) „Киевские Отклики“, № 4, 4/I — 1906.

поміщика, робило єврейські погроми. Однак ці поліційні „селянські спілки", маючи ще менше поширення, ніж зубатовщина в робітничому рухові, скоро зникли.

Навіть ще й після розгромлення пролетаріяту в революції 1905 року селянський рух на Україні продовжувався. Селянство, яке продовжувало далі йти за своїм випробуваним провідником — селянськими спілками, якими керували політичні партії, показало ще себе 1906 року та навіть і 1907-го.

(Далі буде)

Эм. КОГОН

КРЕСТЬЯНСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОМ УЕЗДЕ В 1905 г.

(К истории первой революции на Екатеринославщине)

Введение

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛОЖЕНИЯ КРЕСТЬЯН НАКАНУНЕ РЕВОЛЮЦИИ

Революция 1905 г. в деталях — по выражению М. Н. Покровского — еще не изучена. Настоящий очерк, составленный на основании архивов канцелярий екатеринославского губернатора и губернского жандармского управления, имеет целью дать не только основные этапы крестьянского движения Екатеринославского уезда, но и его „детали".

Архивные документы, отчасти, дополнены ценным материалом сохранившихся газет, рукописными и устными воспоминаниями активных участников крестьянского движения.

Аграрная революция 1905-06 г. г. на территории бывшей Екатеринославской губернии, насколько нам известно, до сих пор еще совершенно не освещена в исторической литературе. Отсюда — неизбежность некоторой растянутости первоначального очерка.

Настоящий очерк не дает, конечно, и с т о р и и крестьянского движения в уезде. Последние освещено, главным образом, лишь постольку, поскольку оно нашло свое отражение в далеко не полных материалах Днепропетровского Краевого Историкореволюционного архива.

* * *

Даже при беглом изучении экономики Екатеринославского уезда, сразу же резко выделяется напряженное, все усиливавшееся движение — мобилизация — с одной стороны, и дробление (деконцентрация) земельной собственности — с другой. С 1877 г. по 1898 г. число владений, имевших до 500 десятин земли, увеличилось со 164 до 386, в то время как количество владений, превышавших 1000 десятин, уменьшилось на 11%.

Со времени крестьянской реформы до начала первой революции прошло более 40 лет. Помещики Екатеринославского уезда за эти годы потеряли свыше 150 тысяч десятин земли. Покупали землю, главным образом, крестьяне, которые (до 1899 г.) „увеличили площадь своего владения на 73.791 десятину; 37.352 десятины приобрели поселяне — собственники; купцы увеличили площадь своего владения на 19.520 десятин“ [1]).

Лишь 23% крестьян приобретали, при этом, землю одиночным порядком, остальные — покупали товариществами и обществами. Поселяне - собственники, наоборот, покупали больше индивидуальным порядком.

Более $^2/_3$ всех участников в товариществах (70,3%) покупали землю в пределах от 1 до 15 десятин на хозяйство, из остальных 29,7% — 7% покупали земли свыше 40 десятин на хозяйство [2]).

Несмотря на потерю такого громадного количества земли, помещичье землевладение продолжало занимать еще третью часть земель уезда, составляя 68% частной единоличной собственности, и было сосредоточено в крупнейших экономиях полукрепостнического типа.

Как по количеству земли, так и по числу владений преобладающим в уезде было частное землевладение, достигавшее 57% общего количества земли; 38,9% сос авляло надельное землевладение, и только 4% с лишним падало на долю прочих владельцев (казна, удел, духовное ведомство и др.).

Если мы посмотрим, как распределялась земля между помещиками и крестьянами, то увидим, что 161 дворянское владение имело 209,918 десятин земли, а 30.574 крестьянских хозяйств обладали 281.281 десятиной земли. Средний размер помещичьего владения равнялся 1311 десятинам, — крестьянского — 9 десятинам.

Между крестьянами земля распределялась тоже неравномерно. Помещичью землю скупали, главным образом, крупнонадельные и кулацкие хозяйства. До половины всей крестьянской земли было сосредоточено в руках 25% среднезажиточных и кулацких хозяйств. А в тесной зависимости от размеров землевладения находилось и обеспечение крестьян рабочим скотом, с.-х инвентарем, потребление наемной рабочей силы и т. п. Половина безземельных и малоземельных хозяйств совсем не имели рабочей лошади и, наоборот, 95% кулаков

[1]) Немецкое землевладение в уезде было наиболее мощным и развитым в капиталистическом отношении. Оно отличалось новыми способами обработки, большой машинизацией и своим исключительно капиталистическим характером. На группу немцев - колонистов падает также самый большой (по уезду) процент безземельных — 32,9%. „Материалы по оценке земли Екатеринославского уезда, 1899 г.“

[2]) Там же.

имели по 4 лошади на хозяйство. В руках 4,1% кулацких хозяйств было сосредоточено больше половины всех с.-х. машин. Кулаки, имевшие большие участки земли, много живого и мертвого инвентаря, являлись также и главными нанимателями сельхозрабочих (62% всех наемных рабочих).

В период после крестьянской реформы сельское хозяйство развивалось в условиях роста хлебных цен, при близости рынков сбыта и при наличии имений, сдававшихся в аренду. Арендные отношения с их натурально крепостническими формами занимали видное место в уезде. Самими землевладельцами, при этом, обрабатывалось менее $^3/_{10}$ принадлежавшей им пашни, более $^2/_3$ — сдавалось ими в аренду [1]).

Но процесс дифференциации села все углублялся и к 900-м годам в Екатеринославском уезде зашел весьма далеко. Накануне революции уже остро чувствовался кризис в основной массе селянских хозяйств: безземельных, малоземельных и безинвентарных. Рост земельных [2]) и арендных цен, притеснительные условия аренды, помещичий произвол и рост податного бремени — усиливали нужду беднейшего и маломощного селянства.

С другой стороны, быстрый рост товарности селянского хозяйства способствовал его капитализации и накоплению товарных излишков у середняцких и зажиточных групп. Это повышало стремление зажиточных селян к расширению своей земельной площади не только путем аренды, а и посредством приобретения помещичьей земли. Но здесь селяне часто наталкивались на непреодолимые препятствия. „Помещик преграждал путь к земле". И в годы революции селянство почти „единым фронтом" становилось на борьбу за землю и волю, — на путь осуществления своей заветной мечты.

В тяжелом положении находились и сельхозрабочие. Самостоятельного движения сельских рабочих, как это наблюдалось в 1917 г., документы не отмечают. Главная масса бедноты уходила на заводы и рудники. Контингент же рабочих, в большинстве своем, состоял из пришлых селян. Помещики, преимущественно, брали на работу „чужих", что давало им возможность повышать эксплоатацию рабочей силы.

О положении рабочих лучше всего говорят лица, близко к ним стоящие, и они сами. Из доклада заведующего

---

[1]) Крупные землевладельцы Екатеринославского уезда своего хозяйства преимущественно не вели, а сдавали землю, частью или полностью, в аренду. Характерно, что в тех имениях, где велось самостоятельное хозяйство, продолжали господствовать хищнические способы эксплоатации земли, ничем не отличавшиеся от экстенсивных форм сельского хозяйства.

[2]) С 30 — 50 руб. за десятину в период 1869 — 73 г. г., арендные цены выросли к 1898 г. до 52 — 198 рублей, при чем цифра 52 руб. явно фиктивна и преуменьшена землевладельцами с целью сократить различного рода обложения.

Захарьинским врачебно-продовольственным пунктом (Екатеринославского уезда) мы узнаем следующее:

„Рассказы рабочих о себе, в общем, сводились к жалобам на малоземелье или безземелье (из 1067 зарегистрированных рабочих на Екатеринославскую губернию приходилось 583 человека), на трудность заработать где-либо крестьянскому люду и на плохие условия службы в экономиях. Из дому гонит крестьянина малоземелье; нужно итти на летние заработки, чтобы отдать накопившийся за зиму долг... Часты жалобы на дурное обращение в экономиях, удержание заработков, побои, плохие харчи; бывали случаи, что рабочие являлись со следами побоев; в одной экономии после ужина у всех рабочих были ночью частые рвоты" [1]).

Другой заведующий Грушевским пунктом писал, что рабочие в экономиях —

„страдают от переутомления и недостатка питания. Куриную слепоту, острые гастриты в десятках случаев приходилось констатировать после всего лишь недельной работы на некоторых экономиях... В некоторых экономиях косят даже и ночью, зажигая при этом для освещения костер из соломы.

Известно также о слишком тяжелой, непосильной работе женщин, когда они положительно обессиливают на работе и не в состоянии продолжать ее. Неприятно, затем, бросаются в глаза и такие факты, что хозяева часто стремятся скорее отделаться от заболевших рабочих и удаляют их нередко в таком состоянии, в каком не только работать, но и итти домой человек не в состоянии"...

Дальше заведующий докладывал о „буйном волнении на Грушевском пункте 25 июня (1900 года)" [2]).

К сожалению, не удалось раздобыть сведений, относящихся к 1905 г. Разумеется, за 5—6 лет (1899—1905 г.) экономическое положение широких слоев села значительно ухудшилось, нужда и кризис углубились. А общие экономические причины, усилившие дифференциацию крестьян, были еще здесь дополнены влиянием ряда местных недородов, окончательно выбивших из колеи сотни и тысячи маломощных хозяйств.

НАЧАЛО ДВИЖЕНИЯ (весна 1905 г.)

Бурному росту производительных сил края, развитию крупнейших промышленных капиталистических предприятий и быстрому процессу капитализации сельского хозяйства со-

[1]) Дело екат. губ. земск. управы за 1900 г. „О врачебно-продовольственных пунктах в Екат. уезде", № 129, по описи Днепропетровского Окрарха.
[2]) Там же.

ответствовало столь же стремительное революционизирование рабочих и крестьянских масс

Еще совсем недавно Екатеринославщина служила местом политической ссылки.

Хотя с конца прошлого столетия (после ряда губернаторских ходатайств перед министром внутренних дел), поселение политических ссыльных заметно сокращается, но губерния продолжает служить для них убежищем вплоть до 1905 года.

Э ономические условия — с одной стороны, успешная политическая работа на этой почве — с другой, привели к тому, что уже за два года до революции губернатор в письме министру отмечал, что настроение местности „настолько приподнято, что достаточно какой-нибудь вспышки в одном пункте, для возникновения крупных беспорядков, могущих распространиться на более обширный район“... [1])

Так характеризовалось положение горнозаводско-промышленных центров.

...„Что касается сельского населения, то, несмотря на усилие противоправительственной партии и на несомненность того, что усилия эти не вполне бесплодны — число крестьян, смущенных учениями об общем пределе, неправильном захвате земель помещиками и т. п., мало-по-малу увеличивается“. Тем не менее, в 1903 году губернатор не ожидал „крупных аграрных беспорядков, в особенности если, бог-даст, урожай будет удовлетворительным“... [2])

Он не ошибся. Даже, несмотря на недород в ряде уездов и, в частности, в Екатеринославском, — не было ни крупного, ни малого аграрного д в и ж е н и я. Почва для активного выступления еще не созрела.

Однако в дальнейшем все усиливавшееся недовольство войной — с одной стороны, январьские события 1905 года и рабочие волнения в городе — с другой, потрясли и всколыхнули селянскую массу.

Революционных выступлений пока еще не наблюдалось; была зима. Крестьянское же движение характерно своей связью с двумя временами года — с посевными периодами. Весна и

---

[1]) „Питерские забастовки 1896 г., — пишет М. А. Рубач в статье — „От народничества к марксизму“, — отразились на Екатеринославе, кроме общего оживления настроения рабочих, высылкой сюда в январе 1897 г. целого ряда выдающихся рабочих соц.-демократов, организаторов и пропагандистов петроградского рабочего движения. Среди них ученики Ленина: Иван Васильевич Бабушкин, Петр Морозов, Филимонов, Богданов, Яковлев и другие“. (Ист. Екат. соц.-дем. орг., 1889 — 1903 г. — стр. XX)

Этот список можно увеличить во много раз. Кроме соц.-демократов, под надзором полиции в Екатеринославе и губернии жили: Каляев (1902 г.) и др.

[2]) Дело 1903 г., № 310. „О недоразумениях на горно-заводск. и фаричных предприятиях. О народн. и рабоч. волнениях и беспорядках.“ Л. 31, Секретное донесение губернатора МВД, от 26/III — 03 г.

особенно осень — всегда наиболее подходящее время для сведения счетов селянства с „панами". Так было и в уезде.

Девятого февраля екатеринославский губернатор, запрашивая полтавского, харьковского и херсонского начальников губерний, — „замечается ли (в подведомственных им местностях) крестьянское движение," — сообщал, что „в Екатеринославской — в деревнях тихо, на рудниках и заводах — забастовки" [1]).

Но тишина продолжалась недолго.

Уже во второй половине февраля стали поступать сведения об активных селянских выступлениях в уезде. Выступления эти носили характер отдельных вспышек, расправы с отдельными „представителями" помещиков.

Первым дошедшим до нас было сообщение о задержании нескольких крестьян, рубивших 11 - 20 февраля, экономический лес в плавнях Сулицко-Лиманской экономии (итальянского поданного) графа Брунетто д'Уссо.

Расправившись с одним из лесников, задержавших порубщиков, избиением и сожжением его имущества, возбужденная толпа селян явилась в экономию. Потребовав освобождения задержанных односельчан, „толпа со страшной бранью грозила убить управляющего и поджечь графскую экономию".

26 февраля, в этом же имении, происходили „ужасные беспорядки" среди арендаторов экономической земли.

За много лет до происшедшего конфликта вся земля Сулицко-Лиманской экономии сдавалась в аренду сельским обществам ближайших селений — Чертомлыка и Сулицкого. Затем, „в силу каких-то соображений" [2]), администрация экономии нашла для себя более удобным и выгодным отдачу земли в аренду (по той же цене) отдельным, более зажиточным, членам названных обществ. Последние, в числе двадцати семи человек, уже от себя раздавали землю „по мелочам" в субаренду однообщественникам по личному усмотрению, большую часть земли оставляя себе.

Окруженные графскими владениями, вынужденные получать землю из вторых рук и по более высокой цене, чем прежде

---

[1]) Дело 1905 г., Е. охр. отд. № 326. По общим перепискам касающихся беспорядков, л. 96.

В своем ответе на эту телеграмму (там же, л. 100) харьковский губернатор писал: „Я, до настоящего времени, особенно активного движения не замечал, да и, обыкновенно, зимою всегда бывает тихо. Замечено значительное усиление противоправительственной пропаганды. Кроме того, в некоторых местностях губернии среди крестьян циркулируют слухи, что „паны хотят, чтобы царя не было, а самим управлять", но крестьяне к этому относятся несочувственно и толкуют „вот, если бы панов не было, то и земля царем была бы отдана крестьянам". Вообще, весной весьма возможны некоторые осложнения".

[2]) Администрация извлекала от новой сделки с арендаторами личные выгоды в виде бесплатной обработки их земли, чего лишилась после достигнутого соглашения. (7/III).

(и чем платили сами арендаторы), селяне очутились в крайне тяжелом положении. На протяжении шести - семи лет это „нововведение" служило почвой для постоянных споров между экономическими арендаторами и их однообщественниками - субарендаторами" [1]). Жалуясь на свое безвыходное положение и, как писал позже губернатор, действительно „крайне нуждаясь в земле", селяне, наконец, решились действовать. Прежние недорозумения и споры в феврале 1905 года заметно заострились, и просьбы уступили место „настойчивым требованиям к арендаторам о выделе им в арендное пользование большего количества земли", чем те предполагали дать [2]).

С середины февраля селяне стали собираться на сходы, выносить приговоры о передаче им земли в арендное пользование, вызывать в волостное правление предприимчивых арендаторов и, наконец, сами явились „скопом" в графское имение.

Всполошившийся уездный исправник поторопился созвать селянские сходы Чертомлыка и Сулицкого, где пытался примирить селян путем раздела арендуемой кулаками земли, по пятнадцать десятин на домохозяина. Побуждая арендаторов согласиться на такой мир, исправник предупреждал, чтобы, в таком случае, „они не обращались к нему за помощью, когда селяне за их отказ от предлагаемой сделки будут разбивать им головы и палить их имущество". Специально командированный в Сулицкое член губернского присутствия, в свою очередь, требуя от арендаторов примирения с селянами, заметил, „что со сходом шутить нельзя". Учтя возможные последствия, губернская и уездная власти поспешили, таким образом, привести стороны к соглашению [3]).

Помимо сулицко - лиманских волнений, в документах встречаются указания также на „вспышку крестьян", в феврале, марте, в имении в. к. Михаила Николаевича [4]).

Весною же было произведено несколько крупных потрав и попасов. Встречаются указания на потравы большими группами селян с. Звонецкого экономического сенокоса землевладелицы Маламы [5]).

До сих пор не удалось еще обнаружить материала более полно характеризующего весеннее выступление екатеринославских селян. Большая часть документов дает для этого периода лишь общую характеристику переломных настроений. Последние сказались в том, что пошатнулись старые устои, издавна заведенные порядки, обычаи и нормы, регламентировавшие производственные отношения на селе. Это было уже

---

[1]) Дело 1905 г., №326, л. 32. Отн. ек. губ-ра итальянск. консулу, от 12/III-05 г.
[2]) Там же, лист 132. Доклад губ - ра МВД, от 7 июня 1905 г.
[3]) Там же, л л. 61 — 64, 71.
[4]) Там же. л. 59.
[5]) Дело 1905 г. К. Е. Г., № 380. Переписка с министерством и штабом по беспорядкам. А. 108. Доклад губ - ра д - ту полиц., от 28/VI — 1905 г.

революционным предзнаменованием. Борьба за новую норму, принимавшая все более острые формы, пока выливалась в необходимость твердой письменной фиксации обычных словесных договоров, нарушить которые никому не приходило в голову, — фиксации того, что прежде само собой разумелось и долгие десятилетия было законом.

Весна 1905 года в уезде прошла в спорах по старым и новым обидам и различным недоразумениям. Наиболее распространенными были арендные столкновения (требования понижения арендных цен, увеличения количества земли, изменения сроков аренды и проч. и т. п.) Часто, поводом к столкновениям были: захват и запашка помещиками общинной земли, присвоение селянских прав на водные угодья, споры о межах и т. п. Это была еще борьба за аренду, за ее упорядочение и смягчение ее условий.

Много было старых и новых наболевших ран, и все они весною как бы вскрылись и затеребили селянство. Но, в большинстве случаев, дальше споров и отдельных недоразумений дело, повидимому, еще не шло.

Но и то, что происходило, сильно всполошило правящие классы и стоявшую на страже их интересов правительственную власть.

В документах это отражено рядом губернаторских донесений министру внутренних дел, командующему военным округом, — рядом секретных циркуляров земским начальникам и исправникам, об установлении „неослабного наблюдения за настроением крестьян“... и „взаимном содействии в порученном им деле“.

Но правительственные власти в этот период, перед угрозой еще не развернувшегося крестьянского движения, пытаются предотвратить его; с этой целью они стараются, как видно из вышеприведенных фактов, сдерживать аппетиты помещиков, побуждая их даже к уступкам в вопросах, явно „несправедливых“, в случаях откровенного грабежа и нарушения элементарных „законных“ прав крестьян.

Вместе с тем развертывавшееся рабочее движение не могло не оказывать на село и своего действия. Все это прекрасно понимали. В этом отношении очень любопытны „письма“ уездным предводителям дворянства, в том числе и екатеринославскому предводителю. В них губернский начальник прямо и определенно заявляет о проникновении в крестьянскую среду сведений о беспорядках в Курской, Черниговской и Орловской губерниях, которые (сведения), в связи „с движением рабочих фабрично-заводских и горных предприятий... несомненно произвели известное впечатление на крестьянское земледельческое население“. „Обстоятельство это, — писал губернатор,— наряду с имеющимися у меня сведениями о на-

строении крестьян в некоторых пунктах губернии, указывает на возможность возникновения аграрного движения и у нас, в особенности по окончании весенних полевых работ"...

Из имеющихся в нашем распоряжении документов лучшую характеристику положения в уезде дает донесение губернатора министру внутр. дел. от 3 марта 1905 г. Докладывая о состоянии горно-промышленных районов, „охваченных рабочим движением, не исчерпывающимся прекращением забастовок, постоянно повторяющихся", губернатор указал на обнаружение „брожения" и среди крестьян.

> „Брожение выразилось пока в том, что крестьяне некоторых селений (речь идет об Екатеринославском и Александровском уездах, для обследования которых был специально командирован член губернского присутствия по крестьянским делам) являлись толпами к землевладельцам, у которых арендуют землю, настойчиво требовали уменьшения арендной платы с 15 — 12 руб. до 8 руб., при чем не воздерживались даже от угроз... В некоторых случаях крестьяне добились понижения арендной платы... Крестьяне внимательно прислушиваются к фабричным забастовкам и хотя открыто не одобряют их, но стали чрезвычайно восприимчивы ко всякого рода вздорным слухам.
>
> Несомненно, достаточно будет незначительного предлога для начала волнений, подобных курским и орловским... На возможность аграрного движения мною обращается особенное внимание в виду того, что я придаю им (s.c!) больше значения, чем фабричным забастовкам"...[1])

Однако, екатеринославские власти, очевидно, особенно больших надежд на свою „миротворческую" деятельность не возлагали. Разроставшееся к тому времени крестьянское движение в других местах заставляло и их принимать меры на

---

[1]) „Крестьянское движение,— аргументировал свою точку зрения губернатор,— настолько серьезно по своим последствиям и быстрому распространению, что является крайне необходимым обратить на него особенное внимание во всех губерниях... „В целях общения и солидарности" в деле организации подавления крестьянского движения, завязаны сношения с харьковским, херсонским и полтавским губернаторами. В результате, выяснившаяся возможность — по весне — крестьянского движения в соседних губерниях, еще больше укрепила екатеринославского губернатора (особенно „в связи с последними событиями в Курской и Черниговской губерниях"), „в необходимости неотложного принятия самых энергичных мер"... „В виду этого,— писал он,— я настаиваю на немедленной высылке трех сотен казаков, так как только быстрым появлением на месте с вооруженною силою крестьянские беспорядки могут быть подавлены своевременно и не иметь крайне нежелательных последствий"... Далее сообщается, „что в настоящее время на крестьян имеют особое влияние разосланные по многим волостям крайне возмущающие письма Московского Сельскохозяйственного Общества, почему сделано распоряжение о немедленном изъятии этих писем из обращения"... (Д. № 380, 1905 г., л. л. 7, 8, 39,— Доклад губ-ра МВД, от 3/III — 05 г.).

случай аграрных беспорядков. Последние вставали перед ними, как главная угроза на ближайший период.

Действительно, в течение марта и апреля шла усиленная переписка о размещении дополнительных частей в центре земледельческих районов, чтобы, „в случае возникновения где-либо аграрных беспорядков, сотни могли прибыть на место с наименьшей затратой времени на передвижение“[1]).

В конце марта прибывшие дополнительно казачьи сотни были размещены по уездам. Спустя некоторое время поставлен казачий отряд и в центре Екатеринославского уезда — селе Томаковке.

Сведения о революционных выступлениях екатеринославских рабочих, преломленные сквозь призму селянской психологии, находили свое отражение в настроениях отдельных крестьянських групп. Вместе с тем начинались „разговоры“, пока еще только разговоры и о земле, а не только об аренде.

Вот несколько бытовых эпизодов, дополняющих далеко не исчерпывающую характеристику весны в уезде.

Девятнадцатого апреля, ранним весенним утром, в будний день, отогнав скот на пашу, группа михайловских селян (село Михайловка, Ново-Покровской волости) человек до десяти собралась у одной из хат поговорить „о своих нуждах и домашних делах“. Между прочим, один из них, Артем Ткаченко, высказал мысль о необходимости поделить свою землю, чтобы „во всех было поровну“. При этом он заметил, что в городе Екатеринославе набралось много людей,

> „которые и солдат уже на свою сторону переманили и будут делить землю и другие имущества между всеми... Если же царь на это не согласится, то царя убьют, а также и синод разобьют и будет выбран президент, как это делается в других странах... Люди говорили,— добавил Ткаченко,— что в Екатеринославе уже набралось человек семьсот, желающих делить землю, а всех нужно набрать семь тысяч—и только тогда приступят к дележу“...[2])

Как видно, сами селяне пока еще готовились лишь поддержать „дележ“.

Другой случай, не менее характерный, имел место в селе Соленом, ставшем спустя несколько месяцев, революционным штабом крестьянского движения.

В ночь на 15-е мая, по улицам и дворам Соленого „неизвестными лицами“ было разбросано несколько десятков прокламаций Екатеринославского комитета Российской соц.-дем. рабочей партии: „К крестьянам“, „Ко всему народу“, „Ко всем запасным“, „Правда о войне“, „Безработица, кризис, война“ и „Ко всем рабочим и работницам г. Екатеринослава“.

[1]) Дело № 353, 1905 г., л. 4 и др.
[2]) Дело, № 327, 1905 г., л. 170. Рапорт пристава 2-го стана г-ру.

На утро, подобрав прокламации солонянские селяне группами стали собираться в разных концах села для совместного чтения и обсуждения их. Заметив это, урядник со стражником и сельским десятским стали отбирать у крестьян „противоправительственные листки". Большинство возвращало. Но нашлись такие, которые (прочитав) относили „листки" своим товарищам. При попытке урядника отобрать одну из таких прокламаций у селянина Бабенко, последний „дерзко и в возбужденном настроении, с криком возражал: у меня нет прокламаций, ты (урядник) за делом смотри, а не отбирай прокламации у людей, это — правда, это люди достали в свою пользу". Когда же урядник в помощь себе призвал волостного старшину, сельского старосту и еще двух десятских, Бабенко на глазах у всех изорвал прокламацию на кусочки. А селянин Андрей Слесаренко, прочитав прокламацию, сообщил, в заключение, что „теперь печать свободна на прокламации, и печатать можно кому угодно, а потому полиция напрасно отбирает прокламации" [1]).

Жандармские донесения свидетельствуют своими сообщениями об увеличившемся количестве в деревнях и селах революционной литературы, доставлявшейся как самими селянами, так и „неизвестными посторонними". С конца 1904 года и особенно с середины января, в феврале и марте 1905 г., не говоря уже о более поздних месяцах, в Томаковской, Солонянской, Ново-Покровской и других волостях Екатеринославского уезда разбрасывались преимущественно социал-демократические и лишь отчасти эсеровские прокламации.

* * *

Разбуженное еще в 900-е годы, селянство к началу первой революции значительно выросло в своем сознании, но, в общем, оно смутно еще сознавало значение событий. Некоторые же группы крестьянства, в особенности зажиточные, были настроены еще вполне „консервативно". В этом отношении любопытны воспоминания одного из участников движения в Екатеринославском уезде — учителя А. Воронцова. Работая в деревне Дарьевке, Криничеватовской волости, селяне которой, в д. Дарьевки в особенности, „были рабами" окрестных крупных и мелких землевладельцев. Воронцов дает следующую характеристику весенних настроений о к р у ж а в ш и х его селян:

„Мыслительный аппарат крестьянства — пишет Воронцов — был положительно парализован десятиной земли для посева. Эта волшебная спасительная десятина была

[1]) Дело 1905 г. Екат. охр. отд. № 314. О распространении преступных воззваний социал-демократической организации, л. л. 134, 135, секретный рапорт пристава 2-го стана Екат. уезда — начальнику Екат. охр. отд., от 17/V — 1905 г.

у пана-помещика. Будет „добрая воля“ пана — даст десятину, не будет — не даст, и тут, думай не думай, ничего не выдумаешь... (???). Покрытая непроницаемой броней (из „идеологии священного права частной собственности, глубокой веры в милость и могущество бога, царя и пана“) крестьянская масса не могла понять значения свободы слова, печати, собраний, союзов... „Из-за каких-то слобод устраивать забастовки, лить кровь, жертвовать жизнью“... Гораздо практичнее, скорее и легче войти в доверие к пану, услужить ему раньше и лучше других — и жалкое существование твое обеспечено... Царь особа священная, помазанник божий, его не хотят жиды да подкупленные студенты...“[1])

В первые месяцы революционного периода селянские массы, даже самые отсталые, проходили революционную школу. Эти дни и недели были периодом ломки старых традиций и предрассудков, периодом интенсивного накопления материальных сил, грозно надвигавшейся революции.

НАРОСТАНИЕ ДВИЖЕНИЯ (лето 1905 г.)

К началу полевых работ настроение селянства оставалось „несколько повышенным“ и местами переходило в открытые „беспорядки“ [2]).

Потравы и попасы, все увеличиваясь, „отличались от обычных“ все большей организованностью и все чаще сопровождались угрозами по адресу помещиков и властей [3]).

Излюбленной формой хозяйствования екатеринославских помещиков и сельских предпринимателей, часто прибегавших к системе отработок, была отдача земли в аренду „исполу“, „из трети“ и натуральная оплата труда. И то, и другое, в сущности, выливалось в невыгодный для крестьян вид платы за землю. Не имея иного выхода, большая часть, до поры до времени, вынуждена была итти на любые условия. В летнее время „в жниву“, соответствующей формой движения и было: пред'явление требований понижения платы за землю, изменения „исстари“ и „издавна“ установленных норм и, наконец, прямое нарушение заключенных ранее условий. (Вместо одной пятой селяне добивались — третьей части, вместо третьей — половины, двух третей и т. д.). При этом часто между отдельными группами селян происходили трения.

---

[1]) Воспоминания А. Воронцова хранятся в Днепропетровском Истпарте.

[2]) См. дело 1905 г. К. Е. Г., № 375. Донесения на циркуляр губ-ра, от 28/VI — 05 г.

[3]) Дело № 380 К. Е. Г. 1905 г., л. 108, Донес. губ-ра д. пол., от 28/VI — 05 г.

Вот один из типичных случаев. Землевладелец Лошкаревской экономии Герман Нейфельд (владел 3.563 десятинами), „по исстари заведенному обычаю", ежегодно отдавал окрестным селянам сенокос из одной пятой части: „крестьянам за их труды по косьбе и уборке сена — $^1/_5$ часть, а себе — $^4/_5$ части". Так предполагал он сделать и в 1905 году. На третий день „троицы", на землю Нейфельда с'ехалось до ста человек селян села Александрополя, Томаковской волости, села Марьевки, Верхнеднепровского уезда, и много других. Встретив в степи его зятя, Фризена, собравшиеся схватили последнего „за колено" и, с бранью и угрозами побить окна в усадьбе, требовали отдачи сенокосов не из $^1/_5$, а из $^1/_3$ части, говоря при этом: „вы, хамы, нас режете! Земля эта ваша, а сено наше, и мы возьмем его себе, а вам дадим за землю две части".

Получив решительный отказ, озлобленные селяне явились в усадьбу Нейфельда и заявили владельцу, что „это их сено, и если он не удовлетворит пред'явленных требований, то „все равно" они увезут его сами".

Когда же последовал отказ и со стороны Нейфельда, из толпы выделилась группа николаевских селян (село Николаевка, Херсонского уезда), очевидно, принявшая прежние условия — из одной пятой. Это подлило масла в огонь. Разыгралась драка. Высеченные кнутами николаевцы были изгнаны из усадьбы. „Испугавшись угроз селян и их самоуправства над николаевцами — жаловался Нейфельд в волости,— я согласился отдать сенокос из одной третьей".

Почти не освещенным остается один из интереснейших вопросов революционной борьбы. Это — выступление сельско-хозяйственных рабочих. Тем ценнее дошедшие до нас отрывочные сведения и сообщения о последнем. Основной формой движения сельско-хозяйственных рабочих была забастовка.

Еще в апреле губернатор доносил министру внутренних дел, что среди местного населения циркулируют упорные слухи о предстоящих, в период уборки хлеба, забастовках сельско-хозяйственных рабочих, с целью оставления неубранными частновладельческих полей. Последнее рассматривалось, как наилучшая мера принуждения владельцев „бросить ведение собственного хозяйства". Губернатору представлялось „совершенно необходимым заблаговременно предусмотреть надлежащие меры к предотвращению пагубных последствий подобной забастовки, могущей явиться бедствием не только частным, но и государственного значения, ввиду порчи громадного количества русского зерна".

Единственно возможною и вполне целесообразною, по его мнению, мерою, на случай забастовки, могла бы явиться, „отправка — после ее начала, для исполнения полевых работ

нижних чинов". „Пользу" от посылки войск видели не столько в количестве произведенных работ, сколько как в способе „воздействия на забастовщиков" [1]). Губернатор просил МВД, в случае одобрения его предложения, надлежащего и по возможности срочного сношения с военным министром.

Одновременно губернатору предлагалось немедленно сообщить в департамент полиции о местностях, в коих „желательно" исполнение полевых работ нижними чинами [2]). Затрудняясь указать, в какие именно местности необходимо будет командирование нижних чинов, губернатор, однако, считал наиболее возможным возникновение забастовок сельхозрабочих в Екатеринославском уезде. Далее упоминались: Александровский, Павлоградский, Верхнеднепровский и Новомосковский уезды [3]).

Каково же было в действительности настроение сельскохозяйственных рабочих? Из первого имеющегося у нас оффициального документа по этому вопросу (телеграмма губернатора министру внутренних дел) мы узнаем, что в ночь на 25 июня „прибывшие из средней России, рабочие для полевых работ разграбили и сожгли земский продовольственный пункт в селении Грушево-Рудицино"...

В специально изданном, в связи с этим случаем, циркуляре губарнатор об'яснял земским начальникам и исправникам, что „брожения среди рабочих, прибывших для найма на полевые работы, замечены были еще 19 июня, но так как никакие меры не были предприняты, то волнения приняли сильную форму" [4]). Настроение среди сельско-хозяйственных рабочих все лето было „напряженное" [5]).

По данным, произведенного в конце июня обследования, положение в губернии представлялось в следующем виде:

Селяне многих сел и деревень уезда „легко поддаются влиянию агитаторов, успевших уже убедить в них веру в обязательном и скором переделе между крестьянами земли, принадлежащей помещикам и казне. Настроение крестьян в этом отношении — выжидательное, напряженное" [6]).

---

[1]) Дело № 380 К. Е. Г. 1905 г., л. 206. Секретное отношение ек. губ-ра МВД, от 21/IV — 1905 г.

[2]) Там же, л. 207. Отнош. департамента пол. ек. губ-ру, от 28/IV — 1905 г.

[3]) Там же, л. 208. Донес. губ-ра д-ту полиции, от 6/V.

[4]) Дело 1905 г., № 375, л. 3. Секретн. циркуляр губ-ра уездн. исправникам, от 26/VI — 05 г.

Другой источник указывает, что „брожение в южной части Екатеринославского уезда начало принимать угрожающий характер В грушевском пункте забастовали 1000 пришлых рабочих; хохлов, отказавшихся участвовать в забастовке, они избили, а также подожгли земские бараки и разгромили лавки. В уезд выехали власти и казаки". („Наша Жизнь", 1905 г., № 137, 30 июня).

[5]) Дело 1905 г. Е. Г. Ж. У., № 265. Донесения ком. отд. корп. жандармов о забастовках.

[6]) Рапорт одного из приставов.

Идет борьба за понижение арендной платы. Производятся потравы помещичьих лугов. Революционность крестьянских масс находится все время в стадии нарастания. Борьба разгорается, как против помещиков, так и против крупных арендаторов, крупных кулаков и пр. Основной массой, первой поднявшейся на борьбу, было безземельное и малоземельное крестьянство, беднота и часть середнячества. Другая часть середняков еще не втянулась в борьбу, была недостаточно устойчива и часто останавливалась перед решительными действиями, перед осуществлением угроз.

„Общее впечатление,— пишет один из приставов,— такое, что хоть до сего времени и не было случаев аграрных движений крестьян, тем не менее, ожидать таковые возможно в том случае, если помещики не пойдут на некоторые уступки... Июль и август месяцы — время горячей работы для крестьян и в эти месяцы, возможно, что ничего они не предпримут, но, когда все работы ими будут окончены, когда кроме гульбищ и пьянства (по мнению пристава) им делать будет нечего, тогда движения их — возможны“ [1]).

Об'езжая 2-й стан: Криничеватовскую, Николайпольскую, Никольскую и Солонянскую волости, пристав вынес „в общем удовлетворительное впечатление“. Лишь при посещении Никольской волости, ему доложили, что селяне последней, являющиеся суб-арендаторами купеческого сына Рафаила Энгель, арендатора Маламы, отправились к своему хозяину и потребовали изменения заключенных договоров.

Несмотря на неоднократные предложения его доверенного свезти хлеб по прежнему уговору,— с половины,— селяне не возят, в ожидании приезда „напуганного хозяина“ и в надежде, что он „все-таки хлеб им уступит на таких же условиях, как рожь“. Некоторые уже было согласились возить с половины, но другие этому воспрепятствовали. Между селянами произошла крупная ссора, кончившаяся прекращением возки Энгелю хлеба. Как ни старался пристав внушить „виновникам ссоры“ незаконность их действий,— ни раз'яснения их „неправоты“, ни требования выполнения договора,— не помогли [2]).

Селяне Варваровки,— пишет другой пристав,— пред'явили крестьянину Трофиму Гудзю (владелец 507 десятин) требование об отдаче им 130 десятин земли по 6 руб. за десятину. Прибывшие в село Варваровку, урядник со стражником выяснили, что селяне Варваровского общества, добиваясь по

---

[1]) Дело 375, л. 46. Рапорт пристава, от 9/VIII — 05 г.

[2]) Там же, л. 141. Рапорт пристава 2-го стана уезд. исправнику, от 25 июля 1905 г.

одной десятине на семью, „дороже предложенной ими цены дать не могут, так как положительно дошли до нищеты". Угрозу отрезать нужную им землю самоправно уполномоченные общества высказали (оправдывает пристав селян), когда, в ответ на их просьбы, Гудзь поднял стул, намереваясь ударить просителей. „В общем,— доносил пристав,— я не предполагаю со стороны крестьян с. Варваровки какого-либо беспорядка, но не могу и ручаться за их спокойствие, раз землевладельцы не окажут им какого-нибудь снисхождения... или если им не удастся выхлопотать для себя... земли из казенной площади..., арендуемой землевладельцами, зарабатывающими на рубль три рубля" [1]).

Такое же требование, однако уже в более резкой форме, было пред'явлено Сулицко-Лиманским обществом к поселянам Старозаводской колонии, арендаторам землевладельца Брунетто д'Уссо. Требуя уступки 1000 десятин земли, прилегающей к селу, уполномоченные общества, со старостой во главе, заявили представителю Старозаводской колонии, „что по сему поводу", обществом составлен приговор об отобрании земли, в том случае, если поселяне не из'явят своего добровольного согласия.

В селе Ямбург безземельные поселяне отказались от уплаты податей. Вынужденные арендовать землю для своих дворовых участков с посаженной платой, они требуют, „чтобы подати вносили только наделенные землею и чтобы последние уступили безвозмездно землю безземельным".

Там, где помещики и арендаторы не хотят снижать аренду, селяне и сейчас уже угрожают „самоуправными" действиями.

„Вообще, — доносил другой пристав, — настроение в районе стана... крайне возбужденное; весьма возможно, что пред'явленные ими к помещикам требования, пока не сопровождающиеся аграрными беспорядками, в недалеком будущем будут сопровождаться таковыми... Предупреждать аграрные беспорядки возможно только при условии, если в этих местах будет находиться вооруженная военная сила, так как никакие нравственные убеждения на крестьян в данное время не влияют" [2]).

Наряду с разроставшимся движением рабочих, волнениями в войсках и флоте, вести о которых, по словам участников, долетали в екатеринославские села с „быстротою молнии",— все усиливалось и недовольство села. „Июньское восстание матросов „Потемкина" — рассказывает в своих воспоминаниях один из руководителей движения, Еремий Строменко, — встречено было с радостью. Крестьяне часто в своей среде говорили: „оце треба нам зробити із своїми поміщиками, що зробили потемкінці із своїми адміралами та офіцерами".

---

[1]) Дело 375, л. л. 181, 183. Рапорт пристава 4-го стана исправнику, от 7/8 — 1905 г.

[2]) Там же, л. 180. Рапорт пристава 3-го стана исправнику, от 9/VIII 1905 г.

Атмосфера сгущалась. Нужен был малейший повод, чтобы уже давно бурлившее и клокотавшее возмущение вылилось в „беспорядки"...

Естественно, что они легче всего возникали в местах большого скопления крестьян. Этим об'ясняется ряд беспорядков на ярмарках.

Селяне, с'езжавшиеся на крупные ярмарки, часто решали „разобрать" привезенные торговцами товары. Правда, нередки были при этом попытки натравить селян только на торговцев-евреев и этим отвести вырывавшийся наружу протест по каналу национальной розни.

Так происшедшие 6 августа „беспорядки" в селе Широком (Солонянской волости, Екатеринославской губернии) начались с разбирания товаров торговцев-евреев. Через короткое время они превратились в разгром всех торговцев и закончились избиением полиции. „Толпа разбушевавшихся крестьян, — доносил исправник, — с шумом и свистом, пробегая по ярмарке, расхищала все, что попадалось под руки... в течение двух с половиною часов"... Спохватившийся пристав предложил было толпе „разойтись и прекратить буйства", но, в ответ на это, толпа стала кричать: „бить полицию!"

Весьма знаменательно, что в э т о т же день произошли аграрные и, подобные же, столкновения и в ряде других уездов.

Почти везде ярмарочные „беспорядки" начинались с разбирания товаров, а кончались избиением и разоружением полиции. В селе Попельнастом столкновение (8/VIII) с полицией вылилось „под руководством агитаторов, местных крестьян, в политическую демонстрацию с криками: „Долой самодержавие"! [1]).

Местные власти, испугавшись готовности и решительности селянства, ответили, на начинавшее принимать новую фазу движение, усилением бдительности, угрозами и преследованиями. Уже 9 августа екатеринославским губернатором было издано „Отеческое", расчитанное на „детей божьих", предостерегающе-грозное, об'явление". Вот оно:

„Крестьянскому населению Екатеринославской губернии.

От Екатеринославского Губернатора

О б' я в л е н и е

В некоторых местностях Екатеринославской губернии крестьяне заявляли требования об отдаче им в аренду земель частных владельцев, причем количество земли и

[1]) Дело 1905 г., К Е.Г., № 345. Беспорядки в Верхнеднепровском уезде. Л. л. 13, 14, 16, 21 и др.

арендные цены назначали сами и сопровождали угрозами самовольной запашки, в случае несогласия владельца. Каждому благомыслящему человеку понятно, что подобные требования незаконны, противны заповедям божьим и закону царскому.

Всякая собственность (как и ваша) должна быть неприкосновенна, а потому посягательство на нее является (тяжким) грехом и преступлением.

Для того, чтобы (образумить и) удержать лиц, действующих по легкомыслию от подобных поступков, об'являю во всеобщее сведение:

1) Всякое хождение скопом или толпою к частным землевладельцам для пред'явления незаконных требований мною строжайше воспрещается. За нарушение этого моего воспрещения, независимо от ответственности по суду, виновные будут быстро и строго наказаны...

2) Самовольное посягательство на чужую собственность будет преследуемо самым энергичным образом, не останавливаясь перед самыми крайними мерами.

3) Помимо суровой ответственности по суду, за всякий причиненный кому-то ни было ущерб или убыток, виновные будут привлечены к имущественной ответственности, с обращением взыскания на все без из'ятия движимое и недвижимое имущество.

Сделав распоряжение подлежащим властям о неуклонном наблюдении за исполнением настоящих моих раз'яснений. я надеюсь, что благоразумие крестьян и истинная христианская вера не доведет их до применения к ним суровых мер.

Надейтесь на труд и на помощь божью (которые могут вывести вас из затруднительного положения) и помните, что чужое добро в прок не пойдет, а всякое посягательство на него принесет вам и семьям вашим одно только горе и разорение.

9 августа 1905 г.

Губернатор (подпись)" [1]).

Рассылая об'явления исправникам, губернатор предусмотрительно рекомендовал опубликовывать их только в тех селениях, где обнаруживается аграрное движение, так как там, где все тихо и спокойно, опубликование их, во-первых, бесцельно, а, во-вторых, по многим весьма понятным причинам, нежелательно [2]).

---

[1]) Дело 1905 г., № 379, л. 79. Об'явление разослано всем исправникам 12 августа.

[2]) Там же.

Таким образом, крестьянское движение, все наростая и захватывая все большие слои села, шло по тем же линиям, что и в начале лета 1905 г. — весною — борьба за снижение арендной платы, главным образом. Но, вместе с тем, оно подходило уже к постановке вопроса о земле. Движение переходило уже за пределы индивидуального и массового террора и отдельных разрозненных столкновений и принимало все чаще формы более открытых выступлений (например, на ярмарках), правда, в виде бессмысленных бунтов. Ненависть к помещикам принимала все более острые формы. Достаточной „солидарности" в крестьянстве еще не было; противоречия интересов не только между различными слоями села, но даже и между различными селами часто давали себя знать. Зажиточные слои села в движение еще не втянулись.

Вместе с тем, все более усиливались, хотя и медленно, политические моменты в движении. Власти в начале еще этого периода пытаются играть яко-бы нейтральную роль. Но „логика" все развертывающейся борьбы уже приводит все чаще и чаще к столкновениям крестьян с существующим политическим строем в лице „полиции".

ПОД'ЕМ ДВИЖЕНИЯ (Осень 1905 г.)

В сентябре и октябре движение носит еще характер разрозненных выступлений и чрезвычайно слабо отражено в материалах. Имеются указания на отдельные случаи нападения селян, „по общему уговору", на огороды крупных арендаторов и т. п. выступления.

„Передовая", экономически более самостоятельная часть села—кулацкая буржуазия, поднимавшаяся против помещика, к этому времени, несомненно, уже осознала, что ее росту противодействует не только помещичье хозяйство с его крепостнической хваткой, но и вся система, которую в деревне представлял помещик. Эта группа, на ряду с беднотой, местами, поднялась уже осенью 1905 г. и до понимания необходимости борьбы не только с помещиком, но и с самодержавием.

Начало революции, ее развитие, как и все предшествовавшие события, расшатали и надломили фанатическую веру селян во всемогущество царской особы, в священность и незыблемость самодержавия. Расшатали, но не уничтожили. Слепая вера в „помазанника божия" лишь через несколько месяцев была значительно рассеяна орудийными залпами карательных экспедиций. А пока значительные слои села были скованы цепкими об'ятиями монархической идеи. Последняя, необходимо это подчеркнуть, пережила в 900-ые годы громадную эволюцию. Это обстоятельство, а также быстрое вовлечение села в политический круговорот, сделало возможным удивительное сожительство селянского монархизма с решительными

революционными действиями, сметавшими устои самодержавно-бюрократической системы. Наиболее причудливо переплетение революционных и монархических настроений в самом разгаре движения.

Характерно, что в период под'ема волны рабочего и городского движения, вынудившего правительство издать „знаменитый" манифест 17-го октября, екатеринославское селянство было обмануто мечтой, иллюзией о предстоящем даровании свободы и надеждой на государя.

Наконец, долгожданное свершилось. „Милость", казалось, пришла вместе с вестью о манифесте 17-го октября.

Но радость была недолгой. Не сказав ничего о земле, о земских начальниках, обо всем, что относилось к селянам, манифест посеял среди них разочарование, недовольство и смуту. Селянство сначала недоумевало, затем, отчасти самостоятельно, отчасти под влиянием сельской интеллигенции, истолковало манифест по своему.

Вот любопытные данные своеобразного понимания „высочайшего" законодательного акта. Уже в 20-х числах октября на сходах Выше-Тарасовской волости (число присутствовавших на них доходило до 1000 человек), при чтении манифеста, мы встречаем следующее его толкование:

> „Манифест дарует крестьянам право: не снимать перед начальством шапки, не кланяться начальству при встрече, не платить податей, на совещания и сходки в волость не ходить, а устраивать митинги на улице, выделить из своей среды... депутатов в Государственную Думу и послать их немедленно в Петербург" [1]).

В селе Волосском раз'яснения сводились к тому, что „силою манифеста никто из служащих и должностных лиц, т.-е. ни земский начальник, ни пристав, ни урядник, невправе являться в среду народа при решении какого-либо дела, и что каждое решенное дело общество может направить куда следует непосредственно через своих уполномоченных, помимо земских начальников и других дожностных лиц"... Местный же священник Ст. Гладченко, „из'ясняя" значение манифеста, сводил его к тому, что селянам „разрешается делать все, что вздумается"...

„Господа, мои прихожане, — говорил Гладченко в одной из своих проповедей, — пережили наши деды и прадеды, да и нам много чего досталось от наших дворян и чиновников, которые над нами не мало издевались и сосали нашу кровь.

---

[1]) Д. 1905 г., № 332 „О беспорядках в октябре 1905 г. в Екат. уезде". Л.л. 132, 133. Рап. испр., от 2/XI.

Агитацией в „Выше-Тарасовской вол. занимался, по указанию исправника, проживавший в районе волости в собственном хуторе", Лев Никифор. Ревенко.

В настоящее время дождали и мы быть вправе с тех дворян пить кровь"... [1]).

Некоторые села, „от имени граждан и гражданок", откликнулись на манифест благодарственными телеграммами на имя государя, „за дарование свободы российским гражданам", и на имя Витте — „об освобождении политических" [2]).

Воспрянувшая сельская интеллигенция, частью наивно уверовавшая в реальность провозглашенных „свобод", частью воспользовавшаяся манифестом, как законным поводом, развернула широкую интенсивную кампанию по организации селянского движения. Сельские учителя, агрономы, врачи, волостные писаря, нередко священники, встряхнулись от политической спячки.

Хотя большинство селянских идеологов, в своих призывах, не шло дальше требований конституционно-демократической и туманно-народнической программы, (селянское) аграрное движение быстро приобрело заметную политическую окраску.

Однако, зашевелились, ожили и темные реакционные силы. Науськиваемая и вдохновляемая „сильными мира", черносотенная братия не стеснялась в выборе средств. Так, усердно распространялась между селянами вымышленная история о том, будто „высочайшим манифестом 17-го октября повелено уничтожить внутренних врагов России", которыми, по словам „неизвестных людей", являются евреи [3]).

В одном местечке уезда, во время чтения манифеста, многолюдной толпой, большинство которой составляли селяне, какие-то бравые ребята криками: „жиды прокламации на улице читают!",—провоцировали погром [4]).

Подобные случаи, варьируясь, имели место в различных пунктах уезда.

Вот, — например, погромные патриотические воззвания охранителей старого порядка, распространявшиеся в селах Екатеринославщины:

> „Злонамеренные люди, называющие себя соц.-дем., во главе которых стоят евреи, — говорилось в „воззвании к православным „христианам", — хотят свергнуть с престола царя-батюшку, поставив на его место Ротшильда"...
>
> Страхи и ужасы ждут христиан после победы злонамеренных людей. „А для того, чтобы вы охотнее попадались на удочку им, они обещают вам разделить всю землю, как крестьянскую, так и помещичью, поровну. Не верьте им—все это чистая неправда, это говорится и делается для того, чтобы легче было отнять у вас эту землю".

---

[1]) Д. 332, л. 138, Рап. испр., от 18/XI г-ру.
[2]) Там же, л. 133.
[3]) Там же л. 137. Рап. испр., от 5/XI — г-ру.
[4]) Корреспонденции газеты „Вестника Юга", № 1063 — 1905 г.

Затем селянам сулили золотые горы от царских указов. Царь-батюшка-де „заботится о вас, но ему много мешают эти злые люди... Так, постойте же за царя-батюшку... за веру православную... не отдавайте земли русской!..

Истинные ваши доброжелатели — ваши же православные христиане“ [1])...

Не дремали и украинские черносотенцы, распространявшие свои „дружные послания“ — „од української громади 17 жовтня“...

„Славні нащадки славної України, сини славної Січі запорожської — говорилось в одном из „посланий“ — втніть бо, як і 250 літ назад, голосно, щоб на весь світ почули вороги: „Волимо під царя восточного, під царя одної з нами віри, за рідну нам Русь святу, котру ми вкупі будовали“.

За славний Маніфест, за Богоданного Царя Миколу II!“

Разжигая национальную рознь, натравляя селян на евреев, „дружное послание“ следующим образом пытается отвести, сгладить вину полиции, чиновников и царских слуг во враждебности к Украине:

„Нема де правди діти, з межі чиновниками та іншими царськими слугами лихі люди. А деж їх немає? Правда і те, що народові треба освітити. Правда і те, що досі не було такої освіти, щоб доводила народ до путя. А жеж тепер звернув на се діло увагу наш цар Звелив він в своєму маніфесті постановлять тепер насамперед таких слуг царських, котрі були дотепні, котрих би обібрала сама громада, котрі б шанували нарід та піклувались за його щасте і народню освіту, котрі зробили нарід вільним і таким великим, щоб знехотя на весь світ почули... Під силою маніфеста і великим царським словом, згинуть темні сили та засіяє сонце правди на нашій дорогій Україні“...

А тем временем, селяне, благодарите царя и бога, работайте и ждите.

Заканчивалось „послание“ четверостишием:

„Праця єдина нас вільними робить,
Нумо до праці мерщій...
Д'яка і наша робітникам щирім,
Сором недбалім усім“... [2]).

---

[1]) Д. 1905 г., № 337. „Беспорядки в Новомосковском уезде“. Л. 11.
[2]) Д. 332, л. 69.

Но большого успеха погромная агитация в уезде не имела. Прорвавшийся, было, в двух-трех местах черносотенный угар сразу был рассеян набежавшей революционной волной, еще более пошатнувшей устои частной собственности.

Октябрьская забастовка рабочих и всеобщий под'ем революционного движения сильно подтолкнули колебавшееся и медленно раскачивающееся селянство. Селяне начинают упорно требовать у помещиков возврата отнятого у них имущества, выплаты взысканных штрафных денег и поборов за десятки лет.

Первые массовые проявления развернувшейся революции на селе носили бурный характер. Взрывы селянского протеста, сопровождавшиеся уничтожением помещичьей собственности, имели место и в последующие месяцы, но под влиянием крестьянского союза, не приняли широких размеров. Забегая немного вперед, нужно сказать, что союз в данном случае сдерживал и ослаблял решительную революционную борьбу селянства. Несмотря на громадное влияние, которым он пользовался, ему не всегда, однако, удавалось втолкнуть движение в „умеренные" формы. Выделив в особую главу деятельность союза, рассмотрим здесь основные факты активного, революционного проявления недовольства селян на протяжении ноября-декабря.

Уже в конце октября земский начальник телеграфировал из Никополя, что „настроение крестьян весьма возбужденное, возможно кровопролитие, едва справляемся при помощи наличных сил — двух рот. Без казаков трудно. Большая просьба не уменьшать военной силы"...[1]).

В Лошкаревской волости,— доносил исправник,— „происходят сильные волнения между селянами, готовящимися к разгрому помещичьих имений и немецких колоний"[2]).

В начале ноября селяне явились „в контору лесничества Покровской экономии Морозова и потребовали выпуска их скота, загнанного лесниками с потравы и, не дождавшись распоряжения управляющего, разбили окна конторы и грозили разгромить всю экономию"[3]).

„Положение в деревне Мыс Доброй Надежды — телеграфировали губернатору — очень опасное. Просьба немедленно выслать войска"[4]).

Селяне Криничеватого „явились в Дарьевскую экономию, арендуемую Григорьевым, сломали ворота в загон, силою вывели своих лошадей, загнанных с экономических озимых посевов, угрожали убить управляющего и приказчика, говоря, что теперь земля их, а не экономическая и что они разобьют

---

[1]) Д. 332, л. 69.
[2]) Там же, л. 136. Рап. испр. от 5/XI г-ру.
[3]) Там же, л. 142. Рап. испр. от 20/XI г-ру.
[4]) Там же, л. 103., от 11/XI.

экономию и перебьют всех живущих в ней". Посланца из экономии к уряднику селяне „под угрозой смерти заставили вернуться" [1]).

Разумеется, что подобное толкование „дарованной свободы" было несколько неожиданным для законодателей вверху и не особенно приятным для помещиков на местах.

Первым спохватилось екатеринославское губернское земство — верный страж и оплот крупного землевладения. Оно поспешило размножить манифест, снабдив его такими комментариями:

„Чтобы всякий человек был действительно свободен, говорилось в воззвании, — он должен быть, во-первых, твердо уверен, что если он живет честно и правдиво, никого не обижая и не нарушая законов и порядка, то никто решительно: ни начальство, ни сосед, по своей прихоти, не может его самоправно лишить свободы, взять под стражу, запереть под арест, а если и сделает это, то строго будет наказан. Если же кто-либо нарушил установленные законы, которые оберегают спокойную и безопасную жизнь и имущество, как его самого, так и другого ему подобного обывателя, то власть должна его задержать и передать судье. Вот это называется действительной неприкосновенностью личности.

...Вот в чем, главным образом, заключается свобода русских граждан, вот в чем надо понимать те блага, которые дарованы манифестом 17-го октября"... [2]).

Таким образом, земство, выступив на защиту частной собственности и существующих законов, пыталось накормить крестьян „волей", да и то мистической, но без „земли"...

Но все это слишком запоздало. Земский призыв был злой насмешкой над обманутой массой и прошел незамеченным.

Накопившаяся злоба и негодование все сильнее прорывались наружу. Волна крестьянского движения подымалась все выше. Вот краткая хроника стихийного под'ема движения до начала его решительного подавления.

Селяне с. с. Войскового и Никольского произвели порубку леса землевладелиц Маламы и Леоновой и пред'явили им одновременно требование о возврате различных денежных переборов за несколько лет, грозя, в случае неудовлетворения пред'явленных требований, снятием с работ экономических служащих [3]). Отказ возвратить селянам часть арендной платы послужил поводом к выступлению [4]).

[1]) Д. 332, л. 146. Рап. испр. от 21/XI г-ру.
[2]) Село прокламации за 1905 год.
[3]) Д. 334, л. 64. Рап. земск. нач., от 20/XII — г-ру.
[4]) Там же, л. 73. Рап. испр. г-ру.

Сулицкие и Чортомлынские селяне осадили графскую экономию Брунетто д'Уссо, потребовав от управляющего выдачи денег. Под угрозою быть убитым, последний выдал в течение 22—24 ноября 5.616 рублей. Не удовлетворившись этим, селяне разбили окна графского дворца, унесли оттуда вещи, разогнали из экономии всех служащих и приступили к вырубке плавенного леса. Затем, отобрав контракты на аренду земель и плавен, селяне потребовали от управляющего сверх денег еще 18.000 рублей, грозя, в противном случае, убийством и сожжением экономии.

В конце ноября, в экономию прибыли казаки, но селяне заявили управляющему Евенко, что „по уходе казаков" они как следует расправятся и с ним, и со всей экономией [1]).

Исправник, расследовавший в Сулицком причины волнений, установил, что окрестные общ ства селян, являясь постоянными арендаторами имения, озлоблены произволом и притеснениями экономической администрации. (Опекуном имения являлся уже известный нам участковый земский начальник И. Ф. Фрей. Оказывается, что сдавая сулицкому обществу землю, Фрей взял крупную взятку, и, несмотря на подкуп, продолжал разными способами угнетать общество. Управляющий экономией Евенко, работая сообща з Фреем, „самовольно без судебной власти", неимоверно высоко штрафовал селян за порубку леса, за срывание плодов, за попас скота и проч., превышая во много раз земскую Управу. Сдавая селянам землю, Евенко, в случае денежных затруднений, взыскивал с бедняков громадные проценты.

„Вот вочему, — писал исправник, — крестьяне и требуют теперь: во 1) понижения арендной платы на землю до 5 руб. с десятины и 2) возврата обществу 600 руб., взятых Фреем; возврата за несколько лет всех самовольных взысканных штрафов и, наконец, возврата тех излишков в арендной плате, которая уплачивалась обществом в прежние годы, сверх установленной теперь обществом 5-ти рублевой нормы, и возврата 4.000 руб., излишне перебранных Евенко за один из участков земли, сдававшийся трем обществам: Сулицкому, Новониколаевскому и Чортомлынскому. По мнению общества, Евенко ежегодно взыскивал с этих обществ около 900 руб. излишка, каковой суммой делился с уполномоченным общества. Перечить Евенко, находившемуся под покровительством Фрея, общество не могло. К тому-же, недовольным всегда грозили отказом в аренде земли" [2]).

---

[1]) Д. 334, л. 39. Отнош. итальянск. консула, от 2/XII — г-ру.

[2]) Там же, л. л. 44—48. Рап. испр. от 18/XII — г-ру об исследовании причин беспорядков.

Селяне Выше-Тарасовки 8/XII пред'явили к экономии Струкова следующие требования:

1. По освобождении от крепостной зависимости, селяне получили надел в 8 000 десятин. Спустя 23 года была установлена недостача 36 десятин, пополненная экономией. Теперь селяне потребовали денежного удовлетворения за пользование их землей в течение 23 лет.

2. Однажды зимой, когда селянам нечем было кормить разведенных овец, Струков предложил загнать их на зиму в экономический загон. Селяне загнали 1500 овец, но обратно их уже не получили. Селяне требовали возврата овец, а также присвоенных Струковым 2.500 четвертей общественной пшеницы.

Изложив все это в письменной форме, селяне, в случае отказа, угрожали разгромом и сожжением экономии [1]).

Одно из наиболее резких столкновений в уезде произошло 10 декабря в Покровской волости. Переправившись всем обществом через реку Подпильную в плавни великого князя Михаила Николаевича, селяне Капиловки напали на лесников и пастухов, зажгли кошару (сарай для овец) и стали резать и угонять скот. Сейчас же об этом дали знать казачьему сотнику, прибывшему в экономические плавни с 20-ю казаками. „На увещевания сотника крестьяне не только не разошлись, но стали даже забрасывать камнями казаков", ушибив одного из них и ранив лесовода. Под напором селян „казаки вынуждены были отступить".

На следующий день, собрав подкрепление, казаки вновь прибыли в плавни и, открыв по селянам оружейную стрельбу залпами, „рассеяли толпу". Смерть и ранение нескольких селян,— доносил исправник,— „произвели отрезвляющее впечатление" и беспорядки „прекратились". Однако, считая положение серьезным, исправник немедленно выехал в Капиловку, для „производства розыска подстрекателей и взыскания экономического скота" [2]).

Докладывая о причинах волнений в Капиловке и Покровском, исправник писал, что „окрестные селяне находились „приблизительно в таком-же положении" как и сулицкие селяне. Общества названных сел издавна являются арендаторами земли Михаила Николаевича. Управляющие имением, также, как и в Сулицком, сдавали землю по высокой цене, самовольно подвергая селян большим штрафам и обложениям" и т. п.

Возбужденное состояние селян отмечалось: в с. Городище, „местное крестьянское общество которого возбудило вопрос... о захвате земель Яковлевой и Трубчаниновой" [3]); в селах: Красногригорьевке, Долиновке, Криничках и др., где обнаружено „брожение умов".

---

[1]) Д. 334, л. 52. Рапорт исправника, от 14/XII — губернатору.
[2]) Там же, л. л. 43—85. Рап. испр. от 16/XII г-ру.
[3]) Там же.

В период общего под'ема особенную активность проявили сельско-хозяйственные рабочие волостей: Николайпольской, Лошкаревской, Томаковской и др.

Наиболее распространенными формами движения последних были: бойкот и забастовка.

Помимо вопроса об увеличении заработной платы, рабочие выдвигали уже и такие требования:

„1) Чтобы каждый хозяин дал комнату рабочим с отоплением и освещением, так как до сего времени рабочие помещались в конюшнях;

2) Чтобы у каждого рабочего была кровать с тюфяком, одеялом и чистым постельным бельем“ [1]) (колония Долиновка—Никопольской волости).

Основными вопросами борьбы сельско-хозяйственных рабочих с крупными землевладельцами были: улучшение пищи и квартирных условий: увеличение жалования (с 25% до 100%), сокращение рабочего дня до 8 часов и борьба с грубым обращением.

Таким образом, осенью 1905 г. на новом этапе крестьянское движение идет по тем же линиям, носит тот же характер и остается таким же разрозненным и стихийным, что и весной, и летом. Помимо большего его развития и еще большего количественного охвата села (в том числе уже и, частично, зажиточных групп), оно в этот период характеризуется переходом к массовым, открытым столкновениям с правительственными войсками, откровенно и недвусмысленно становящимися на охрану помещичьего „порядка“. Во главе его идет беднота и середняки; большую роль играют селяне, связанные с городом. При этом, в этот период особенную активность проявляли сельско-хозяйственные рабочие. Вопрос о земле выдвигается все в более откровенной форме и все более часто. К концу 1905 г. он становится уже (открыто) основным вопросом крестьянского движения.

Об'ективный смысл борьбы крестьянства — за землю — становится все яснее.

Все это вместе взятое все более приближало борьбу Екатеринославского села в 1905 г. к ее развязке.

* * *

Итак, мы ознакомились с наиболее значительными массовыми выступлениями, носившими все более резкий характер.

Однако этим не исчерпывается движение в уезде. Дополнительные черты и характеристика движения в период осени 1905 г. будут нами даны в следующей главе, в связи с деятельностью Крестьянского союза.

---

[1]) Д. 334, л. 60, 81. Рапорт испр. от 23/XII — 5 г. г-ру.

„КРЕСТЬЯНСКИЙ СОЮЗ". ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ

Осторожная пропаганда революционных идей одиночек интеллигентов, попытки организации селянских кружков самообразования и случайная работа партийных агитаторов,— вот все, на что указывают сохранившиеся документы в области революционной работы среди селянства Екатеринославского уезда до 1905 г.

Первые серьезные попытки создания сплоченной селянской организации были сделаны летом 1905 года. Необходимо отметить, что в гор. Екатеринославе имелась эсеровски настроенная группа влиятельных интеллигентов, в продолжение нескольких лет поддерживавшая связь со многими Екатеринославскими селами, всемерно содействуя в них всяким революционным начинаниям. Идейным центром и вождем этой группы был, впоследствии видный думский деятель — трудовик, доктор А. Л. Караваев. Вернувшись с учредительного с'езда Всероссийского Крестьянского союза (в Москве, 31/VII — 1/VIII), Караваев созвал в августе конспиративное совещание отдельных и революционно настроенных интеллигентов села. После подробного доклада Караваева о работе с'езда и ознакомления с его материалами и постановлениями, уездная интеллигенция вернулась домой с решительным намерением организовать у себя местные ячейки Крестьянского союза.

Инициаторами создания Крестьянского союза в уезде явились, преимущественно, сельские интеллигенты (при поддержке городских): учителя, врачи, писаря, студенты, возвращавшиеся в свои села из больших городов, и наиболее активные кулаки, а также среднезажиточные селяне. Среди организаторов и членов волостных и сельских комитетов союза мы, однако, встречаем бедняков и кулаков, хозяев и работников, сельских торговцев, псаломщиков, священников, не редко и мелких помещиков, но руководящую роль играли зажиточные елементы села, кулаки и проч.

„Участие в организации Крестьянского союза партийных работников, эсдеков и эсеров, было очень невелико. Подавляющая масса работников Крестьянского союза принадлежала к группе, получившей вскоре название „трудовиков". Был известный процент работников в союзе, которые тяготели и к кадетам, но они не пользовались популярностью и потому старались не проявлять своего действительного лица" [1].

Свою деятельность союз начал с раз'яснения селянам октябрьского манифеста. Вначале селяне заняли по отношению к Союзу выжидательное положение; на собрания, устраи-

---

[1]) Воспомин. активн. учасн. Стасюка. „Крест. с-з в 1905 г." См. второй сборн. Екат. Истпарта — 1905 г., стр. 287.

ваемые им, шли неохотно. Но по мере поступления в села сообщений о росте забастовочного движения в крупных промышленных центрах, и о волнениях в войсках, селянство тоже, в свою очередь, начало раскачиваться и смелеть [1]).

На митингах селяне обсуждали последние известия о сельских беспорядках и приговоры различных обществ о своем присоединении к Всероссийскому Крестьянскому союзу. На оффициально созываемых сходах для обсуждения своих нужд, селяне заслушивали и приезжих ораторов, раз'яснявших программу Крестьянского союза. решения его с'ездов и предлагавших при этом, обычно, проэкты приговоров.

В ноябре и декабре к Союзу присоединились крупнейшие волости уезда. На сходах избирались сельские и волостные комитеты, пользовавшиеся большим доверием и широкими полномочиями. С момента избрания комитета или выделения уполномоченных Крестьянского союза, все дела волости решались на волостном сходе простым большинством голосов. Общеуездные вопросы решались с'ездами представителей от волостей и временным уездным комитетом Союза. Почти везде, где были созданы местные Союзы, вся власть сосредоточивалась в их руках. Они, в тесном сотрудничестве с массой, распоряжались общественными средствами, разрабатывали планы земельного раздела, судили и рядили, откликаясь на разнообразнейшие запросы селянства. Полиция и начальство в некоторых местах разбегались, местами они признавали выборные органы законными и, даже, подчинялись им. В тех случаях, когда селяне наталкивались на сопротивление или пассивность, неугодные власти изгонялись, переизбирались или вовсе игнорировались. Царившая растерянность начальства еще более укрепляла авторитет новой власти.

Одна из первых ячеек Союза была создана в с. Соленом Солонянской волости. В конце лета (1905 г.) солонянская организация насчитывала в своих рядах до 80 членов. В ноябре это количество выросло до 500 человек.

Первый оффициальный документ, дошедший до нас, прямо указывающий на выступление деятелей Крестьянского союза, относится к концу октября — началу ноября.

„В селе Соленом, — доносил исправник губернатору,— крестьянин Василий Строменко, при содействии местного учителя Моцного, учителя д. Сергеевки Ивана Якубовича, крестьянина Еремия Строменко, раз'езжал по селам и деревням Солонянской волости" с целью агитации в пользу Союза. Задачей Союза — говорил В. Строменко — является „возбуждение дела о переделе земли" и требование допущения в Государственную Думу всех селян „без различия материального

---

[1]) Воспоминания Еремия Строменко, А. Воронцова и др., хранящиеся в Днепропетровском Истпарте.

положения". Раз'ясняя важность и необходимость скорейшей организации комитета Союза, Строменко приглашал селян вступать в Союз. Записалось до 200 человек. Вступавшие вносили 50-тикопеечные членские взносы [1]).

В начале ноября некоторые села Солонянской волости присоединились к Союзу, приняв соответствующие приговоры и выделив своих уполномоченных.

„По селам Никольской волости (Волосское, Никольское, Звонецкое, Войсковое и Вовниги) раз'езжал известный агитатор Николай Михайлович Стасюк (студент горного училища) и призывал селянские сходы к бойкоту правительства, полным и немедленным прекращением уплаты податей, и к открытому непризнанию власти ни в лице своих старых выборных ни в лице правительственных чиновников... Главной задачей Крестьянского союза,— говорил Стасюк,— является аграрная борьба."

В селе Волосском агитации Стасюка содействовал местный священник Гладченко. Он собирал сходы, где призывал к бойкоту правительства и местной власти, и предлагал „избрать из своей среды и послать в Московский Крестьянский союз двух уполномоченных для получения надлежащих инструкций."

„Сначала,— докладывал исправник,— крестьяне подозрительно отнеслись к пропаганде Стасюка, но видя деятельное участие в этом деле священника разделились на две партии: большую — сторонников Стасюка и меньшую — противников его. 20 ноября Волосские селяне вынесли на сходе решение о присоединении к Союзу и избрали двух делегатов" [2]).

Вскоре к Союзу примкнуло с. Никольское. Выделив своих уполномоченных, никольское общество составило приговор о присоединении к Союзу и постановило обратить в пользу Комитета 100 рублей страховых денег. В Никольском же был образован волостной комитет из 10-ти членов, по два от каждого села. Члены комитета постоянно сносились с временным уездным комитетом Союза, участвовали в работах уездного и губернского с'ездов и сообща с селянами решали все общественные дела, являясь фактической выборной властью. Из заведенных приходо-расходных книг видно, что 40% всех денежных поступлений никольский комитет передавал в кассу уездного комитета. (По 20% на нужды уездного и центрального комитетов) [3]).

Один за другим созывались сходы селян Выше-Тарасовской волости, „обсуждавшие свои нужды и свое горькое положение" и присоединявшиеся к Союзу. Вот один из типичных приговоров:

---

[1]) Д. 322, л. 130. Рап. испр. от 2/XI — 05 губ-ру.

[2]) Там же, л. 138, Рап. испр., от 20/XI — г-ру.

[3]) Из обвинительного акта по делу о Кр. с-зе, л. 10. (Хранится в Днепропетровском историко-революционном архиве).

„1905 г. ноября 13 дня, мы, нижеподписавшиеся, Екатеринославской губернии и уезда, Выше-Тарасовской волости, крестьяне собственники села Мыс Доброй Надежды, быв сего числа созваны на сельский сход по распоряжению нашего сельского старосты Ав. Гречки, на который явилось 56 человек из всех 68 домохозяев, имеющих право голоса на сходе, где между прочими общественными делами и на основании Высочайшего манифеста, от 17 октября, обсуждали свои нужды и свое горькое положение и пришли к единогласному заключению, что причиной нашей бедноты, болезней и невежества является малоземелие и та неимоверно высокая арендная плата, которую в силу нашей крайней нужды нам невольно приходится платить деньгами и натурой местным землевладельцам за право пользования их землей на один лишь посев. Для улучшения нашей участи необходимо достигнуть: (через наших выборных в ближайшем Учредительном собрании) уничтожения по всей России частной земельной собственности, передав в распоряжение всего народа все земли государственные, удельные, кабинетные, княжеские, монастырские, церковные и частновладельческие.

Допустить к пользованию землей только тех, которые руками своими и своей семьи, или в товариществе, но без наемных работников, будут ее обрабатывать и в таком количестве, в каком каждый в состоянии обработать. Не менее необходимо:

1) Общее обязательное народное образование на счет государства, причем преподавание должно вестись на родном нам языке.

2) Уравнение всех без исключения граждан перед законом с уничтожением сословий.

3) Заменить разные пошлины и налоги косвенные — прогрессивно-подоходными.

4) Снятие с нас опеки, в лице г. г. земских начальников и чтобы всякие чиновники и начальники были удалены выборными от всего народа.

5) Полная и немедленная амнистия всех пострадавших своей свободой за свободу и блага всей России.

6) Созыв Учредительного собрания на основах всеобщего и равного избирательного права с прямой й тайной подачей голосов без различия национальности, вероисповедания и пола для лиц, достигших 21 года.

7) Действительная неприкосновенность личности и жилища.

8) Отмена исключительных законов, смертной казни, военного положения и положения об усиленной охране.

В целях удовлетворения всех наших требований в законодательном порядке нам необходимо присоединиться

к общероссийскому Крестьянскому союзу, который покорнейше просим принять нас в число действительных членов" (Следуют подписи).

„Мы, крестьяне Каменки, Выше-Тарасовской волости, Екатеринославской губернии и уезда, выслушав приговор крестьян деревни Мыс Доброй Надежды нашей же волости, от 13 сего ноября, за № 15, вполне присоединяемся к резолюции оного приговора и единогласно постановили покорнейше просить Всероссийский Крестьянский союз причислить все наше общество в число своих товарищей". (Следуют подписи) [1]).

22 ноября на сходе селян Выше-Тарасовки обсуждалась программа Союза. Читавший ее, местный учитель Прохорец, спрашивал по каждому пункту мнение селян и делал соответствующие пометки в программе.

Согласившись вступить в Союз, селяне „на одном из следующих сходов, в отсутствии Прохорца, наметили трех крестьян в качестве выборных" или в Государственную Думу или в Крестьянский союз „и на будущую их поездку ассигновали из мирских сумм 500 рублей". (Из обвинительного акта).

Разумеется, в современных тогда политических вопросах селянская масса разбиралась слабо. Почти повсеместно селяне формулировали свои политические требования и составляли приговоры под влиянием деятелей Крестьянского союза и партийных агитаторов. Но факт обсуждения политических приговоров, а тем более, скрепление их сотнями и тысячами подписей селян, не теряет от этого своей показательности.

Оживленное обсуждение своего положения на сходах в Покровской волости велось селянами еще со второй половины октября. В начале ноября под влиянием волостного писаря (А. Котенко) и учителя (Ивана Черноивана) с. Капиловки селяне ознакомились с программой Крестьянского союза. 20 ноября Покровское сельское общество „решило хлопотать через Всероссийский Крестьянский союз о наделении их землей из соседней с ними экономии „великого князя" Михаила Николаевича".

---

[1]) Газ. „Вестник Юга" № 1081, от 23 ноября (6-го декабря) 1905 г. Революционной деятельностью в Мысе Доброй Надежды занимались: фельдшер Василий Митрофанов Честнейший и Никопольский купец Б. Левинский. В ходатайстве генерал-губернатора о высылке их в Тобольскую губ. говорится, что „оба они, вступив в члены местных революционных организаций, проживая в деревне среди крестьянского населения, на митингах и сходках возбуждали последних к ниспровержению верховной власти и к разрушению существующего государственного строя в России. Подстрекали (крестьян) к вражде с помещиками и их хозяевами, распространяя, при том, нелегальную литературу и газеты, помещавшие заведомо ложные сведения с прибавлением своих собственных зловредных мнений". Д. 286.— 1905 г. л. 210. (д. о лицах, высланных административным порядком).

Это решение отражено в следующем любопытном приговоре:

Приговор

„1905 года, ноября 20 дня. Мы, нижеподписавшиеся, Екатеринославской губернии и уезда, Покровской волости, крестьяне - собственники села Покровского, быв сего числа созваны на сельский сход, по распоряжению нашего сельского старосты В. Малого, на который явилось 363 человека из всех 366 домохозяев, имеющих право голоса на сходе, где, между прочими общественными делами, имели суждение о наших тяжелых и назрелых нуждах, выражающихся в совершенном малоземелии нашего селения.

Много есть семейств, совершенно лишенных даже куска своей земли; покупкой же приобрести, при существующих ныне условиях и нашей совершенной бедности является для нас невозможным.

Да, у нас таких имений, которые охотно уступили бы свои земли через крестьянский банк, вовсе нет, за исключением, окружающего со всех сторон землею, как пахотной, так и плавенной, Покровского имения Его Императорского высочества великого князя Михаила Николаевича.

В нашем селении Покровском, по нашему теперешнему подсчету, имеется на лицо мужского пола 1827 душ и женщин 1790, в общем всего — 3617 душ, а земли, нам доставшейся при выходе из крепостной зависимости и состоявшей на выкупе, имеется всего с усадебными оседлостями 2232.

Таким образом, на каждую душу приходится немного больше, чем одна $^1/_2$ десятины.

Такое жалкое положение и заставляет нас проснуться со всеми малютками. также жаждущими благоустройства и семейного блага, которое может осуществиться тогда только, когда все мы будем иметь свою землю в таком количестве, какое может дать возможность нашему крестьянскому труженику с своей семьей и на своей же ниве усердно потрудиться и от плодов труда добыть себе средства на благоустройство своих насущных потребностей.

Тогда тот же труженик безропотно окажется мирным гражданином семьи и общества, исправным плательщиком разного рода сборов и исполнителем всяких законных распоряжений.

Арендное наше содержание, благодаря действиям распорядителей экономии, становится из года в год совершенно невозможным: мы платим за десятину степной пахотной земли 10 руб. и плавенной (для огородов), — 24 руб., не считая и того еще, что огороды в плавне

входят в состав того участка, который заарендован нами для выпаса скота за 725 рублей.

Изложенные обстоятельства побудили нас ходатайствовать через Всероссийский крестьянский с'езд перед учрежденной Государственной Думой о наделении нашего селения законодательным порядком, по числу 3617 душ обоего пола, землей из участка Покровского имения, как степной, так и плавенной, таким количеством, какое будет благоусмотрено Государственной Думой" (Следуют 363 подписи) [1]).

26 ноября в с. Покровском был созван большой митинг, где после речей о необходимости „взять всю землю и разделить ее между селянами", постановлено было вступить в члены Союза и избрать комитет. „Не надо больше правительства, земских начальников, исправников и становых,— говорил один из ораторов,— тепер крестьяне должны помагать себе сами", для чего немедленно нужно сплотиться вокруг своего союза и оказать ему материальную помощь [2]).

Многочисленные митинги и сходы селян устраивались в Сурско-Литовском. Особенно активное участие принимали местные учителя: С. И. Аврамчик, М. Зуев, волостной писарь А Митюченко и Т. Передерий. На сходах, доходивших до 300 — 400 человек, местные учителя раз'ясняли селянам манифест 17-го октября, прочитывали газеты „с описанием бунтов в войсках и народе, действий начальников по усмирению беспорядков с человеческими жертвами", постановления Всероссийского Крестьянского союза и приговоры сельских обществ о присоединении к нему. Ораторы призывали не повиноваться правительству, „только пьющему народную кровь". Необходимо,— говорили они,— прекратить платежи податей и налогов, уничтожить земских начальников и полицию, как вредный элемент для населения, и бойкотировать Государственную Думу. А для более успешной борьбы с правительством необходимо присоединиться к Союзу, „взять всю землю и власть в свои руки и поставить своих выборных правителей".

Самая многолюдная сходка, на которую селяне созывались десятскими, состоялась 26 ноября у волостного правления. Присутствовало до 400 человек. Тут же были волостной старшина, сельский староста, сельский писарь и др. Прибывший на этот сход Василий Строменко ознакомил селян с программой Союза, призывал их „не грабить, не бунтовать", а присоединиться к Союзу, составив об этом приговор. Извещая о предстоящем 27 ноября уездном с'езде Союза, Строменко предложил сходу выделить своих

---

[1]) „Приднепровский Край", № 2668, от 22/XII (4/I) 1905 г.
[2]) Из обвинительного акта, л. 12.

делегатов. Обменявшись мнениями, селяне Сурско-Литовского вынесли приговор о присоединении к Союзу Избрали комитет, куда вошло большинство селян; выделили уполномоченных по сбору денег для выписки газет и на раз'езды по делам Союза[1]).

18 ноября состоялся многолюдный сход в с. Широком, 27 — в с. с. Романково, Аул и Новоселовки, Романковской волости.

Требование земли романковцы формулировали так:

„Казенные земли (кабинетные, удельные, монастырские, церковные, наследственнодарственные) переходят в общегосударственное пользование без выкупа; земли же частновладельческие и благоприобретенные должны быть выкуплены государством по той же цене, которую владелец заплатил с вычетом арендной пользы, полученной владельцем со дня приобретения земли". Далее. „Необходимо всеобщее обязательное образование для детей школьного возраста; желающим учиться должен быть свободный доступ во все учебные заведения — средние и высшие. Обучение на государственный счет. Преподавание должно быть на родном языке, с обязательным введением русского языка, как государственного. Библиотеки содержит сама община".

Подобные же явления под руководством Крестьянского союза наблюдались и в большинстве других сел и волостей. Крестьяне на сходах выносили постановления о вступлении в Крестьянский союз, выставляя при этом свои основные требования. Основным стержнем их постановлений было требование земли, об'ективно — требование ее национализации. При этом селянство легко воспринимало, как видно из всех данных, связь между вопросами о получении земли и общим политическим положением.

В отдельных местах ставился вопрос об украинском языке, о введении его в школы (о преподавании на „родном" языке) и т. п.

Приговор постановлено было передать в центральное бюро Крестьянского союза, а для участия в предстоящем делегатском с'езде Всероссийского Крестьянского союза избрано 2 делегата.

Рост Крестьянского союза шел чрезвычайно быстрым темпом. Первый — организационный период к концу ноября завершился созданием уездного центра.

27 ноября в с. Соленом был созван „1-й с'езд делегатов Крестьянского союза Екатеринославского уезда". На с'езд прибыло до 500 уполномоченных от разных волостей.

[1]) Д. 1905 г. № 131.— По обв. А. Митюченко. Т. Передерия и др. по 129 ст. (д. Кр. с-за). Рап. пристава, от 29/XI — 05 г.

Среди них мы встречаем и представителей соседнего Новомосковского уезда, Дюбимовской волости [1]).

С'езд обсуждал следующие вопросы: 1) доклад делегата возвратившегося со Всероссийского с'езда (6/XII — Василий Строменко); 2) сообщение уполномоченного о положении дел на местах, в связи с организацией Крестьянского союза; 3) об организации и скорейшем об'единении в Крестьянский союз всего уезда; 4) о сельско-хозяйственных рабочих; 5) о распределении сумм, находящихся в распоряжении Уездного с'езда; 6) о доставлении хлеба из экономий; 7) о незаконных действиях урядника с. Никольского; 8) об аресте в г. Москве членов бюро Всероссийского Крестьянского союза; 9) вопросы, предлагавшиеся на обсуждение членами с'езда.

Информируя о работах Всероссийского с'езда, Строменко сообщил с'ехавшимся представителям уезда все его постановления, особенно подчеркнув тактическую резолюцию. „Крестьянский союз,— говорил он,— поставил своей основной задачей взять в руки и организовать крестьянское движение под знаменем „Земля и Воля“ и тем предотвратить стихийное проявление крестьянского протеста, способного превратить Россию в хаос и создать полную анархию. Все выставленные Крестьянским союзом требования Всероссийский с'езд постановил осуществить и провести в жизнь законодательным путем через Учредительное собрание“ [2]).

Вслед за председателем докладывали уполномоченные о положении на местах. (Этого материала у нас не имеется).

Из решений с'езда нам известно лишь постановление, касающееся сельско-хозяйственных рабочих. „Для урегулирования отношений между землевладельцами и их рабочими: ввести 8-мичасовый рабочий день, увеличить плату рабочим на 50%, установить особое вознаграждение за сверхурочные работы, улучшить помещения для жилья и пищу рабочих, вежливо обращаться с рабочими и пр., и все эти условия ввести в действие до 15 января 1906 года (до созыва нового Московского с'езда)“ [3]).

---

[1]) К сожалению нам не удалось розыскать весьма ценного материала по „делу Кр. с-за“, к которому были приобщены все вещественные доказательства, в том числе и протоколы с'ездов, обнаруженных у активных деятелей. От всего громкого процесса С-за уцелел лишь один обвинительный акт, составленный товарищем прокурора Харьковской судебной палаты (9/VII — 1907 года в г. Харькове).

[2]) Из обвинительного акта. Почти все, что касается деятельности Кр. с-за, взято из этого документа. Другие источники особо оговариваются.

[3]) Донося о событиях в с. Соленом, уездный испр. писал г-ру, что на созванном 27 ноября митинге из окрестных селян высказана была необходимость пред'явления землевладельцам требований о повышении жалованья сельхоз рабочим на 75% и улучшении их бытовых условий „Согласившись с доводами Строменко, кр-не постановили сойтись вновь завтра на митинг и пригласить для переговоров окрестных землевладельцев“. Д. 334. Рап. испр., от 3/XII — 05 г. г-ру.

После с'езда уездный комитет разослал (по уезду) циркулярное письмо „К рабочим", в котором просил их „не только требовать от своих хозяев соблюдения этого постановления, но и самим соблюдать известную дисциплину. Все могущие возникнуть между рабочими и хозяевами недоразумения, если их нельзя разрешить по взаимному соглашению, разрешить с у д о м с о ю з а".

Комитет вел со всеми волостями уезда и многими селениями обширную переписку и 29/XII предполагал созвать II уездный с'езд союза в Томаковке. 16/XII были разосланы по волостям пригласительные повестки, но впоследствии этот с'езд состояться не мог и был отменен.

Принимал активное участие уездный комитет и в организации губернского Бюро Крестьянского союза, а также в созыве губернского с'езда.

11 декабря 1905 г. в гор. Екатеринославе с'ехалось до 60-ти активных деятелей союза. С'езд открылся речью (бывшего директора Николаевского училища) А. Синявского, приветствовавшего делегатов на украинском языке.

Вслед за ним, с подробным изложением программы и тактики Союза выступил от имени Екатеринославского комитета Крестьянского союза Василий Строменко. После него выступали, явившиеся на с'езд, „представители крайних революционных партий" (до 15 чел.).

Критикуя деятельность Союза, представители от рабочих „призывали крестьян к совместному об'единенному образу действий с партиями" [1]).

Очевидно, выступление рабочих представителей смутило организаторов с'езда, испугавшихся возможности перехода делегатов на сторону „крайних партий", и с'езд тотчас же был распущен.

Спустя некоторое время, оправдываясь перед жандармским начальником в своей непричастности к „Крестьянскому союзу и вообще к революционной деятельности", А Синявский писал: „с'езд был сорван крайними партиями... прекращен ранее, чем на нем могли произойти какие-либо нежелательные явления" [2]).

В течение всего декабря продолжалась дальнейшая организация селянских комитетов. За это время к Крестьянскому союзу примкнули: Томаковская, Лошкаревская, Борисовская и Криничеватовская волости.

Инициатором создания Крестьянского союза в с. Александрополе, Томаковской волости, явился местный п с а л о м щ и к Матвей Федоренко, привезший в конце ноября „из с. Чумаков

---

[1]) Д. 1905 г. № 131, — Донесение нач-ка ЕГЖУ — директору департамента полиции, от 6/III — 06 г.

[2]) Там же, прошение А. Синявского нач-ку ЕГЖУ. от 14/III—06 г.

студента оратора Стасюка, положивши этим начало агитаторской деятельности"...[1])

Стасюк обратился к собранным в сельском управлении селянам с речью „о необходимости разделения между крестьянами всех земель". Он убеждал их вступить в Крестьянский союз и предложил проэкт приговора о присоединении. 5 декабря Александропольский сельский сход принял этот приговор и избрал уполномоченных от своих обществ.

18 декабря, направляясь в Верхнеднепровский уезд, Стасюк снова заехал в Александрополь для освещения и разрешения назревших вопросов. Давая раз'яснения уполномоченным, Стасюк указал на необходимость учреждения „Комитета для сношения с главным комитетом, находящимся в Москве", и ассигнования средств для нужд комитетов Союза.

В ноябре месяце в Криничеватской волости прошла целая полоса селянских сходов, вынесших постановления о вступлении в Крестьянский союз. Инициатором и руководителем движения в волости был студент Харьковского технологического института — Павел Павленко. Его активными помощниками являлись учителя: с. Кинь-Грусть — Георгий Павленко, с. Кринички — Лука Пазюк и фельдшер А. Метленко, д. Дарьевки — Александр Воронцов.

Были организованы сельские комитеты, об'единившиеся затем в волостной комитет. У волостного правления и окололавки одного из членов комитета — Василия Олейникова — устраивались митинги, на которых братья Павленки, Пазюк, Олейник и другие призывали селян записываться в члены Союза, говорили о его задачах, о необходимости устранения старой власти и обращения в пользу крестьян всех земель, не останавливаясь, в случае сопротивления помещиков, перед применением, наряду с бойкотом, открытой силы.

Метленко (один из ораторов) говорил, что „полицию следует сейчас же выгнать", для скорейшего осуществления чего достаточно не давать ей квартир, не продавать продуктов и т. п., т.-е. поставить ее в такие условия, чтобы она сама вынуждена была уйти.

Среди документов, принадлежащих организаторам Криничеватовской организации, найдены были тетради для записи членских взносов, списки селян, присоединившихся к Союзу (число их превышало 100 чел.), приходо-расходные книги, различные оправдательные документы и счета, протоколы заседания комитета и др. Из протоколов выяснилась связь Криничеватского комитета с другими волостными комитетами[2]).

---

[1]) Д. 334 (1905 г.). л. 178. Рап. испр. от 7/II — 06 г. г-ру.

[2]) Из обвинительного акта. См. также Д. 334, л. 165, рап. испр. от 2/II — 06 г. г-ру.

5 декабря состоялся многочисленный делегатский с'езд в с. Томаковке. Некоторые селения прислали по 8—9 делегатов. На с'езд прибыл и Василий Строменко. Он знакомил делегатов с программой Всероссийского с'езда и доказывал необходимость отобрания от владельцев всех земель в государственный земельный фонд, для их дальнейшего распределения между селянами. Власти, говорил он, должны быть заменены выборными от населения. Селянами предлагалось вместо Государственной Думы добиваться Учредительного собрания и, в случае неудовлетворения государством требований Союза, не арендовать земли у помещиков, не давать казакам провизии и проч.

Селяне после прочтения примерного приговора избрали из своей среды волостной комитет. 20% собранных членских взносов комитет передал в уездную кассу, на остальные — велась культурно-просветительная работа.

8 декабря Чернышу при помощи П. Бургуна удалось собрать в волостном правлении громадный с'езд селян Лошкаревской волости. С'езд открыл Элькин. Он ознакомил собравшихся с существовавшими в то время политическими партиями и их программами, указал на ошибки и промахи, допущенные правительством, и в заключение заявил: „теперь, наконец, получена возможность выйти из подчинения правительству и, изменением существующего порядка, добиться полного и настоящего освобождения".

Черныш начал свою речь с возгласа: „Будет уже подчиняться начальству!" Он огласил селянам проэкт приговора о присоединении волости к Крестьянскому союзу, раз'яснив при этом подробно все его пункты.

Предлагаемый проэкт приговора отличался от обычных приговоров Крестьянского союза требованием, которое исключало тем, что им исключалась возможность перехода в распоряжение всего народа земель „частновладельческих, приобретенных покупкой".

После этого схода рост членов Союза в этой волости еще более оживился. Члены комитета раз'ехались по селам для вербовки новых членов.

Были попытки со стороны Союза регулировать отношения между сельско-хозяйственными рабочими и нанимателями — с одной стороны, с целью защиты правовых и экономических интересов рабочих и, с другой — с целью удерживать их от резких выступлений.

Так, уполномоченные Союза разослали местным землевладельцам повестки с приглашением явиться 22/XII в Лошкаревское волостное правление и выслушать „постановления делегатов с'езда Крестьянского союза Екатеринославского уезда в с. Соленом (от 27 ноября) для урегулирования отношения между землевладельцами и сельскими рабочими".

Землевладельцы для переговоров прибыли и постановление выслушали [1]).

Характерно и небезинтересно отметить, что в организационной работе Бургуну помогал его работник Афанасий Прокопенко, убеждавший селян д. Марьин Дар „записываться в Крестьянский союз и не жалеть полтинников" на нужды его, „так как благодаря Союзу, — говорил он, — они получат всю землю от помещиков и добьются того, что над ними не будет никакого начальства"...[2]).

Для рассмотрения деятельности Крестьянского союза и для его характеристики (умеренности), чрезвычайно характерен приговор селян с. Дмитриевки. Правда, здесь проявилось явление, не находившее себе место в других постановлениях селян, но все же характерное для еще далеко не изжитых монархических настроений крестьян — это приверженность к личности царя. В этом несомненно проявилось также и кулацкое влияние.

Под влиянием агитации местного учителя Алекс. Аврамчика, излагавшего программу Крестьянского союза, с. Дмитриевка, Борисовской волости, присоединилось к Союзу (16 декабря). Селянами на сходе был принят, при этом, приговор, состоявший из следующих пунктов:

„1) Немедленный созыв Учредительного Собрания. 2) Всесословная волость и упразднение земских начальников. 3) Выборные представители власти. 4) Упразднение Крестьянских судов. 5) Уничтожение смертной казни. 6) Уничтожение всех временных правил. 7) Передача земли всем на равных условиях. 8) Всеобщее образование на государственный счет. 9) Отделение церкви от государства. 10) Выборное духовенство и казенное им жалованье. 11) Отмена прямых и косвенных налогов. 12) Обеспечение солдат, потерявших здоровье на войне, и их семейств. 13) Протест против ареста представителей Крестьянского союза. 14) Освобождение всех политических. 15 пункт гласил, что все требования должны добиваться мирным путем, без погромов и беспорядков, что все они вступают во Всероссийский Союз, при чем, личность ныне царствующего государя императора должна быть для них священна" [3]).

---

[1]) „Это вмешательство в регулирование рабочего дня вызвало возмущение среди „куркулей - разночинцев". Помнится разговор с владелицей 300 десятин—Черничихой, которая мне заявила: „Ви вже думаєте, що гору взяли, заждіть, ось ми Вільгельма на поміч покличемо і дасть він вам чосу". (Воспом. Стасюка).

[2]) Из о винигельного акта.

[3]) Д. 334, л. Рап. испр., от 2/XII — 06 г., ген. губ - ру.

Таким образом, в декабре организованные в союз крестьяне отражают дальнейший под'ем движения. Вопрос о передаче земли крестьянам становится главным и основным вопросом. Политические вопросы все резче выдвигаются на первый план. Вместе с тем руководители Союза всячески изолируют движение от „крайних революционных партий", ведя довольно умеренную политику и удерживая крестьянские массы от решительных революционных действий, от „беспорядков", от „грабежей", „убийств" и т. п. В деятельности и программах отдельных отделений Союза местами довольно явно проглядывает кулацкое влияние (например, требование сохранить за владельцами земли „приобретенные покупкой").

* * *

Вообще требования земли формулировались в приговорах различно. Одни приговоры ограничивались требованиями отобрания государственных земель, другие—требовали передачи и частновладельческих, но с выкупом, третьи—соглашались на выкуп, но „по той же цене, которую владелец заплатил с вычетом арендной пользы, полученной владельцем со дня приобретения земли"...

Значительная часть сохранившихся приговоров содержит требования передачи всех земель „в законодательном порядке".

Многие приговоры начинаются с общегосударственных политических требований, вплоть до коренного переустройства страны, но опять таки мирным „законодательным путем".

Наряду с требованием Учредительного собрания и коренного переустройства земли, селяне (как мы видели это в Дмитриевском приговоре) часто заявляли одновременно и о своей верности государю.

Национальный вопрос в приговорах слабо отражен. Приговоры ограничиваются большей частью требованиями „преподавания в школах на родном языке". Иногда добавлялось: „с обязательным введением русского языка, как государственного".

Требование республики,— рассказывает в своих воспоминаниях Стасюк,— отсутствовало, ибо часть крестьянства была еще монархически настроена. Монархизм этот был особого рода. Так, например, слушая об'яснение государственного строя во Франции, пожилой крестьянин обратился ко мне с вопросом: „оце Ви, говорите, що у Франції немає царя, то воно наче не зовсім так. Хіба ж президент не цар, тільки що його вибирають на строк" [1]).

---

[1]) Сборн. Истпарта — „1905 г.", стр. 288.

Начав с приговорной кампании, захватив в ряде сел в свои руки местное самоуправление, Крестьянский союз несомненно придал движению политическую окраску. Правда, многие села вступили в движение из-за чисто экономических причин. Даже антиправительственные выступления часто определялись чисто местными условиями. В целом же, уезд в ноябре — декабре 1905 г. превратился, как мы видели, в своеобразную, „селянскую республику", непосредственно несвязанную с рабочим движениям.

Действительно, все насущнейшие вопросы села решались широко демократическими сходами, волостными, районными и уездными с'ездами селян. Наконец, что особенно характерно,— созданы были свои органы исполнительной и судебной власти. Совершенно очевидно, что это были попытки организации селянского самоуправления, давшие массе большой организационной опыт[1]). Но, как и все подобные попытки обособленного селянского выступления. екатеринославское движение обречено было на поражение и быстрый разгром.

Став во главе движения, Крестьянский союз предрешил его неудачу своей ограниченностью и „мирной" тактикой.

Причины „мирного" характера движения, в этот период наивысшего под'ема революции, кроются в наличии в уезде значительной группы кулаков и зажиточных селян, мечтавшей завладеть всей помещичьей землей с живым и мертвым инвентарем, что и сдерживало „разрушительные" силы, которые могли бы отодвинуть кулаков на задний план и определило характер движения. Эта же группа выдвинула из своей среды идеолога и вдохновителя — сельскую интеллигенцию.

Армию селянского движения, как и везде, составляла беднота; „ее штабом были не деревенские голыши, а мелкие сельско-хозяйственные производители,— те, кого в те времена называли „хозяйственными мужичками", — терявшие свое хозяйственное положение в непосильной конкуренции с капиталистическим землевладением".

Пользовавшаяся большим влиянием на массы, сельская интеллигенция, преимущественно беспартийная, находилась во власти туманных эсеро-народнических идей. И потому неудивительно, что на знамени Крестьянского союза были написаны старые отжившие, народнические лозунги „мирной борьбы".

Мирные и полюбовные соглашения с землевладельцами вместо боевых революционных действий, идейная разноголосица и путаница, царившие в среде деятелей Крестьянского союза,

---

[1]) „В Екат. уезде под влиянием растущей организованной силы Кр. союза органы царского правительства стушевались, отошли на задний план и начали ждать оффициальных распоряжений и в случае угрозы погромов обращаться за содействием к комитетам Кр. союза". (Восп. Стасюка).

их половинчатость, противоречивые выступления и компромиссные решения комитетов, и в конечном счете — представительство по сути зажиточных слоев села — все это не дало возможности превратиться Союзу в строго революционную организацию селян.

Вот откровенная формулировка тактики Союза и ее обоснование. Выступая на всероссийском с'езде Крестьянского союза (6/XI — 10/XI — 05 г.), В. Строменко обратился к делегатам со следующей речью:

„Говорят, крестьяне в Саратовской губернии вооружены. Можно ли поверить, чтобы крестьянская Русь могла достать себе вооружение? Самодельные самопалы! Полк казаков все разгонит. Восстание с практической стороны не осуществимо. Но народ и чувством, и мыслью не вооружен. Только жизнь его сможет привести к вооружению. В отчаянии он возьмется за оружие. Пока же наш путь — с м и р н ы й п у т ь: бойкот, неуплата податей. Обнаружится у правительства дефицит, и тогда оно падет. Тепер оно опирается на купцов и помещиков. Но им плохо приходится. И они даже могут потребовать у правительства удовлетворить народные требования“ [1]).

Ограничиваясь требованиями Учредительного собрания, Союз надеялся (и питал этой слепой надеждой беднейшие слои) вывести селянство из тупика и кризиса.

Упустив колоссальнейшие возможности, Союз не задумался ни над вооружением селян, ни над созданием боевых дружин и, вместо призыва к восстанию, проповедывал покорность и смирение. Совершенно игнорируя боевые организации гор. Екатеринослава и Днепровского завода в с. Каменском, Союз не связался и с селянским движением в соседних уездах.

Потеряв надежду на „мирный путь борьбы“, селяне решили переступить за границы и рамки, намеченные Союзом, и начали вооружаться и действовать более решительно. Но было поздно. По уезду уже рыскали казачьи отряды, производили массовые аресты, беспощадно пороли целые сходы, держа их предварительно на коленях в снегу, поджигали и расстреливали села. Союз быстро был разгромлен и возродился лишь в 1917 г. [2]).

---

[1]) Характерно сравнить это с тем, что говорил следующий после Строменко оратор — один помещик из Ярославля: „Я помещик и дворянин, говорю вам: если сами силой не возьмете земли, то Дума ее вам не даст. Никакой мирный путь не даст вам земли. Нужна милиция для защиты, ибо верить правительству нельзя. Прошу вас с вашими уполномоченными в Думу посылать для охраны вооруженных людей“. (Н. Карпов — Материалы по крестьян. движ. 1905 г., стр. 76).

[2]) Если революцию 1905 г, по меткому выражению Ленина, называют „генеральной репетицией Октября“, то тактику соглашательских партий и их группировок (в 1905 г.), в данном случае — деятелей екат. Крест. союза, безошибочно будет назвать „генеральной репетицией“ их предательства и измены Октябрьской революции.

* * *

Как же относились в это время к крестьянскому движению местные политические партии?

Уже в начале года полицейские и жандармские донесения отмечают увеличение распространения в деревнях и селах революционной литературы. Распространялась литература самими селянами и неизвестными посторонними, распространялись эсеровские, социал-демократические и национально-революционные прокламации и брошюры.

Из эсеровских изданий Екатеринославского комитета часто упоминаются: „К обществу" (16/I — 05 г.), „Ко всем гражданам" (9/II — 05 г.). „Воззвание Георгия Гапона" (март), „К трудовому люду", (Изд. Ек. раб. орг. с.-р.) и др. [1]).

Так в марте месяце урядником Августиновской волости негласным путем получены были от приказчика уездного земского имения эсеровские прокламации: „К солдатам", „Положение русского крестьянина", „Кризис и безработица".

Приказчик отобрал их у экономических рабочих. Полицейским расследованием установлено было при этом, что революционной пропагандой и раздачей нелегальной литературы занимался неизвестный студент, „гостивший" у помощника агронома земского имения (Августовской волости) [2]).

В уезде распространялись еще прокламации: „Социализм и политическая свобода" (Моск. К П.С.-Р., май 1905 г.) и „Земля и Воля" (Крест. с-за парт. С.-Р.) [3]).

Из социал-демократических прокламаций наиболее распространенными были уже упоминавшиеся: „К крестьянам", „Ко всему народу", „Ко всем запасным" и др. Из них листовка „К крестьянам" излагала программу РСДРП. В документах пестрят указания на обнаружение в уезде социал-демократических прокламаций: „4-ое августа 1789 г. — 19 февраля 1861 г.", „Правда о войне", „В бой за свободу", „Чего мы требуем" и др. [4]).

„Нечего думать,— говорилось в прокламации, датированной февралем 1905 г.,— что царско-чиновничье правительство откажется добровольно от своих привиллегий, от своих сытых местечек... Только силой народной, только народной революцией мы добьемся уничтожения царского самодержавия, замены его демократической республикой"...

В воззвании „Ко всем" (от 16 февраля) Екатеринославский комитет РСДРП призывал „на борьбу всех, кому дорога свобода народа"...

---

[1]) Д. 1905 г., № 313 — О распространении преступных воззваний партии с.-р.

[2]) Там же, л. 6. Рап. пристава, от 6-го III — 05 г.

[3]) Дело крест. прокламаций за 1905 г.

[4]) Д. 1905 г. ЕГЖУ. №№ 246, 247, 248, 354 и др. Сообщения по поводу разброса прокламаций, воззваний и иных преступных изданий.

„Революция началась. Красное знамя восстания поднято... Коса смерти свищет уже над двухглавым орлом... Крестьяне! С вас сдирают непосильные подати. В вашей темной голодной жизни вы от царского правительства не помощь получаете, а одни унижения, грабеж, страдания вечные. Царское правительство лишило вас всех прав Оно смотрит на вас, как на бессловесный покорный скот... Может ли это так продолжаться? Нет. Вам нужна свобода. Восстаньте за нее! Дело наше общее. Поддержите нас, рабочих, в нашей трудной борьбе...

Солдаты! Вы сыны народа. Не отставайте от народа... Благо народное — выше всего"...

Особо следует отметить резолюцию, принятую рабочими гор. Екатеринослава на своих собраниях и изданную Екатеринославским комитетом РСДРП 24 марта в виде прокламации.

„Братья крестьяне, — призывала резолюция, — довольно голода и нищеты, довольно смерти и разорения. Никакой помощи царскому правительству. Никакой поддержки войне... Заявляйте громко свои требования. Словом и действием протестуйте против разорения страны, против гибели народа. Присоединяйтесь к нам в вашей борьбе с самодержавием...

Опомнитесь, братья-солдаты... Присоединяйтесь к нашим рядам, когда мы выходим на улицу — и победа наша. Помните, братья-солдаты, с царем вас ждут смерть и мучения на полях Манчжурии, народная ненависть и проклятия дома; с нами же ждут вас слава и свобода народа"... [1]).

Все социал-демократические прокламации, за февраль-май, возвещали начало революции в Питере, в Варшаве и разлив широкой революционной волны по всей России.

В июле значительное распространение получили: воззвание „большинства" Екатеринославского комитета РСДРП — „Готовьтесь к вооруженному восстанию", эсеровские прокламации — „Товарищи! Яркая заря свободы занимается" и „Братья-крестьяне". В августе месяце — „Крестьяне, к вам наше слово", „Новые царские милости". „Ко всем лишенным прав" (Екатеринославский комитет РСДРП), призывавшие „лишенных прав к вооружению на борьбу".

В сентябре по уезду разносились прокламации Александровской соц.-дем. группы — „Царский мир". В октябре — прокламации Никопольского комитета РСДРП — „О бойкоте Государственной Думы и созыве Всероссийского Учредительного собрания", с призывом „бороться всем за народную свободу"... и многие другие [2]).

---

[1]) Дело крестьянских прокламаций 1905 г. Днепр. историко-рев. архив.
[2]) Д. 354 — 05 г. — О прокламациях, л.л. 456, 521, 608 и др.

В ноябре распространялись прокламации: „Ко всему трудовому крестьянству о двух царских манифестах“ (П. с-рев.), „От матроса к солдату“ (соц. демокр.). В декабре: „К сельхозрабочим“ (изд. Крест. группы парт. соц.-рев.), „Погано живеться на селі“... (Харьк. к-та РУП, от августа 1905 г.), брошюра — „Як люди прав собі добувають“ — С. Ярошенка („видання української радикальної партії“, с программой этой партии на обложке. Д. 295 — 1905 г.).

Указаний на систематически организованную деятельность партии в селах Екатеринославского уезда в 1905 году в делах мы не находим.

Некоторое исключение составляли пригородные села и предместья торговых и горнозаводских пунктов.

В большинстве же, работа партийных организаций дальше распространения литературы не шла.

Пропагандой социал-демократических идей в уезде занималась Никопольская группа РСДРП, поддерживавшая тесную связь с Екатеринославом и Александровском.

В делах охранного отделения упоминается о деятельности членов группы (особо отмечается некий Ковтун) среди окрестных селян Сулицкого, Ново-Павловки, Довгалевки и др. [1]).

Хорошим проводником идей и лозунгов социальной революции являлись и сами селяне, те из них, которых нужда и безработица постоянно гнала из села на шахты, в город, завод и обратно.

Вот несколько фактов, свидетельствующих о партийном и рабочем влиянии, проявившемся в движении.

27 ноября селяне Краснополья: Перепаденко, Пластун, Кишинский, Деревинский и Сердюк, под предводительством Огийченко, явились с красными флагами в сельское управление „и организовали там политическую демонстрацию“.

По показаниям урядника, названные лица обратились к находившимся там, в количестве 60 человек, селянам с политическими речами. Коновод Огийченко кричал: „Господа, пора нам проснуться, давайте отбирать землю у помещиков. Долой самодержавие и его союзников — попов и полицию! Да здравствует всенародное восстание, демократическая республика и социализм! Пролетарии всех стран, соединяйтесь! На что нам церкви и попы“.

Демонстранты требовали созыва схода и составления приговора. На замечания урядника Клюкова, что хождение с красным флагом и произнесение революционных речей законом воспрещается,— селяне ответили: „А ваше какое дело. Законы и указы написаны нашими и вашими угнетателями“.

---

[1]) Д. 1905 г., № 178 — На состоящего под негласным наблюдением крест. М. Соколика.— Л. 250. Рап. испр. нач-ку охр. отд., от 27/IX — 05 г.

На улице урядником подобраны были в тот день социал-демократические прокламации: „Кровавый царь", „Пролетариат борется, либералы подкрадываются к власти" (оттиск статьи Ленина). Прокламация „К рабочим гор. Екатеринослава" отнята урядником у селянина Перепаденка, во время чтения ее селянам в сельском управлении [1]).

Еще более ярко это влияние сказалось на движение в селах, прилегавших к Екатеринославу. Поддерживавший тесную связь с городом, сельский писарь с. Новые Кайдаки, Дементий Гейко в декабре ежедневно собирал в правлении митинги селян, на которых, доказывал им необходимость уничтожения старого начальства, прекращения всяких платежей в казну и „призывал селян добиваться силою раздела земли поровну". В случаях возникновения тех или иных затруднений, Гейко обращался за содействием в „Боевой стачечный комитет Брянского завода" [2]).

Подобные же картины мы видим в Шляховке, Диевке, Сухачевке и других пригородных селах. Везде, в перечисленных местностях, в декабре месяце движение носило политический характер и направлено было против правительства, местной власти и разоруженной и изгнанной полиции.

Более подробных данных о работе социал-демократических организаций, комитетов большевиков и меньшевиков и провинциальных групп в делах пока не обнаружено.

В нашем распоряжении нет также прямых указаний на существование в 1905 г. в Екатеринославских социал-демократических организациях специально выделенных групп для работы в селах и в частности, в Екатеринославском уезде [3]). Для этой цели намечались и были выделены отдельные товарищи, проделанная работа которых остается для нас еще неизвестной. Правда, уже в конце декабря. Боевой стачечный комитет, в ответ на запросы селянских делегаций, командировал на село ряд товарищей. К сожалению, это было время отлива революции, и, застигнутые карательными отрядами (в Верхнеднепровском уезде), они вынуждены были вернуться с половины пути [4]).

Как видим, только к концу революции рабочие организации стали уделять серьезное внимание селу. Тогда же сделана была попытка об'единения действий различных политических партий, совместно выпустивших несколько воззваний к селянам и намечавших ряд мероприятий по охвату села. Вот одно из таких воззваний:

---

[1]) Д. 334, л. 23 рап. испр., от 30/XI—05 г-ру. О том же, д. 140—05 г., л. 17.

[2]) Дело 286 — 905 г., л. 345.

[3]) В 1906 г. такие группы уже имелись.

[4]) Воспоминания тов. Меринкова хранятся в Днепропетр. испарте.

„Солдаты!

Уже несколько лет мы, рабочие, ведем упорную борьбу против правительства. Мы ве ем эту борьбу в интересах всех угнетенных и обездоленных. Хотя мы, рабочие, живем в городах, но громадное большинство из нас вышло из крестьянского сословия и теперь еще мы почти принадлежим к крестьянскому сословию. Мы несем с крестьянами одинаковые тяготы. Мы добиваемся поэтому, чтобы все земли, государственные, монастырские, удельные и помещичьи, были переданы крестьянам, чтобы с крестьян были сняты все подати и повинности, чтобы были уничтожены все налоги: на керосин, спички, табак, чай, сахар и на все прочие предметы и чтобы налоги каждый платил по своему доходу: кто богаче — должен платить больше, а кто беднее — должен платить меньше, а самые бедные ничего не должны платить. Мы добиваемся, чтобы и крестьянство, и дворяне, и купцы, и все жители России, к какой бы вере они не принадлежали, пользовались одинаковыми правами.

Мы также добиваемся, чтобы не было постоянного войска и чтобы весь народ обучался военному исскуству и, в случае войны, мы все станем на защиту отечества.

Мы требуем обязательного бесплатного обучения в школах. Мы добиваемся, чтобы на всех фабриках и заводах и ремесленных заведениях рабочий день продолжался не более 8-ми часов.

Наконец, мы добиваемся, чтобы законы издавали выборные от всего народа.

Вот — наши главные требования.

Но правительство, все эти губернаторы, генералы, министры, сенаторы и царские советники (все эти богатые дворяне) по-прежнему желают властвовать над народом, по-прежнему они хотят сосать народную кровь и выжимать народный пот. И за то, что мы добиваемся хлеба и свободы, правительство сажает нас в тюрьмы, ссылает на каторгу, предает нас смертной казни и выводит против народа вас, солдат, которые расстреливают и убивают нас, рабочих и крестьян, наших жен и детей.

Солдаты! Вашими руками правительство проливает народную кровь. Солдаты! Вы служите не народу, а врагам народа. Вспомните все обиды и притеснения, которые вы терпите от вашего начальства. Посмотрите, что делается по всей России. В деревнях восстали крестьяне, они отказываются платить подати, они прогоняют земских начальников и сами отбирают землю от помещиков. Вместе со всем народом восстает и войско. Везде

повсюду солдаты смещают своих офицеров и генералов. Войско переходит на сторону народа.

Никогда мы, рабочие, не поднимем против вас оружие. Если бывали случаи стрельбы и бросания камней в вас из толпы, то знайте, что это делают переодетые полицейские и черносотенцы, которые хотели раздражить вас и заставить стрелять в народ. Мы же, рабочие, никогда не будем первые стрелять в вас — тех же рабочих и крестьян.

Теперь, солдаты, по всей России об'явлена всеобщая забастовка. Весь народ должен созвать своих выборных в Учредительное собрание, чтобы установить новый лучший порядок в нашем государстве.

Мы, рабочие, бросили теперь работу. Мы не будем работать, будем голодать, но мы добьемся своего.

Солдаты! Не верьте вашему начальству, которое подстрекает вас против нас. Железные дороги будут бастовать, но вас, солдат и запасных, если пожелаете отправиться по домам, мы будем немедленно перевозить бесплатно.

Бросьте казармы. Передайте оружие народу. Отправляйтесь на вокзал, садитесь в поезда и мы вас отправим на вашу родину. Соединяйтесь с народом, солдаты, боритесь вместе со всем народом за землю, за волю, за лучшую долю.

Все за одного, один за всех.
Коалиционный боевой Комитет.
Депутатское собрание рабочих г. Екатеринослава.
Об'единенный Екатеринославский Комитет РСДРП.
Екатерин. Соц.-Дем организация „Бунда"
Бюро провинциальных организаций РСДРП.
Екатерин. Ком. Партии социал.-революционеров".

Каково было отношение слоев селянства к той или иной политической программе? На чьей стороне было сочувствие, основной массы селянства?

Какие требования, идеи и пр. были наиболее доступны и отвечали желаниям и чаяниям массы? На все эти интереснейшие вопросы ни материалы, ни воспоминания участников не дают ответа.

По делам ЕГЖУ, „о распространении противоправительственной литературы", мы можем установить безусловное преобладание социал-демократических изданий. Здесь следует выделить деятельность Бюро провинциальных организаций РСДРП Екатеринославской губернии и фракции „Большинства" Екатеринославского комитета РСДРП.

В своих прокламациях: „К братьям-селянам", „К крестьянскому и рабочему народу", „К деревенской бедноте" — Бюро провинциальных организаций спрашивало селян: „полегчала ли их доля от царских обещаний? Или же от всех свобод „осталась одна воля подыхать с голоду"... „Нет, братья, сверху вы ничего не получите, кроме гнета и обмана..."

„Вільну волю — говорилось в одном из этих воззваний — може добути собі тільки сам народ своєю силою...

Селяни, до цього часу перед в борьбі за волю і долю народа вів фабрично-заводський люд. Він сміло йшов під червоною корогвою соціял-демократичної партії, змоченою святою кров'ю борців за волю народу.

Ставаймо ж, селяни, під червоні знамена робочої соціял-демократичної партії, рушаймо в ряди пригнічених і обездолених, і тоді весь робочий народ, згромаджений в одну величезну і сильну партію, зробить кінець усякому гнобительству і злидарству"...

„До зброї, всі люди!

...Будьмо ж готові дружно боронить себе од нападу царських слуг... Нехай спалахне всенароднє оружне повстання на щастя всього трудящого народа і на погибель всіх ворогів народньої волі і долі!"

Комитет „Большинства", начиная с середины июня 1905 года, призывал селянство к установлению связи между городом и деревней, к об единению с рабочими, к смелой поддержке „всеми силами" восстания солдат и матросов.

„Час расплаты наступает, — говорилось в одной большевистской прокламации, — свобода близка, она опьяняет. Не время молчать. К оружию! Готовьтесь к вооруженному восстанию!".

РАЗГРОМ ДВИЖЕНИЯ

Уже в начале декабря в уезд отправляются казачьи отряды для поднятия авторитета власти и ограждения интересов крупных землевладельцев. К этому же времени относятся первые кровавые столкновения селян с казаками (Покровская волость, экономия кн. Михаила Николаевича и др.).

Появление казаков встречалось крайне враждебно и вызывало со стороны селян энергичный протест.

Узнав о намерении полусотни расположиться в Томаковке, селяне встретили их криками: „не треба нам козаків, нехай проходять мимо!"... Селяне отказались предоставить помещение и фураж казакам и, „несмотря на увещевания старшины и пристава", прогнали их [1]).

---

[1]) Д. 334 л. 57. Рап. испр., от 19/XII — г-ру.

Прокламации к крестьянам в Екатеринославском уезде в 1905 г.

Растерянность и тревога царили не только в среде сельской власти, но охватили и губернское начальство, парализованное революцией.

11 декабря губернатор телеграфно запрашивал московского градоначальника:

„Ввиду распространившихся в Екатеринославе тревожных слухов об учреждении в Москве временного правительства и небывалых беспорядков, благоволите телеграфировать — правда-ли?“ [1]).

15 декабря губернатор, умоляя командующего войсками округа „настоятельно, срочно вернуть в его распоряжение отозванный в Севастополь симферопольский пехотний полк“, доносил, что „положение исключительно угрожающее“ [2])

Тем временем, из центра стали поступать предписания „действовать, особенно, когда собираются толпы крестьян, — силою, не стесняясь применением оружия, и всякие попытки сопротивления подавлять без колебаний решительными мерами“. (П. Дурново) [3]).

16 декабря Екатеринослав, прилегающие к нему селения Екатеринославского уезда и некоторые другие пункты губернии, согласно распоряжения МВД, были об'явлены губернатором на военном положении [4]). Взаимоотношения селян и полицейской власти, в результате чего, еще более обостряются. Движение в декабре, заметно изменившись в сторону большего роста его активности, идет, таким образом, по восходящей линии. В целом ряде сел создается самооборона, усиленно разоружается и избивается полиция, идет подготовка к отражению казаков.

Несмотря на наличие в уезде крупнейшей организации Крестьянского союза, движение по прежнему остается обособленным. Нет организационной связи ни с рабочим движением, ни с движением в соседних уездах. Исключение составляли некоторые лишь пригороды. Единое и систематическое руководство отсутствует.

Между тем, несмотря на репрессии, настроение селян, как в центре, так и на границах уезда, становилось все тревожнее. Участились слухи о намерениях селян соседних уездов разобрать крупнейшие экономии екатеринославских помещиков.

Селяне Таврической губернии,— писал исправник,— пытались перебраться по льду через Днепр в экономию Струкова с целью ее разгрома и сожжения. Тонкий лед помешал им перейти реку [5]).

---

[1]) Д. 404. 1905 г. — Беспорядки в Екат. губ. Переписка о присылке войск.
[2]) Там же.
[3]) Д. 335, л. 125 и д. 404 (1905 г.).
[4]) Д. 335.— Беспорядки по Екат. у., л. 10. Отнош. г-ра, от 16/XII н-ку 34. пех. дивизии Назначение генерал г-ра.
[5]) Д. 334, л. 116.

...„В селе Беленьком носились слухи, будто бы в непродолжительном времени из г. Александровска в с. Беленькое явятся в ночное время громилы, к которым присоединятся беднейшие крестьяне села... и вместе разгромят экономию генерала Миклашевского и местных зажиточных крестьян, а затем из с. Беленького направятся в Вышетарасовскую экономию генерала Струкова“ [1]).

Повторяем, военное положение не останавливает движения. Его подавление начинается со второй половины декабря, после разгрома рабочего движения.

Почти одновременно с ра ных сторон в уезд прибыло несколько казачьих отрядов, приступивших к частичным арестам, взысканиям и порке. Губернатор дал распоряжение „о немедленном аресте в с. Соленом агитатора В. Строменко и всех делегатов“. Для этой цели в Соленое 23/XII прибыл исправник с 20 казаками.

Но,— рассказывает исправник, — „видя, возбуждение и озлобленность толпы, приготовившейся, как видно, отстаивать Строменко, и зная, что с 20 казаками... вероятности вооруженного подавления крестьян не представлялось и исход столкновения с ними благоприятных результатов не обещал, я, дабы успокоить толпу, скрыв цель своего прибытия, позволил себе прибегнуть к хитрости, об'яснив крестьянам, что прибыл об'явить им только о введении в губернии военного положения и той ответственности, которой могут подвергнуться теперь нарушением законов“...

После от'езда исправника селяне об'явили управляющему имением Бергмана, у которого останавливался исправник с отрядом, что „в случае вторичного прибытия в село казаков экономия будет разрушена до основания“ [2]).

В ответ на эту угрозу генерал-губернатор предписал:

„Немедленно об'явить от моего имени крестьянам с. Соленого на сходе, что если экономия Бергмана будет сожжена, а равно если крестьянами этого села будет оказано неповиновение или сопротивление законным властям, то и все село Соленое будет разгромлено артиллерией и сожжено“ [3]).

Приведенные факты имели массовый характер. Озлобленность крестьян росла. Так, в с. Томаковке селяне неоднократно срывали об'явление о введении военного положения, избивали полицию. В селе Лошкаревке селяне прогнали урядника, приехавшего об'явить о военном положении. То здесь, то там все время происходят вооруженные столкновения с прибывающими для усмирения селян солдатами и жандармами. На ст. Никополь произошло совместное выступление селян

---

[1]) Д. 334, л. 27.
[2]) Там же, л. 68. Рап. испр., от 27/XII — г-ру.
[3]) Там же, л. 77. Предписание ген. г-ра от 28/XII.

с железнодорожниками. При чем „мятежники", захватив станцию, сами занялись составлением поездов для отправки демобилизованных солдат на родину.

Нельзя не отметить следующий любопытный случай, свидетельствующий о влиятельности Крестьянского союза в массах, с одной стороны, и об отношении к движению сельскохозяйственных рабочих — с другой.

Рабочие Сурско-Литовской экономии, получив ряд обязательных постановлений генерал-губернатора и предписаний исправника, отказались их выполнить лишь потому, что на них не было печати Союза. Полученные экземпляры этих постановлений были порваны рабочими Евтушенко и Хлусом, которые с тех пор совсем перестали заниматься своим делом в экономии и стали вести себя крайне вызывающе, пред'являя положительно невыполнимые требования[1]).

Даже Союз под влиянием масс вынужден был перейти к более решительным действиям.

* * *

Положение становилось все более угрожающим, и губернатор, стянув в уезд несколько летучих отрядов казаков, отдал распоряжение немедленно приступить к обыскам и арестам руководителей движения. 29 декабря арестовали 17 человек, „возбуждающих движение", в с. Новые Кайдаки[2]). Через несколько дней такие же аресты были произведены в селах Диевке и Сухачевке.

2-го января прибыл карательный отряд в Сурское в составе: одной роты пехоты (200 чел.), одного взвода казаков (40 чел.) и полубатареи артиллерии (2 орудия).

Произведя аресты деятелей Крестьянского союза, карательная экспедиция вечером того же дня с большой предосторожностью вступила в Соленое.

Уездный комитет еще накануне, получив сведения о приближении отряда, разослал волостным комитетам Союза гонцов с предложением принять на местах меры предосторожности и прислать в Соленое подкрепление. В Екатеринослав был послан нарочный за директивами.

Ночью в Соленое стали прибывать селяне окрестных сел, а к рассвету и более дальних, вооруженные топорами, вилами, кольями и (незначительная часть) ружьями. К утру в Соленое прибыло несколько тысяч селян.

Зима была бесснежная, и сотни с'езжавшихся по мерзлым дорогам подвод производили потрясающий шум и грохот.

---

[1]) Д. 1906 г., № 48 — переписка.
[2]) Там же.

К утру карательный отряд получил из Екатеринославского гарнизона на подмогу эскадрон кавалерии — драгун. Снабженный диктаторскими полномочиями, начальник отряда отдал распоряжение к 12-ти часам дня (3/I—1906 г.) всем прибывшим селянам раз'ехаться по домам, в противном случае по селу будет открыта орудийная и ружейная пальба. Приказ не был выполнен, и после 12-ти часов начался обстрел Соленого [1]). Из жителей Соленого один оказался убитым и до 10-ти ранеными. „Из посторонних количество пострадавших неизвестно, — пишет в своих воспоминаниях Еремий Строменко,— так как они в паническом страхе бежали после этого (обстрела) из села, увозя с собою и своих раненых, а может быть и убитых".

Через несколько дней исправник доносил генерал-губернатору, что „в селе Солененьком (Соленое) крестьяне из'явили полную покорность и повиновение. Из числа подлежащих аресту в настоящее время недоставленным остался только один. По собранным сведениям во время бывшей стрельбы: убитых — 1, раненых — 6. По слухам же число убитых и в особенности раненых гораздо больше; отсутствие же их на месте об'ясняется тем, что пострадавшими были крестьяне окрестных сел, которые захвачены и увезены своими односельцами Список убитым и раненым, а также и постройкам от разгрома артиллерии при сем представляется" [2]).

Всего было повреждено около 10-ти дворов. Дома и постройки активных деятелей Союза сожжены были до основания.

Получив этот рапорт, генерал-губернатор остался недоволен и наложил резолюцию: „результаты чрезвычайно слабые".

Так сравнительно легко была учинена расправа с наиболее активной частью уезда и разгромлен „очаг крамолы".

Из Соленого отряд направился в дер. Александровку, с. Письмичовку и дер. Натальевку Новопокровской вол. Везде в этих селах произведены были аресты активных деятелей Крестьянского союза и поджоги их домов. Посетив Сурско-Михайловку, отряд 5-го вернулся с „трофеями" в Соленое. Уезжая на следующий день, карательный отряд согнал все взрослое население Соленого нагайками к церкви для принятия „вторичной присяги — как изменники царю и отечеству". Выпоров свезенных в Соленое арестованных (до 50-ти человек), казаки отправились с ними в Екатеринослав, откуда их выслали потом в северные губернии.

---

[1]) Тов. Стасюк в своих воспоминаниях пишет, что прибывший гонец из Ек-ва привез директиву „воздержаться от сопротивления, и приехавшая помощь была отпущена по домам" (цитированный сборник, стр. 291).

[2]) Д. 334. л. 122. Рап. испр. от 7/I — 05 г. ген.-г-ру. Резолюция на рапорте датирована 10/I и подписана Г. Л. Лопухиным.

Однако этим экзекуторы не ограничились. Жестокая и унизительная расправа произведена была в Томаковской, Лошкаревской, Романковской, Борисовской и других волостях.

„В с. Борисовке начальник карательного отряда поставил на площади в снегу на колени весь волостной сход крестьян и держал несколько часов, требуя выдачи главарей. Потом часть селян была выпорота нагайками.

В Томаковке селян загнали в церковную ограду, и, закрыв ворота ограды, казаки приступили к их порке.

Перепрыгивая через каменную ограду, селяне спасались бегством и прятались в камышах, балках и оврагах. Об'явлено было, что если они не выдадут зачинщиков, то ночью будет спалено все село. Многие жители несколько ночей подряд выезжали в степь, боясь погибнуть в огне“ [1]).

В с. Романково. в результате ареста местных коноводов — учителей Белова и Чернявского, вспыхнуло сильное возмущение. Был срочно вызван отряд казаков. На помощь казакам явились и местные священники Житецкий и Жижиленко, при чем последний выступил с увещевательной речью и просил селян разойтись.

Получив от селян троекратное слово „не допустить себя до каких-либо бесчинств и подчиниться требованиям закона“, надзиратель отпустил казаков. Как только они уехали, из толпы выделился селянин А. Коваленко и, сняв шапку, заявил: „товарищи, многие по случаю ареста Белова и Чернявского желают отслужить панихиду по убитым борцам свободы. Желаете ли вы это сделать?“ Все общество крикнуло: „желаем“ и тотчас „потребовало от священников служить панихиду“ [2]).

После панихиды селяне дали генерал-губернатору следующую телограмму:

„Вечером 2-го января начальником гарнизона арестован учитель Белов и Чернявский. Будучи глубоко уверены и не слыша от них никакой противозаконной пропаганды, мы всем обществом (в числе 5.000 человек) прибегаем к справедливой защите вашей и просим ваше превосходительство не верить ложному доносу, последствием которого мы опозорены и невинными явились страдальцами Белов и Чернявский, понесши позор, а дети наши остались без наставника. В силу чего просим об освобождении названных лиц и уведомлении нас, чем успокоится население, в противном случае поручиться за спокойствие населения не можем.

Общество Романковской волости, а по доверию приложил печать староста Иван Рыбалка“.

---

[1]) Воспоминания А. Воронцова.
[2]) Д. 334, л. л. 128, 129, 130. Рап. испр. от 6/I — 06 г.-г-ру.

Сельскому населению Екатеринославской губерніи

ОБЪЯВЛЕНІЕ.

Въ виду произведенныхъ въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ губерніи крестьянами насилій надъ помѣщичьими экономіями, предупреждаю, что впредь всякія покушенія крестьянъ на чужія земли, лѣса, выгоны, грабежи, самоуправное снятіе рабочихъ, сопротивленіе властямъ и тому подобныя мятежническія дѣйствія—**БУДУТЪ ПОДАВЛЯЕМЫ ОРУЖІЕМЪ БЕЗЪ ВСЯКОЙ ПОЩАДЫ.**

Тѣ села и деревни, жители которыхъ позволятъ себѣ какія либо насилія надъ частными экономіями и угодьями, будутъ **ОБСТРѢЛИВАЕМЫ АРТИЛЛЕРІЙСКИМЪ ОГНЕМЪ, ЧТО ВЫЗОВЕТЪ РАЗРУШЕНІЕ ДОМОВЪ И ПОЖАРЫ.**

Вр. Екатеринославскій Генералъ-Губернаторъ
Генералъ-Лейтенантъ *Сандецкій.*

Об'явление было издано в середине декабря (13 XII) 1905 г.

Отдельные столкновения, таким образом, с ходом борьбы вели все к более и более общим действиям. Положение все обострялось и обострялось, горючего материалу было много, если мы припомним пример с подавлением восстания в с. Соленом и др. местах, но движение, тем не менее, было подавлено.

Причины поражения кроются в отсутствии руководства — это во-первых. Потеряв надежду добиться чего-либо „мирным путем", как это предлагал возглавлявший движение Крестьянский союз, селяне решили переступить намеченные Союзом грани,— они начали вооружаться и выступать более решительно. Но было уже поздно. К моменту расправы с кр. движением (далее) правительство сумело уже подавить рабочую революцию, и движение селян, будучи и раньше изолированным, теперь осталось в совершенном одиночестве. Его легко было разгромить. Причины „мирного" характера движения в момент самого высокого под'ема рабочей революции кроются в социальной структуре уезда. Кулаки и средне-зажиточные селяне, стремясь завладеть помещичьей землей вместе с инвентарем, как мы уже указывали, завладели руководством в движении, сдерживали разрушительные силы, тем самым предопределяя характер движения.

Крестьянское движение 1905 г. явилось, таким образом, бунтом на коленях. Сопротивление было пассивное.

Разделавшись с либерально-кадетствующими вождями, самодержавие подорвало веру селян в „легальные формы" борьбы и убедило их в необходимости союза с рабочим классом.

* * *

После окончательного подавления движения начались массовые обыски селян, отбор разного имущества и взыскание убытков. Казаки и полиция взялись за это дело весьма рьяно. В результате — целые села остались в январе-марте 1906 г. без насущного хлеба, скота и денег. Вот, например, что вынужден был засвидетельствовать уездный исправник:

„Во время ноябрьского аграрного движения, сопровождавшегося беспорядками, крестьяне сел: Покровского, Александровки, Чертомлына и Капиловки разновременно, нападая на имение Михаила Николаевича, расхитили экономическое имущество и самовольно взяли из экономической кассы наличные деньги, причинив в общей сложности убытку экономии на 29.976 руб., при чем Покровское, Александровское и Чертомлысское общество, по распоряжению предшественника вашего превосходительства, добровольно пополнили убытки, а Капиловское общество из 14 973 руб. упавших на его долю, надлежащих пополнению убытков, внесло добровольно 6 февраля 5901 руб.,

Днепропетровский Музей Революции

КАРТА

распространения селянского движения

в ноябре - декабре 1905 г.

в екатеринославском уезде

екат. губ.

1500 руб. экономия простила Капиловскому обществу, в виду его крайней бедности, и осталось на обществе 7572 руб., из коих общество обещало уплатить экономии 3-го текущего марта 6000 руб., а остальные 1572 руб. к 15 марта.

Однако, вместо 6000 р., общество, напрягши все свои платежные средства, уплатило только 3572 руб., а к уплате 4000 руб. оказалось буквально не в состоянии, имея на себе, кроме этого долга, еще 6000 руб. долгу за построенную церковь.

Докладывая об этом... прошу указать мне те меры, при помощи коих я мог бы взыскать с означенного общества недоплаченные им экономии 4000 руб." [1]).

В середине января к сельскому населению генерал-губернатором Сандецким было выпущено об'явление, в котором он предупреждал, что:

„Впредь всякие покушения крестьян на чужие земли, леса, выгоны, грабежи, самоуправное снятие рабочих, сопротивление властям и т. п. мятежнические действия будут подавляемы оружием без всякой пощады.

Те села и деревни, жители которых позволят себе какие-либо насилия над частными экономиями и угодьями, будут обстреливаемы артиллерийским огнем, что вызовет разрушение домов и пожары" [2]).

Это был один из последних актов, направленных к устрашению селян.

Уже к концу января исполняющий должность губернатора телеграфировал в МВД, что:

„Среди крестьянского населения... замечается значительное успокоение. Распоряжением генерал-губернатора, более мятежные селения в Екатеринославском и др. уездах посещены предварительными отрядами 3-х родов оружия и приведены к полной покорности. Выдали зачинщиков, агитаторов и оружие. Произведены многочисленные аресты... Местами начинается обычная сдача земли крестьянам в аренду. Некоторые селения, вначале упорствовавшие, обстреляны артиллерией. Сожжены дома агитаторов. Репрессия эта вызвала немедленное повиновение" [3]).

Увеличив при содействии помещичьего земства конно-полицейскую стражу в уезде [4]), власти стали вылавливать

[1]) Д. 334, л. 208. Рап. испр. от 29/III ген.-г-ру.
[2]) Д. 345, л. л. 134, 143.
[3]) Д. 404.
[4]) Еще 4-го декабря 1905 г. чрезвычайное уездное земское собрание возбудило вопросы, „касающиеся современного положения вещей в крае в целях умиротворения".
16-го января 1906 г. экстренное земское собрание „в видах охранения порядка и спокойствия в уезде, признало необходимым истратить до ста тысяч руб. на наем уездной стражи..., приняв эти расходы за счет земства".

оставшихся на свободе активных участников селянского движения и ссылать их административным порядком в северные губернии. „В зависимости от степени и характера виновности", ссылаемые отправлялись в отдаленные уезды Вологодской и Томской губерний, в Нарымский край и северные уезды Тобольской губернии. Всего сослано было из уезда до 75-ти человек.

В отношении тех из высланных, „серьезная революционная деятельность которых может угрожать нарушением государственного порядка и общественного спокойствия, в случае возвращения их в прежнее место жительства по снятии военного положения", возбуждалось ходатайство перед МВД о продлении им ссылки на более долгий срок [1]).

* * *

И все же, в заключение, нужно сказать, что в уезде было достаточно горючего материала, чтобы движение заняло гораздо более видное место в революции 1905 г. Но, помимо прочих условий, оно было лишено революционного руководства, которое могло бы указать методы подлинной революционной борьбы.

Разделавшись с либерально-кадетствовавшими идеологами, разгромив умеренные селянские организации (Крестьянский союз) и терроризовав население, самодержавие окончательно подорвало веру придушенного селянства в „легальные формы борьбы". А вся борьба и неудача ее убедили село в необходимости тесного союза с городом, с рабочим классом. Вместе с тем все большую роль начинали играть беднота и трудящиеся слои деревни. Это имело свои результаты в 1906 г. при новом под'еме крестьянского движения.

Этим закончился в уезде „1905 год" — прелюдия великой Октябрьской революции 1917 года.

На чрезвычайной сессии 25-го февраля „обстоятельства, вызвавшие со стороны уездного земства ассигновку в сто тысяч руб., настолько изменились, что, по мнению управы, теперь уже нет надобности в ассигновании такой крупной суммы. Для охранения порядка в уезде, по распоряжению правительства, учреждается конная стража в 60 стражников, кроме того имеется в виду стоянка в уезде сотни казаков".

Земством ассигновано было в распоряжение правительства 18.400 руб. на увеличение конно-полицейской стражи в уезде. (Постановления Екат. уездн. земского собрания 1906 г. с 16-го января по 12-е октября 1906 г., стр. 8, 37, 321).

[1]) Д. 1906 г., № 286, л. л. 222, 223, 224 и др.

II

СПОГАДИ

В. АВЕРИН

ПОД ГНЕТОМ АВСТРО-ГЕРМАНСКОГО ИМПЕРИАЛИЗМА

(1918 год на Екатеринославщине)

I

Фридрих Энгельс еще за 20 лет до Парижской Коммуны (в 1851 г.) писал, что „будущая революция во Франции об'единит против себя всю буржуазную Европу". Эти слова великого соратника и друга Карла Маркса оправдались полностью и не только на примере Франции (в 1871 г.), но спустя целых 67 лет оказались верными и по отношению к нашей пролетарской революции в 1918 году.

Если вслед за Октябрьской революцией мировая буржуазия не выступила против российской пролетарской революции единым фронтом, то не потому, как известно, что она этого не хотела, а исключительно в силу своей неспособности создать такой фронт в действительности. В то время почти весь капиталистический мир был разделен на два лагеря, между которыми шла смертельная вооруженная борьба.

Страны Согласия, во главе с австро-германским империализмом, держали еще инициативу в своих руках на западных фронтах; они еще развивали наступательные действия, и, в этих условиях, странам Антанты нельзя было, на первых порах, сосредоточить все свое внимание на российской пролетарской революции: перед ними стояла задача организовать сопротивление наступающим корпусам стран Согласия.

На восточных фронтах страны Согласия, имея перед собой разложившуюся русскую армию, хотя и могли двигаться вперед, однако не решались этого сделать из-за боязни огромных пространств страны пролетарской революции, с ее многомиллионным населением. Помимо того, что эти операции требовали бы огромных военных сил, что не могло не ослабить их положения на западных фронтах,— война с революционной Россией не нашла бы, к тому же, сочувствия в рядах рабочих. Армии стран Согласия, в составе которых было огромное количество рабочих и крестьян, в стране пролетарской революции неизбежно должны бы были революционизироваться.

Всего этого австро-немецкая командующая клика не могла не учитывать, и поэтому-то, она в борьбе с российской пролетарской революцией старалась опереться на внутренние враждебные революции силы. Этой силой, на первых порах явилась украинская буржуазная контр-революция в лице Центральной Рады Центральная Рада была готова заплатить любую цену за военную помощь, лишь бы свергнуть советскую власть и вернуть Украину на путь буржуазной демократии.

Австро-немецкий империализм, предлагая свои услуги по удушению революции, ориентировался на возможность безнаказанного захвата богатейшей области. Под ширмой „демократической" контр-революционной Рады захват этот произвести было легче. Австро-немецкой буржуазии, следовательно, временно было выгодно терпеть союз с Радой и продолжать игру с этими, хотя и не совсем подходящими, партнерами.

После того, как австро-немецкие корпуса, под командованием генерала Эйхгорна, начали осуществлять „мирный" договор с Центральной Радой (от 9/II — 1918 г.), казалось бы, уже не оставалось сомнений в том, что оккупационные войска на своих штыках несут не избавление от „тирании" большевистских Советов, не демократию, попранную последними, а политическое и экономическое господство капиталистов. Однако, этого мелкобуржуазные партии меньшевиков и правых эсеров вообще, и в Екатеринославе в частности, упорно понимать не желали. Они помогали врагам осуществлять свои планы, развивая бешеную агитацию против советской власти в последние дни ее пребывания в Екатеринославе. Сосредоточивая все свое внимание на Брест-Литовском договоре, обвиняя советское правительство в сдаче на милость победителя, эти партии обходили молчанием главное в договоре, а именно то, что он не посягал на самое основное из завоеваний Октябрьской революции — на советскую власть.

Меньшевики и эсеры спекулировали на бездействии промышленности, расстройстве транспорта, финансовых и продовольственных затруднениях, приписывая их большевикам и советской власти. Выход из создавшегося тяжелого положения они видели в повороте революции назад.

Ни в одной из резолюций того времени, проводимых этими партиями среди рабочих, нельзя найти ни одного слова, где бы говорилось об угрозе со стороны оккупантов революционным завоеваниям. Такой опасности они не замечали, продолжая попрежнему болтать о местных „демократических" самоуправлениях и об Учредительном собрании.

За три последних четверти 1918 г., т.-е. за время австро-немецкой оккупации, Украина пережила три власти: власть контр-революционной „демократической" Центральной Рады, власть гетмана Скоропадского (в течение 7 месяцев) и власть Директории (в конце 1918 г.).

Этот девятимесячный период очень многому научил пролетариат и крестьянство Украины. За это время кровавых ужасов были изжиты демократические иллюзии и в той части пролетариата и беднейшего крестьянства, где они еще сохранялись.

* *
*

Екатеринослав гайдамацкие отряды Центральной Рады, в союзе с войсками генерала фон-Арна, заняли с 3-го на 4-е апреля 1918 г.

Чтобы показать, каково было отношение меньшевиков и правых эсеров к оккупантам и политике Центральной Рады, приведем краткое содержание разговора между ген. фон-Арном и приглашенными им к себе „демократическими" представителями городской Думы и земского самоуправления.

Генерал фон-Арн.—„Приветствую вас, представителей города, от имени немецкого командования и от имени немецких солдат.

Мы пришли сюда не как ваши враги, а как ваши друзья, чтобы избавить вас от большевистского ига. Передайте населению, что в бою под Екатеринославом за вашу свободу, за освобождение вас от большевиков мы потеряли 8 славных немецких солдат. Они умерли. 18 человек было тяжело и легко ранены.

Мы заявляем, что не будем вмешиваться в ваши внутренние дела. Мы сюда явились по приглашению украинского правительства, чтобы установить мир на Украине, дать возможность украинскому правительству выполнить условия мирного договора.

Мы здесь ведем войну только с большевистской властью.

Среди наших солдат имеются люди, хорошо знающие русский язык, и мне доложили, что часть вашей печати сеет вражду и возбуждает население против немецких солдат.

Примите меры, чтобы этого не было. Кроме того, у вас много вооруженных людей, что может привести к нападению на немецкие патрули, и мы вынуждены будем принимать крайне радикальные и нежелательные меры" [1]).

Отвечал на приветствие городской голова (правый эсер Осипов).

Вот его ответ:

„По законам Временного Правительства и по универсалам Центральной Рады, городские и земские самоуправления являются единственными представителями власти на местах. Как те, так и другие органы ведут линию чисто

[1]) Разговор приведен по протоколу заседания Гор. Думы.

нейтральную и в этой гражданской войне в борьбу не вмешиваются — их цель была и останется чисто творческой.

Что касается печати, то мы заявляем, что у нас свобода печати; у нас цензуры нет, и мы не считаем себя в праве вообще указывать печати линию поведения. Кроме того, мы заявляем, что ни к какой вооруженной борьбе против немецких солдат и немцев печать не призывает, а только выясняет создавшееся положение".

Фон-Арн.—„Если все-таки печать будет сеять ненависть к немецким войскам, которые прибыли с мирными целями и в качестве друзей, то вынужден буду закрывать газеты".

Городской голова напомнил о расстрелах, имевших место на Чечелевке, в Деевке и т. д.

На это генерал ответил:

„Мы крайне возмущены поведением „вильных казаков".

Когда городской голова снова повторил, что „мы в борьбу не вмешиваемся и соблюдаем нейтралитет", то генерал прервал его:

„Как, между нами и разбойниками?"

„Нет,— ответил Осипов,— между большевистской властью и украинской".

Фон-Арн задал вопрос:

„Скажите, признаете вы украинскую власть?"

„Да, мы признаем, но мы считаем, что все вопросы и законы в праве разрешать Украинское Учредительное Собрание".

Этот разговор чрезвычайно интересен. Представители мелкобуржуазных партий ни единым словом не обмолвились о грабительском договоре, выполнение которого должно было осуществляться за счет пролетариата и крестьянства.

Нейтралитет этих партий очень оригинален. Они старались облечь его в такую форму, чтобы не дать разгадать себя широким массам.

Их жалкий протест против массовых расстрелов рабочих и крестьян был сделан в рабской форме. Если кровавые расправы производили отряды „демократической" Рады (а они бы этого не посмели сделать без согласия командования оккупационными войсками), то, казалось бы, мелкобуржуазные партии должны были занять по отношению к Центральной Раде враждебную линию. Наблюдалось как раз обратное Эти партии послали даже своих представителей в губернскую Раду. В нее входило: 2 меньшевика, 4 правых соц.-рев. и 1 от еврейских социалистических партий. Имена их нам, к сожалению, неизвестны.

Меньшевики с правыми эсерами всемерно стремились к тому, чтобы использовать существующие рабочие организации и их авторитетом прикрыть политику Центральной Рады. Рада

же не только массами расстреливала рабочих и крестьян, но и всемерно стремилась к восстановлению священных основ собственности. В отношении последнего (восстановление частной собственности) она старалась добиться санкций со стороны рабочего класса. В подтверждение этого мы приведем резолюцию, принятую на совещании заводских комитетов и профессиональных союзов Екатеринослава, от 12/IV — 1918 года.

На этом совещании представители екатеринославских рабочих слушали „демократические" речи палача Центральной Рады — Мазепы. Этот кровавый военспец был хорошо известен екатеринославским рабочим еще до декабрьских боев. Он отличался своей кровожадностью и при занятии Екатеринослава оккупационными войсками, в ночь на 4/IV — 1918 г. Однако, несмотря на это, меньшевики с правыми эсерами и еврейские социалисты пожимали ему руку. Они вместе с ним вырабатывали резолюцию на этом совещании. Вот она [1]):

„1) Полное разрушение и остановка промышленности на Украине, как и по всей России, является результатом: а) стихийной демобилизации всей промышленности, работавшей на оборону, вследствие государственной разрухи, осложненной длительной гражданской войной и вызванным ею отделением Украины от остальной России и, тем самым, разрушением единого хозяйственного организма страны; б) стремления отхода капитала от производства, дабы изменить соотношение борющихся политических сил; в) падения производительности труда рабочих, а также беспорядочной, несообразованной с общим планом рационализацией отдельных предприятий.

2) Такое положение обязывает принять меры к планомерному восстановлению промышленности, путем государственного регулирования через экономические советы — центральные и местные, основанные на паритетном представительстве предпринимателей, рабочих и органов власти.

3) Вся работа в этом направлении может дать реальные результаты лишь при условии, что осуществление мирного договора Украины с центральными державами не превратит Украину в колониальную страну, лишенную всякой возможности развития обрабатывающей промышленности. Нельзя допустить вывоза из страны сырья: железной руды, хлеба и топлива, необходимых для обеспечения максимальной производительности передельной и обрабатывающей промышленности Украины.

4) Рабочий класс не может допустить, чтобы возрождение и развитие индустрии на Украине совершалось за счет рабочих. Предприниматели, поставленные в невыгодные

[1]) „Мысль" (орган правых эсеров), № 14 и 15, от 13 — 14/IV 1918 г.

условия конкуренции с австро-германским капиталом, стремятся улучшить свое положение, покушаясь: на экономические и политические завоевания рабочего класса, на удлинение его рабочего дня, сокращение заработной платы, несоблюдение законов охраны труда, отмену коллективных договоров и т. д., а также путем ограничения прав рабочих организаций — экономических и политических. Полагая, что источником возрождения промышленности будет строгая планомерность в этом деле, наряду с техническим переоборудованием предприятий,— рабочий класс будет отстаивать все свои завоевания и будет твердо стоять на соблюдении заключенных коллективных договоров как хозяевами, так и рабочими, выполняя гарантию минимума производительности труда.

Не претендуя быть хозяевами предприятий, заводские комитеты считают своей задачей сплочение рабочих и представительство их интересов, помагая в этом деле профессиональным союзам. Вместе с тем государственная власть должна принять все меры к проведению в жизнь законов о социальном страховании, которое было возвещено в универсалах.

5) Наряду с этим, в этот тяжкий переходной момент, могущий значительно затянуться, необходимо принять самые энергичные меры по борьбе с безработицей, обрекающей рабочих на ужасы голода и нищеты и уничтожающей живые производительные силы, без которых невозможно восстановление промышленности. Необходимо, чтобы центральная государственная власть, путем необходимых ассигнований, помогла органам местного самоуправления широко развернуть намеченные и осуществляемые ими целесообразные работы, а также и дело материальной помощи безработным.

6) Для нормального хода и возрождения ряда предприятий необходимо срочное выяснение юридического положения секвестрированных и национализированных фабрик и заводов".

Программа и тактика меньшевиков и правых эсеров в период власти Центральной Рады совершенно ясны. Они выполняли общий план Рады по части восстановления частной собственности на фабрики, заводы и землю. Хотя о последнем и ничего не сказано, однако это само собою подразумевалось. Они посылали делегатов от рабочих предприятий в Киев, к Центральной Раде, с ходатайством для выяснения юридической природы национализированных предприятий. Так, например, после этой конференции представители ОЗК Брянского завода: Антонов, Примаченко и Мозанов телеграфно сообщали, что Рада национализацию завода отменила.

Меньшевики с эсерами, в пункте первом приведенной резолюции, констатировали отход предпринимателей от предприятий с целью изменить соотношение борющихся политических сил. Эти лакеи буржуазно-капиталистической демократии прививали рабочим тот взгляд, что капиталистов можно победить политически, не лишая их одновременно и экономического господства. Вся их концепция, в части осуществления плановых начал по восстановлению промышленности через паритетные советы без превращения Украины в колонию, была прямым и ничем не прикрытым обманом рабочих. Они отлично знали, какие обязательства Рада взяла на себя по договору, однако продолжали болтать, вместе с радовскими опричниками, о независимости проданной Украины.

Констатированием того положения, что капиталисты Украины поставлены в невыгодные условия в части конкуренции с австро-немецкими капиталистами, меньшевики с эсерами оправдывали наперед удлинение рабочего дня и сокращение зарплаты. Вся их резолютивная болтовня в части защиты правовых и экономических интересов рабочих — сплошной, неприкрытый обман.

Характерно, что как раз во время конференции в рабочем районе на Чечелевке производился почти повальный обыск квартир. Вылавливали большевиков и красногвардейцев. По всему видно, что на этой конференции был сговор у меньшевиков и эсеров с представителями Центральной Рады.

Как раз в этот день казаки избивали рабочих завода Зельдина и Лифшица.

Об этом знал весь город. Но какое дело до избиваемых рабочих Зельдина и Лифшица меньшевикам и эсерам, раз этих рабочих заподозрили бандиты Мазепы в принадлежности к Красной гвардии. Они молчали. Они занимались „большими государственными делами“: вырабатывали с петлюровцами единую программу закабаления рабочих.

Действительно ли все проходило так гладко по занятии города „вильными казаками“ и оккупантами, что у меньшевиков с эсерами не было никакого повода для протеста? Вот что узнаем из их газет по этому поводу:

„5/IV — 1918 г. на Кайдаках производились массовые обыски по заранее заготовленным спискам. На станции Горяиново на глазах у публики расстреливали опознанных красноармейцев“ [1]).

„В экономии Бергмана Солонянской волости местные крестьяне были согнаны во двор экономии, и там, по указанию владельца имения, начальник отряда немецких войск назначил порку розгами: кому 20, кому более ударов. Некоторые, по указанию Бергмана, были отведены за кухню и расстреляны“ [1]).

[1]) „Рабочая Борьба“, № 11 от 9/IV — 1918 г. (Орган меньшевиков).
[2]) „Мысль“, № 19 от 6/IV — 18 г. (Орган эсеров).

В деревне Тритузная помещики Фрицин и Нейштетер сами расстреляли 7 крестьян. Немцы держали деревню в оцеплении. Это сообщил Екатеринославской уездной земской управе председатель Сурско-Михайловского земельного комитета Илья Задорожный.

Кровавый список жертв можно было бы удлинить до бесконечности, но и этого, казалось бы, было вполне достаточно для характеристики Центральной Рады, ее власти и режима оккупантов.

Меньшевистская газета „Рабочая Борьба“ [1]) сообщала о том, что рабочие Брянского завода снесли на своих руках на кладбище 81 гроб. Были ли это жертвы фронтовой войны? Меньшевики хорошо знали, что — нет, что это жертвы палача Мазепы и Горобца, вместе с которыми они собирались оживить промышленность, наладить транспорт, улучшить положение рабочих и восстановить единый фронт демократии, до капиталистов включительно.

* * *

Совет рабочих депутатов в это время еще продолжал существовать. Поскольку Советы вошли в плоть и кровь рабочих, постольку меньшевики с эсерами не решались его окончательно ликвидировать, но они сделали все для того, чтобы этот боевой революционный орган перестал быть таковым.

Петлюровская местная власть Совета не боялась, но считала возможным терпеть видимость его, так как со второй половины апреля все чаще и чаще стали возникать конфликты между австро-немецким командованием и представителями Рады. Командование оккупационных войск стало отодвигать Мазепу с Горобцом на задний план. Они свое дело сделали, и союзники готовили им отставку.

Небезынтересно будет остановиться на первом и последнем пленумах Совета, который состоялся 21 апреля. Этот пленум отделен был от конференции, о которой мы писали выше, менее чем десятью днями, а между тем за эти дни рабочие массы уже достаточно успели раскусить контр-революционную сущность политики Рады. Меньшевики с эсерами вынуждены были на этом пленуме в резолюции выразить свой протест против насилий и издевательств над рабочими со стороны „вильных казаков“.

На этом пленуме под председательством Фушмана (бундовец) обсуждались следующие вопросы: 1) выборы в Совет, 2) празднование 1 Мая и 3) привлечение рабочих к распространению социалистической печати.

Рабочие различных предприятий рассказывали жуткие картины из деятельности петлюровских „демократов“. Пленум

[1]) „Рабочая Борьба“, № 10 от 9/IV — 1918 г.

происходил за 10 дней до 1 Мая, в связи с чем тов. Берещанским был задан вопрос: „Известно ли президиуму Совета о том, что на улицах города расставлены пушки и пулеметы". Фушман ответил, что „в губернской Раде имеются документы от австрийских военных властей о том, что пушки не направлены против выступления 1 Мая, а готовятся на случай выступления темных элементов. По городу распространяются листки с призывом к вооруженной борьбе с австро-германскими войсками. Президиум предлагает поручить ему выпустить листок и предостеречь рабочих от провокации".

Предложение принято. Пушки с пулеметами остались на своих местах. Праздную 1 Мая, но так, как прикажут хозяева...

Фушман и его друзья хорошо знали, что под „темными" элементами надо понимать большевиков.

Верные холопы буржуазной демократии не смеют протестовать, когда военное командование империалистических стран, находясь в чужой стране, наводит пушки на рабочий класс. Зато они всегда до исступления кричали, когда рабочий класс брал на прицел контр-революционную буржуазию. Мы хорошо помним, что некто иной, как Фушман являлся главным коноводом по организации контр-революционных демонстраций после разгона Учредительного собрания.

Фушманова сильно беспокоило то обстоятельство, что, несмотря на жесточайший кровавый террор, который применяла контр-революционная радовская власть, не только по отношению к большевикам, но и к тем рабочим, которые заподозревались в сочувствии большевикам,— влияние последних среди рабочих росло. Большевики рискуя каждую минуту быть расстрелянными палачами „демократической" власти, продолжали вести свою революционную работу. Они выпускали листки, издавали свою газету „Молот", вели пропаганду и агитацию в рабочих низах на предприятиях.

Все это, разумеется, приводило в состояние бешенства Фушмана и его друзей по партии. Но помешать большевикам в завоевании рабочих симпатий меньшевики не могли. Рабочие хорошо отличали революционных большевиков от мелкобуржуазных демократов и понимали, что меньшевики провоцируют оккупантов против рабочих.

Приведем резолюцию пленума Совета:

„Екатеринославский Совет рабочих депутатов решительно протестует против насилий и издевательств, к которым прибегают лица, именующие себя „вильными казаками".

Совет констатирует, что эти издевательства приобретают массовый характер и, повидимому, становятся одним из приемов управления новой власти, поскольку последняя, не на словах, а на деле, не отмежевывается резко от новых рыцарей полицейского жандармского застенка.

Считая, что позорные насилия последних дней, в частности насилия над т. т. Лифшицем, Зельдиным и др., имеют корни и в терроре предшествующего режима... Екатеринославский Совет рабочих депутатов решительно отвергает методы устрашения и физической расправы над политическими противниками, а также—проявления национального угнетения независимо от того, какой партией или группой и по отношению к кому это применяется,— заявляет и предостерегает, что широкие пролетарские массы возлагают всю ответственность за насилия и издевательства, совершаемые над безоружным населением (в том числе и над политическими противниками) на власть, которая является если не попустительницей, то недостаточно решительной в борьбе в целях искоренения и прекращения этих актов насилий, позорящих революцию и демократию" [1]).

И на этот раз меньшевики с эсерами остались верны себе. Они видели корни насилий, чинимых над рабочими представителями „демократической" власти, в предшествующем режиме. На то они и сторонники демократии, чтобы не видеть разницы между насилием, которое совершала советская власть над контр-революционной буржуазией, и насилием, которое учинила „демократическая" власть над революционными рабочими. Они не посмели даже обвинить „демократическую" власть в расстрелах рабочих и крестьян: они обвиняли ее лишь в попустительстве, в том лишь, что она не отмежевалась от рыцарей расстрелов и насилий.

На этом пленуме Е. И. Духонина прочла декларацию, которая сводилась к тому, что „теперешний Совет является только органом, об'единяющим пролетариат, а не органом власти".

* * *

Сумела ли Центральная Рада, с отменой национализации промышленных предприятий, с помощью меньшевиков и эсеров, оживить деятельность фабрично-заводских предприятий. Нет,— это задача оказалась им не по плечу. Владельцы предприятий не были довольны властью. Не были довольны — помещики, ею (властью) было недовольно и командование оккупационными войсками. Экономическая жизнь огромной богатейшей области продолжала пребывать в состоянии полнейшего застоя. Свои договорные обязательства Рада не в состоянии была выполнять. Рабочие массы чем дальше, тем все больше й больше приходили в состояние революционного брожения. Деревня к новым властелинам также не осталась „безучастной".

---

[1]) „Мысль", № 223, от 24/IV — 1918 г.

Поскольку новая власть, при активной поддержке союзников, водворяла на свои места помещиков, постольку крестьянство не могло быть довольно ею. На зверский террор со стороны водворителей старого порядка крестьянство реагировало недосевом полей.

Председатель Сурско-Михайловского земельного комитета, Илья Задорожный, доложил Екатеринославской уездной земской Управе следующее:

„Земельная работа волости остановилась вследствие волнения, вызванного среди населения появлением германских военных отрядов и действиями немцев, помещиков и колонистов, опирающихся на силу немецких войск. В деревне Тритузной расстреляно 7 человек. В деревнях Апостоловке и Богдановке, Сурско-Михайловской волости, я предлагал крестьянам засевать поля. Крестьяне ответили, что они боятся сеять, видя такое отношение со стороны немецких войск и помещиков“ [1]).

Это было доложено после того, как союзники Рады пробыли на Екатеринославщине всего 3 дня. Крестьяне свое отношение к союзникам, пришедшим за их хлебом, определили сразу. Командование пыталось агитировать крестьян — засевать поля, но безуспешно.

Вот один из образцов такой агитации: [2])

„Уполномоченные представители Украины заключили мир с австро-венгерским, германским, болгарским и турецким правительствами.

Вслед за тем центральные государства заключили мир с Россией и Румынией.

Украина стремилась возможно скорее достигнуть добрососедских отношений с пограничными государствами и завязать с ними торговые отношения, чтобы этим положить основу своего прочного государственного состояния. Но бродячие большевистские и другие банды мешали этому: они отменили право собственности для горожан и крестьян, привели в расстройство пути сообщения и ввели режим ужасов, каких мир не знал.

Поэтому, чтобы обеспечить свободу, безопасность жизни населения и спокойное выявление строя нового государства, Австро-Венгрия и Германия согласились прислать в страну свои военные силы.

Таким образом, мы явились сюда, как друзья народа, с которым мы в будущем желаем состоять в наилучших отношениях. Земледельцу необходимо незамедлительно взяться за обработку своего поля, рабочему — возобновить

---

[1]) „Мысль“ № 19, от 6/IV — 1918 г.
[2]) „Народная Жизнь“, № 52, от 10/IV — 1918 г.

свой труд, чтобы обеспечить свое существование Торговец должен стремиться к взаимному обмену богатств своего отечества на предметы, которые ему могут предложить соседние государства. Это послужит основанием к установлению государственного порядка, обеспечивающего каждому безопасность жизни и собственности.

Кто поступает несогласно с этим, тот — злейший враг не только мирного государственного существования, но также своих сограждан и самого себя.

Спокойствие и порядок да будет, поэтому, вашим единственным стремлением, в этом мы вам поможем.

Свобода, добытая вами, останется неприкосновенна".

Что касается торговцев, то они рады стараться... А вот крестьяне — дело другое. Правда, они брались за обработку своих полей, но в таких размерах, чтобы не иметь, обычных для Украины, излишков. Дружбу королевских и императорских генералов беднейшие крестьяне и середняки сразу почувствовали. Эта звериная дружба выгоняла крестьян не только в поля, но и в леса. Воззвания печальников помещичьей собственности были ясны для крестьян. Крестьяне знали, какого товарообмена хотели оккупанты.

* * *

Союзники украинской контр-революции, вместе с Радой, были бессильны оживить промышленность, наладить транспорт и заставить крестьян засевать поля, как того хотелось бы им. Союзники стали тяготиться Радой. Им нужна была иная власть — власть помещиков и капиталистов. Им не стоило почти никаких особенных забот устранить Раду с политической арены. Рада сделала свое дело. Она могла уйти. В Екатеринославе власть Центральной Рады продержалась всего 25 дней. 28/IV — 1918 г. (по ст. ст.) она тихо скончалась.

Вместе с возведением гетмана на украинский трон сошли со сцены и все демократические местные органы. Игра в демократию кончилась. Генералы от слов, в защиту свобод, перешли к осуществлению своей деловой программы.

I

После киевского переворота (28/IV — 1918 г.) положение рабочего класса и крестьянства продолжало оставаться почти таким же тяжелым, как и при власти Рады. Рада разрешала мелкобуржуазным партиям и шовинистическим группировкам на словах играть в демократию. Она терпела местные, так называемые, демократические органы самоуправления, хорошо зная, что их наличие расхолаживало революционно-настроенные рабочие и крестьянские массы. С переменой власти, поли-

тический горизонт стал яснее. Рабочие и крестьянские массы свои ближайшие задачи стали понимать лучше.

Меньшевики с эсерами, клянясь в своей верности интересам рабочих и крестьян, утверждая о своем безграничном влиянии на них, не призвали, тем не менее, этих масс к действию вслед за переворотом. Они свой более чем робкий протест выражали в городских думах и земских самоуправлениях. Они оставались верны своему нейтралитету по отношению к австро-немецким генералам.

На заседании городской Думы (6/V 1918 г.) председательствовавший—Полонский—много раз обращался к гласным: „Кто желает слово?" Желающих не было. Положение создалось пиковое. Выручил спустя некоторое время Молтопар, правый эсер. Он говорил, что „киевская власть гетмана не носит признаков всеукраинской власти. В этой власти он видит попытку установления монархического правопорядка".

Фриман (соц.-дем. меньшевик) говорил, что „гетманская власть—есть власть контр-революционная". Еще бы! Недоставало, чтобы и в этой власти не заметить контр-революционной сущности. „Спасибо" и за то, что Фриманы не видели контр-революционного нутра радовских опричников.

Мазепа (укр. соц.-демократ),— это тот самый палач, по приказам которого истязали и расстреливали рабочих и крестьян,— говорил, что „переворот произведен без всякой опоры на народные массы".

Все ораторы заканчивали за здравие Учредительного собрания.

Весь этот краткий и более чем жалкий отчет мы привели по газете „Голос Работника" [1]).

Очевидно, при этом перевороте ген. Эйхгорном не были приняты во внимание широкие народные массы, на которые (как утверждали радовские молодцы) они „опирались". Да они к ним и не апеллировали. Кулаки, которые были становым хребтом политики Центральной Рады, на деле переворот приняли как должное, а бедняки с середняками, которых, и особенно первых, „демократическая" власть со своими союзниками гнала в леса и партизанские отряды, отнеслись к падению Центральной Рады равнодушно.

* * *

Экономическое положение Екатеринославщины после гетманского переворота к лучшему мало изменилось. Владельцы предприятий, прежде чем предпринять какие-либо шаги к оживлению деятельности фабрик и заводов, повели наступление на рабочий класс. Начался поход против рабочих организаций—

[1]) „Голос Работника", № 24, от 9/V — 18 г.

фабрично - заводских комитетов, как более революционных органов, в первую очередь и профсоюзов — во вторую. Стали возникать в бесчисленном количестве конфликты на почве нарушения предпринимателями коллективных договоров. Так, например:

„Заводоуправление „Сириус" отказалось платить рабочим. Оно уплатило накругло 100 руб. на рабочего, а остальные заявили, что уплатят, когда будут деньги" [1]).

„Служащих и рабочих Брянского завода расчитали с нарушением договора. Исполняющий обязанности директора завода инж. Гольшев отказался вести переговоры. Расчет об'явлен 13/V—18 г.

Фабрично - заводской комитет Брянского завода за отсутствием помещения прекратил свою деятельность" [2]).

„Уволены рабочие за остановкой трубопрокатных заводов.

Начальник жандармского управления вызвал к себе члена правления союза печатников и пригрозил арестом, если союз не прекратит забастовку; он заявил, что бросать работу можно, а бастовать нельзя" [3]).

Из этой краткой хроники видно, какова была тактика предпринимателей. Ее держались владельцы всех предприятий. Командование оккупационных войск, в свою очередь, занимало помещения фабрично - заводских комитетов и тем самым прекращало их деятельность. Власти отлично знали, что центр революционного рабочего движения на самых предприятиях, а не в профсоюзах, находившихся во власти меньшевиков.

Характерно заявление начальника жандармского управления: „бросать работу можно, а бастовать нельзя". Иначе говоря, как будто бросать работу разрешалось, но пред'являть какие - либо требования было нельзя.

Власти пытались лишить рабочих права защищать свои интересы.

В конце мая 1918 г. были произведены перевыборы СРД. В новый Совет было избрано 246 депутатов. Из них: 50 соц.-дем. (об'единенцев), 45 большевиков, 32 укр. соц. - дем., 28 эсеров, 23 Бунд, 16 е.-с., 5 укр. эсеров. 4 поалей - цион, 1 польский социалист. и 30 беспартийных. [4]) Эти выборы чрезвычайно интересны. Рабочие крупных предприятий отдали свои голоса большевикам. Следует особо отметить то обстоятельство, что на крупных заводах, как - то — Брянский и трубные, огромное большинство рабочих уволили. Мелкие предприятия отдавали свои голоса меньшевикам, в самом городе — бундовцам.

[1]) „Наш Луч", № 1, от 18/V — 18 г.
[2]) Там же, № 2, от 19/V — 18 г.
[3]) Там же.
[4]) „Вперед", № 2, от 2/V — 18 г.

Такой результат показывает, что к этому времени влияние большевиков уже вновь значительно выросло. По сведениям той же газеты, Совет в своем заседании обсуждал вопрос о переговорах между РСФСР и гетманом. Прошла резолюция меньшевиков, в которой говорилось, что „переговоры может вести только Учредительное собрание".

Советскую власть, опиравшуюся на пролетариат и многомиллионное бедняцкое и середняцкое крестьянство, меньшевики не считали правомочным органом для ведения мирных переговоров. Но, не признавая этого права за советской властью, они в то же время старательно обходили молчанием мирный договор Центральной Рады с австро-немецким империализмом. На то они и „социалисты" буржуазной демократии.

Рабочий класс и его организации оказались зажатыми в тисках гетманской диктатуры. Австро-немецкое командование перестало болтать о невмешательстве во внутренние дела Украины. Министры гетмана, не в пример радовским, стали действовать решительно и прямо.

„Уездный староста Петренко издал приказ о снятии во всех учреждениях универсалов Рады и выставлении на всех видных местах грамот гетмана. Принципы частной собственности восстанавливаются полностью и все забранное должно быть возвращено владельцам.

Следствие по делу о захвате власти большевиками возложено на члена местного Окружного Суда Н. Т. Козакова" [1]).

„Расстреляно много крестьян за хранение оружия" [2]).

„Во дворе артиллерийских казарм повешено 17 человек, по сообщению австро-венгерского штаба XII корпуса" [3]).

„В Александровском уезде наблюдается сильное движение крестьян — особенно в Гуляй-Поле, Зеленовской, Федоровской и Григорьевской волостях. Крестьяне рубят лес" [4]).

„В Екатеринославском, Верхнеднепровском, Александровском и Бахмутском уездах продолжаются вооруженные выступления крестьян. Крестьяне совершают нападения на отряды. Идут аресты крестьян" [5]).

Из перечня этой краткой хроники кровавого режима оккупантов за июнь 1918 г. на Екатеринославщине видно, что крестьянство на наступление контр-революционной военщины, грозившей судить полевым королевским судом за посягательство на „священные" основы частной собственности, отвечало во многих местах контр-наступлением.

[1]) „Народне життя", № 67, от 17/VI — 18 г.
[2]) Там же, № 69, от 6/VI — 18 г.
[3]) „Вперед", № 13, от 13/VI — 18 г.
[4]) Там же.
[5]) Там же, № 18, от 21/VI — 18 г.

Одновременно наша большевистская организация начала завоевывать симпатии широких рабочих слоев, подготовляя их к предстоящим классовым боям.

Гетманские власти не могли не заметить роста революционного движения. Об этом свидетельствует хотя бы следующее об'явление губернского старосты — генерал-майора Черникова [1]):

„Граждане!

С безграничным легкомыслием враги Украины, в интересах своего безвозвратно проигранного дела, возбуждают против нас тысячи несчастных людей, посылая их этим на верную гибель. Несколько дней тому назад свыше десяти тысяч большевиков, подстрекаемые их агентами и предводительствуемые, как видно, англичанами, предприняли высадку у Миусской бухты, близ Таганрога.

Опять предстояло населению, жаждующему порядка, благодаря этому нашествию пережить все ужасы режима большевиков. Но стремительный удар, нанесенный 14/VI—1918 г., привел к поражению большевиков; их легло убитыми на поле битвы свыше 5000 человек, а пытавшиеся спастись на свои суда были расстреляны на воде.

В настоящее время бессовестные агенты нашей родины развивают агитацию среди крестьян южной части Киевщины и северных уездов Херсонщины. Крестьяне поплатятся жизнью за то, что они дают себя увлечь этим безответственным агитаторам, действующим при помощи денег и нарушающим этим установление порядка на их родине. Этот пример послужит предостережением для населения не вступать в сношение с агитаторами, чтобы действовать против нас. Судьба, постигшая этих одураченных людей, постигнет всех тех, которые нарушают спокойствие и восстают против австро-венгерских и германских войск.

Население призывается, для блага страны и во избежание репрессий, не только не прислушиваться к агитации врагов порядка, исходящей иногда от агентов бывших союзников, но представлять их в распоряжение военных властей и державной варты.

Екатеринослав 30/VI — 1918 г. Губернский староста ген.-майор Черников".

Это об'явление в достаточной степени характеризует то положение, в котором находилась гетманская власть и ее новые союзники; генерал Черников в нем старался показать мощь новой власти, опиравшейся на австро-венгерские и герман-

[1]) „Вперед", № 25, от 30/VI—18 г.

ские штыки. Всем тем, кто восставал против империалистического союза, генерал грозил гибелью. Однако он не мог скрыть того истинного положения, которое имелось в селах и деревнях Украины.

Если большевиков в 1917 г. не только буржуазия, но и соглашательские партии обвиняли в шпионаже в пользу Германии, если в конце апреля 1918 г. екатеринославские меньшевики устами Фушмана на пленуме совета большевиков подвели под понятие „темных" элементов, а их призывы к борьбе с Центральной Радой и оккупантами называли провокацией, то ген.-майор Черников доводит эту бесстыдную клевету до конца и в своем решении уже прямо говорит об английских деньгах. Майор Черников отлично знал, кто орудует на английские фунты стерлингов. Он знал, что волю английского империализма выполняет ген. Деникин, что он отрезал богатейший район пшеницы на Кубани, который входил в общий план оккупантов.

Однако он не посмел об этом заявить. Он питал надежды на союз с Деникиным и создание единого фронта против большевиков.

Гетман Скоропадский, ведя переговоры с РСФСР (с 23/V по 7/X — 18 г.), одновременно добивался соглашения и с правительством Деникина. Все это, в конце концов, закончилось официальным предложением Скоропадского Деникину (15/X — 1918 г.) о заключении союза против большевиков.

К этому времени уже с достаточной ясностью стало видно, что войска оккупантов перестали быть той силой, при помощи которой можно было грабить Украину.

* * *

В июле месяце 1918 г., наряду с ростом крестьянского движения, начало сильно развиваться и революционное рабочее движение.

Администрация отнимала у рабочих одно завоевание за другим. Зарплата снижалась, рабочий день удлинялся, роль профсоюзных организаций, которыми заправляли правые „социалисты", сводилось на нет. Все это создавало благоприятные условия для работы большевистских организаций. Влияние большевиков ширилось как среди рабочих фабрично-заводских предприятий, так и среди железнодорожников.

Железнодорожная администрация не могла этого не заметить. Пользуясь военным положением, начальник Екатерининской ж. д. запретил всякие совещания и с'езды. Вслед затем производится удлинение рабочего дня до 12 часов, отменяется старый устав профсоюза.

Среди рабочих нарастало недовольство. Союз выработал новый устав, но он мог иметь силу лишь по утверждении

министром путей сообщения. Вот что пишет по поводу этого утверждения газета „Вперед“ [1]):

„Министр Путей Сообщения гетмана запретил поездку к нему делегатам из рабочих Екатерининской ж. д. для согласования устава профсоюза. Рабочий день увеличен до 12 часов. Центральное Бюро Профсоюзов в телеграмме на имя министра Путей Сообщения заявило, что оно при создавшихся условиях не может удержать рабочие массы от стихийных выступлений и слагает с себя всякую ответственность“.

Меньшевистская газета написала это в день начала забастовки железнодорожников. Центральное Бюро Профсоюзов, состоящее из социал-демократов, доносило министру, что оно не в состоянии удержать рабочие массы от стихийных выступлений.

Сдержать рабочих меньшевикам действительно не удалось. Забастовка была об'явлена 20/VII — 1918 г.

Приведем несколько характерных данных из методов борьбы с забастовкой по меньшевистской газете „Вперед“ [2]):

„Начальник Запорожской ж. д. предложил ТПО прекратить отпуск хлеба рабочим и служащим дороги, но ТПО отказалось подчиниться требованию Кудриватого, заявив, что ТПО не может этого сделать, так как рабочие и служащие являются собственниками, а собственность властью признается“.

„По распоряжению министра путей сообщения, правительством гетмача наложен арест на средства союза“.

„Стачечный комитет Запорожской ж. д. обратился к бастующим с предупреждением о том, чтобы в забастовку не было внесено элементов политики“.

Эта отчаянная борьба не была доведена до конца: она окончилась поражением. Внесли свою долю в дело удушения забастовки и правые „социалисты“ своим призывом изгнать из развертывавшейся борьбы элементы политики. Стачечный комитет, в своем обращении по поводу забастовки, писал так [3]):

„14/VIII — 1918 г. Стачечный Комитет Запорожской ж. д. об'являет о прекращении забастовки. Это прекращение он мотивировал так:

Главный Комитет, учитывая положение в центре, на Запорожской ж. д., а также на других ж. д. Украины, вынужден об'явить о прекращении забастовки“.

---

[1]) „Вперед“, № 41, от 20/VII — 18 г.
[2]) „Вперед“, № 44, 48 и 55 за 1918 г.
[3]) „Вперед“, № 62, от 15/VIII — 18 г.

Меньшевики не сказали ясно, что это за положение в „центре". Положение же было таково, что оккупационные войска, в условиях непрекращающейся борьбы рабочих и крестьян, разложились. Столп оккупационных войск, фельдмаршал Эйхгорн (30/VII — 18 г.) был сражен пулей Бориса Донского. Сама же гетманская власть не располагала достаточным количеством вооруженных сил, чтобы без помощи оккупантов справиться с революционным движением.

Правительство гетмана, сломив, с помощью меньшевиков, забастовку железнодорожных рабочих, ответило на нее закрытием целого ряда мастерских и жесточайшим террором.

О том, как ответило на забастовку ж. д. начальство, газетное сообщение гласит [1]):

> „За забастовку в Екатерининском узле расчитано 6.000 рабочих. Начальник дороги Кудриватый на вопрос представителя союза рабочих об оплате рабочим за время ожидания расчета заявил, что закон 1905 г. дает ему право пред'явить рабочим иск о возмещении рабочими за забастовку. Кудриватый предложил ликвидировать профсоюз и протокол о ликвидации представить ему. Теперь мы возьмемся за вас, сказал Кудриватый".

Если забастовка все-таки тянулась 25 дней, то потому лишь, что к этому времени влияние большевиков среди рабочих низов было уже достаточно сильным. Профсоюзные органы находились еще целиком в руках пацифистов классовой борьбы. Оказалось, что и эти мирно настроенные рабочие организации профсоюзов стали излишними для гетманской власти Давление рабочих низов на аполитичные верхушки профсоюзов, очень часто помимо желания, заставляло их брать стачки в свои руки. Понятно, в таких случаях руководящая верхушка стремилась направлять борьбу по пути скорейшей ее ликвидации.

Вместо расчитанных 6.000 рабочих, администрация дороги приняла вновь лишь 1.250. По новому условию найма, рабочим, болеющим легкой болезнью, разрешалось болеть в течение года не более 2 недель. Рабочий день перед праздниками по своей продолжительности был таким же, как и в будни.

С созданием всеукраинского партийного центра (после июльского с'езда КП(б)У) работа нашей партии на Украине начала очень быстро развиваться. Налаживается связь центра с местами, перебрасываются значительные партийные силы на Украину. Да и на самой Украине почва для работы становилась все более благоприятной как среди рабочих, так и среди крестьян.

---

[1]) „Вперед", № 69, от 24/VIII — 18 г.

Власти гетмана, не будучи в силах остановить революционное движение рабочих и рост партизанства на селе, стали громить профсоюзные органы, где господами положения были меньшевики. Так, например, 22/VIII — 1918 г. представитель державной варты опечатал помещение совета профсоюзов.

Наряду с правлениями и советом профсоюзов существовал еще и делегатский совет, в котором насчитывалось около 200 делегатов. Вот как рисуется деятельность этой организации газетой „Начало" (орган меньшевиков) [1]:

„Союз металлистов обратился ко всем заводским комитетам. В этом обращении союз говорит: союз за 16 месяцев своего существования успел широко развернуть свою работу, но в условиях неустойчивого положения промышленности, в условиях быстро сменявшихся политических событий, в которых принимал участие активно рабочий класс, — все больше и больше отрывался от своих масс, своих членов Делегатский Совет, который вначале насчитывал 200 делегатов, теперь собирает едва-едва 2—3 десятка человек. Союз считает такое положение ненормальным и противоречащим демократической рабочей организации. Из союза ушли все случайные элементы".

Из 16-ти месяцев 10 приходится на период коалиционной „демократии" и советской власти, 6 месяцев — на периоды Центральной Рады и гетмана. Эта краткая выписка из меньшевистской газеты содержит в себе всю меньшевистскую политическую и тактическую программу. В ней меньшевики сказали сущую правду, на которую так редко способны, что широкие рабочие массы принимали самое активное участие в революционной борьбе, что профсоюзные меньшевички оторвались от рабочих масс во время вооруженной борьбы за пролетарскую диктатуру, что в период жесточайшего кровавого террора, как во времена Рады, так и гетмана, широкие рабочие массы далеко ушли вперед от членов делегатского совета.

За июль, август и сентябрь стачечное рабочее движение приняло широкие размеры. Меньшевики, сохраняя за собою командные высоты в профсоюзах, оставались все больше и больше в хвосте революционного рабочего движения. В то же время влияние большевиков на рабочие массы чрезвычайно быстро росло.

За шестимесячный период кровавого режима Центральной Рады и гетмана демократические иллюзии успели рассеяться, даже в той части рабочих, которые им еще были подвержены в период советской власти. Рабочие массы стали прислушиваться все больше и больше к голосу большевистской организации,

[1]) „Начало", № 18, от 28/IX — 18 г.

которая не гналась за завоеванием профсоюзных высот, а создавала ревкомы, собирала оружие и формировала отряды.

С началом осенней уборочной кампании стало сильно развиваться крестьянское движение. Правительство приступило к реквизиции хлеба, необходимого для кормежки оккупационных войск и для выполнения договорных обязательств.

Крестьянство добровольно хлеба давать не хотело. Между крестьянами и большевистскими организациями завязывались тесные связи.

Гетманская власть делала все, чтобы получить хлеб. Помимо посылки отрядов в деревни и села для реквизиции хлеба, принимались и другие меры. А именно [1]):

> „20/IX — 1918 г. министром продовольствия запрещены к продаже монополизированные продукты: рожь, пшеница, гречиха, просо, чечевица, фасоль, горох, кукуруза, ячмень, овес, всякого рода мука, отруби, крупа, отходы производства из вышеупомянутого хлеба, пшеничный хлеб, макароны, вермишель и всякие растительные масла".

Эти запретительные меры не помогли притоку хлеба, так же как и успевшие за это время революционизироваться отряды.

Крестьяне стали силой отстаивать свой хлеб от непрошенных гостей.

> „В Новомосковском уезде, в имении князя Урусова, произошли беспорядки. Убит один офицер, охранявший имение. Совершено нападение на имение Трудницкой. В имении есть убитые и раненые" [2]).

Такие сообщения не сходили со страниц газет. Приближалась годовщина великой Октябрьской революции. В сентябре 1918 г. ревком издал приказ № 3, по которому каждому повстанцу приказывалось держать оружие при себе. Невооруженных ревком вооружал.

В день первой годовщины Октябрьской революции были выпущены листовки с разъяснением исторического смысла Октября и призывом быть готовыми к предстоящим скоро боям. Общее партийное собрание, посвященное Октябрю, прошло под знаком готовности к вооруженной борьбе. Наша Екатеринославская организация и особенно ее низы к первой годовщине Октябрьской революции ожидали приказа Центрального Комитета КП(б)У о выступлении.

Октябрь месяц 1918 г. был месяцем накопления революционных сил в городе и деревне.

---

[1]) „Начало", № 16, от 26/IX — 18 г.
[2]) „Начало", № 19, от 29/IX — 18 г.

III

В ноябре месяце 1918 г. революционное движение в городах и селах Украины вообще и на Екатеринославщине в частности стало развиваться гораздо быстрее, не только под влиянием причин внутреннего, но и внешнего порядка.

Военный союз стран Согласия стал разваливаться. Предложила мир Антанте Болгария (25/IX — 18 г.). Следом за ней выбыла из строя, в результате полного разгрома войск в Сирии и Мессопотамии, Турция (30 — 31/X — 18 г.). Третьего ноября капитулировала Австро-Венгрия, и в завершение всего этого (9/XI — 18 г.), разразилась революция в Германии, приведшая к отречению Вильгельма II и Карла Австрийского.

Все эти события, на ряду с огромным ростом революционных сил внутри украины, их непрерывной борьбой, широким развитием партизанщины и разложением в связи со всем этим оккупационных армий, коренным образом изменили соотношение между силами революции и контр-революции. Немецкие оккупационные войска перестали быть той силой, на которую попеременно опирались власти мелкобуржуазной и матерой контр-революции.

Вслед за революцией в Германии на арену политической борьбы на Украине вновь выступили мелкобуржуазные контр-революционные силы.

15 IX — 1918 г. украинский национальный центр постановил начать восстание в целях свержения гетманской власти. Последняя стала всемерно стремиться к созданию своих вооруженных сил.

Она об'явила мобилизацию офицеров и студентов — бывших офицеров — до 43-хлетнего возраста.

По этому поводу командиром 8 корпуса опубликовано следующее воззвание к населению Екатеринославской губернии и Бердянскому и Мелитопольскому уездам Таврии:

„В настоящее время все области, не признающие власти большевиков, об'единились для общей цели возрождения всех частей России.

Для достижения этой цели и недопущения нарушения порядка и проявления анархии в указанных областях все вооруженные силы последних, в том числе и Украины, об'единены под командованием главнокомандующего добровольческой армией генерала Деникина, по соглашению с которым распоряжением Киевского правительства призываются офицеры до 43-хлетнего возраста, а также студенты, бывшие офицеры и юнкера, первых двух курсов“ [1]).

---

[1]) „Рабочее Дело“, № 4, от 17/IX — 18 г.

А вот ответ студенчества:

„14/IX — 18 г. состоялось общее собрание военнослужащих (офицеров, юнкеров и солдат) студентов екатеринославского горного института и университета, которое постановило:

1) Призыву на военную службу не подчиняться до тех пор, пока наряду с нами не будут призваны все без исключения воспитанники высших учебных заведений и вся вообще молодежь, способная носить оружие в руках.

2) Собрание предупреждает, что совершенно напрасны, быть может, взлелеянные надежды пана гетмана на то, что в призываемой части студенчества найдет опору своей власти и власти, предполагающей и жаждущей существования самостийной и буржуазно-гетманской Украины.

3) Собрание ясно и определенно заявляет, что оно согласно направить свое оружие только на защиту тех, кто на своем знамени напишет: „За Всероссийское и Краевое Учредительное Собрание, за народ и его волю".

Да здравствует единая демократическая федеративная Российская республика!" [1])

Воззвание командира 8 корпуса комментировать излишне. Из него совершенно ясно, что гетман Скоропадский действовал не только заодно с Деникиным, но уже и являлся его агентом. Резолюция же студентов свидетельствует о полнейшем разброде, царившем в их умах. Мы „против", — говорили студенты, — но мы и „за", если только будут мобилизованы все учащиеся, способные носить оружие. Это путаное, без единой идеи, болото не смогло определить своего отношения к борющимся силам. Ясно только одно, что пестрая по своему социальному составу группа студенчества была против пролетарской диктатуры: она — „за народ и волю", она за буржуазно-демократический правопорядок. Но и в определении своего отношения к буржуазному правопорядку студенчество Екатеринослава проявило чрезмерную трусость.

Будь немного сильнее гетманская власть, эта неспособная к самостоятельным активным действиям студенческая группа пошла бы не только против пролетариата и беднейшего крестьянства, но и против того самого „народа", сторонниками которого она себя об'явила.

* * *

С июля месяца 1918 г. стачечное рабочее движение начало принимать широкие размеры. Стачки в большинстве случаев возникали помимо профсоюзных органов и вопреки их желанию. Последние задним числом вмешивались в стачечную борьбу,

---

[1]) „Рабочее Дело", № 2, от 15/IX — 18 г.

направляя ее в русло экономического содержания. Однако эта задача оказалась им не по плечу. Стачки принимали, и не могли не принимать, политический характер. Меньшевики, захватившие в свои руки большинство профсоюзных органов, вынуждены были пересматривать свою тактику.

Вот характерная в этом отношени линия, которую заняло краевое бюро союза металлистов [1]):

„Рабочие массы, доведенные до отчаяния тисками голода и бесправия, в которые их поверг порядок, создавшийся после апрельского переворота, начинают выступать широкой стихийной волной. Конфликты растут, стачки следуют одна за другой, все чаще вспыхивая сразу в нескольких местах. Этому же способствует и проявившаяся в массах в связи с переворотом в международном положении уверенность в возможности крупных политических перемен на Украине.

В интересах сохранения экономической организации рабочего класса, в целях придания определенной силы и значения этим разрозненным движениям на заводах, необходимо чисто стихийные стачки ввести в организационное русло, придать им недостающую планомерность и организованное руководство. Коллективный договор, отвечающий настоящим условиям, особенно в области ставок, борьбы за него, должен стать об'единяющим лозунгом начавшегося движения.

Таким образом, в силу об'ективных условий момента и вследствие активных настроений, господствующих в рабочих массах, бюро считает необходимым встать на путь развертывания начавшейся стачечной борьбы повсюду, где почва, в той или иной степени, имеется".

Профсоюзные органы, несмотря на все попытки, не сумели овладеть принявшим большие размеры стачечным движением и втиснуть его в рамки чистой „экономики". Движение это имело в себе гораздо больше элементов политики, чем экономики. Среди широких рабочих масс борьба за Советы стала практической задачей дня. Меньшевики в виду этого старались противопоставить лозунгу борьбы за Советы лозунг всемерной поддержки созданного ими „Рабочего комитета".

При помощи этого мелкобуржуазного изобретения они делали все для того, чтобы отвлечь рабочие массы от борьбы за Советы и направить их на путь поддержки украинской контр-революционной директории. Подтверждением может служить отчет „Рабочего комитета" на собрании представителей различных рабочих организаций, кооперативов и политических партий.

[1]) „Дело", № 1, от 29/X — 18 г.

Приведем краткое содержание речи докладчика от „Рабочего комитета“ Вейнгера (меньшевик)[1]):

„У нас сейчас на Украине попытка установить Советскую власть неизбежно будет сопровождаться гражданской войной и анархией. Пусть временно, — эта анархия, товарищи, будет достаточным основанием для грядущей оккупации, для того, чтобы раздавить рабочий класс, а с ним и демократию.

Учтите все, товарищи, когда голосованием будете решать вопрос своей дальнейшей тактики, отдайте себе ясный отчет в том, что творится вокруг. Поймите, что отказ от поддержки демократии и демократических самоуправлений, вступление на путь гражданской войны и анархии даст оправдание карательной экспедиции союзников“.

Мы не имеем содержания речей сторонников Советов, — есть лишь указания на заявление „безымянного“ представителя железнодорожников о том, что „все железнодорожники, кроме машинистов, за советскую власть“, — но из заключительного слова Вейнгера видно, что борьба этих двух направлений имела острый характер:

„Когда вас сегодня призывали к организации Советов, это значит вам предлагают советскую власть для Украины, это значит разгром самоуправлений и Рабочего Комитета, это значит и больше.

Когда против Рабочего Комитета ведут борьбу классовые враги, называя членов Рабочего Комитета неизвестными молодыми людьми, это не страшно, но когда я вижу, что творится здесь, в этом зале, — среди представителей, вчера еще единого Екатеринославского пролетариата, — я знаю, что поражение неминуемо, что кровавая рука чертит смертный приговор делу демократии и пролетариата“.

Меньшевистский „Златоуст“ во имя спасения „демократии“ употребил все свое умение для запугивания. Он пугал карательной экспедицией союзников, гражданской войной и анархией, заклинал всеми „демократическими“ богами не становиться на путь борьбы за советскую власть.

Представительство на конференции было подстроено так, что обеспечивало большинство за меньшевиками. Однако, как можно судить по речи Вейнгера, это большинство мало радовало мелкобуржуазных демократов. Резолюция меньшевиков была принята 116-ю голосами при 41 против. Вот она:

„Благодаря борьбе пролетариата и демократии, хлеборобно-гетманская власть находится накануне своего

[1]) „Рабочее дело“, № 10, от 23/XI — 18 г.

падения, рабочая конференция полагает, что задачей рабочего класса является окончательно добить и ликвидировать эту власть.

Так как на путь свержения гетманской власти вступила и украинская национальная демократия, возглавляемая директорией, рабочая конференция считает необходимым поддержать революционные шаги ук аинской демократии, направленные на свержение гетманщины.

Рабочая конференция одобряет деятельность Рабочего Комитета и постановляет считать Рабочий Комитет единственным правомочным органом".

Следует отметить, что это решение „рабочей" конференции не нашло сколько-нибудь серьезной поддержки в широких рабочих массах. Об этом позаботилась большевистская организация.

* * *

На первых порах украинская директория и ее представители на местах заигрывали с мелкобуржуазными партиями. Так, например, штаб украинских республиканских войск в Екатеринославе в своем приказе заявлял, что „он все свои казачьи силы направит на поддержку народных избранников и спокойствия в городе" [1]).

Городским и земским управам предлагалось немедленно возобновить свою работу, прерванную гетманскою властью.

Петлюровцы развивали свою деятельность; они надеялись при помощи меньшевиков и эсеров впречь в свою контр-революционную колесницу рабочий класс. рабочий комитет им в этом деле также помогал. Вот что писал он в своем воззвании [2]):

„Рабочий класс может победить только под лозунгами всенародного Учредительного Собрания. Советская власть не может существовать, а вместе с ней и рабочий класс раздавят иностранные штыки. Перед рабочим классом есть только два пути: либо власть демократии, то-есть власть Учредительного Собрания, либо власть гетманщины, власть черносотенцев, черно-монархическая, военно-полицейская диктатура. Выбирайте.

Рабочий Комитет зовет вас не слушать провокационных призывов. Сплачивайтесь вокруг рабочих организаций и демократических самоуправлений, продолжайте борьбу за народовластие под руководством Рабочего Комитета. На этом, и только на этом пути вас ждет счастье и победа.

[1]) „Рабочее Дело", № 8, от 23/XI — 18 г.
[2]) „Дело", № 11, от 26/XI — 18 г.

Создавайте надежные рабочие дружины для борьбы с контр-революцией и анархией".

Говоря об анархии, меньшевики с эсерами, конечно, имели в виду существующие наряду со штабом украинских войск военно-революционные штабы большевиков. Они знали, что большевистские отряды хотя еще и недостаточно сильны, чтобы взять власть в свои руки, но тем не менее, будучи тесно связаны с крестьянскими партизанскими отрядами, представляют серьезную угрозу для республиканских войск.

Сила большевистских отрядов была в поддержке их широкими рабочими массами и беднейшим крестьянством.

В начале октября 1918 года в г. Орле состоялся пленум ЦК КП(б)У, вслед за которым был создан областной комитет Донецко-Криворожского бассейна. Создание областного об'единяющего центра в промышленном районе диктовалось необходимостью координировать действия партийных организаций и революционных штабов во всем бассейне.

В ноябре м-це 1918 г. областной комитет начал быстро развивать свою деятельность. В годовщину Октября он выпустил воззвание к рабочим и беднякам-крестьянам, в котором наряду с изложением исторического значения Октября разоблачалась позорная роль мелкобуржуазных соглашательских партий, их измена делу освобождения рабочего класса и беднейшего крестьянства. Воззвание заканчивалось призывом к борьбе за советскую власть, за коммунизм.

* * *

Ноябрь м-ц в Екатеринославе был месяцем многовластия, вернее — безвластия. В городе находились: гетманцы, петлюровцы, 8-й добровольческий корпус белых и оккупанты. Большевики занимали Кайдаки и Амур-Нижнеднепровск — два выгодных стратегических пункта, расположенных по линиям железных дорог, идущих на Екатеринослав. Отряды большевиков испытывали при этом большую нужду в оружии.

Кайдакский ревком решает разоружить вартовых. С этой целью в ночь на 19 ноября производится нападение на казармы. Вартовые были разоружены без единой жертвы. В результате ревком получил 250 винтовок и 50 револьверов.

Наши вооруженные отряды на Кайдаках и Амур-Нижнеднепровске доставляли сильное беспокойство властям, сидевшим в городе. Но ни одна из враждовавших между собой группировок в отдельности не решалась предпринять против большевиков военных мер.

Меньшевики развивали бешеную агитацию против размещения большевиками своих отрядов на заводах. Рост большевистских вооруженных сил вообще не давал им спокойно спать.

„Большевики против рабочих"— вопили они в своей газете „Рабочее дело" и при поддержке союзов и администрации требовали убрать отряды с заводов.

Большевики, в противоположность профсоюзным органам, вновь стали завоевывать заводские комитеты.

Наряду с рабочими крупных предприятий шли за большевиками и железнодорожники. В доказательство приведем резолюцию, принятую на общем собрании рабочих Нижнеднепровских железнодорожных мастерских от 26/XI — 18 г. [1]):

„1) В момент, когда все трудящиеся массы активного строительства власти Советов, которые являются выразителями трудовых масс, которые в момент, когда угрозы украинской буржуазии, стремящейся опереться на войска союзного империализма, тем самым угрожая всем рабочим голодом и холодом, об'являя нам массовый террор в виде безработицы, а также наши политические авантюристы с помощью культурно-просветительной спилки, которая все время ведет соглашательскую политику с буржуазией, тем самым оттягивает быстрое разрешение нашего насущного вопроса, вопроса Советов, а посему:

2) об'явить бойкот предательской спилке;

3) все уволенные, как за стачки, а также и административно, с 1/IV — 18 г. должны занять свои места в трехдневный срок;

4) немедленные перевыборы комитетов внутреннего распорядка;

5) немедленные перевыборы комиссаров;

6) восстановление профсоюзов;

7) немедленный созыв железнодорожного делегатского с'езда;

8) вся власть на Запорожской ж. д. принадлежит железнодорожному революционному комитету из представителей социалистических партий, стоящих на платформе власти Советов".

Точка зрения рабочих ясна. Они против как петлюровской спилки, так и комиссаров директории. Рабочие за Советы. Редакция меньшевистской газеты эту резолюцию сопроводила примечанием, в котором раз'ясняла, что революционный комитет выбирается не социалистическими партиями, а профсоюзами. Меньшевики в этом хотели найти утешение, забывая, что дело не в том, кто выбирает, а в том, кого должны выбирать. В резолюции же ясно было сказано, что „вся власть на дороге должна принадлежать представителям тех организаций, которые стоят на платформе власти Советов".

---

[1]) „Рабочее Дело", № 14, от 29/XI — 18 г.

К концу ноября 1918 г. почти везде были восстановлены органы местных самоуправлений. Директория рассчитывала найти в этих органах контр-революционной демократии сильную поддержку. Она надеялась через них подчинить своему влиянию рабочие и крестьянские массы. Однако директория просчиталась в своих расчетах. Рабочие и крестьянские бедняцкие массы пошли иным путем.

* * *

Выше мы уже упоминали, что к концу ноября 1918 года в Екатеринославе, вернее — в центральной части города, было 4 власти. Такое положение губернского центра накладывало свой отпечаток и на целый ряд его районов: так, в Юзовском и Макеевском районах хозяйничало деникинское казачье, в Славяно-Сербском и отчасти в Луганском уездах продолжались расстрелы и казни рабочих и крестьян находящимися здесь вартовыми. Вот перечень, очень сокращенный, кровавой хроники событий этого времени на территории разодранной на лоскутья губернии:

„Приказ № 1 к населению Юзовки

Настоящим об'являю полученные мною телеграммы:

1) Рабочих арестовывать запрещаю, а приказываю вешать или расстреливать. № 2428, от 23/XI — 18 г.".

„Приказ № 2

Приказываю всех рабочих арестованных повесить на главной улице и не снимать 3 дня. № 2431, от 23/XI.

Комендант города Юзовки Есаул Абрамов"[1]).

„По Макеевскому горному району

Об'являю для сведения телеграмму, полученную мною от командующего Донской армией:

Приказываю самым беспощадным образом усмирить рабочих, расстреляв, а еще лучше, повесив на 3 суток 10-го человека из всех пойманных. Широко об'явите по всем заводам, что шутки с казаками кончены и пощады никакой. Ни слезы, ни стоны не спасут от законом наложенного взыскания. № 3151.

Командующий армией Денисов"[2]).

---

[1]) „Рабочее Дело", № 12, от 27/XI — 18 г.

[2]) Там же, № 13, от 28/XI — 18 г.

„Славяно-Сербский и отчасти Луганский уезды заняты вартовыми.

Всюду орудуют карательные экспедиции при помощи немцев. Каждый день казнят по постановлению полевого суда. После германской революции немцы перестали оказывать помощь, и вартовый староста обратился за помощью к атаману войска Донского. За отряд в 400 человек атаман потребовал 4 миллиона рублей. Деньги немедленно были собраны“ [1]).

И после революции в Германии, в результате которой гетман потерял поддержку со стороны немецких войск, кровавый террор все еще продолжался. В южных и юго восточных районах Екатеринославщины гетманские опричники, при поддержке деникинских палачей, продолжали убивать и вешать рабочих и крестьян.

Сторонники директории дальше города Екатеринослава своего влияния распространить не могли.

Даже в самом Екатеринославе влияние штаба войск директории, несмотря на поддержку их меньшевиками и эсерами, профсоюзными органами и местными самоуправлениями, было весьма ограничено и распространялось всего лишь на одну часть города. По губернии все еще продолжает отдавать свои распоряжения, уже не имеющий своих вооруженных сил, гетманский губернский староста. Так, например, когда председатель Криворожской волостной земской управы Коломейцев (помещик) сообщил губернскому старосте, что цензовая земская управа, в виду усилившихся волнений среди населения, постановила передать дела в руки демократического состава, то последовал такой ответ [2]):

„Срочно, председателю волостной Рады Коломейцеву. Копия начальнику варты. Подано 24 — 22 — 50. Военная.

Предлагаю вам дел не передавать, подчинившись только власти. Об'явите составу волостного земства, что вступление их сочту нарушением правительственного распоряжения с преданием военно-полевому суду виновных. Те же последствия ожидают всех творящих беспорядок. Возмездия ждать недолго. Флот союзников уже вошел в Черное море. Настоящую телеграмму опубликуйте. № 3454-а“.

20 ноября 1918 г. насильно мобилизованные вартой рабочие-печатники отпечатали воззвание, декларацию союзников о признании ими гетмана и радио из Ясс, в котором сообщалось о немедленной посылке союзных войск на Украину для подавления движения.

[1]) „Рабочее Дело“ № 13 от 28/XI — 18 г.
[2]) Там же.

* *
*

В этот период междувластия наша большевистская организация, в лице областного Екатеринославского комитета, проводила усиленную пропаганду и агитацию как в городах, так и в деревне.

Так, большевики развили кампанию за выборы в Советы. Мелкобуржуазные партии (меньшевики, эсеры) повели контр-кампанию. Они говорили, что Советы себя изжили и все спасение теперь в Учредительном собрании и местных самоуправлениях. Они, по приказу майора Черникова, пугали рабочих и крестьян приходом союзников, которые, якобы не посмев выступить против „демократии", сочтут за благовидный предлог для посылки войск на Украину наличие Советов, знаменующих собою гражданскую войну.

Вот какую оценку положению дал в то время областной комитет КП(б)У, в своем обращении к крестьянам:

„Товарищи, четыре года продолжалась война, которая поглотила все живые и материальные силы народа. Хозяйство пришло в полный упадок. Тяжелым бременем легла война на плечи крестьянства и рабочего. Наряду со страшным обнищанием шло обогащение банкиров, помещиков и спекулянтов. И народ не вытерпел этого положения. Он сбросил власть помещиков и стал управлять государством через свои выборные советы рабочих и крестьянских депутатов. Земля перешла к крестьянам, фабрики — к рабочим. Сразу, конечно, трудно было наладить хозяйство в стране, которая грабилась десятки лет разными тунеядцами, чиновниками и полицейскими. Народ голодал, народ устал, у него нехватило сил бороться до конца, и крестьяне ухватились за Центральную Раду, которая, как думали они, сумеет наладить дело. Вскоре поняли куда ведет Рада, которая оставила помещикам землю и призвала на службу всех старых полицейских. Народ восстал против Рады. Тогда она поехала к Вильгельму искать помощи. Помощь Вильгельм дал.

Вспомните, крестьяне, что наделали вам немецкие избавители,— сколько выжжено сел и деревень, сколько расстреляно крестьян, сколько хлеба, добытого тяжелым трудом, отнято.

По украинской деревне стоял стон и вопль отчаявшихся крестьян, свист пули и нагайки немца и гайдамака.

И когда опять вам предложат выбирать самостийную Раду— вспомните немецких избавителей, призванных Радой.

Теперь, что делается на Украине? Радовец Петлюра восстал против гетмана. За какие интересы? За какие угодно, но только не за народные. Еще только недавно

Петлюра и Винниченко торговались с гетманом из-за того, чтобы им тоже дать место в гетманской шайке министров. Те, которые царствуют вкупе с гетманом, не могут бороться за народные интересы. И факты говорят за это. Петлюра заигрывает с донскими генералами — Красновым и Деникиным.

Старые гетманские насильники оставляются на своих местах. Все по старому. Тот же Иван, да другая шапка.

Гетман, лишившись опоры своих друзей немцев, нашел себе других защитников: англичан, американцев и французов. Банкиры Лондона и Парижа посылают на Украину свои войска, чтобы, как говорят они, восстановить порядок у нас.

Но почему же мы не идем к ним восстанавливать порядок? Очевидно, что не порядок они хотят восстановить, а тоже пограбить богатую Украину.

Для грабежа и насилий идут к нам войска союзников. И чтобы не подружили их войска с народом, как было с немецкими солдатами, они посылают сюда диких, черных сенгальцев, чтобы те в своем тупом непонимании давили крестьян.

Товарищи! Довольно непрошенных избавителей и распорядчиков: гетманцев, французов, англичан, радовцев с неграми и т. п. Заявите на весь мир, что вы хотите установить свой собственный порядок.

Возьмите в свои руки власть. Выбирайте Советы крестьянских депутатов. И главное, не выбирайте кулаков — самостийников.

Организуйте полки и батальоны крестьянской Красной армии.

Дайте отпор — решительный и дружный всем, кто сунется в деревню.

Долой англо-французских избивателей!

Долой гетмана и самостийников!

Да здравствует власть Советов Рабочих, Крестьянских и Казачьих Депутатов.

Областной Комитет Донецко-Криворожского Бассейна.

Екатеринослав — 25/XI — 18 г. (8/XII — 18 г.)".

Линия нашей коммунистической организации была ясна, ее нет необходимости комментировать.

Во всей своей повседневной работе Компартия, несмотря на условия жесточайшего террора, вела разоблачительную работу. И борьба за Советы находила самый горячий отклик в широчайших пролетарских и крестьянских массах.

25 и 26/XI — 18 г. в Екатеринославе происходила двухдневная забастовка рабочих, организованная временным рабочим комитетом.

Забастовка шла под лозунгами борьбы за возобновление выхода закрытой меньшевистской газеты и за освобождение редактора этой газеты — Ив. Меркулова, потерявшего еще до февральской революции всякую связь с рабочими. Временный рабочий комитет захлебывался от восторга, полагая, что рабочие бастовали во имя защиты меньшевистской газеты, во имя демократии и Учредительного собрания.

В действительности же рабочие хотели лишь сломать гетманско-петлюровские рогатки, загнавшие в подполье революционные органы печати. Они хотели свободы слова и печати для единственной революционной партии большевиков и они этого добились.

12/XI — 18 г. (по нов. ст.) вышел номер первый большевистской газеты „Звезда". В этом номере наша большевистская организация обращалась ко всем членам партии:

> „В этот момент революционного восстания вы должны быть все на своих постах, впереди красных повстанцев, на баррикадах, у коммунистических знамен. Губернский Комитет партии призывает вас быть организованными, иметь оружие, обучаться владеть им, подчиняться партийной дисциплине и точно выполнять все постановления партийных центров".

Позиция нашей газеты „Звезда" вызвала бешеную злобу и ненависть со стороны „демократов" директории. Дикая орда гайдамаков ловила газетчиков и уничтожала нашу газету. А ведь тысячи раз украинские эсдеки из лагеря Винниченко — Петлюры клялись в том, что они борются за „демократию", за свободу слова, печати, собраний и т. п. На этот раз меньшевики с эсерами не сочли нужным протестовать против действий своих союзников.

В конце ноября 1918 г. состоялась конференция коммунистов Екатерининской ж. д., розолюцию которой мы приводим [1]):

> „Заслушав доклад по текущему моменту, конференция признает, что международное положение ставит пролетариат Украины перед фактом возможности оккупирования англо-французскими империалистами страны. Ведя борьбу с рабочими и беднейшими крестьянами, империалисты тем самым ведут войну с Российской Социалистической Федеративной Республикой. Гетман и Краснов делают последнюю ставку на восстановление единой реакционной России.

[1]) „Звезда", № 2, от 4/XII — 18 г.

Рабочие комитеты, созданные авантюристами из лагеря меньшевиков и правых эсеров, восстание Петлюры и об'явление „воскресшего" Учредительного Собрания есть не что иное, как предательство рабочего класса и беднейшего крестьянства в столь тяжелый момент, когда на пролетариат Украины движутся силы оккупантов, производятся кошмарные издевательства казаков. У рабочих не может быть и речи о каком-либо Учредительном Собрании. Только восстание с оружием в руках против врагов за восстановление советской власти даст трудящимся право на существование. Поэтому конференция железнодорожников-коммунистов призывает всех товарищей встать на защиту с оружием в руках за власть пролетариата и беднейшего крестьянства, и главной задачей железнодорожного пролетариата является: выборы комитетов внутреннего распорядка, советов рабочих депутатов, выделение военно-революционного комитета,— как органов боевых рабочих дружин для поддержки советской власти".

Следует отметить, что на Екатерининской ж. д. наша большевистская организация имела довольно разветвленную сеть партийных коллективов (ячеек), через которые проводила все задания высших партийных органов и осуществляла свое влияние и руководство революционным рабочим движением.

Как не неистовствовали „башибузуки" директории, создавая невозможные для легальной работы условия, деятельность нашей партийной организации развивалась вширь и вглубь.

Первого декабря 1918 г. (по ст. ст.) в Екатеринославе состоялась общегородская конференция КП(б)У.

Вот ее резолюция [1]):

„1) Политический момент для захвата власти на Украине назрел. Органами этой власти будут являться Советы Рабочих и Крестьянских Депутатов, к организации последних надо приступить немедленно.

2) Организованное рабоче-крестьянское правительство является революционным боевым центром, который координирует повстанческие усилия рабоче-крестьянского люда Украины.

3) Германская революция приобретает характер гражданской войны под лозунгом диктатуры пролетариата, и вопросом дней является создание единого фронта России и Германии.

4) Революция в странах Согласия уже начинает подтачивать основы, на которых до сих пор держалась аннексионная политика держав Согласия, и оккупация Украины

[1]) „Звезда", № 2, от 4/XII (17) — 18 г.

„союзниками" не является столь сугубой опасностью, на которой можно было бы строить поражение повстанческого движения.

5) Необходимо вооружаться, организовать Красную армию и вести беспощадную гражданскую войну с украинской черной кликой и представителями из Центральной Рады.

6) Необходимо укреплять позиции, строить революционные окопы и принимать на себя первый удар международного капитала".

Сторонники директории не посмели выступить активно против нашей организации, призывавшей к беспощадной гражданской войне. Контр-революционная „демократия" не располагала для этого достаточными вооруженными силами. Гнилая меньшевистско-эсеровская „демократия" ни к каким активным действиям, кроме словесной болтовни, не была способна. Она не находила поддержки в рабочих массах, от имени которых так часто выступала.

В войсках директории екатеринославского гарнизона далеко не все части были воинственно настроены против большевиков. Особенно были ненадежны артиллеристы во главе с командующим артиллерией покойным т. Мартыненко.

Борьба за создание Советов, которую развертывала большевистская организация, чем дальше, тем все больше и больше стала захватывать широкие рабочие массы, и особенно рабочих крупных предприятий и железнодорожников. В начале декабря 1918 г. происходили выборы в Совет. Меньшевики с правыми эсерами при поддержке директорианцев принимали все меры к тому, чтобы помешать выборам. Командование же директории пыталось даже противопоставить Совету силу.

Меньшевики с правыми эсерами помогали командованию в создании единого фронта против большевиков. Они пытались привлечь на свою сторону 8-й корпус. С этой целью меньшевики с эсерами 4 декабря (по ст. ст.) в помещении городской управы устроили совещание, на которое были приглашены представители петлюровского командования и 8-го корпуса. Вот что писало по этому поводу „Рабочее Дело" [1]):

„4 (17) XII — 18 г. в помещении Городской Управы состоялось совещание различных организаций: меньшевиков, социалистов-революционеров, украинских соц.-демократов, Бунда и проч., представителей петлюровского командования и 8-го корпуса, на котором обсуждались меры борьбы с большевистской анархией. Все сходились на том, что с большевиками надо вести беспощадную борьбу.

[1]) „Рабочее Дело", № 19, от 6/XII — 18 г. (ст. ст.).

Представители 8-го корпуса заявили, что офицеры корпуса сочувствуют Директории Уфимской, Украинской, Деникину и Краснову. Сочувствуют и Учредительному Собранию".

Из этой выписки видно, что все оттенки контр-революции сходились на необходимости расправы с большевиками. Остановка была за „небольшим": не было покорного вооруженного людского материала. Командование 8-го корпуса тоже дальше пожеланий не пошло, не захотев связываться с петлюровцами, а с 10/XII на 11-е корпус и совсем ушел из Екатеринослава [1]).

Выборы в Совет все же состоялись, и 8/XII (21) — 18 г. был первый пленум Совета под председательством тов. Быченко. Совет постановил распустить самозванный временный рабочий комитет. На заседание явилась группа петлюровских войск. Потребовали закрыть заседание. Председатель заявил: „нам приходится подчиниться грубой вооруженной силе". Заседание было прервано. Делегатов пропускали через строй солдат, проверяя их мандаты [2]).

Меньшевики с правыми эсерами и петлюровскими эсдеками участия в Совете не принимали. Они его бойкотировали, кричали, что выборы произведены неправильно и делали попытки противопоставить Совету временный рабочий комитет. Однако рабочие Брянского завода, железнодорожных мастерских и заводов Амур-Нижнеднепровска, в знак протеста против таких действий меньшевиков, об'явили забастовку [3]).

Удержать от забастовки рабочему комитету удалось лишь рабочих трубного завода, которые и раньше почти всегда были на стороне меньшевиков.

Совет не умер. Учиненное петлюровскими бандитами грубое насилие над ним всколыхнуло до самых глубин широчайшие рабочие массы. Они еще плотнее стали об'единяться вокруг нашей партийной организации и Совета. Рабочий комитет сошел со сцены. Большевистские силы быстро росли в городе; росли они и в губернии. Между рабочими и крестьянскими революционными отрядами установилась теснейшая связь. Почти всем этим движением руководила наша партийная организация.

* * *

Представители директории, потеряв всякую надежду на вовлечение в сферу своего влияния рабочих, при помощи меньшевиков продолжали получать поддержку своей контр-революционной политике со стороны зажиточных слоев села

[1]) „Республиканец" (орган петлюровцев), № 3, от 12/XII — 18 г. (по ст. ст.).
[2]) „Раб. Д.", № 32, от 9/XII — 18 г.
[3]) „Рабочее Дело" № 33, от 10/XII — 18 г.

и буржуазно-настроенной интеллигенции. Созванный петлюровцами крестьянский с'езд со специальным подбором делегатов (в первой половине декабря 1918 г., ст. ст.) не дал тех результатов, которых от него ожидали.

Этот с'езд представляет большой интерес. Мы, к сожалению, не располагаем достаточным материалом о нем, но и то, что сообщает буржуазная газета, проливает яркий свет на настроение делегатов [1]):

„На третьем заседании крестьянского с'езда товарищ прокурора республиканских войск сообщил, что в деревнях сильно развит бандитизм и просил с'езд указать на меры борьбы с этим бандитизмом. С'езд признал необходимым предавать бандитов военно-полевому суду. За это предложение было подано 142 голоса, против 70. Часть с'езда протестует против этого решения.

С'езд вынужден был начать снова прения по этому вопросу. После прений первоначальное решение было подтверждено.

С'езд приветствует Директорию, как единственную власть на Украине, поведшую борьбу с гетманом и буржуазией. С'езд решительно протестует против организации на Украине других войск, кроме республиканских. Мартыненко рекомендовал с'езду установить контакт с Красной армией. За это предложение голосовало 30, против 181 и воздержалось 20".

Содержание этой выписки показывает, что треть с'езда далеко не разделяла взглядов петлюровского прокурора на квалификацию селянского движения против директории, как „бандитизма", как равно не была согласна и с теми методами борьбы, которые петлюровцы решили принять против революционного крестьянского движения. Кроме того, здесь выявилась позиция командующего петлюровской артиллерией—Мартыненко.

Этот фальсифицированный с'езд представителей крестьянства показал, что петлюровцы не только обожглись в городах, не только не получили никакой поддержки со стороны рабочих, но, как видно из результатов голосования, даже та часть крестьянства, которая входила в список благонадежных петлюровцев, далеко не вся была с директорией. Беднота же целиком вместе со значительной частью середняков была настроена против директории.

Посмотрим, каково же было положение в губернии в момент этого с'езда:

„Александровск: Весь уезд организуется в отряды Красной армии под лозунгами советской власти.

[1]) „Приднепровский Край", № 6624, от 14/XII (27) — 18 г.

Каменское: Власть перешла в руки Военно-Революционного Комитета — коммунистов.

Новомосковск: Проходит самомобилизация. Власть в руках Военно-Революционного Штаба" [1]).

„Александровск: В уезде действует отряд в 1 000 человек. В городе находится 200 красноармейцев. Захвачены главные пункты.

Павлоград: Город обложен со всех сторон.

Новомосковск: Дела повстанцев хороши. В городе была манифестация, на которую с'ехалось несколько отрядов.

Верхнеднепровск: Город занят петлюровцами в несколько десятков человек. За городом имеется несколько отрядов по 100 человек советских. Крестьянство за советскую власть.

Кайдаки: Настроение хорошее.

Амур: То же самое" [2]).

„Павлоград: Восстание в уезде началось. В городе 800 немецких солдат при 10 орудиях и 15 пулеметах. Наши посты находятся в 800 шагах от города. Из черты города нами вывезено: кухня, шинели, шаровары, лошади, винтовки и патроны. По дополнительным сведениям город взят нами" [3]).

„Бахмут: Состоялся с'езд представителей заводских и крестьянских комитетов. Избран центр. С'езд высказался за советскую власть. В городе находится вооруженный офицерский отряд.

Игрень: Состоялось собрание населения, которое высказалось за советскую власть.

Луганск: Эвакуировано казначейство. Сожжен мост.

Павлоград: Наши войска начали наступление на город с четырех сторон" [4]).

„Краматорская: Митинг рабочих завода (3.000 человек) принял резолюцию большевиков — при 15 воздержавшихся.

Юзовка: Сильно свирепствует реакция. Собрания запрещены. Настроение среди рабочих приподнятое. Партийная работа вполне налажена.

Александровск: В уезде поголовное восстание под лозунгами „за советскую власть". Организован повстанческий отряд в 600 человек" [5]).

---

[1]) „Звезда" № 1, от 1/XII — 18 г. (ст. ст.)
[2]) „Звезда", № 2, от 4/XII (17) — 18 г.
[3]) „Звезда", № 3, от 11/XII (24) — 18 г.
[4]) „Звезда", № 7, от 15/XII (28) — 18 г.
[5]) „Донецкий Коммунист", № 2, от 18/XII (31) — 18 г.

Приведенная хроника революционной борьбы за советскую власть показывает, что тревога петлюровцев была не напрасна. Екатеринославщина, как и вся Украина, находилась в огне восстания за советскую власть. Директория не в состоянии была остановить это движение. Оно росло и ширилось. На границах Харьковской и Курской губернии сгущались тучи. В воздухе пахло грозой. На территорию Украины из нейтральной зоны вступили повстанческие дивизии украинских партизан. Падение Белгорода (20/XII (2/1) — 1918 — 1919 г.г.) привело в отчаяние директорию. Правительство Винниченко — Петлюры попыталось спасти положение об'явлением всенародной мобилизации [1]):

> „26 декабря 1918 г. об'явлена за подписью из ставки: головы Директории Винниченко, членов: Петлюра, Швец и Андриевский, всенародная мобилизация".

Эта мобилизация не могла спасти катастрофического, как на харьковском фронте, так и в тылу, положения украинской контр-революции.

Падение Белгорода создало в тылу войск директории обстановку вдвойне благоприятную для развития рабочего и крестьянского революционного движения.

В Екатеринославе большевики готовились к активному выступлению. Петлюровцы, отлично зная, какое значение для директории будет иметь победа большевиков, стянули в Екатеринослав все, что могли,— в том числе перебросили в Екатеринослав и артиллерийский дивизион. Однако выступать они все же не решались, выжидая исхода боев на подступах к Харькову.

30/XII — 18 г. (по ст ст.) большевики, войдя в соглашение с Махно, повели наступление на Екатеринослав. Артиллерийский дивизион петлюровцев, которым командовал Мартыненко, перешел на сторону большевиков с 14 пушками и 40 пулеметами. Этот переход решил исход борьбы. Петлюровцы из города ушли, но ненадолго.

Махновская „вольница" приступила к обычным своим занятиям — грабежам. Грабили не только буржуазию, но и всех тех, кто попадался под руку. Петлюровцы это знали. Знали они, что махновцы, как боевая единица, больше не существуют а потому, стянув в самом спешном порядке свои силы к Екатеринославу, на другой день снова повели наступление. Махновцы в панике бросились бежать. Значительная часть махновцев, будучи припертa к Днепру, утонула при попытке спастись вплавь. Большевики не выдержали натиска петлюровцев и отступили на левый берег Днепра.

---

[1]) „Республиканец", № 2, от 26/XII — 18 г.

„Республиканцы“ наступали стремительно. Наши потери были значительны Взятых в плен, как сообщила меньшевистская газета, петлюровские бандиты расстреливали из револьверов в глаз. „Демократия“ снова показала свое зверское контр-революционное лицо.

Между тем, операции в харьковском направлении развивались успешно для Советов. Банды Балобачана еще до вступления красных частей (3/I — 19 г.) были изгнаны из Харькова восставшими рабочими.

Штабу войск директории недолго пришлось чинить суд и кровавые расправы над рабочими Екатеринослава. 26/I — 19 г. красные советские войска, под командой тов. Дыбенко, после трехдневного боя заняли Екатеринослав. Украинская буржуазная контр-революция сошла с исторической сцены.

* * *

Девятимесячный период, в течение которого рабочие и крестьяне Екатеринославщины, как и всей Украины, пережили 3 власти (власть Центральной Рады, власть гетмана и власть директории), чрезвычайно поучителен. Австро-венгерский и немецкий империализм вел очень хитрую игру в дружбу с Центральной Радой (пока ему это было нужно) в целях облегчения оккупационных задач.

Кровавый режим Рады способствовал выветриванию демократических иллюзий у известной части рабочих и крестьян. Гетманщина и директория действовали в том же направлении. Массовые расстрелы и виселицы — белый террор, свирепствовавший на протяжении всего девятимесячного периода, не прошли даром. Силы сторонников контр-революционной „демократии“ значительно уменьшились, а, наоборот, силы сторонников Советов возросли.

За этот период партия большевиков, несмотря на чрезвычайно тяжелые условия, в которых ей приходилось вести работу, сумела в достаточной степени подготовить рабочих и крестьян к осуществлению советской власти. Ее неустанная работа способствовала в то же время разложению оккупационных войск и тем самым приближала крушение могущества немецкого империализма и победу пролетарской революции на Украине.

Ю. БЕЛОПОЛЬСКИЙ

ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ

Реакция в Одессе особенно давала себя знать начиная с 1907—1910 годов. Это были годы серьезных провалов революционных организаций.

Так, в сентябре 1907 г. было арестовано большинство руководителей подпольной социал-демократической организации; они были привлечены по так называемому „Картомышевскому делу" (названо по имени улицы, где была накрыта полицией организация во время собрания). Провал произошел на собрании, где присутствовали члены городского комитета РСДРП — большевики и меньшевики: В. Бутаков, А. Портненко, Маркус Эпштейн (печатник), Владимир Тиников, Ян Гросс, Т. Тиссен, И. Белопольский, С. Фельдман и Андрей Поляков (кличка — Александр кацап, впоследствии оказавшийся провокатором, за что в 1917 году был расстрелян в Москве). Обсуждался вопрос о предстоящих выборах в Государственную Думу.

Собрание происходило на квартире одной работницы — Р. Шейнис. Не успели собравшиеся приступить к обсуждению повестки дня, как неожиданно появился отряд полицейских во главе с приставом — известным Дельфинским (детина саженного роста), который, приказав занять все выходы, сам с частью отряда поднялся на лестницу, ведущую в квартиру Шейнис. Было темно. Едва Шейнис, поставленная к окну наблюдать за полицией, успела отойти от него, как раздался выстрел, пуля угодила ей в сердце и она тут же упала мертвой... Поднялась беспорядочная стрельба, во время которой одной из полицейских пуль был убит пристав Дельфинский. Все собравшиеся были арестованы.

Вину в убийстве Дельфинского хотели взвалить на арестованных, над которыми висел смертный приговор до тех пор, пока не было доказано, что Дельфинский пал именно от полицейской же пули.

Городской комитет РСДРП, или, вернее, уцелевшие от ареста его остатки, для того, чтобы осветить истинное положение вещей, выпустили листовку, в которой указывали, что вооруженное сопротивление, якобы оказанное арестованными,

является чистейшей ложью со стороны жандармерии, желающей создать громкий судебный процесс.

„Картомышевское дело" кончилось сравнительно „благополучно". Арестованные отделались крепостью до двух лет.

Но жандармерия и охранка не дремали. Подпольная работа вследствие этого становилась все труднее и труднее.

Одесская парторганизация была разбита на районы: Дальницкий, Пересыпский и Городской. Довольно сильная группа образовалась на Пересыпи. В нее входили: Глебов - Дубровин, братья Ачкановы, Кремлянский, Сапельников Гриша, Трофимов (носивший в революционной среде кличку „дед"), Белопольские Ю. и И., Джоров, Дмитров — оба болгарина, Томас, Рудницкий Н. и др. Вся эта группа рабочих - большевиков была тесно связана с рабочими фабрик и заводов: Беллино - Фендерих, Русского общества пароходства и торговли, сахарного завода Кузиса и Розенберга, Гена и др., и, когда нужно было, умела вести за собою хотя еще и не вполне революционно осознавшую себя рабочую массу.

Дальницкий район мало чем отличался от Пересыпского. Наличие большого количества фабрик и заводов обеспечивало здесь преобладание революционной рабочей группы. Представители дальницкого района входили в пересыпскую руководящую группу.

В городском районе преобладали меньшевики; среди них были: Коробков, Сухов (кличка Никита), Осип Зильберман, Магид Михаил, Наум Варновицкий, Александр Ольховский и др. Были среди них и большевики, как, например, В. Деготь, но тон задавали претендовавшие на руководство и в общегородском комитете — меньшевики.

Борьба за руководство углублялась все больше и больше, и пересыпская группа, считая, что основные массы рабочих идут за ними — большевиками, в начале 1909 года ушла из-под руководства общегородского комитета, об'явив себя „учредительной группой". Для улаживания конфликта, для „усмирения раскольников" из Москвы был послан представитель ЦК — Модестов Сергей (большевик). Вопрос этот не был еще окончательно разрешен, когда внезапно произошли массовые аресты. В числе арестованных был и Модестов. Дело происходило так.

Все районы усиленно готовились ко дню 9 января 1910 г. На фабриках, заводах, мастерских, где только имелись так называемые цеховые партийные комитеты (слово „ячейка" тогда еще не существовало), велась подготовительная работа среди рабочих. Были выпущены листовки, призывавшие к устройству на предприятиях митингов - протестов с призывом к дальнейшей упорной борьбе с самодержа ием. Утром на эти митинги должны были явиться представители революционного подполья, но к этому времени организация уже была разгромлена.

* * *

В ночь на 9-е января 1910 г. был арестован и я.

Помню, как в двери моей квартиры раздался стук. За ним торопливо второй, третий...

Невольно начинаю думать о находящихся в кармане пиджака прокламациях, посвященных дню кровавого воскресенья. Вспоминаю и о других документах.

Надо уничтожить,— решаю, но стук все сильнее и сильнее Уже рвут дверь... Поздно!

Иду к выходу, спрашиваю:

— Кто стучит?

— Живей открывайте! — слышу голос нашего дворника,— пожар!

Дверь открыл. Передо мною словно выросло: шестеро городовых, жандармский ротмистр, пристав и человек в штатском платье. Где-то я его видал. Вспоминаю: вчера, когда я выходил из союза печатников, он стоял на углу с папироскою в зубах...

Обыскивали каждую щелку. Разбудили ребенка. Последний, увидев перед собою незнакомых людей, сильно расплакался.

— Не плачь, не плачь... Ты тоже будешь таким, как твой папа? — ехидно обратился к нему пристав. Вдруг слышу торжествующий голос городового:

— Прокламации, ваше высокоблагородие! В кармане нашел!..

В особенности доволен был человек в штатском — шпик.

Долгая, томительная процедура обыска кончилась. Пристав вслух прочел протокол и дал мне подписать его. На пред'явленном на право производства обыска ордере было написано: „независимо от результатов обыска арестовать и препроводить в тюрьму".

Меня повели. Дождливая, противная ночь. Я шел молча. Молчали и мои телохранители: ведь им „не велено разговаривать". Вот и здание петропавловского участка.

В камере, куда я вошел, люди лежали друг на друге; ноги, руки, туловища — все переплелось и сжалось в одну какую-то бесформенную массу.

Кто-то посмотрел на меня и громко нехорошо выругался.

Прилечь негде было. Я пристроился на корточках в уголку, около самой параши...

Настало долгожданное утро. Звякнул замок, скрипнула дверь...

— Кто здесь Белопольский?

Я ответил.

— Следуйте за мною к дежурному, — сказал вызвавший меня городовой.

Худощавый, с рыженькою бородкой и плутоватыми глазами дежурный надзиратель сначала меня как будто не замечал. Но вот, как-то быстро вдруг повернув голову в мою сторону, проговорил:

— За что арестованы? А-а... прокламации?!. Царя не хотите?!

— Вот что, милый человек, — продолжал он, — мы вас сегодня же отправим в тюрьму.

Это заявление мною было принято вполне спокойно. Замена вонючего полицейского застенка на одесскую „образцовую" тюрьму казалось мне, в тот самый момент, каким-то неизмеримым счастьем.

* * *

В приемной среди арестованных я увидел своих товарищей по организации: Батхана, Джорова, Деготя, Глебова-Дубровина, Сапельникова Гришу, Рудницкого Н. и много других — в том числе и своего брата Илью.

Мы старались не показывать вида, что знаем друг друга. Выяснилось, что наша парторганизация провалена: забраны почти все руководители пересыпской и городской организаций, накрыты две подпольные типографии, в одной из которых задержаны были братья Батхан (Исаак и Миша), Стоянов-Белецкий и Смутко Евдокия, а во второй — Пруссаков, впоследствии сосланный на вечное поселение в Сибирь, где и утонул в какой-то из ее быстроводных рек...

Между арестованными находился также Модестов Сергей — представитель (агент, как тогда называли) ЦК партии (большевик), приехавший из Москвы за несколько дней раньше ареста по делам партийной организации. Всем нам сделали анкетный опрос, отобрали деньги и другие ценности. Затем повели на двор, где нас ждал специально приготовленный фотографический аппарат на предмет увековечения наших физиономий. Кончилась и последняя процедура — разбивка по камерам.

Я очутился в камере-одиночке. Оглядываюсь: под потолком маленькое переплетенное железом оконце, к стенке прикреплена койка, столик, табуретка. На полочке внушительная медная кружка и тарелка, а на самом почетном месте — знаменитая спутница... параша.

Я бросился на постель. Сколько времени пролежал — не помню. Разбудил меня окрик тюремщика:

— Днем спать не разрешается. Вставайте с койки!

Начальником одесской тюрьмы в это время был полковник Перелешин — утонченный тюремщик, „с интеллигентскими манерами", как о нем говорили.

При Перелешине все ранее практиковавшиеся „тюремные свободы" заменялись самым суровым режимом. Преподносились нам все перелешинские новшества в изысканно-вежливой форме.

— Ви поймите, господа, что тюрьма — не гостинница,— говорил он.— Вы, господа, отбываете наказание, следовательно, старайтесь сами поддерживать наш тюремный порядок.

Политических держали в одиночках; в редких случаях помещали вдвоем. Свидания с родными допускались лишь один раз в неделю, и то в продолжение всего 10 минут. Сама процедура свиданий обставлена была нарочитыми строгостями. Посетителей от заключенных отделяла двойная решетка. Надзиратель зорко наблюдал, чтобы во время свиданий не делалось никаких тайных передач и не говорилось ничего „лишнего". Урезано было и получение передач с „воли". Тюремное начальство принимало меры к сокращению помощи и со стороны нелегально существовавшего в это время Красного Креста. Перелешин говорил:

— Ну зачем арестантов баловать. Пусть посидят на тюремном пайке...

Боязнь передач нужно об'яснить еще и тем, что часто с передачами мы получали с „воли" „ксивы" (записки на тюремном жаргоне). Передачи в таких случаях, конечно, не доставлялись, а „ксивы" приобщались к судопроизводству.

Говорить о тюремной пище не приходится: она была очень скверная и приготовлялась из самых недоброкачественных продуктов.

* * *

Приблизительно в начале июня месяца по нашему делу был арестован В. В. Воровский. Его поместили во флигеле для политзаключенных, в отдельной камере, находящейся на четвертом этаже.

Причиною ареста послужило следующее обстоятельство. У заключенного В. Деготя, который до своего ареста некоторое время жил эмигрантом в Париже, во время обыска, в числе прочих документов, была обнаружена явка в Одессу на имя Воровского (Орловского по организации). Явка была шифрованная, и, по'видимому, жандармерии стоило известных трудов установить ее истинный смысл. Других более „существенных" улик к аресту В. Воровского не было. Вот почему, как ни хотелось жандармерии „приобщить" и Воровского к нашему делу: „о сообщничестве, поставившем своей целью ниспровергнуть существующий в Российской империи строй"— ей это сделать не удалось. Сколько прокуратура ни копалась в прошлой революционной деятельности Воровского, она не в состоянии была пред'явить ему конкретных обвинений как „сообщнику". После нескольких месяцев сидения в тюрьме т. Воровский был поэтому освобожден.

В тюрьме Воровский со стороны всех заключенных пользовался большим уважением; его товарищеское отношение и общительность всецело располагало к нему каждого из нас.

В социал-демократической среде он, как большевик, был очень хорошо известен,— и его неожиданное появление между нами на тюремном дворе, во время прогулок, было встречей хорошо знакомых, старых друзей.

Последние портреты правильно передают его внешность, но в них отсутствует главное, что ускользнуло в передаче художника — это лежащая во всей его натуре наряду с серьезностью теоретика-марксиста, неизбывная жизнерадостность.

Помню, как-то раз нас повели в имеющуюся при тюрьме баню. Это было единственное место, куда мы сходились по 20—30 человек. Здесь можно было держать себя, относительно, свободно и развязно. Был с нами и тов. Воровский. Он первый вызвался быть „банщиком". Высокий стройный, с окладистою бородою, он действительно тогда напоминал собою типичного русского банщика... Взобравшись на верхнюю полку, он громко крикнул:

— Кто за пар, подымай руки?!

... Это были веселые минуты в жизни заключенных.

Любил он также копировать наших тюремщиков, в особенности, старшего надзирателя Яшана — низкорослого сибиряка с постоянным выражением на лице: „эй, заходи, которые"... Эту фразу мы всегда дружно подхватывали вслед за Воровским.

* * *

Нигде так томительно долго не тянулись дни, как в тюрьме. Особенно длинны они в знойные летние дни, когда так заманчивы широкие дали, виднеющиеся через маленькое, переплетенное железом оконце. В такие минуты в голове заключенного зарождаются разные мысли, планы, желания что-либо сделать такое, которое скрасило-бы серенькую его жизнь.

И вот у меня с братом Ильей, сидевшим со мною в одной камере, возникла идея создания тюремного журнала. Претворить эту идею в жизнь в условиях тюремной обстановки было дело не из легких.

Раньше всего нужно было организовать группу желающих принять участие в издании журнала, выработать план, изыскать пути получения материалов от заключенных, разбросанных по камерам, как второго отделения, так и корпуса каторжных и т. п. Нужно было подумать и о постоянном местонахождении „редакции", где должна будет проводиться вся техническая работа по редактированию рукописей и их переписыванию „печатными" буквами. Последнее делалось для того, чтобы администрация тюрьмы, на случай „захвата" журнала не имела возможности установить почерка, посредством сличения.

Необходимо было позаботиться и о способах „экспедирования" проектируемого журнала.

Обсуждая, какое направление дать нашему будущему журналу, мы пришли к единодушному заключению, что лучше всего издавать юмористический журнал, в котором бросать едкие сатирические стрелы, главным образом, в сторону ненавистного тюремного режима. Ведь тюрьма не любит смеха. А мы будем смеяться громко, на всю тюрьму...

Какое же название дать нашему юмористическому журналу? Решили: „Тюремный хохот"...

Через несколько дней наша камера превратилась в заправскую „редакцию".

Материалы получались от заключенных посредством коридорных — уголовных, очень ловких на такие дела. Конечно, за свой рискованный труд они получали от нас: сахар, махорку и пр. Эти предметы мы им выписывали из тюремной лавочки.

В журнале самое активное участие принимал Мегебров (бывший поручик), сидевший по эсеровскому делу. Впоследствии, будучи осужденным на вечное поселение в Сибирь, он бежал во Францию и в момент разгара империалистической войны погиб, сражаясь в рядах французской армии (куда он вступил волонтером) против немцев. В своих коротких заметках он зло вышучивал тюремные порядки и, конечно, больше всех доставалось Перелешину.

Горячее участие принимал также Гольберштат (известный под кличкой Красный). Возвратившись после амнистирования в Одессу, он в 1918 году геройски погиб в бою с восставшими кулаками, немцами колонистами.

Заправским каррикатуристом был у нас Джоров — художник по профессии.

Его меткие каррикатуры на тюремщиков и дружеские шаржи на отдельных заключенных товарищей вызывали много смеха.

Полные сарказма стихи писал талантливий Костя Тодоров (кличка Македонец — родом из Болгарии). Он был осужден на каторгу, которая была заменена, в виду несовершеннолетия, долгосрочным тюремным заключением.

Не малое участие в журнале принимал и, едва достигший совершеннолетия, Батхан Исаак. Будучи выходцем из революционной семьи, он достойно затем держался на суде; взяв на себя всю вину „содержателя" подпольной типографии, он этим самым не дал возможности жандармскому следствию и суду обвинить Евдокию Смутко. На суде он об'яснил, что последняя, якобы, случайно заночевала на квартире, где находилась „техника". На самом деле Смутко являлась и главной „хозяйкой" и довольно активной работницей среди пересыпских большевиков.

Журнал „Тюремный хохот" при дружной поддержке, как указанных выше товарищей, так и многих других (имена которых я, к большому сожалению, забыл) просуществовал, несмотря

на все трудности, несколько месяцев, успев за это время выйти в „свет“ в количестве 4-х номеров, в виде плотных тетрадок.

На четвертом номере „Тюремный хохот“ прекратил свое славное существование, конечно, по „независящим от редакции причинам“...

Однажды как-то неожиданно звякнул замок; открылась тяжелая, окованная железом, дверь, и на пороге нашей камеры появился Перелешин, его помощник, круглолицый бравый офицер Епифанов и два надзирателя.

Переступив порог, Перелешин снял с головы свою фуражку, галантно раскланялся в нашу сторону и весьма вежливым тоном спросил:

— Здесь редакция журнала „Тюремный хохот“. Могу ли я поговорить с господами редакторами?

Эти слова он произнес почти без оттенка иронии, но сквозь очки, в золотой оправе, глядели хитрые, лукавые глаза.

Илья пробовал доказать полнейшую „неосновательность“ таких вопросов и заявил, что никакой редакции и редакторов здесь нет.

Перелешин, вытянувшись в струнку, повелительно бросил надзирателям:

— Их и всю камеру тщательно обыскать. Живо!

Ощупав „господ редакторов“, что называется, до ниточки, тюремщики приступили к обыску в камере. Искали всюду: распороли тюфяк и подушки, не проминули своими зоркими глазами заглянуть даже... в парашу.

Наша камера выглядывала как после погрома. Экспедиция тюремщиков, к их большому прискорбию, кончилась ничем. Раздосадованный неудачей, Перелешин быстрыми шагами удалился из нашей камеры, а за ним гуськом поплелась и его свора.

Уже вечерело. Сквозь переплет оконца пробивался последний оранжевый луч заходящего солнца.

Мы с Ильею стояли посреди кучи соломы, перьев и размышляли: кто же это мог провалить?

* * *

Через несколько дней после перелешинского набега на „редакцию“, нами от Красного была получена свернутая в микроскопическую трубочку записочка. В ней было написано, что при обходе камер у одного каторжанина под тюфяком был найден четвертый номер журнала. Записочка предостерегала нас быть осторожными и временно отказаться от выхода „Тюремного хохота“.

От дальнейшего издания журнала временно отказались.

Снова нескончаемо потянулись будни.

Тюремная библиотека, некогда изобилующая огромным количеством книг, довольно серьезного содержания, с приходом Перелешина была „пересмотрена". Из обращения из'яли книги: по социологии, политэкономии, истории западно-европейского революционного движения и т. д.

Оставили преимущественно старые толстые журналы: „Вестник Европы", „Русскую Старину" и книги религиозного содержания (из жития святых угодников). Но и эти книги получались в таком истрепанном виде, что порой гораздо больший интерес доставляли всевозможные надписи на полях, чем само произведение.

Помню одну из таких надписей: „Сегодня-завтра меня повесят... Прощайте, дорогие товарищи... Помните обо мне". Подпись „смертник" и фамилия, которую я, к сожалению, забыл, хотя знаю, что он был осужден в числе небольшой группы анархистов за экспроприацию хотинской почты, везшей небольшую сумму денег. „Экс" удался, но через несколько времени вся группа была переловлена и доставлена в тюрьму. Судили их по 179 статье, в результате — „веревка".

Были и другие надписи — свидетели переживаемого отчаяния и безысходной тоски по „воле". И среди них одна, старательно выведенная рукою какого-то бесшабашного забулдыги через всю обложку: „я на всех сук... положил!"

Книги с „воли" допускались с большими затруднениями.

Что же касается газет, то они, независимо от направления, совершенно не допускались.

Случайно попавшуюся газету зачитывали, что называется, от доски до доски.

Получилась как то раз „Звезда". В нашу камеру она пришла в таком истрепанном виде, что с большим трудом можно было прочитать. Ее появление все же было для нас настоящим праздником.

С наступлением сумерок, огромные тюремные корпуса готовятся встречать ночь. В камерах зажигаются тусклые огоньки; их бледные отблески падают на тюремный двор. Последние группы каторжан-кандальников, в серых бушлатах, возвращаются с работ. В сумерках движутся еле различимые силуэты людей. Кандальный звон удивительно напоминает пение птиц в далеком диком бору. И от этого становится жутко...

На „круг"[1]) уже приведен, состоящий из уголовных, тюремный хор во главе с регентом (уголовник) тюремной церкви. При гробовой тишине раздается: „Спаси, го-о-споди, люди твоя и благослови достояние твое... по-о-бе-ды благоверному императору Николаю Александровичу"... Пение разносится с „круга" по всем корпусам, проникает в камеры,

[1]) „Круг" — название площадки внутри тюрьмы, откуда по четырем направлениям тянутся длинные корпуса. Тюрьма имеет вид креста.

пронизывает их, затем растворяется, и, наконец, окончательно затихает. Тюрьма становится совершенно молчаливой. Лишь временами раздаются шаги дежурных надзирателей; их бдительный глаз изредка осторожно заглядывает в „волчок“... Тюрьма любит молчание и тишину... Так изо-дня в день, месяц за месяцем.

Но бывает, покой нарушается. Из могильной тишины, из окованных железом клеток вдруг вырвется протестующий голос, за ним раздаются угрожающие многочисленные голоса, стук в железные двери. В такие минуты тюрьма напоминает осажденную крепость.

Политические заключенные иногда реагировали на издевательства со стороны тюремщиков и по отношению к „коллегам“ — уголовным.

В одну из камер, где помещалась группа уголовных, ночью от надзирателя потребовали немедленной присылки врача к серьезно заболевшему товарищу. Тот отказался. Уголовные, обругав его, начали стучать в двери. Был вызван помощник начальника, маленький юркий белобрысый поручик. „Главного зачинщика“ решили посадить в карцер; последний упирался; тогда тюремщики начали наносить ему побои. Мигом, где-то стукнули очень тяжелым в дверь, их примеру последовали все камеры.

— Не смейте бить! — раздались исступленные протестующие крики, смешиваясь с общим все наростающим гулом.

Таких обструкций было несколько. В особенности мне припоминается одна из них, когда был насильно посажен в темный карцер, за оскорбление Перелешина, т. Мегебров. Он в это время уже был разжалован из офицерского звания и осужден на вечное поселение в Сибирь. Тюремная администрация к нему, как лишенному „прав преимуществ и состояния“, относилась издевательски.

Покидая нас, Мегебров оставил память о себе: вылепил из хлеба точную копию одесской тюрьмы. Мегебров над ней поработал больше года. Модель эта впоследствии Перелешиным была направлена в подарок главному тюремному управлению в Петроград.

* * *

Дело о „двадцати двух“, как официально называлось оно жандармами в следственном материале, тянулось довольно долго.

Опытный мастер старый жандармский полковник, что называется, из кожи лез, чтобы найти материалы, указывающие, что перед судом находится опасное противоправительственное сообщество. Перед жандармерией стояла задача не только тщательно нанизывать отдельные факты, устанавливая виновность того или иного лица, но и, главным образом, крепко-на-крепко связывать отдельные звенья в общую цепь.

На допрос нас вызывали довольно часто.

— Ах, вы пришли?! Садитесь, пожайлуста... с неизменно приветливой улыбкой встречал нас жандарм — наш старый знакомый. Он галантно подставлял мягкое кресло и учтиво спрашивал:

— Не желаете ли закурить? А может, стаканчик чая вып'ете: я сейчас прикажу принести...

Заглядывая прямо в глаза, он обеспокоенно спрашивал:

— Как вам здесь сидится, не скучаете ли вы по воле?

Этот старый жандармский волк иногда даже глубоко вздыхал и соболезнующе говорил:

— Да, сидите вы совершенно напрасно! Вот дайте только следствие закончим, тогда... И он брался за перо, чтобы выслушать исповедь заключенного. А заключенный или совершенно молчал, или же, в лучшем случае, заявлял:

— Пишите, что я ничего не знаю.

Тогда жандарм вскакивал со своего места, бегал по комнате, усиленно курил... снова брался за перо; громко прочитав написанное, давал заключенному подписываться. Протоколы постепенно выростали в огромные тома, мало чем разнящиеся друг от друга по своему содержанию.

В один из таких дней был вызван на допрос Стоянов-Белецкий. Несколько слов о нем.

Белецкий при аресте пред'явил подложный паспорт на имя болгарско-подданного — Стоянова. По происхождению чистокровно русский, он, тем не менее, довольно искусно разыгрывал роль болгарина, делал вид, что русским языком владеет плохо, с революционерами не имеет ничего общего; даже прикидывался, и удачно, человеком совершенно несознательным.

И на этом допросе, не первом уже, он был невозмутимо спокойным. Жандарм вышел из себя:

— Вы, милостивый государь, или большой дурак, или — от'явленный прохвост! Убирайтесь вон отсюда!..

Этот эпизод с „болгарско-подданным" послужил веселою темою во время прогулки на следующий день. Мы все много смеялись.

Нужно отметить еще одно обстоятельство, в силу которого наше следствие затянулось, — обстоятельство совершенно для нас неожиданное.

В женском корпусе отбывала свой каторжный срок некая Маня-Куперштейн, осужденная за принадлежность к группе анархистов. При аресте на квартире у нее нашли несколько бомб и другое оружие. Бомбы ей принес на хранение жених. Сама она активного участия в революционном движении не принимала. Виновник остался неразысканным, Куперштейн же присудили к каторжным работам.

В тюрьме она проявила слабость и, ища мер к облегчению своей участи, вошла в связь с жандармерией. В своих

показаниях она стала утверждать, что знает многих из нас очень хорошо, видала часто на сходках и нелегальных квартирах-явках на Молдаванке и много других вещей, являющихся полнейшим вымыслом.

Лично я совершенно не знал ее до тюрьмы, а по тюрьме знал тоже лишь по наслышке.

И вот, в один прекрасный день меня требуют „на низ в контору". Я уже знал, что зовут на допрос.

Вхожу. За столом сидел жандармский полковник. В комнате больше никого не было. Но я, как то невольно, обратил внимание на стеклянную дверь, которая вела в смежную комнату. В расстоянии двух-трех шагов от этой стеклянной двери я заметил еще довольно молодую, с гладко причесанными волосами и очень бледным лицом,— женщину.

Жандарм не спускал с нее глаз. Она же, бросив на меня мимолетный взгляд, перенесла его моментально в сторону жандарма, слегка кивнув головой.

Я понял, что мне устроена довольно странная „очная ставка" с этой незнакомой женщиной. Кивок головой ясно означал, что она меня знает и, повидимому, он служил подтверждением моей преступной деятельности,

Я, не выдерживая такой наглости, срываюсь с места и кричу:

— Провокатор! Дрянь!..

Жандармский полковник приказал надзирателю, дежурившему все время за дверью, немедленно вывести меня.

Это была Маня Куперштейн.

Облегчила ли она свою участь за „полезные услуги", я не знаю, но скоро после того, как открылась ее предательская работа, она из одесской тюрьмы была отправлена в другое место.

Уже в начале 1925 года, посещая одесский Истпарт, я обнаружил среди выставленных фотографий революционеров-подпольщиков молодую женщину с гладко причесанными волосами. Над нею красовалась надпись: „Маня Куперштейн".

Я подозвал заведующего Истпартом, ныне покойного С. И. Мартыновского, и указал ему на „исторический факт". Мартыновский тут же снял со стены эту фотографическую карточку и перенес в витрину с надписью:

„Предатели, провокаторы, шпионы".

* * *

Защиту 22-х взяла на себя группа одесских юристов: Цвилинг (лишь недавно умерший), Абезгауз, Либерман, Корде и Герцфельд. Из Москвы еще приехал Малянтович, известный по целому ряду громких политических процессов. Был приглашен, также, довольно даровитый Александров, отличавшийся большим пафосом своих зажигательных речей.

Защитники являлись к нам с „воли“ для ознакомления с делом, приносили попутно письма от родных и друзей (закон ограждал их от обысков со стороны администрации). С приближением нашего судебного процесса посещения нас защитниками участились.

Помню, явилась раз их целая группа, во главе с приобретшим уже большую известность своими выступлениями на таких процессах, защитником Цвилингом. Цель свидания защитников с нами заключалась, главным образом, в том, чтобы сговориться, как держать себя на суде. Мы знали очень хорошо, что со стороны обвиняемых суд ничего не услышит нового, помимо того, что имеется в многотомном обвинительном материале. Нас интересовал и волновал вопрос, как будет держать себя защита. Мы в самой категорической форме требовали от нее: не выпрашивать перед судом прощения и не умалять достоинства революционеров.

Мы предлагали защите ограничить свое участие лишь опровержением законным путем пред'являемых к нам обвинений.

В небольшой комнате мы со всех сторон обступили защиту, навязывая ей ряд наших предложений. Больше всех волновался „твердокаменный“ Илья. Он наступал то на Цвилинга, то на долговязого, сухопарого Либермана и кричал:

— Не умаляйте достоинства революционера! Если будете хныкать, указывать на легкомыслие, то лучше откажитесь от защиты...

Цвилинг, улыбаясь, успокаивал:

— Не волнуйтесь, тон на суде будет соблюден.

А Либерман, разводя длинными руками, приговаривал:

— Да-да... Все дело в тонах... Я понимаю... понимаю...

И надо отдать должное: они наши требования выполнили с честью. Лишь Александров, выпущенный защитою при конце судебного заседания для создания „впечатления“, ударился в обычный для него пафос. Но сидящих за судейским столом это мало трогало.

Суд сделал свое дело...

Было это в марте месяце 1911 года.

Под усиленным конвоем нас доставили в одесскую судебную палату, где в продолжение трех дней при закрытых дверях происходила судебная комедия, финал которой уже заранее предрешен.

Председатель суда спокойно, с достоинством соответствующим своему званию, отчеканивал слова приговора, который гласил: Модестова С., Байковского Д., Штульмана — к 4 годам каторги. Деготя В., Батхана И., Рудницкого Н., Джорова, Дмитрова, Агеева, Руссакова и Белопольских Ю. и И. — в ссылку на вечное поселение в Сибирь...

Из числа осужденных, Агеев до места своей ссылки не дошел. Будучи больным туберкулезом, он тем не менее вынужден был итти вместе с этапом. В красноярской пересыльной тюрьме Агеев слег окончательно и умер в тот самый день, когда его товарищи снова двинулись, все так же этапным порядком, по великому сибирскому пути...

Байковский Давид (кличка Горький), человек очень слабого здоровья, тоже не выдержал каторжного режима: туберкулез и его преждевременно загнал в могилу. Илья Белопольский дожил до своего освобождения, но оставшись в Красноярске, он в 1918 году, при захвате власти белогвардейцами, был расстрелян вместе с т т.: Вайнбаумом, Яковлевым и Дубровинским.

Так закончилось дело одесской подпольной организации. Рабочий класс, его авангард — партия через трупы погибших товарищей шли дальше — к победе.

П. ПОПОВ

МОСКОВСЬКА ГРУПА „ЛІВИХ“ в УСДРП [1])

(З політичного життя 1915 — 1917 р. р.)

I

Зіставляючи позицію української соціял-демократії за часів світової війни з основними напрямками міжнародньої, зокрема російської, соціял-демократії — доводиться одразу ж спинитись на її славнозвісній „своєрідності“. Серед української соціял-демократії досить широко були розповсюджені ідеї „пораженства“, що, ніби-то, наближали її до лівого, революційного крила міжнародньої соціял-демократії. Але провід в партії належав виразно правим, націоналістичним та опортуністичним її елементам, що стали пізніше, звичайними буржуазними демократами. Вони, проте, більше чи менше „мироволили“ в свій час пораженству. Причиною такого ніби-то парадоксального стану було національно-державне пригноблення України.

З погляду українського національного визволення, поразка Росії у війні була явищем позитивним, тим більше, що по той бік фронту стояли з рушницями також українські салдати-галичани, буковинці й закарпатці. Широкий громадський рух на Західній Україні за „визвольну“ війну, за „Велику Соборну

[1]) Від автора. Мета цієї статті аж ніяк не є історія УСДРП, взята навіть і в обмеженому історичному вигляді. Своє завдання автор розуміє вужче — дати певні факти, спогади та міркування, що можуть стати в пригоді як історикові, так і ширшим колам читачів. Цим підходом до теми визначається в основі й добір поданого матеріялу: наводяться факти авторові найкраще відомі, хоч вони далеко не завжди можуть вважатися за найхарактерніші для української соціял-демократії взагалі.

Певна річ, автор робить спроби критично поставитись до цих фактів, визначити міру їхньої репрезантивности для настроїв і лінії цілої партії. Але ці спроби, не сперті на вивчення інших фактів (що вимагало б опрацьовання інших джерел, крім власної пам'яти) не можуть не бути до певної міри суб'єктивними.

Автор намагався, оскільки міг, давати матеріял, що стосується цілої групи „лівих“, уникаючи моментів звязаних лише з власними вчинками та настроями. Проте, досягти цього цілковито не було змоги: даючи спогади, доводиться писати перш за все за те, що сам бачив чи робив.

П. П.

Україну", що знайшов свій вияв в організації й боротьбі в лавах австрійського війська „Українських Січових Стрільців"— не міг не відбитися на настроях „наддніпрянців". Сприяла поширенню пораженських настроїв серед революційних українських кол і політика царського уряду, що саме в час війни заборонив всі без винятку українські газети й журнали, фактично проголосивши всяке „українство" поза законом.

Отже, не маючи „своєї" батьківщини, радикальні елементи українського громадянства охоче сприймали гасла поразки Росії. Амплітуда хитань, що до принципового обґрунтування цих пораженських позицій, була при цьому широчезна — від революційного інтернаціоналізму лівих елементів соціял-демократії, до монархічної „австро-німецької орієнтації" „Союзу Визволення України", що мріяв про перетворення „двуєдиної" австро-угорської монархії на монархію „триєдину", австро-українсько-угорську.

Ця особливість національно-державного буття України — зовсім відмінного, скажемо, від становища Росії — відбивалася й на оформленні принципових позицій української соціял-демократії, в лавах якої мали свій відгомін, як революційні гасла Ціммервальду, так і національно-революційний радикалізм українських дрібнобуржуазних патріотів.

Отже, „ліві", переважно революційна партійна молодь, не завжди вміли відрізнити радикалізм що до класових позицій і вимог, від радикалізму буржуазно-національного, а ці дві різнорідні сили об'єктивно збігалися в той час на черговому завданні — поваленні царату й знищенні „тюрми народів".

Розуміючи, по суті, вірно необхідність сполучення класової й національно-визвольної боротьби, ліві елементи української соціял-демократії брали подекуди на віру стару науку Драгоманова про те, що „кожний громадівець (соціяліст — П. П.) на Україні мусив бути українцем, а кожний українець — громадівцем". Такий стан в УСДРП находить своє пояснення і в її соціяльному складі: робітнича частина складалась, як правило, з елементів відносно забезпечених, звязаних з дрібним міщанством (як, наприклад, добре відомі авторові українські соціял-демократи з полтавських залізничників, чимала частина яких мала власні будинки на Подолі). Інтелігенція ж у своїй масі була цілком захоплена національною революційністю. Нарешті, чимало було в партії і вихідців із села, як серед робітників, так і серед інтелігенції,— від яких не можна було сподіватися чіткої класової пролетарської позиції.

Той же момент, що в'язав між собою до певної міри різні групи в українському революційному рухові, — необхідність і вимога сполучити класову боротьбу з боротьбою національною, — ставав завжди на перешкоді у взаєминах українських соціял-демократів з соціял-демократами російськими. Ці останні в меншовицькій своїй частині недооцінювали національного

моменту, часто вважаючи його за „буржуазні забобони". Але у більшовиків у цій справі була, як відомо, принципова ясність й певні ленінські погляди.

Звичайно, згадана вище особливість позицій української соціял-демократії не була властива лише їй одній. Так справа стояла й стоїть (з певними модифікаціями) для кожної революційної партії пригнобленої нації. Зараз ці істини здаються такими відомими й ясними, що про них немов би й згадувати зайве. Але ж 12—15 років назад це було далеко не так, отже й революційному крилу української соціял-демократії довелося пройти нелегкий шлях ідеологічної й політичної боротьби та набування політичної свідомости, щоб дійти, кінець-кінцем, позбавившись своєї попередньої небільшовицької ідеології й сути позицій комунізму й улитися в більшовицькі лави.

Найбільше утруднявся цей шлях для лівого крила уесдеків існуванням у ній центристських груп, що виявляли великий радикалізм на словах, ніби-то, відмежовувалися від правих, одверто опортуністичних угруповань, але на ділі раз-у-раз капітулювали перед ними. Так, за часів війни з гострими противоєнними закликами виступали в уесдеків не лише ліві. Найпопулярніші в цій справі були відозви Винниченка, що закликали до боротьби за волю й Україну. Вони справляли велике враження на молодь, здавалися останнім словом революційности, плутаючи ситуацію й утрудняючи чітку диференціяцію між дійсно лівими, центристськими й правими, по суті, буржуазно-націоналістичними групами.

Таке ж значіння мали й деякі зовнішні події. Ірляндське повстання 1916 року, наприклад, що знайшло досить жвавий — хоч і не дієвий — відгук серед певних кіл української соціял-демократії, здавалось доводило, що національно-визвольна боротьба проти „своєї" метрополії можлива і без загальної революції у всій країні, що зміцнювало позиції прихильників загальнонаціональної боротьби проти Росії. Триматися в цих умовах твердих класових позицій та поширювати свої погляди в середині партії, де національний момент завжди висувався на почесне місце, було для наших невеликих і недосвідчених груп ділом не легким. Треба також зазначити, що будь-якої фракції то-що, ми не складали. Це були настрої, думки, але не фракція.

II

Сказане вище цілком стосується й московської організації уесдеків, за яку й ходить мова далі. На нас впливало соціял-демократичне оточення в Москві. При чому, багато з нас було звязано саме з більшовиками, що накладало на їх настрій певний відбиток. Московська організація була найдужчим і найконсолідованішим осередком „лівих", а тому її життя має чималу загальну цікавість. Подаючи спробу об'єктивно схарактеризувати тодішні позиції московської групи

українських соціял-демократів, спираючись на факти їхньої роботи, спочатку треба сказати кілька слів про самий склад і організацію групи. Основу організації складали студенти різних московських шкіл. Були в ній і окремі робітники московських фабрик, але їх були одиниці і звязок з ними був менший, ніж серед студентської частини групи. Організаційне оформлення осередку було досить непевне; партвнесків, партквитків не вимагалося, отже ввесь осередок швидше можна вважати за гурток однодумців, ніж за певну партійну організацію. Проте, ідеологічна платформа була досить оформлена й фракційні звязки заведено доволі міцні.

Нашу тодішню „генеральну лінію" можна схарактеризувати тим, що „Циммервальдівський маніфест", який потрапив до нас, здається, від більшовиків, зимою 1915-16 р. р.— мав у нас цілковите визнання й став за нашу офіційну платформу. Маніфест було перекладено на українську мову, розмножено на гектографі (нашою технікою) й по змозі ширше розповсюджено.

Дуже яскравим моментом для визначення позицій московської групи українських соціял-демократів (зокрема її лівого крила), як і для характеристики тодішніх настроїв серед українського громадянства взагалі,— був приїзд до Москви з Києва представника київських самостійників, що мав на меті встановити звязки з Москвою й подати та зібрати інформацію. На зборах нелегальної „Міжшкільної Української Громади" (що відбулись, як і завжди, в помешканні „Українського Комітету" — біженської організації, за яку мова буде далі) цей київський самостійник виступив з дуже яскравим і по своєму витриманим докладом, що може правити за класичний зразок зоологічного шовінізму. Платформа цього доповідача зводилася до такого: він і його київські однодумці відкидали спрощену „австрійську орієнтацію" (не говорячи вже за орієнтацію російську), непохитно стоячи на позиції „цілковитої української самостійности". Щоб досягти цієї мети він вважав за необхідне перш за все „самоорганізацію українців по обох боках фронту". Допомогу утворити самостійну державу Україна мала одержати від центральних держав. Доповідач закликав, далі, до бойкоту руської культури, з похвалою посилаючись на приклад польських націоналістів; сам він, за його заявою, щоби уникнути потреби користатися з „московської" культури, вивчив п'ять чужоземних мов. Він навіть газет російських не читав, задовольняючись польськими, що виходили в той час у Росії (українських не було — всі було закрито [1]).

[1]) Цей же представник киян (прізвища я на жаль не можу пригадати) привіз до Москви для розповсюдження свій друкований орган — надрукований на гектографі двома фарбами, оздоблений малюнками й орнаментами, журнальчик з статтями, віршами й закликами дико-шовіністичного змісту. На обкладинці журналу було змальовано архангела з мечем та лева з короною — герби Києва й Львова, — що в даному разі правили за герб і символ „Соборної України".

Позицію цього представника українського буржуазного націоналізму наша група взяла була „в штики" ; одночасно довелося нам підтримати позиції й поміркованіших націоналістів, що невиразно намагалися підтримати доповідача (наприклад, виступи доктора Луценка, пізніше члена Центральної Ради, позапартійного самостійника, що також був присутній на зборах). „Крили" ми „самостійника", виходячи з основ Циммервальду, висуваючи проти гасла бойкоту всього руського — гасло спільної з російською революційною демократією революційної акції.

Слід зазначити, до речи, що наша група взагалі відкидала з принципових міркувань гасло „самостійности України", вважаючи його за гасло націоналістичної буржуазії й обстоювала натомість ідею автономної України в складі Російської демократичної республіки. В боротьбі проти „самостійництва" та навіть і федералізму, наше ліве крило не завжди вірно розуміло гасло самовизначення націй, наближаючись в цім питанні іноді навіть до теоретичних позицій Рози Люксембург (тоді нам докладно не відомих). Це можна сказати, принаймні, про певних товаришів, коли не про всю групу.

Додержуючись тих же принципових позицій, що й у суперечці з київським самостійником, довелося мені особисто давати бій на нелегальних масовках, що їх організувало українське земляцтво Московського комерційного інституту для заслухання доповідей „про орієнтації" та „про ставлення до війни". Мені довелося по обох доповідях змагатися на кілька фронтів — і проти „самостійників", і проти „австрійської орієнтації" (обидві ці групи закидали мені русофільство), і проти „болота", що охоче приймало гасло „української орієнтації" для прикриття своєї антиреволюційної позиції й не робило з цеї „орієнтації" висновків радикальніших за вишивану сорочку. Звичайно, кликати до повстання проти Росії й Австрії водночас ні українці, ні, тим паче, „болото" не зважалися. Характерним для позиції нашої групи взагалі, як і для згаданих вище суперечок, було те, що теза про неминучість революції в Росії раніш, ніж закінчиться війна, була в нашій аргументації одним із центральних моментів.

На виразно революційну позицію стала наша група й у звязку з путилівським розстрілом у Петрограді (початок 1916 р.). Українські соціял-демократи взяли активну участь в мітингах і страйку в Московському комерційному інституті та в вуличній демонстрації в Замоскворіччю, працюючи тут поруч і в певному контакті з сильною в цій школі групою більшовиків (Халатов, Тер-Ваганян, Рябовой та інші). Що правда, цей звязок не носив виразно-оформленого партійного характеру: українські соціял-демократи виступали в значній мірі персонально, але про події інформувався як партійний осередок, так і інші революційні студентські українські організації (через

„Міжшкільну громаду"); отже, поведінку нашу по суті санкціонувала була група, якій належав фактично провід в „Міжшкільній Українській громаді".

Кілька слів треба сказати й з приводу тих легальних можливостей, якими в своїй роботі користувалася наша група. Перш за все базою роботи були легальні студентські організації, що далеко не завжди, як видно з вищенаведеного, займалися лише легальними справами; чималу ролю відогравала нелегальна „Міжшкільна Українська громада". Але особливе місце в роботі москвичів належить згаданому вже раніш „Українському Комітетові". Повна його назва довга і трохи чудернацька — „Московское Общество помощи населению Южных губерний России, Галичины и Буковины, пострадавшему от военных действий". Така назва викликалася міркуванням легальности — щоб уникнути „крамольної" назви „Український Комітет", хоч відповідні біженські організації, з такими ж назвами, у других національностей існували (були „комітети" польський, латиський, литовський). Складалося це „Общество" з української інтелігенції Москви, як виразно-буржуазної, так із характерних представників „третього елементу" — середніх і нижчих службовців; входили до нього в великому числі студенти, була й група українців-робітників [1]). Цей „Комітет", а головне його помешкання (на розі Воздвиженки й Н. Кисловського провулку), був центром переплітання найголовніших ниток нелегальної роботи всіх українських організацій Москви, як і — півлегальною явкою з інших міст.

Ми широко використовували технічні ресурси „Комітету" — помешкання, друкарські машинки, шапірограф то-що. Через цю організацію, технічний апарат якої був в наших руках, удалося встановити звязок з політичними висланцями-українцями, наддніпрянцями й галичанами. Ця ж організація давала змогу нашій інтелігентській групі вести ширшу роботу, хоч і не дуже поглиблену через непостійність людського складу, серед селян та робітників Західної частини України, що як біженці перебували в Москві чи через неї переїздили. За найпостійніший об'єкт нашої роботи серед цієї біженської маси були холмщани, що їх чимало осіло в Москві. Складом це були переважно середні та нижчі службовці, але значний відсоток складали й робітники, з яких деякі здавна працювали по московських заводах і звязалися з біженцями лише з мотивів „земляцтва".

Працюючи серед холмщан, нам довелося різко зіткнутись із впливом попів-євлогіянців [2]).

---

[1]) За голову комітету був керовник якогось великого банку, членами — низка значних адвокатів, лікарів, артистів то-що.

[2]) Був такий на свій час дуже відомий холмський архієрей, Євлогій, представник „махрової" реакції, який з дозволу начальства — вживав в своїй клерикально-черносотенській агітації української мови, як знаряддя боротьби проти латинських ксьондзів та проти полонізації Холмщини.

Виразного організаційного відмежування від „сусідів" в цьому „Комітетові" у нас не було та й не могло бути, оскільки нам з погляду легальних можливостей — треба було в ньому брати участь. Але ми досить виразно відмежовувались від них своїм напрямком і змістом роботи, і якраз робота в „Комітеті", чи точніше поза його спиною — була основною базою нашої масової роботи поза студентськими гуртками.

Умови й характер роботи 1915/16 року не змінилися в основі й надалі. 1916 — 1917 р. р. персональний склад нашої групи в Москві порідчав через військову мобілізацію студентів, але мобілізація, розкидавши нас по різних кутках Росії та фронту, не порвала встановлених в Москві звязків і, коли була реальна можливість, звязок і контактування в роботі лишалися й надалі; отже московська група „лівих" стала тим самим, не лише місцевим, московським, а й широкого значіння ідеологічним та організаційним центром.

В армії наш актив не припинив революційної праці, звязавшись в низці випадків з російськими соціял-демократичними осередками лівого, пораженського напрямку [1]).

З тодішніх московських лівих українських соціял-демократів, що потім ввійшли до КП(б)У, можна вказати на Гр. Радченка, Ст. Кокошка, Єв. Ласмана (помер на початку 1920 року), Ол. Бондаренка, Мар. Осіпову, Сер. Літошенка (П. Степового), що вступив до КП(б)У пізніше за інших, Мих. Кривороченка „Тараса", що прийшов до нас від анархістів, Ол. Горбенка і Ган. Дідову. Був з нашою групою звязаний і Мик. Ол. Черлюнчакевич, що працював вже тоді у більшовиків.

Організований звязок московська група тримала з Петроградом, Києвом, де містився партійний центр, що ознак життя майже не подавав і також з Полтавою. Брали участь москвичі і в нелегальній українській соціял-демократичній газеті „Наше життя", що друкувалась починаючи, здається, з кінця 1915 р. в Петрограді. По всіх цих організаціях верховодили центристи та праві. З старих лідерів партії в Москві нелегально жив в той час Винниченко, який значного безпосереднього впливу на організацію не мав.

Нова смуга в житті московської організації почалася з лютневою революцією.

III

Лютнева революція одразу залила московську групу українських соціял-демократів українською салдатською масою. В московському гарнізоні був великий відсоток салдат з України,

[1]) Я, наприклад, бувши мобілізований попав до Царицину (на Волзі), а потім в Петергоф, звязався з групою більшовиків, в яку і ввійшов без жодних застережень і розходжень. За організатора цієї більшовицької групи в Петергофі був Олександер Крусер, що працював потім в 1919 році в Києві й загинув підчас наступу денікінців на Україну.

з них чимало було, як тоді говорилося, „свідомих українців",— і цей своєрідний салдатський актив дуже швидко й жваво відгукнувся на революцію, сам пішовши шукати собі провідних осередків. Невідомо як за 3 — 4 дні старе помешкання „Українського Комітету" на Воздвиженці стало широко відоме й заповнилося різноманітним українським натовпом, основну масу якого становили якраз салдати. Московські уесдеки перші організовано вийшли на легальну працю, ставши за організаторів і пропагандистів, як серед того люду, що приходив сам до „Комітету", так і по казармах, і почасти на підприємствах.

Ситуація для нас одразу склалася досить плутана. Перш за все змінився склад самої групи: низка колишніх партійців, що не брали жодної участи в роботі передреволюційного часу, поруч численних „легальних марксистів" з української позапартійної інтелігенції, потягнулися з революцією до партійної організації, засмічуючи її обивательським, по суті націоналістично - ліберальним, а не соціялістичним елементом ; по - друге, вийшли на білий світ такі партійні „стрюки" як Винниченко, що з свого письменницького й загальногромадського авторитету мав перед нами, перед революційною партійною молоддю, цілу низку переваг; нарешті, плутав ситуацію й соціяльний склад тієї маси, що на нас сунула з усіх кінців, і серед якої треба було працювати, бо ж це були селяни закинуті до Москви військовою службою.

Салдатський актив, що був фактично на чолі цієї маси складався з сільських інтелігентів та напівінтелігентів, з робітників „Просвіт", кооперації, подекуди з учителів. Ліва частина цього активу тяглася до есерів, права, йдучи корінням до сільського куркульства, швидко знайшла своїх провідників у офіцерсько - чиновницькому „Українському Військовому Клубові", що став за центр найреакційніших елементів, не виключаючи й гетьмансько - монархічних[1]).

Увесь цей клубок різноманітних тенденцій і угруповань, в'язав до купи момент національний, до певної пори спільні завдання національно - демократичної революції. Але предмети більш - менш абстрактних дискусій 1915 — 16 років, зробилися найгострішими практичними питаннями сьогоднішнього дня. Сам характер дискусій змінився: в опонентові швидко навчилися бачити активного ворога, швидко стали ділитися на табори, між якими вже вбачались майбутні барикади.

В цих умовах гостро намітилася й лінія майбутнього розколу українських соціял - демократів. Коли вибори першого легального Московського партійного Комітету, що звався „організаційним", відбувшись за 3 — 4 дні після утворення Тимчасо-

---

[1]) „Клуб", наприклад, розповсюджував, як свою літературу, видання Київського шовіністично - монархічного видавництва „Вернигора" („Катехизм українця" й т. інш.).

вого уряду, пройшли ще без фракційної боротьби, то перші ж кроки його роботи виявили відсутність єдиної лінії. Коли не помиляюсь, до „Комітету" увійшли В. Винниченко, Є. Ласман, М. Осіпова, Д. Довженко, Ст. Кокошко, К. Голицинська і автор цих рядків. Більшість членів організації взяли активну участь в загальному революційному рухові на вулицях Москви: в вуличних демонстраціях, в озброєних дружинах, що звалися тоді „міліцією", в організованих та імпровізованих мітингах. Але, належачи до одної партії, говорили й робили ми далеко не те саме. Пригадую, наприклад, кілька своїх власних виступів, які характеризують і позицію цілої групи „лівих".

Вночі, коли в Москві стало відомо про зречення царя, я з тов. Марусею Осіповою десь біля півночи дійшли до студентської їдальні на Моховій, де грілася й пила чай „міліція" з робітників, студентів та салдатів. Втиснувшись до середини, що було зовсім не легко, ми побачили на столі підстаркуватого лисого студента в пенсне, що, ввесь спітнівши й остаточно захрипнувши, вигукував „ура" всьому, що лише йому спадало на думку і революції, й Тимчасовому урядові, і окремим його членам, і революційному народові, й вільній Росії... Коли він остаточно „виговорився" — його змінив другий, менший ентузіяст, але діловитіший політик, що по-своєму „пояснював" революцію. В своїй промові цей останній говорив, що, скинувши царя й маючи демократичний уряд, ми мусимо „тепер" ударити на німця (ніби-то не били досі?), що є „єдиним ворогом нашої волі". За ним на стіл поліз вже я в формі офіцера. Кілька салдатів-ополченців подивилися на мене з підозрінням, бо не звикли бачити офіцерів на столі підчас мітингу. Зачепивши в своїй промові про те, що „ура" кричати ще рано, що розмови про „вільну Росію"—брехня, що Родзянко — великий поміщик, і що він не може й не буде боронити інтересів робітника й селянина, що наше завдання не німця бити, а лише братися до справжньої революційної боротьби,— настала спершу мертва тиша, потім почулися вигуки про „ніж у спину революції", й кінець-кінцем счинився справжній галас. Студенти лізли мало не з кулаками, „ополченці" зовсім розгубилися й лише група робітників, що з'явились до їдальні видно просто з заводу, з обличчями й руками замазаними в сажі та маслі — зустріли мій виступ гучними оплесками. На стіл поліз цілий натовп, майже всі кричали, інші благали схаменутися, але натовп вже було збаламучено. На столі з'явилась т. Осіпова й почала продовжувати те, що я почав. Через кілька промовців знову вискочив я.

Після мене вже на стіл не поліз ніхто, бо говорили всі, без допомоги трибуни-стола: кожен доводив свою правду своїм безпосереднім сусідам. Мене з т. Осіповою люто атакували студенти, від яких нам удалося спекатися лише за допомогою кількох робітників. Тутешній наш виступ скінчився

довгою розмовою з цими ж робітниками та кількома ополченцями, що теж, хоч і нерішуче, але пристали до нашої кампанії. Звичайно, починати серед московських робітників і салдатів за самовизначення націй нам навіть і на думку не спадало; в цій дискусії ми України й не згадували: мова йшла лише про основну лінію революції.

Яскраво пригадую й ще один великий робітничий мітинг, десь у перших числах квітня, де обговорювалося питання про те, чи ставати вже до роботи, чи продовжувати страйк, цеб-то внутрішню революційну боротьбу. Доповідач-угодовець вимагав негайно відновлення „революційного ладу" й праці для фронту. Жодних директив в цій справі я від свого Комітету не мав, але на власну руч виступив з закликом заглиблювати революцію й, не піддаючись патріотичним закликам, продовжувати й далі страйк.

Мій виступ, як виступ офіцера, проти підпорядкування інтересам фронту безпосередніх інтересів революційної боротьби, справив на присутніх велике враження.

Так само виступали й інші „ліві" товариші. Це все було відомо в Комітеті й жодних заперечень проти наших виступів ми не чули. Але ж не так ставили питання праві. Пригадую, наприклад, великий робітничий, з невеличкою домішкою студентства мітинг на Дівочім полі в авдиторії Вищих жіночих курсів. Наш Комітет на цей мітинг командирував мене й Довженка, найкрайнього з усіх правих в московській організації українських соціял-демократів.

В наших промовах можна було на цьому мітингові почути, що виразно бренять різні ноти.

Проголошуючи гасла загострення класової боротьби, „уесдеківський" характер мого виступу полягав в підкресленні того, що й українські соціялісти ладні поруч з московськими робітниками боротись за спільні завдання робітничої класи; Довженко ж у своїй промові, не заперечуючи моїх положень— висунув цілу „декларацію прав" України, вимагаючи перш за все їх визнання. Ця ріжниця, що до підкреслення тих чи інших моментів ще спільного програму, швидко виступила і в формі різних, чітко зформулованих постулятів, за які розпочалась пряма боротьба в середині організації.

Першою спробою наших сил була суперечка з Винниченком з приводу „біжучого моменту". На першому ж масовому партійному зібранні, на якому легально був присутній Винниченко, він виступив з промовою-декларацією, тим більше для нас важливою, що він був єдиний у Москві член ЦК. Він говорив, що наші позиції в справі війни слід переглянути, що ми бо, безумовно, стояли проти війни доки був царат, але нині, коли в Росії забезпечено республіку, справа міняється; слід подумати, чи не вірніше буде визнати, що „тепер" треба підтримати „революційну війну" російської демократії (чим це різ-

ниться від згаданого студента з Мохової?...) для приєднання до України західніх її земель, одночасно борючись за самовизначення України в Російській республіці [1]).

Такий поворот справи хоча й був для нас несподіванкою, але ж ми, ліві, вирішили зразу ж рішуче накинутися на Винниченка. Перший атакував Винниченка Ст. Кокошко. Далі виступило ще кілька лівих, в тім числі Ласман і я. Відповідаючи нам, Винниченко своєї позиції не боронив, заявивши, що він лише поставив питання на обговорення... Така легка перемога надала нам сміливости на дальші виступи, одночасно ставши першим моментом більш-менш виразного розмежування фракції серед цілої московської організації.

Друга, куди гостріша, дискусія виникла у нас в питанні що до Установчих зборів. Петроградська організація українських соціял-демократів ухвалила була виступати на виборах до Установчих зборів у блокові з українськими „демократичними" угрупованнями. Це ж питання Винниченко з Довженком поставили на обговорення й у нашім Московськім Комітеті десь у середині квітня. Ми, ліві, ухвалити таку постанову одмовились рішуче, і вперше кинули правим у вічі обвинувачення в „націонал-демократизмові" та в відсутності в них класової лінії. Їм же не лишалося нічого, як надміру, розлютившись обвинуватити нас у молодецькому завзятті, в нерозумінні „реальної політики" та в інших гріхах. Як не як, але ми провели все-таки постанову — в разі неможливости виставити об'єднаний список українських соціялістичних партій, блокуватися з російськими соціял-демократами. Про більшовиків чи меншовиків тут мови не було: для нас питання стояло примітивніше чи єдиний національний, чи єдиний соціялістичний фронт, що зайвий раз доводе невиразність, розпливчатість та опортуністичну суть поглядів „лівих".

Характерним моментом цієї дискусії було намагання Винниченка добитися від нас відповіди, що „раніш" національне чи соціяльне визволення? Ми рішуче відкидали саму постановку такого питання, вважаючи, що обидва завдання можна розвязати лише разом. Скінчилася вся ця дискусія майже звичайною особистою сваркою, й Винниченко пішов від нас зовсім розлючений [2]).

---

[1]) Треба сказати, що певности цієї позиції у Винниченка не було: орієнтувався він в політичній ситуації взагалі не швидко, часто вагався. Але наведена його позиція дуже характерна, особливо, коли її порівняти до його ж таки пізнішого непримиренного самостійництва, зокрема, спрямованого проти радянської Росії.

[2]) Засідання Комітету відбувалося, як це часто бувало, в приміщенні нашої „комуни" на Борисоглібському провулку, 6, пом. 18; це приміщення було взагалі штаб-кватирою „лівих". (Полтавська організація уездеків 1917 року була одна з найцікавіших, чому на нашу думку й вимагає спеціяльного освітлення).

IV

Отже, менш ніж за місяць легальної роботи дійсне обличчя обох головних фракцій було виявлено з цілковитою ясністю, все було названо своїм справжнім ім'ям і розкол для нас був уже справою цілком реальною; мова йшла тільки про його форми, безпосередній привід та кадри, які мали б піти за кожною стороною.

Загальна ситуація для нашої роботи, тимчасом, далеко змінилася. По-перше, чимало членів Московської організації від'їхало на Україну [1]), змінивши склад Московської організації. Але на цій зміні складу „ліві" лише виграли, хоч і наші порідшали в великій мірі. Другим великим новим чинником в нашій роботі став розвиток і розгортання інших політичних організацій, що провадили роботу серед українських кіл Москви. Перш за все це були українські соціялісти-революціонери, що повели за собою, як то сталося тоді скрізь, основну селянсько-салдатську масу, яка в перші дні революції пішла була за нами. Ми, українські соціял-демократи, зокрема, ліва група, в своїй масовій роботі поставились опозиційно до визнаних провідних організацій і намагались розколоти „єдиний національний фронт", що шикувався під жовто-блакитними прапорами. З таких організацій особливо активну ролю в процесі націоналістичного „усвідомлення" салдатських мас, і в процесі заглиблення антагонізмів серед них, відограв,— через голову есерів,— згаданий вже вище „Український Військовий Клуб" і наша боротьба проти нього.

Різка сутичка обох основних сил українського революційного руху сталася в Москві підчас демонстрації 1 травня, що відбулася за обставин для нас досить неприємних. За попередньою умовою з українськими соціялістами-революціонерами та з комітетом для влаштування цього свята в Москві, було виділено організаторів походу від уесдеків і уесерів, та видано заклики до українських робітників і салдатів збиратися на широко вже відомій Воздвиженці. Але на Воздвиженку посунуло, крім тих, що їх ми закликали, ще й сила силенна українських обивателів Москви (а їх там знайшлося таки чималенько!), на чолі яких став антрепреньор і режисер української трупи, що грала тоді в Замоскворіччі,— Гайдамака. Він з'явився в повній своїй опереточній „формі" в червоному жупані, з пистолями й верхи на якійсь поганій конячині. За ним сунули такі ж „мальовничі" актори, несучи жовтоблакитні прапори з червоними стьожками. Не витерпіли ми такого й майже фізичною силою одібрали ці прапори. Але стягти Гайдамаку з коня чи, тим паче, „витягти" його з жупана, так таки й не довелося.

---

[1]) Від'їхав Винниченко до Киева, щоб стати на чолі національного руху, Ласман та Осіпова від'їхали для роботи в Полтаву, туди ж від'їхав пізніше і Тарас — М. Криворотченко та інші.

Час було рушати й ми рушили у похід ні живі, ні мертві, бачучи, що присутня маса прихильна до „жупана", а не до нас. Протягом всього походу точилась напружена боротьба між нами й частиною українських соціял-революціонерів — з одного боку, й рештою есерів та різноманітними обивателями — з другого, за характер демонстрації, за пісні, які співати й т. ін. Ми пробували навіть виділити „своїх" з загального натовпу й залишити Гайдамаку з його жупаном самого. Але зробити цього технічно не змогли — за нами пішли б лише самі кадри, а масу зібрати на ходу було неможливо. Лише після походу, коли розпочався український мітинг на Арбатській площі — нам пощастило трохи організувати своїх, почати розшарування поміж натовпом, і кінець-кінцем зібрати добру частину учасників походу на окремий соціял-демократичний мітинг на тій же Воздвиженці, звідки рушив похід. Цей епізод, бувши взагалі доброю наукою для нашої молодої й недосвідченої групи що до керування масами, став приводом і до загострення наших взаємин з соціялістами-революціонерами, які не взяли в усій справі певної позиції й більше схилялися до того, щоб лаяти нас, уесдеків за „нетерпимість" та „стремління самим над усім верховодити".

* * *

Час від першотравневої демонстрації до середини липня 1917 року, коли я виїхав з Москви, пройшов для Московської української колонії під ознакою концентрованого наступу на салдатську масу все одвертіших реакційних націоналістичних елементів під орудою „Військового Клубу" та завзятих оборонних контр-атак з боку лівих, які в процесі цієї боротьби самоорганізувалися й що головне: завойовували все більш постійні та широкі кадри. Але для ясности ситуації треба коротко схарактеризувати тодішні наші міжпартійні взаємини.

Перш за все наша група ввесь час робила спроби нав'язати постійний контакт з російськими соціял-демократами більшовиками. Ще в квітні ми посилали нашого представника на Московську конференцію більшовиків з привітанням і для встановлення звязку. Наш партійний представник (на прізвище т. Пісоцький) в Московській раді робітничих депутатів за нашою директивою увійшов до більшовицької фракції й голосував увесь час з більшовиками. Теж саме було і в районних міських думах, де також були окремі наші представники (наприклад, тов. Горбенко). Підчас муніципальних виборів ми голосували й закликали голосувати за більшовицький список № 5[1]).

---

[1]) Українські соціялісти-революціонери голосували з соціялістами-революціонерами російськими й навіть провели за об'єднаним списком двох своїх представників до московської Думи.

В травні чи червні, з санкції лівої частини нашого Комітету, я вступив до Московської військової організації більшовиків, що містилася в „Капцовском училище". Вступаючи я заявив про свою належність до українських соціял-демократів і про те, що я розходжень з більшовиками не маю й хочу співробітництва. На це дістав згоду й час від часу заходив туди, інформувався, брав для розповсюдження літературу й т. ін.[1]) Прізвищ товаришів, що я їх там зустрічав, пригадати не можу, але в цій же військовій організації зустрічався я із товаришами з ППС— Лівиці, що також працювали тоді в Москві в звязку з більшовиками. Але ж глибших звязків з більшовиками, на встановлення яких ми покладали надію, не було налагоджено.

Взаємини наші з українськими соціялістами-революціонерами були досить напружені, й лише під кінець цього періоду, під ударами одвертої реакції „Клубу",— у есерів намітилася певна тяга до контактування з нами, хоч ця тяга й лишилась, здається, без певних наслідків; що ж до російських меншовиків, то з ними жодного звязку у нас не було. Стосунки ж з українськими буржуазними угрупованнями були цілком непримиримі. Така фраза одного з яскравих представників української буржуазної інтелігенції в Москві, Могилянського, як те, що: „Україна має дві болячки: одна зовні — це кацапи, а друга в середині, на самому серці, то українська соціял-демократія!"... — говорить уже про наші стосунки з ними. Цю атестацію з боку класового ворога ми тоді зустріли з повним задоволенням.

Після травневої демонстрації черговим яскравим моментом в житті московських українців було проголошення Центральною Радою її I-го універсалу. До речи тут згадати, що утворення самої Центральної Ради, ліва частина московських українських соціял-демократів зустріла була вороже, ми вважали вступ есдеків до Центр. Ради неприпустимим, кваліфікуючи такий крок як сходження з класових позицій і перехід на позиції єдиного національного фронту. Це наше ставлення було задокументовано в листі, що його написав з доручення групи т. Ол. Бондаренко до Полтавської організації й надіслав на ім'я М. Осіпової. Оскільки пригадую, про нашу позицію в цій справі офіціяльно свій ЦК ми не повідомляли, бо жили взагалі досить одірвано від партійного центру, не дістаючи від нього, ані певних директив, ані запитуючи їх у нього. Поруч цього у нас, виходячи з опозиційности до ЦК, було певне намагання зав'язувати зносини з іншими організаціями поза ЦК, як, наприклад, з полтавською, якій ми ото надіслали листа.

I-ий універсал викликав вибух націоналістичного захоплення в колах „Клубу" і в значній частині серед салдатської

[1]) Невелику більшовицьку бібліотечку, одержану в „Канцовском училище" я передав, наприклад, своєму полковому комітетові в сл. Павловській Звенигородського повіту, Московської губерні.

маси. Ініціятиву захопив „Клуб", влаштувавши урочисте „молебствіє" й мітинг в Петровському парку. Десь роздобули попа-українця, „зварганили" хор і одправили,— мабуть, вперше у Москві,—„службу божу" українською мовою. Після молебну був відповідного характеру мітинг. Наші спроби дістати слово не мали успіху й ми скінчили тим, що почали — і досить вдало — групами перетягати учасників цього патріотичного мітингу до другого мітингу, що його були поруч впорядили з якоїсь нагоди більшовики. Але ж поле бою все ж таки лишилося за „Клубом", а ми, хоч і „відступили в порядкові" були безперечно биті.

Великі суперечки в середині нашої парторганізації викликав „Заем свободы" Тимчасового уряду. Наше праве крило, стоячи на виразно-меншовицьких позиціях, визнало за потрібне підтримувати цей „Заем". „Ліві" рішуче це заперечували, вважаючи за неприпустиме фінансово зміцняти буржуазний уряд. Загострення дійшло такої сили, що праві ставили питання про вихід з організації. Розколу все таки не сталося, хоч резолюцію було ухвалено нашу.

* * *

Нарешті, важливим моментом за той період, що на ньому варто зупинитися, була загострена боротьба за військо, боротьба, що розгорнулася навколо українських військових формувань у Москві. І „Клуб", і ми добре розуміли, важливість цього питання для остаточного вирішення всіх суперечностей революції; отже, до боротьби за озброєну силу обидві сторони поставилися з повною серйозністю. Робота „Клубу", що став за головний штаб формувань, почалася з численних заяв і клопотань про дозвіл на формування[1]). Як і скрізь Московський „Український Військовий Клуб", посилаючись на „розклад" в армії — намагався всіляко довести свою патріотичність та боєздатність українських національних частин, їхню готовність у всякий час вирушити на фронт... але лише на територію України.

Почалось формування з утворення „Першого Українського Полку". На його складі й організації варто зупинитись. Перш за все було укомплектовано його „старшинський" склад, що був цілковито з офіцерського активу згадуваного „Клубу". „Клуб" же фактично переводив і дальше комплектування полку, при чому завербовщиків „козаків" до полку стали його ж таки нові „старшини", що приводили з своїх частин свої групи салдатів. В полку, певна річ, і мови не було про раду салдатських депутатів. Крім виборчого „полковника", полком

[1]) Цим московська кампанія не відрізнялася істотно від всіх інших аналогічних кампаній за українське військо, що провадилися тоді як на Україні, так і поза її межами.

керувала „Полкова рада", що складалася з усього командного складу плюс представники від „козацтва", від кожної „сотні". Перевага в раді цілковито було за старшиною, та й сама рада правила за дорадчий орган при „полковникові".

Що до ідейного свого обличчя, полк не відрізнявся, звичайно, від „Клубу", й у ньому єдналися всі від „соціялістів" до одвертих монархістів, гетьманців. Проте, серед „козацтва" знайшлася чималенька група, що злякавшись такого режиму, стала звертатися до есерів та до нас по допомогу. Ми ще до цих звертань твердо вирішили були за всяку ціну налагодити звязки в полку й повести там свою роботу. Тому, що цей полк міг стати за зразок для подальших українських формувань, боротьба за нього набирала значної ваги.

Було вирішено, що до полку повинен записатися й я, — єдиний на той час в нашій організації офіцер, — по змозі з групою салдатів свого запасного полку, де мене добре знали по роботі в загальновійськових організаціях (я був головою ротного комітету своєї роти, і членом полкового комітету). Але вступити в полк для мене було справою нелегкою. Старшина мене добре знала як „свого більшовика", і, як могла, перешкоджала мені вступити. Довелось почати клопотання, поза командою полку, просто в штабі Московської округи, що мав цю справу остаточно розвязати. Почав я роботу і в себе в запасному полку, гуртуючи тамошніх українців - салдатів. Полк наш, до речи сказати, був настроїв „більшовицьких" — отже взяти звідси міцну групу для успіху справи було дуже важливо. Але й у штабі, й у своєму полку я, звичайно, підтримки не мав, а доки тяглися мої клопотання, — одержав розпорядження виїхати на фронт, до Ріги.

В нашій роботі серед салдатів „Українського полку" було встановлено контакт із українськими есерами. За взаємною згодою наших комітетів мені довелося до свого виїзду, керувати салдатською групою „Українського полку", ведучи роботу потай від його командування й полкової ради. Нашим безпосереднім гаслом було утворення в полку справжньої ради салдатських депутатів, чим ми сподівалися настроїти „козаків" проти старшини й окремо організувати салдатську масу. На цьому й кінчаються мої спогади про роботу, як у цьому полку, так і взагалі в нашій московській організації уесдеків. Від'їхавши на фронт, дальша історія нашої організації мені вже невідома.

* * *

Як видно з наведеного, останній період в житті московської організації уесдеків майже не дає яскравих моментів серед партійної боротьби, що ми їх спостерігали в вересні місяці. Натомість висувається на перше місце боротьба всеї групи в цілому за салдатську масу, за її революційне вихо-

вання. Цей момент пояснюється не консолідацією сил в партії, а навпаки, фактично довершеним, хоч ще й не оформленим її розколом.

З виїздом на Україну правих з числа московських уесдеків, ми, ліві, стали фактично повними хазяїнами організації, мавши проти себе нечисленну й не дуже активну праву опозицію. Тримаючи контакт з більшовиками, майже нічим не звязані з своїм ЦК, ми власне вже вступили на шлях відходу від української соціял-демократичної партії. Не дурно ж увесь майже наш тодішній московський актив незабаром опинився й формально у лавах компартії. Але для української соціял-демократії в цілому справа стояла тоді ще далеко не так: в ній, саме тоді, як ніколи до того, верховодили праві й розкол по головних партійних центрах України на ту пору далеко ще не виспів.

Оформлення „лівих" груп по головних осередках уесдеків на Україні сталося пізніше — в час між Жовтневою революцією та Січневим повстанням 1918 року у Києві, підчас якого власне й стався формальний розкол партії, що повів за собою майже одразу й злиття наших організацій з організаціями більшовиків. Провідна роля в цьому процесі природно належала Київській столичній групі лівих уесдеків, що утворилася на осінь-зиму 1917 року, як з давніх киян, так і з поодиноких „лівих", що прибули до Києва з інших місць України й Росії, в тому числі й з нашого московського осередку. Київські події потребують, звичайно, окремого освітлення й оцінки.

Але й дальша доля московського нашого осередку — до часів Жовтневих боїв у Москві і підчас самих цих боїв становить — чималий інтерес і вимагає окремого висвітлення учасників колишніх членів партії уесдеків, що зоставалися в Москві.

В. БОРОДАЙКО

ДО 10-ТИРІЧЧЯ „ЗАХІДНЬО-УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ“ [1])

Десять років тому після розпаду Австрії, разом з іншими національними буржуазними республіками, на території Галичини утворилась і „Західньо-Українська республіка“ яка проіснувала трохи більше, ніж півроку (з 1/XI 1918 р. до 11/VII 1919 р.).

Досвід існування та розпаду цієї республіки повинен нагадати трудящим масам УСРР та Західньої України про зрадницьку й ганебну ролю верхівок дрібнобуржуазних українських партій Галичини та зокрема української с.-д. робітничої партії, що 1918 року паралізували революційний розмах мас в Західній Україні й провадили контр-революційну політику проти першої радянської республіки.

Крім поразки австрійсько-німецького війська на розпад Австрії безумовно мала вплив і Жовтнева революція.

30 жовтня 1918 року відбулася у Відні величезна демонстрація робітників з вимогою встановлення республіки та звільнення Фрідріха Адлера з тюрми. А другого дня революція знялася по всій Австрії. Врешті, на руїнах австрійської монархії утворилися національні держави: Угорщина, Юго-Славія, Чехо-Словаччина, Німецька Австрія (з столицею Віднем). Західню Галичину із столицею Краковом польська ліквідаційна комісія, утворена з польських послів, приєднала до Польщі; в Східній же Галичині розпочалися селянські заворушення, що оберталися проти польського пана й австрійського начальника во ім'я свого соціяльного й національного розкрепачення.

Підкреслюючи особливість тогочасного громадського руху на Українській Галичині: переплетіння національної боротьби з боротьбою за соціяльне розкрепачення трудящих галицьких мас, треба зазначити, що корінь цього явища лежав у соціяльно-національній структурі галицького суспільства. Відомо, що пануючою соціяльною групою в Галичині були переважно поляки — польські поміщики й підприємці. От чому головний (соціяльного характеру) конфлікт в надрах галицького

[1]) В найближчому часі буде вміщено на цю тему статтю тов. Мотузки. Ред.

суспільства часто-густо зафарблювався в колір національної боротьби (мовляв, „українці“ проти „поляків“).

По всій Східній Галичині розпочалися стихійні виступи українського населення, що його організовували представники армії (переважно січові стрільці). На місцях селяни і робітники проганяли австрійсько-польських комісарів, розформовували жандармерію, усували війтів („старост“), заводили нову владу на місцях (українську), обираючи комітети, комісарів та організовували армію.

Цей національний рух, без сумніву, мав соціяльний характер. Селянство Східньої Галичини сподівалося, що своя влада, українська держава, поліпшить економічне становище та віддасть йому поміщицьку землю. Всі вірили, що настане краще життя, буде „земля і воля“.

Збідніле за часів імперіялістичної війни населення та демобілізовані, знесилені вояки, повертаючись з італійського, балканського та інших фронтів радо йшли знов на боротьбу з польськими панами. Більше того, як говорять самі ундовці в „Діло“ від 1 листопада 1928 року, українські вояки поверталися додому збільшовиченими.

Робітництво, профспілки, підчас саботажу польських службовців самовіддано днями й ночами обслуговували залізниці, пошту й заводи. У нафтовому районі Борислава протягом двох тижнів ішла завзята боротьба з польськими військовими загонами, що їх організували директори, доки, нарешті, селяни й робітники не взяли нафтовий басейн у свої руки.

Але вже з самого початку подій керовники дрібнобуржуазних галицько-українських партій, ставши на чолі керовництва, цей революційний рух збили зовсім в інший бік і, не довівши справи до пуття, відійшли геть.

Ганебну ролю ці керовники відограли ще до перевороту 1/XI — 1918 р. Бувши парламентарними послами у Відні, вони 19/X—1918 р. утворили так звану „Українську Національну Раду“.

До складу УНР ввійшли партії: націонал-демократична (трудова), соціял-демократична, радикали та буковинці. Найбільший вплив мала національно-демократична партія, до якої входили адвокати, вищі урядовці, попи та куркулі. Всі вони, як ніхто інший вірно служили австрійській монархії. Навіть тоді, коли під впливом Жовтневої революції робітництво Австрії підняло масові страйки й чеська, італійська та словацька дрібна буржуазія домагалися державного відокремлення, українська парламентарна репрезентація стояла за австрійську монархію.

В останній місяць існування австрійської імперії 9 жовтня польський клуб австрійського парламенту віддав присягу регенційній раді у Варшаві. 17/X Масарик сповістив у Вашингтоні, що чеська республіка почала існувати. Імператор Карло, бачучи таке становище й бажаючи себе врятувати, видав 16/X маніфест, за яким „Австрія повинна бути реорганізована в одну

федеративну державу, в якій кожна нація утворює свою власну краєву державу". Поляки, словаки й чехи з кепкуванням відкинули маніфест, бо Австрії вже як держави не було. Сама тільки українська парламентарна репрезентація була вірна й слух'яна австрійському імператорові та його маніфестові. На з'їзді у Львові 19/X українські посли перейменували себе в „Українську Національну Раду" та згідно з цісарським маніфестом проголосили з українських земель Австро-Угорщини українську державу, але „як етнографічну область Австро-Угорщини".

Навіть ще 31/X, коли цісар з Відня вже втік, президія Національної Ради на чолі з Петрушевичем, домагалася у австрійського центрального уряду затвердження постанов УНР. В той же час посли Кость Левицький і Цегельський, залишившись з рештою Національної Ради у Львові, наказували спокійно чекати, доки австрійське міністерство не віддасть Східню Галичину українцям.

Захоплення у Львові влади січовими стрільцями вони вважали за „нерозважний крок молодих біснуватих молодців". Замість дальшої організації члени Національної Ради у Львові під проводом Костя Левицького розпочали переговори з поміщиком подоляком Ценським і з професором Дубановичем. Польські ж партії вшехполяків, людовців, ППС, не чекаючи на вирішення з центру, озброїли свої відділи й на вулицях Львова розпочали бої.

Аж 10-го листопада Національна Рада зважилася утворити владу під назвою „Тимчасовий Державний Секретаріят". До складу секретаріяту входили переважно націонал-демократи та радикали й по одному від соціял-демократів і клерикалів [1]).

Але так Національна Рада, як і секретаріят своєю нерішучою політикою й боязкістю соціяльних заворушень і масового руху лише деморалізували настрій мас. Досить того, що вони не випустили ні однією революційної відозви до народу. Вся політична філософія керовників цих і урядовців зводилася до формули „різати ляхів".

В „Тимчасовому основному законі", що його ухвалила УНР 13/XI 1918 р. проголошено на підставі права самовизначення таку територію „самостійної, Західньо-Української Народної Республіки": українська частина Галичини з Володимирією й Буковиною та угорськими комітетами — Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Уроча і Мараморош.

Про державний лад IV артикул маніфесту декларує: „Права влади іменем ЗУНР виконує весь її нарід через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного й пропорціонального права голосування без ріжниці

[1]) За голову секретаріяту був Кость Левицький.

стати (полу). На цій самій основі мають бути обрані Установчі збори Західньо-Української Народньої Республіки. До часу зібрання Установчих зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріят“.

Маніфест згадує й про герб (золотий лев на синьому полі), про синьо-жовтий прапор ЗУНР, але про те, чого найбільш чекали трудящі — про землю, знищення капіталістичного, поміщицького ладу і взагалі про соціяльні питання, маніфест нічого не згадав. Зрозуміло, що поміщики, капіталісти залишались на своїх місцях, як і раніш. Навіть Національна Рада у своїй відозві зазначала „аж до видання законів української держави обов'язують дотеперішні закони“, цеб-то монархічні, австрійські. Отже, цей маніфест досить яскраво виявив буржуазно-націоналістичну суть уряду.

Лише три тижні пробуло українське військо у Львові. 21/XI почався відступ по всьому фронті, лінія якого проходила через Сокаль, Яворів, Городок, Самбір і Лупків у Карпатах. Ця лінія сходилася з етнографічною межею українського населення Східньої Галичини і в такім вигляді з невеликими змінами залишилась до початку травня 1919 року до часу наступу генерала Галлера. Із Львова секретаріят переїхав до Тернополя, а звідси в грудні місяці до Станіславова. Головування в секретаріяті Кость Левицький передав трудовикові Голубовичу, що правував спільно з радикалами Макухом і Левом Бачинським. Головою Національної Ради був Є. Петрушевич.

Дрібнобуржуазний секретаріят, втративши вже надію на Габсбургів, почав тримати курс на Антанту. Боячись прогнівити Лойд Джорджа, Вільсона і Клемансо, уряд не вжив ніяких заходів, щоб утворити державний апарат. Він вороже ставився до земельних вимог селян та боявся січових стрільців. А тут ще відряджений до Західньої України делегат Антанти полковник Бартелемі наказував секретаріятові скоритись Антанті.

На місцях в Східній Галичині владу в староствах почали захоплювати трудовики й радикали, що обстоювали лінію секретаріяту. Секретаріят став на перешкоді „більшовицьким“ зазіханням селян на поміщицьку землю й повітові комісари, з наказу секретаря внутрішніх справ Макухи, розпочали економіям панських земель збройну охорону.

Далі вже було так, що за шкоду в панському лісі або фільваркові влада карала винних. Робітникам заборонено було право коаліції й зборів.

Знялося велике незадоволення на фронті. Серед військових формувався настрій заарештувати секретаріят. Як покажчик тих зрушень, що відбувалися у самих найнижчих шарах галицького суспільства, серед трудящих його мас, слід звернути увагу на певні консолідаційні процеси, що мали місце наприкінці 1919 р.

В місяці грудні[1]) ініціятивна група в Станіславові (Дем'янчук, Устіянович) скликає організаційні збори класової робітничо-селянської організації, так званий, „Робітничо-Селянський Союз", до складу якого входили робітники, незаможні селяни, батраки безземельні, малоземельні та середняки. Збори визнали, що влада в Західній Україні повинна бути робітничо-селянською. В ухваленому статуті виставлено — домагатися для робітників 8-мигодинного робочого дня, націоналізації копалень, промисловости, відокремлення церкви від держави, конфіскації майна та земель поміщиків, наділення землею безземельних селян без викупу. За орган Робсельсоюзу була газета „Республіканець", що її перший номер вийшов 1/I 1919 р. Цю газету нещадно цензура конфіскувала. Скрізь на місцях поширились робітничо-селянські союзи. Замість різних революційних осередків, що мали назви революційних комітетів, селянських комітетів то-що, організувались статутні робітничо-селянські союзи, які об'єднували революційні передові елементи робітників, службовців та трудове селянство.

„Робітничо-селянський союз" був першою організацією, яка рішуче піднесла свій голос проти того уряду та порядку, що тоді існував. Але цей „Робітничо-Селянський Союз" не був послідовно-пролетарською революційною організацією. Це була дрібнобуржуазно-національно-революційна організація, яка мусила зважати на революційно-настроєні робітничо-селянські маси, намагаючись стати на чолі їх. Ця організація, що, правда, повстала в наслідок незадоволення робітничо-селянських мас урядом Петрушевича, і в якій мали вплив комуністичні (чи краще — „комунізуючі") і боротьбістичні елементи, кінець-кінцем опинилася під впливом петлюрівців (с.-д. і є.-р. центристів), що, як відомо, в Галичині протиставляли себе петрушевцям, як занадто „поміркованим". Робсельсоюз ніс на собі важкий намул того націоналістичного світосприймання, що в головному питанні того часу — ставленні до радянської України, як сестри й союзниці Галичини характеризувала його, як організацію українського кшталту.

Постанова повітового з'їзду Робсельсоюзу в Станіславові говорила слово в слово таке: „Ознайомившись з реакцією в наслідок захватницької політики радянської Росії (підкреслили ми — В. Б.) та гетьманства, що їх пережив український народ на Наддніпрянській Україні, організоване селянство та робітнича класа, в момент грізної небезпеки для самостійности України й соціялістичного ладу, буде всіма силами боротися з ворожими реакційними наступами так чужоземних держав, як і внутрішніх ворогів[2]).

[1]) Хоч автор цих спогадів і брав участь у цих зборах, але за відсутністю будь-яких документальних даних не можна встановити терміну зборів. Можливо, що вони були в січні 1920 року.

[2]) В. Гадзинський. „Революционное движение в Восточной Галиции — 1923 г.", стор. 51.

Значний вплив на „Робітничо-Селянський Союз“ мали революційна молодь та учасники чи очевидці Жовтневої революції й Червоної армії, які поверталися до свого краю [1]).

В Тернополі в грудні місяці 1918 року відбувається перша краєва нарада, з представників „інтернаціональної соціял-демократичної молоди“ робітничих ліво-есдецьких та селянських ліворадикальних груп; учасники наради вже називають себе галицькими комуністами. Через два місяці, в лютому 1919 року в Станіславові відбувається друга така нарада, що оголошує себе першим з'їздом Комуністичної партії Східньої Галичини й обирає Центральний Комітет партії [2]).

Переводиться інтенсивна організація професійних спілок. Окрім міцної профорганізації залізничників, почали організовуватися робітники нафтових, соляних промислів та тютюнових фабрик.

Лише на домагання мас та війська, Національна Рада після довгих дебатів проти небажання трудовиків і радикалів 3 січня 1919 року винесла постанову про об'єднання Західньо-Української республіки з Великою Україною.

Найбільше обурення робітничо-селянських мас проти Національної Ради було виявлено на робітничо-селянському з'їзді, що його скликав Робсельсоюз 30-31/III 1919 р. На з'їзді було присутніх понад 1.000 представників від робітників і незаможних селян 32-х східньо-галицьких повітів. З'їзд вимагав передання панської землі селянам без викупу, заведення восьмигодинного робочого дня та поставив домагання про включення до складу Національної Ради обраних на з'їзді 61 делегата (16 робітників, 45 селян). Домагання з'їзду про включення делегатів Робсельсоюзу до Національної Ради остання відкинула, але боячись народніх мас, організованість яких зростала, Рада ухвалила земельний закон та закон про 8-мигодинний день праці [3]). Більшість учасників робітничо-селянського з'їзду висловлювались проти української Національної Ради; були на з'їзді також виступи за об'єднання галицької армії з Червоною армією та ін.

Як представники від уряду на з'їзді виступили: О. Назарук та Антін Крушельницький, які, звичайно, захищали уряд. Спроби Назарука зірвати з'їзд не вдалися. Але й керовники Робсельсоюзу злякалися дальшого розвязування масової стихії, бо вони зовсім не збиралися ступати на дійсно революційний шлях. В момент найбільшого напруження з'їзду, лідери соціял-демократичної партії Безпалко й Темницький, які

---

[1]) В Станіславові існувало т-во „Молода Громада“; в цьому т-ві точилися дискусії на поточні теми та було виставлено домагання про негайне об'єднання Західньо-Української республіки з Великою Україною, про земельну реформу, робітниче законодавство й т. ін.

[2]) „Комуніст“ від 6/XI—1927 р. С. Павлишин, „Жовтень і Західня Україна“.

[3]) За основу було взято земельний закон Центральної Ради.

фактично взяли в свої руки ініціятиву на самому з'їзді, взяли на себе ролю посередництва між з'їздом і урядом.

Після дебатів про політичне становище, в кінцевому слові О. Безпалко став переконувати, що в соціял-демократичній партії та в Робсельсоюзі немає достатніх сил, щоб взяти владу в свої руки та відповідати за долю країни. Зрадництво соціял-демократів ще яскравіше характеризує промова того ж О. Безпалка на засіданні Національної Ради 1/IV 1919 р., коли розглядалося питання про вступ до членів ради 61 делегата Робсельз'їзду. Він доводив членам Ради, що „на Робітничо-Селянському з'їзді впливовим особам вдалося вивести на парламентарський і легальний шлях елементи, що намагалися викликати революцію в Галичині. Це повинні прийняти до уваги члени Ради".

В дальшому Національна Рада, звичайно, не могла не поставитися контр-революційно до радянської влади на Україні. Тому, звичайно, вона на пропозицію наркомвоєна України Подвойського не захотіла провадити переговорів з радянською Україною, заподіявши цим останній чимало шкоди, вже хоча-б через те, що встановлення в Галичині радянської влади, або угода з Червоною армією відкривали багаті перспективи для пролетарської революції на Сході. По-перше, звільнявся фронт на Збручі і всі сили можна було кинути на Польщу; по-друге, Червона армія змогла б дати допомогу радянській Угорщині.

Питання бути чи не бути „Західньо-Угорській республіці" вирішила врешті зрада самого секретаріяту на польсько-українському фронті в Галичині.

Коли в березні 1919 р. Львів був під загрозою і його можна було західньо-українським військом узяти приступом, Петрушевич і секретаріят заборонили стріляти з гармат, щоб не зруйнувати домів та не розгнівити Антанту. В той час представники Антанти надіслали до уряду ЗУР радіотелеграму з підписом Вільсона, Лойд-Джорджа, Клемансо й Орлянда, де останні пропонують „негайно спинити ворожі кроки під містом і в околиці Львова та оставити вільним залізничий рух між Львовом і Перемишлем для щоденного звязку міста".

Секретаріят Західньо-Української республіки, як і треба було чекати покірно виповнив волю Антанти, тим більше, що вона обіцяла у цьому ж листі „вислухати представлення обох сторін і посередничати в Парижі, щоби завішення зброї перемінити в перемир'я" [1]). Але замість перемир'я Клемансо озброїв армію генерала Галлера й вона поспішно виїхала з Франції руйнувати Західню Україну. Селянство було до краю зневірене й обурене. Шеф генерального штабу секретаріяту полковник Бем утік до армії Галлера. Знесилена до того через брак амуніції українська армія не могла подолати сил

[1]) Цитуємо за С. Вітиком. „14 березня 1923 р." в „Більшовику України" № 5, 1928, стор. 77.

добре озброєної нової польської армії. Зайнявши Східню Галичину, Галлер вжив на українських землях небувалого терору. Були заарештовані десятки тисяч робітників, селян та інтелігенції. У Львові зроблено погром євреїв, вчинено вбивства.

Довелося Петрушевичеві послати скаргу до Антанти. Й ця вирішила справу остаточно. Коли Галлер окупував усю Галичину й коли румуни перейшли лінію Коломия - Мармарош - Сігет для військових операцій проти радянської Угорщини, тоді Найвища Рада надіслала через польське командування листа, де уповноважувала армію Галлера „продовжувати свої операції аж по Збруч“. 11 липня 1919 року Петрушевич одержав від Антанти такий лист: „щоби охоронити безпеку й маєток мирного населення Східньої Галичини перед звірствами більшовицьких банд, Найвища Рада Антанти й союзників порішила уповноважити провідників польської республіки продовжувати свої операції аж до Збруча“ [1]).

Крім цього, Найвища Рада Мирної Конференції в Парижі 25/VI — 1919 р. ухвалила надати право Польщі окупувати Східню Галичину аж по річку Збруч.

15 липня 1919 р. галицька українська армія, відступаючи перед далеко більшими силами польської армії, перейшла річку Збруч.

Так дрібнобуржуазні, угодовські, зрадницькі політики згубили територію „Західньо-Української республіки“.

---

[1]) Там само, стор. 78.

С. ФЕДУЛКИН

РЕВОЛЮЦИОННАЯ ЖМЕРИНКА [1])

(Отрывки из воспоминаний — эпизоды)

Жмеринка имеет за собою славное историческое прошлое в деле борьбы за установление советской власти и укрепление диктатуры пролетариата на Украине.

Будучи самым крупным железнодорожным узлом в направлении к румынской границе, она, вполне понятно, играла роль непосредственного тыла юго-западного фронта.

Местное железнодорожное депо, в неимеющей заводов и фабрик Жмеринке, было самым значительным ее рабочим центром. Вся жизнь города была тесно связана с работой ж.-д. станции.

В связи со всем этим здесь в тот период было много войск.

Февральская революция в Жмеринке совершилась довольно мирным путем. В результате ее, у власти стали эсеры. Их партийная организация после этого начала чрезвычайно быстро разбухать и вскоре стала насчитывать в своих рядах до 1000 человек. Вступали в ряды эсеров, главным образом, станционные служащие и офицеры местного гарнизона. Рабочих и солдат к эсерам шло очень мало.

Наряду с эсерами в Жмеринке существовала также и организация меньшевиков, насчитывающая в своих рядах свыше 100 человек. Большевики своей организации не имели.

В местную „демократическую“ Думу, избранную на основе „прямого, равного и тайного голосования“, вошли представители эсеров, меньшевиков, бундовцев и украинских с.-д. Лозунг — „Война до победного конца“, который выбросила Дума, не мог, конечно, пользоваться популярностью у рабочих; среди них уже начинало наростать глухое недовольство действиями соглашательських партий, но оформить его и направить в русло борьбы за диктатуру пролетариата было в то время некому.

---

[1]) Данный очерк представляет собою систематизированные отрывки из воспоминаний следующих т.т., непосредственных активных участников и организаторов борьбы за революционную Жмеринку: Кобрица (токарь депо ст. Жмеринка), Савченко (бывший плотник вагонных мастерских ст. Жмеринка) и Тимуша (в настоящее время начальник депо ст. Раздельное).

С фронта в это время потянулись вереницы солдат, открыто называвших себя большевиками. Они привозили с собою большевистскую газету „Окопную Правду“ и распространяли ее среди рабочих. Газета призывала бросить фронт и повернуть свое оружие против правительства Керенского.

Такая агитация нашла себе полное сочувствие в рабочих массах и в Жмеринке вскоре организовалась большевистская группа. Основное ядро ее составили следующие рабочие ж.-д. депо: Маниловский, Садовский (бывший моряк с броненосца им. „Потемкина“), Смрекер, Ковальский, Савченко, Котенков, Холченков, Горбуль, Мрцищевский, Тихонов, Будаков и др. Эта организация не имела еще ни твердого большевистского руководства, ни четко поставленных перед собою политических задач. Этим об'ясняется отчасти то, что во время перевыборов местного Совета эсерам и меньшевикам еще раз удалось провести туда в большинстве своих представителей.

Но ни соглашательский Совет, ни „демократическая“ Дума не были в силах остановить все больше и больше нараставшее движение против войны. Солдаты местного гарнизона беспрерывно митинговали. Господствующим лозунгом было: „Долой войну!“ Вскоре вспыхнули бунты, начались беспорядки и грабежи. Устраивались они нежелающими дальше ехать солдатами, каких всегда много скоплялось на станции. Охрану общественного спокойствия рабочим пришлось взять на себя; с этой целью ими были организованы рабочие дружины.

В это же время, под шумок, начали организовываться и украинские национал-шовинисты и „демократы“. Уцепившись за лозунг „самоопределение наций“, они так его разшифровывали на многочисленных митингах и собраниях: „бажаєте вільну Україну, женіть геть більшовиків“. Вместе с тем за счет кулачества возростали организации „Вільного козацтва“.

Керещина тем временем доживала последние дни. Рабочие слушали только большевиков и шли только за ними. В это время на станцию Жмеринка прибыл большевистски настроенный 4-й Кегольмский полк. Прибывшая вместе с ним, тов. Бош, повела усиленную организационную и агитационную работу, на ряде собраний и митингов раз'ясняя рабочим и солдатам цели и задачи большевизма [1]).

„Социалистические“ партии созвали об'единенное собрание представителей всех партийных группировок с целью организации власти на коалиционных началах. Но их попытка не удалась.

Из большевиков на этом собрании присутствовали: Е. Бош, поручик Лукашевич и Скворцов. В своих блестящих выступлениях они совершенно разбили все доводы меньшевиков и

---

[1]) Из воспоминаний рабочего ст. Жмеринки тов. Савченко. Рукопись хранится в Винницком Окр. Истпарте.

эсеров. Собрание приняло большевистскую розолюцию. Во вновь избранном вслед за этим Совете рабочих, крестьянских и солдатских депутатов было обеспечено большевистское руководство [1]). Большевики, таким образом, оказались у власти.

Сейчас же по захвате власти в свои руки, большевистский Совет приступил к организации Красной гвардии. Для проведения этого мероприятия в жизнь Совет выделил т.т.: Кобрица (токарь), Тимуша (рабочий депо), Малицкого и Ногина. Эти товарищи энергично приступили к порученному им делу, и в первые же два дня в отряд записалось свыше 200 человек. Вступали, главным образом, рабочие ж.-д. депо. Впоследствии отряд стал быстро пополняться за счет приходящих с фронта солдат, а, также, крестьянами окрестных сел.

Отряд имел в своем распоряжении 2 бронеплатформы с четырмя трехдюймовками, 2 танковых площадки с двумя шестидюймовыми орудиями и бронепоезд с восемью исправными пулеметами. Тов. Тимушина выделили комиссаром отряда, Кобрица — его помощником.

Между тем крепла и петлюровщина. В Виннице, например, власть перешла уже в их руки. Время было тревожное. И вот, через день-два, когда Жмеринский отряд Красной гвардии участвовал в операции в Бердичевском направлении, петлюровцы арестовали Жмеринский Совет и отправили его в полном составе в Винницкую тюрьму [2]).

Красногвардейский отряд распался. Часть товарищей, припрятав оружие до лучших дней, вернулась к станкам, часть, примкнув к другим красногвардейским отрядам, ушла вместе с ними, в том числе и т.т. Тимуш и Кобриц.

* * *

На Украину надвигались немецкие оккупационные войска. Рабочие волновались и открыто выступали против петлюровских агентов, обвиняя их в продаже Украины оккупантам-немцам. Даже те, которые до сего времени и поддерживали Петлюру, теперь стали переходить на сторону большевиков. Особенно ухудшилось отношение к петлюровцам после раскола между украинским и всероссийским профсоюзом железнодорожников, происшедшего во время профсоюзного с'езда железнодорожников.

Сведения о приближении немцев к Жмеринке были получены в то время, когда в вагонных мастерских происходил митинг. Митинг был тотчас же закрыт, а в 5 часов вечера в депо состоялось совещание представителей от всех служб, на котором разыгрались горячие споры по вопросу о том, что предпринять в связи с надвигающимися событиями. Часть

[1]) Из воспоминаний рабочего депо ст. Жмеринка т. Кобрица.

[2]) См. брошюру Л. Торнопольского и С. Федулкина — „Жовтень на Винниччині". Издание Винницкой юбилейной комиссии, стр. 40—41.

товарищей предлагала продолжать работать и ни во что не вмешиваться, другая — советовала немедленно влиться в украинскую профсоюзную организацию и выжидать события и, наконец, третья группа (меньшинство) настаивала на вооруженном выступлении против немцев.

Однако, на этом совещании не до чего не договорились. Меньшинство, стоящее за вооруженное выступление, все же повело свою работу [1]).

„Мы,— рассказывает в своих воспоминаниях тов. Савченко,— разбились на группы и разошлись в разные стороны, т.- е. одни товарищи пошли в казармы и сообщили войскам, чтобы последние, на случай отступления, отходили в сторону Одессы (поскольку со стороны Бердичева идут немцы), а другая группа немедленно отправилась на Гниванский мост с целью взорвать его и, тем самым, задержать вступление немцев в Жмеринку; но уже было поздно: петлюровские войска там заняли караул".

„На утро со стороны Волочиска,— рассказывает другой участник, тов. Торондовский, — на ст. Жмеринка прибыли (первыми — С.Ф.) австрийцы. При вступлении их на станцию завязалась перестрелка. На броневике, что стоял на станции, не оказалось машиниста. Тогда помощник машиниста тов. Кашевич бросился к броневику с целью увести его в сторону Одессы, но было поздно. Путь занят австрийцами. Видя безвыходное положение и будучи вооруженным, тов. Кашевич выхватил два револьвера и в упор стал стрелять в австрийцев, но тут же был подхвачен на штыки озверевшими солдатами. Так героически погиб тов. Кашевич в борьбе за дело рабочего класса" ... [2]) Труп тов. Кашевича лежал на месте убийства в течение целых суток, так как без разрешения властей взять его никто не решался. Во время занятия Жмеринки много рабочих и служащих сложило свои головы на ее подступах.

* * *

Австро - немецкие оккупанты быстро освоились с украинской обстановкой и наложили свою лапу на все.

Положение рабочих с каждым днем стало ухудшаться. Заработную плату временами совсем не выдавали. Продукты первой необходимости отсутствовали. Все это создавало благоприятную обстановку для работы ушедшей в подполье большевистской организации.

Летом 1918 года в Жмеринке вспыхнула забастовка, которая, охватив собою всех рабочих и служащих, продолжалась в течение 21 дня. Руководил забастовкой стачком в составе

[1]) Из воспоминаний тов. Савченко. Рукопись хранится в Винницком Истпарте.

[2]) Из воспоминаний тов. Торандовского. Рукопись.

т. т.: Берлинского, Мифодина, Тихонова, Кабальского, Мрцишевского, Кравецкого, Садовского, Лозовского, Вишневского, Войнштейна, Радионова, Полунина, Торандовского и Моштоляра.

Австро-немецкие власти, будучи озадачены этой забастовкой, старались все же не показывать этого рабочим. Арестовав на третий же день некоторых членов стачкома, главным образом, коммунистов, они заявили рабочим, что нужды в них (в рабочих) не ощущают и рабочих привезут из Австрии.

Стачка, тем не менее, продолжалась. Тогда, видя упорство рабочих, немцы перешли к просьбам стать на работу, обещая при этом всевозможные блага. Рабочие согласились вести дальнейшие переговоры с администрацией лишь при условии немедленного освобождения арестованных.

28 июля арестованные, наконец, были освобождены. Но вслед за этим, 30-го пришла телеграмма о том, что в Жмеринку едет жандармский полковник Будаговский во главе карательного отряда с заданием освобожденных арестовать вновь и произвести добавочные аресты, а забастовку подавить силой оружия.

Весть о приезде Будаговского быстро облетела всех рабочих. Стачком перебрался на другую, более надежную квартиру, и по-прежнему аккуратно выпускал листовки и воззвания с информацией рабочих о ходе стачки; последняя продолжалась.

Между тем не дремала и администрация. Особенно активное участие, по части запугивания рабочих проявил начальник 5-го участка пути Черкаский. Он перетянул на свою сторону члена стачкома — Краевского, который в свою очередь стал подыскивать штрейкбрехеров. Вскоре нашлись и такие.

3-го августа на станции и в местечке австрийскими войсками была произведена повальная облава. Всех пойманных приводили в казармы 11-го и 12-го полков, где каждому, в отдельности, делали предложение стать на работу. Многие из-за боязни попасть в тюрьму согласились приступить к работе. Зачинщиков же отправили в Австрию.

Стачка, таким образом, была подавлена.

* * *

Немцы усиленно вывозили с Украины все, что только было можно,— вплоть до пустых консервных коробок.

Но вот грянули громы революции в Австрии и в Германии. Оккупантам пришлось срочно покинуть Украину. По пути на родину немцы старались захватить с собой, как можно больше разного имущества. Подпольный комитет партии большевиков, в это время усиленно работавший над подготовкой восстания, решил принять все меры к тому, чтобы не пропустить через ст. Жмеринку ни одного груженого вагона. Сделать это можно было только с оружием в руках.

И вот 28 ноября решили для начала произвести у немцев захват автогородка. Быстро вооружили кое-как отряд рабочих, разоружив при этом попутно подвернувшийся немецкий разъезд, и заняли позиции, как в местечке, так и на станции. Для решительного штурма решили ожидать крестьян из соседних сел, куда были отправлены специально для этого делегаты.

Часа в 3 прибыли и крестьяне; их было 500 человек при одном орудии. Как только подкрепление было получено, об'единенные силы рабочих и крестьян атта́ковали немцев. Будучи окружены со всех сторон, немцы побросали оружие и стали кричать: „паны, паны, мы тоже демократы!".

„В плен было забрано человек 900, а остальных „демократов" сгоряча перебили... Для погибших в бою приготовили 120 гробов. Похороны состоялись 30-ноября"[1]).

После этого случая все, проходившие через станцию Жмеринку, австро-немецкие эшелоны сдавали все по первому требованию рабочих...

* * *

Немцы ушли с Украины. Власть захватила в свои руки петлюровская директория, или, так называемое, „вагонное" правительство.

Учитывая, что путь через Жмеринку и Проскуров явится единственным, в случае отступления Петлюры в Галицию, Исполнительный Комитет Совета солдатских и рабочих депутатов (большевистский) заранее принимал все меры к созданию повстанческого отряда, который мог бы в нужный момент помешать эвакуации противника. Комитет этот петлюровцы вскоре разогнали. Разгон мотивировали тем, что солдаты-де не имеют права состоять в Советах. После разгона Комитет, тем не менее, продолжал существовать нелегально.

Влияние большевиков росло. Рабочие не доверяли директории.

Разгоравшаяся гражданская война требовала все новых и новых жертв. Петлюре пришлось об'явить мобилизацию. На устраиваемых в связи с этим, собраниях и митингах рабочие спрашивали: с кем Петлюра намерен воевать?

Им отвечали: „на Украину идут большевики, кацапы, которые хотят забрать „вільну" Украину"... Рабочие устраивали беспорядки и заявляли, что большевики им желают только лишь добра. В армию никто итти не хотел. Начались бесконечные аресты. Неявившихся власти об'являли изменниками Украинской народной республики, зачинщикам грозила смерть. Несмотря на постоянные облавы, руководящее ядро большевиков продолжало оставаться в Жмеринке и руководить митингами и собраниями. Среди них необходимо отметить Маниловского и двух братьев Деревенских.

---

[1]) Из рукописи тов. Савченко.

Создавшаяся обстановка как нельзя больше благоприятствовала успеху большевистской агитации. На станцию прибыли отряды галичан, которые буквально терроризовали все население. Они убивали и грабили евреев, насиловали еврейских девушек и так восстановили против себя население, что от Петлюры отшатнулись даже многие его бывшие сторонники.

Между тем повстанком усиленно подготовлял выступление; на станцию привозили оружие. Так, однажды ночью товарищами Савченко, Смеркером, Маниловским и др. на станцию был доставлен целый вагон оружия. Оружие спрятали.

Одновременно шло подготовление и к организации побега членов арестованного петлюровцами Исполнительного Комитета. Побег приурочивался к моменту отправки арестованных в Киев. Для его осуществления в полу теплушек, приготовлявшихся в вагонных мастерских специально для отправки арестованных, вырезали отверстия, которые затем искусно замаскировали жестью, а сверху поставили печи. Вагоны были комендантом осмотрены и приняты. Поставленные обо всем этом в известность, арестованные: Вишневский, Чучульский, Швец и другие бежали на первом же перегоне.

Красная армия между тем подошла уже совсем близко. Повстанком решил выступить активно и помешать ускользнуть директории вместе с золотом за границу. Нужно было как-то прекратить движение поездов. С этой целью товарищам Смеркеру и Нашкевичу было заказано изготовить специальные клинья для спуска петлюровских поездов под откос.

Одновременно с этим паровозные бригады об'явили забастовку. В Жмеринке скопилось много петлюровских эшелонов. Красные войска были уже совсем близко. Положение для противника создавалось критическое.

Штаб Петлюры успел проскользнуть в Проскуров, но больше партизанские отряды не пропускали в сторону Проскурова ни одного поезда. На станции началась паника. Какой-то машинист галичанин взялся было провести эшелон с войском. Но повстанцы успели своевременно разобрать путь. Произошло крушение, благодаря которому окончательно приостановилось движение на несколько дней. Путь из Жмеринки был прегражден, и петлюровцы решили яростно защищаться.

Помогли советским войскам взять Жмеринку рабочие. В ночь занятия ее красными войсками, они расставили на крыше сарая спрятанные ранее пулеметы и стали поливать петлюровцев свинцовым дождем с тыла. Противник дрогнул и обратился в беспорядочное бегство, побросав массу награбленного имущества. Красные войска вошли в Жмеринку. Партизаны из окрестных сел стали целыми отрядами вливаться в ряды доблестной Красной армии.

Советская власть в Жмеринке, как и на всей Украине, была восстановлена. Пролетарская революция на Украине одержала еще одну решающую победу.

III

ДИСКУСІЙНИЙ ВІДДІЛ

М. ГАРІН

ЯК НЕ ТРЕБА ПИСАТИ ІСТОРІЇ

В № 4 „Літопису Революції" вміщено в дискусійному порядкові статтю т. Сухино-Хоменка: „З приводу особливостей пролетарської революції на Україні". Автор статті пробує дати самостійне тлумачення характеру й особливостей пролетарської революції на Україні. Подивимося, що ж з цього вийшло.

Тов. Сухино-Хоменко перш за все аналізує співвідносини пролетаріяту та інших клас у містах. Наводячи таблицю (на жаль, автор не завжди зазначає джерела цифр), тов. Хоменко робить такі висновки:

> „Ці цифри показують, по-перше, на гегемоніяльно-дрібнобуржуазний склад міст більшости губерень України (крім Донбасу). Навіть у таких губ., як Харківська й Катеринославська, робітниче населення не складає гегемоніяльного кількісно прошарку й дає своє місце службовцям і дрібному буржуа. В таких губернях, як Волинська, Київська, Подільська, Одеська, Чернігівська та й Полтавська гегемоніяльним прошарком міст є дрібний буржуа („хазяїн") та члени родини" (стор. 87—88).

Але цей висновок не задовольнив ще в достатній мірі тов. Хоменка й він дає далі характеристику українського пролетаріяту. Підімо ж за ним:

> „Та й самий пролетаріят міст купчиться, головним чином, у дрібній та середній промисловості, розпорошено, що значно зменшувало й його сили в боротьбі, і оформлення, як класи „для себе" (стор. 88).

Й далі йде загальний висновок: „Як бачимо, міський загін пролетаріяту слабий".

Розгляньмо, в якій мірі дійсно був слабий міський загін пролетаріяту. Розібратися в усій цій справі тим потрібніше, що на цій же сторінці автор подає таке твердження:

> „І все-таки, коли брати відносне порівняння до всієї Росії, кількістю Україна складом пролетаріяту займає одне

з перших місць (вище хіба стоїть один центрально-промисловий район), що руйнує традиційний погляд на Україну, як на відсталу частину кол. Росії" (стор. 88).

Як бачите, виходить все ж таки в деякій мірі дивно: міський пролетаріят України слабий і разом з цим український пролетаріят посідає одно з перших місць („вище хіба стоїть один центрально-промисловий район") і, крім того, ось цей слабий пролетаріят ще й переміг. Чи можна з'ясувати перемогу пролетаріяту, коли в містах панує дрібна буржуазія й пролетаріят перед нею пасує? Важко відповісти на питання, як, не дивлячись на слабість пролетаріяту, могла перемогти соціялістична революція. Одначе, трудність ця очевидна, трудність цю утворила метода аналізи тов. Хоменка.

Подивімося, чи справді так уже слабий був пролетаріят по містах України. Відсоток робітників серед усього „самодіяльного населення" по губернях, за таблицею тов. Хоменка, є такий: Донецька — 53,2%, Катеринославська — 25,3%, Харківська — 22,5%, Полтавська — 21,9%, Подільська — 21,3%, Київська — 19,4,% Одеська — 19,3% і, нарешті, Чернігівська — 18,6% та Волинська — 18,1%. Всяк, хто добре прогляне цю таблицю, на підставі якої робить свої висновки тов. Хоменко, зразу ж побаче його помилку. Адже, коли судити за цією таблицею про силу пролетаріяту, то можна зробити висновок, що полтавський та подільський пролетаріят був сильніший, ніж київський чи одеський. А така нісенітниця виходить через те, що т. Хоменко не розглянув співвідношення класів у великих центрах, а взяв усе міське населення, в тому числі й дрібних міст та містечок. Саме через таку методу й вийшло, що в Катеринославі лише 25,3%, а в Харкові 22,5% робітників проти всього населення.

Адже ж ми знаємо, що провідна роля в революції належить саме цим великим центрам, а в них становище зовсім інше. Доведемо це на прикладі Одеської губерні, що в таблиці стоїть одна з найостанніших. І ось виявляється, що в Одесі, Миколаєві, Херсоні та Єлисаветграді було сконцентровано 91,9% всіх робітників губерень. Таким чином на всі інші повітові міста, містечки й на міські виселки припадало всього 8,1% робітників. В цілому відсоток робітників, зрозуміло, знижується. Або коли розглядати таблицю соціяльного складу м. Одеси, виявляється, що робітниче населення, разом з усіма своїми сем'ями, 1914 р. охоплювало майже 50% всього населення [1]). Зрозуміло, що з 100.000 одеських робітників — промислових робітників було не більше третини, а остання маса припадала на залізничників, вантажників, водників, робітників дрібнопромислових підприємств, кустарних то - що.

[1]) Збірник „Октябрь на Одещине", 1927 р., стор. 53.

Але в усякому разі навіть у Одесі „дрібний господар" не є кількісно гегемон.

Така помилка т. Хоменка полягає в тому, що він не завважив ролі великої індустрії на Україні, що він не зумів зрозуміти ролі наших великих заводських гігантів, бо ж саме вони й визначають в основному міць робітничої класи. Т. Хоменко не зазначив ролі концентрації робітничої класи. Продовжемо нашу аналізу на Одеській губерні.

Коли розглянути, як розподіляється промисловий пролетаріят губерні, то виявиться, що на 14 підприємствах працювало 24.132 чоловіка робітників, тоб-то, майже стільки ж, скільки на останніх 654 підприємствах (26.223 робітників). В збірникові „Октябрь на Одещине" ми читаємо, що коли „взять только тяжелую индустрию, то в Одессе по ней среднее число рабочих на предприятии 2.890, в Николаеве — 5.400". Наводячи ці дані, автори вміщеної в цьому збірникові статті „Экономика Одещины и рабоче-крестьянское движение в 1914—18 г. г.", цілком праві були, коли вони зробили такий вельми актуальний висновок: „Сосредоточение этого пролетариата в двух городах и роль крупных заводов делают промышленный пролетариат решающей руководящей силой в революционном движении губернии".

Оце цілком правильний більшовицький висновок, що його одержано в наслідок правильної марксівської аналізи.

Але те, що вірно для Одещини, не менш вірніше й для інших міст і ще вірніше для Харкова та Катеринослава.

Зрозуміло, що по багатьох міських центрах були сконцентровані великі верстви дрібної буржуазії. Але в основних центрах, саме в тих центрах, де передусім вирішувалась доля революції (і це не тільки в Донбасі) там дрібна буржуазія не була й не могла бути, „гегемоном". Тут пролетаріят був с к о н ц е н т р о в а н и й компактними масами не тільки „в дрібних та середніх промисловостях", а й на цілій низці заводських гігантів. Ось чому пролетаріят і зумів відограти ролю гегемона в революції.

Далі в своїй характеристиці пролетаріяту за воєнний період, т. Хоменко знаходить лише темні фарби. Зрозуміло, що лави пролетаріяту збільшилися й за рахунок „сіряка" й за рахунок „оборонця". Кількісний зміст ішов за рахунок занепаду якісно класової свідомости пролетаріяту. Звичайно, що всі ці процеси дійсно були, зрозуміло, що пролетаріят, як класа за час війни загубив багато. Саме цим і з'ясовується вплив меншовиків та есерів на робітничу класу в перші місяці революції. Але тільки ці негативні явища ми помічаємо підчас війни? За час війни лави пролетаріяту по гігантському виросли. А. Пажітнов в своїх нарисах з історії робітничої класи на Україні нараховує пролетаріяту в обробній та гірничій промисловості 1913 року 642.308 чоловіка, а за час війни вже

1916 року в цих же галузях промисловості — збільшення до 821.821 чоловіка. Отже промисловість зростала, зрозуміло, не тільки за рахунок „сіряка“ та „оборонця“, а поповнялася й за рахунок безробітного кадрового робітника.

Друга важлива обставина це те, що зросла, найголовно, металопромисловість. Так, наприклад, у Одесі, металопромисловість зросла за час війни на 242%, а в Миколаєві на 683%. Коли до війни металісти становили в Одесі лише 24% проти всіх робітників, то до Лютневої революції металістів було вже 44 на кожну сотню робітників.

Такий же процес відбувався й по всіх останніх великих робітничих центрах. Ось ці моменти й посилювали робітничу класу. Відбувалося, повторюю, і засмічування. На виробництво найшло чимало таких елементів, які, таким побитом, тікали від мобілізації і які підчас революції стали вельми придатні буржуазії, бо були посередниками буржуазного впливу на пролетаріят й тягнули його з революційного шляху. Одначе, з-за цього прошарку не можна цілком ігнорувати нової двохсоттисячної армії, що влилася до лав пролетаріяту (180 тис. робітників у самій лише добувальній та обробній промисловостях).

У другому розділі „На шляху до соціялістичної революції“, тов. Хоменко так характеризує становище й ролю робітничої класи:

> „Робітничий рух підноситься й розвивається на Україні в тому ж напрямку, що й у Росії, з тою хіба ріжницею, що він тут не набирає таких гострих і широких форм. Це пояснюється тим, що: 1) на Україні кращий був продовольчий стан, менше почувалося кризу; 2) не було такого великого скупчення пролетаріяту по містах, а була розкиданість у промислових, позаміських „гніздах“; 3) треба ураховувати розбухання робочих кадрів за рахунок „сірих“, „оборонців“, що відповідним чином прим'якшувало класову боротьбу пролетаріяту; 4) підвищена активність дрібнобуржуазних елементів, що часто держали революційну ініціятиву в своїх руках. В основному ж еволюція робітничого руху й більшовизація його проходить ті ж етапи, що й у всій Росії“ (стор. 91 — 92).

Таким чином, з цієї великої наведеної цитати ми взнаємо, що пролетаріят в „основному“ йде по тому ж шляху, що й у Росії, але це основне виявляється досить розрідженим, досить „подмоченным“, бо „робітничий рух... тут не набирає таких гострих і широких форм“. Як бачите, з усіх наведених думок т. Хоменка не видко, не відчувається сили пролетаріяту, сили творця революції на Україні. В статті т. Хоменка революційність пролетаріяту показується тільки в звязку з його ставленням до більшовицьких організацій. Керівники, чи біль-

шість керівників більшовицьких організацій, опортуністи, дрейфили й т ін., а маси, робітнича класа рвалася до бою. Поза цим нема революційности, провідної ролі робітничої класи.

Поза цим ми знаходимо лише одно єдине місце в 2 — 3 рядки, проти якого нема чого заперечувати, бо, крім того, що воно занадто загальне, його ще до того автор на протязі всіх дальших сторінок статті звів ні нащо. Ми наведемо це місце: „Робітництво, як і у всій Росії, готове на збройний виступ проти органів Тимчасового уряду"... (стор. 105).

Гадаю, що важко не погодитися на те, що така оцінка ролі пролетаріяту, його позиції в Лютневій та Жовтневій революціях 1917 року, зовсім не годяща. Тим очевидніше це стане з тієї оцінки, яку дає т. Сухино-Хоменко авангардові робітничої класи більшовицьким організаціям.

* * *

Передусім, як подати ставлення т. Хоменка до більшовицьких організацій України, наведемо зразок його думок про позицію партії в часи Лютневої революції. На стор. 102 ми знаходимо таку характеристику позиції більшовиків:

> „Більшовики в Росії до приїзду Леніна стояли на позиціях підтримки й співжиття з Тимчасовим урядом, вони не ставили перед собою завдання негайно ж готуватися до соціялістичної революції".

До приїзду Леніна наша партія дійсно не зуміла намацати новий стратегічний етап, не зуміла висунути гасла про соціялістичну революцію; наша партія зуміла виправити свою помилку, дійсно, тільки після приїзду Леніна. Але чи виходить, що більшовики підтримували Тимчасовий уряд? Ні, цього ніколи не було. Ніколи більшовики (як партія) „не стояли на позиції підтримки й співжиття з Тимчасовим урядом". Всяк зможе порівняти це твердження т. Хоменка без застережень, з поглядами т. Сталіна, який висловився з цього приводу на фракції ВЦРПС 1927 р. Тов. Сталін, говорячи про позицію нашої партії за той період, висловлюється так:

> „Теперь уже нельзя было итти прямо на свержение правительства, ибо оно было связзно с советами, находящимися под влиянием оборонцев, и партии пришлось бы вести непосильную войну и против правительства и против советов. Но нельзя было также вести политику поддержки Временного правительства, ибо оно являлось правительством империализма... Партия (ее большинство) шла к этой новой ориентировке ощупью. Она приняла политику давления Советов на Временное правительство

в вопросе о мире и не решилась сразу сделать шаг вперед от старого лозунга о диктатуре пролетариата и крестьянства к новому лозунгу о власти советов. Эта половинчатая политика была расчитана на то, чтобы дать советам разглядеть на конкретных вопросах о мире подлинную империалистическую природу Временного правительства и тем оторвать их от последнего" (Й. Сталін —„Об оппозиции" стор. 107).

Це була, звичайно, глибоко помилкова позиція. Це була позиція, крім всього, недостатньо активної боротьби з Тимчасовим урядом. Але ж тут нема й натяку на „підтримку й співжиття" з Тимчасовим урядом. І це саме завжди й за цей період відрізняло більшовиків від меншовиків. Таким чином, ми показали зразок непотрібного наклепу на всю нашу партію.

Характеризуючи українські партійні організації, т. Хоменко подає, зрозуміло, багато правдивого. Бо як усім відомо на Україні більшовики зробили були не мало помилок у національному та селянському питаннях. Всі знають, що за перших місяців революції наші провідні партійні організації ігнорували національне питання. Слаба була робота й серед селянства, але, одначе, не дивлячись на великі помилки парторганізацій, давати їм такі оцінки, які дає т. Хоменко, цілком неприпустимо.

Щоб не бути голослівним, наведу характеристику основних пролетарських організацій, що її подав тов. Хоменко. Почнемо з Києва:

„Лише через натиск мас, лише загроза низових партійних організацій ввесь час балансувала й випрямляла лінію провідної голівки, лише під цим натиском більшовики покинули вже напередодні 25 жовтня і меншовистсько-есерівський „Ревком" (підкреслення автора), і в збройному повстанні проти Тимчасового уряду скинули його владу" (стор. 103).

Я не маю змоги, зрозуміло, навести всіх оцінок про Київський міський та Краєвий комітети, але, як стверджує т. Хоменко, „в конечному — ні праві, ні „ліві", недостатньо готували маси до бою".

„Так само немає з перших днів в революції чіткої більшовицько-ленінської лінії в парторганізації Харкова". Харківським більшовикам випадає надзвичайно багато непохвальних епітетів. Не менш достається й усій донецькій та катеринославській організаціям. Так у питанні про утворення Донецько-Криворізької республіки, автор дає таку характеристику про політику й тактику цих організацій:

„... Коріння й причини виділення Кривдонбасу треба шукати в тій спілці з угодовством, яку боялася порвати лівобережна керуюча більшовицька більшість, а не в одних національних „ухилах“ і „недооцінках“ (стор. 116).

Як бачите, причину утворення Донецько-Криворізької республіки автор бачить не в нерозумінні націпитання, питання про спілку з селянством й т. ін., а в опортунізмові й меншовизмові взагалі.

Тов. Хоменко обвинувачує харківських, дніпропетровських та донецьких більшовиків у тому, що вони під диктуру, за указкою меншовиків, утворили Донецько-Криворізьку республіку. Як відомо, цим вони показали, що не розуміли ролі й значіння націпитання в усьому його обсязі. Вся наша партія розплачувалася за цю помилку. Були також і просто праві елементи в цих організаціях, але чи можна обвинувачувати в меншовизмові „в спілці з угодовством лівобережну керуючу більшовицьку більшість“? Безумовно, не можна. Повну рацію має тов. М. М. Попов, який в своїому нарисі з історії КП(б)У, не дивлячись на опортунізм у тактиці українських „правих“ (в дальшому), рішуче стверджує, що між ними й меншовиками лежала непрохідна безодня. „Гіпотеза“ т. Хоменка не має жадних підстав, і бувши, ж а д н и м серйозним доказом не обґрунтована, залишається суто кабінетною, надуманою, схематичною „гіпотезою“.

В Одесі становище аж ніяк не краще. Автор зазначає, що „в Одесі аж до осени 1917 р. існує об'єднана з меншовиками-інтернаціоналістами організація, а в Миколаєві лише в липні стався розкол“, і далі: „в Одесі теж більшовики в Жовтневі дні ліберальничають, входять у „Раду десяти“, де були в більшості руські й українські угодовці“ (стор. 110).

Отака характеристика всіх великих українських пролетарських організацій, що її подав тов. Хоменко. Тому, коли читаємо ці наведені цитати, то тільки дивуємося з того, як це так можна писати історію? Чи були праві елементи в наших комітетах? Були. Але чи можна сказати, що саме праві керували українською партійною організацією? Безумовно, не можна. В нас була незначна група дійсно правих елементів, сильніше й куди сильніше були нерішучі елементи, або як їх Ленін назвав у телеграмі до Антонова-Овсієнка, „колеблющиеся“ елементи. Яскравим прикладом були взаємини між т. Антоновим з харківськими керівниками. Останні, наприклад, заперечували проти арештів капіталістів. Часто панувала „обережніша“ нерішуча лінія. Можна було б навести ще деякі приклади.

Поруч з правими елементами були й ліві, про яких автор ніби забуває. В основному ж переважна частина партії, переважна більшість провідних партійних кадрів так чи інакше провадила загалом і в цілому правильну політику, роблячи при

цьому окремі помилки, дрібні й великі, відхиляючись іноді від правильної лінії то-що, але переводячи з усім цим справу пролетарської революції, справу пролетаріяту, справу Жовтня. Коли все вірно, що пише т. Хоменко, то хто ж керував революцією й яким чудом вона перемогла?

Але чи можна говорити хоча б про одну з наших організацій, що вона провадила меншовицьку „угодовську" політику? Не можна, бо це не виключає, повторюю, того, що були окремі опортуністичні виступи в київському, харківському та катеринославському комітетах. Але автор шукає не окремих опортуністичних виступів, він обвинувачує всі, або принаймні, більшість наших партійних кадрів. Ось чому він зважується отак характеризувати взаємини мас і керівників більшовицьких організацій на Україні: „На низу йшла бурхлива широка революція, на верху проходили ніби то одні парламентські змагання" (підкреслив я — М. Г.) (стор. 112).

Історики, коли не уміють з'ясовувати фактів, то повинні їх принаймні знати. А про т. Сухино-Хоменка, на жаль, доводиться сказати, що він не тільки не вміє з'ясовувати історичних явищ, але, що він їх не знає взагалі. Це, одначе, не заважає т. Хоменкові писати про „особливості", при чому „особливість" самого автора в тому, що він бачить минуле наших організацій тільки в темному опортуністичному світлі.

Розгляньмо це (знову таки) на прикладі одеської організації. Тов. Хоменко говорить, що одеські більшовики після Жовтневої революції „лібералъничали", увійшли до „ради десяти", в склад якої входила більшість українських та російських угодовців. Рада дійсно існувала, при чому організовувалася вона два рази. Першу раду було утворено в Жовтневі дні й другу — після грудневих боїв з гайдамаками. З кого ж складались ці „ради десяти". В обох випадках у них були від Ради та Румчероду п'ять представників та від Центральної Ради п'ять. Таким чином, до їх складу входило п'ять більшовиків та п'ять петлюрівців. Де ж тов. Сухино-Хоменко бачить у них більшість російських та українських угодовців? Ось приклад того, як тов. Хоменко не знає фактів.

А тепер зразок того, як він не вміє з'ясовувати їх. Він докоряє одеських більшовиків за те, що вони „лібералъничали" й пішли в Раду. А що наказав би зробити їм тов. Хоменко в той період рівноваги, що встановилася в Одесі? Так, у Одесі в той період була рівновага сил. Більшовики не були досить сильні, не дивлячись на більшість в Раді, для захоплення влади, не були досить сильні, щоб розбити гайдамаків і, навпаки, гайдамаки не були досить сильні, щоб зламати Ради та більшовиків. 2 грудня на вулицях Одеси збройна боротьба Червоної гвардії з гайдамацькими куренями це довела.

Становище після 2 грудня не змінилося і була знову утворена нова „рада десяти". Що ж, може тов. Хоменко буде

радити в таких випадках віддавати всю владу ворогам? Одеські більшовики пішли іншим шляхом і 14 січня 1918 року, тоб-то менш як за півтора місяці, вигравши час і розклавши гайдамаків, озброївшись захопили владу в свої руки. Це говорить за те, що нашому історикові перед тим як робити „глубокомысленные", кабінетні висновки, треба було пройнятися обставинами того періоду.

Такий же характер ствердження, що в „Одесі ще до осени 1917 року існує об'єднана з меншовиками-інтернаціоналістами організація". Не вірне це твердження. В червні місяці ми, більшовики, остаточно розкололися з меншовиками. Разом з більшовиками пішли й інтернаціоналісти. Ось чому „Голос Пролетария" видавався як „орган об'єднаних с.-д. інтернаціоналістів". Але після 6-го з'їзду партії цей заголовок було знято. В організації жадних розколів не було, бо з червня існувала єдина більшовицька організація. Так що й тут поплутав тов. Хоменко.

Не розуміє автор статті, наприклад, того, що до певного періоду й до певних умов не було чого загострювати взаємин з Центральною Радою, бо перед київською парторганізацією, наприклад, стояло завдання яко-мога невтралізувати Центральну Раду підчас боротьби російського пролетаріяту з російською буржуазією.

Здавалося б, хто може тепер після того, як революція на Україні перемогла, після того, як ми всі були свідками героїчної боротьби більшовицьких організацій на Україні, хто може мати сумнів в тому, що вони служили центрами, навколо яких збиралися маси для боротьби за владу?

Хто може мати сумнів у тому, що наша партія, не дивлячись на всі хитання, не дивлячись на всі помилки, проте, була більшовицькою партією, що саме вона була за центр, штаб, мозок, організатора та авангарда пролетарської революції.

Тов. Хоменко й це заперечує:

> „. . . руському й українському угодовству не протиставлялося ввесь час витримано більшовицької, ленінської лінії парткеровництва, навколо якого можна було б (і слід було б) організувати маси для боротьби за владу" (стор. 110).

Як відомо, апетит приходить підчас їжі й тов. Хоменкові всі ці обвинувачення проти більшовицької організації здаються недостатніми. А він, напевно, вирішив покінчити з їхнім більшовицьким революційним минулим раз і назавжди. Ось чому він характеризує більшість із них як троцькістів та меншовиків:

> „Ці особливості в тактиці більшовиків сталися не в наслідок просто помилок чи то окремих збочень у окремих товаришів, у окремих організаціях. Не було це й просто

тактикою пристосування до місцевих обставин, а це було наслідком опортунізму більшости провідної голівки деяких місць. В основі цього лежало: 1) недооцінка сил робітничого класу; 2) троцькістське ігнорування села й національної проблеми на Україні (люксембургіянство — це не просто недооцінка нацпитання, а хоробливий ухил, звязаний з цілою низкою інших помилок). І як наслідок цього: 3) боязкість соціялістичного перевороту; кваліфікація виступів за владу з наявністю відносної більшости в радах за угодовцями — авантурою; шукання союзу, договоренности з „революційною демократією" (стор. 110 — 111).

Як бачите, з усього того, що наговорив тов. Хоменко, ніяк не можна вивести, що пролетаріят відогравав провідну ролю в революції. З усіх його думок ні в якому разі не можна вивести, що пролетаріят та його партія боролися за керівництво. Автор статті подав нам кастрований пролетаріят і кастровану партію, що він їх, відірвавши від дійсних умов того часу, вигадав в своєму кабінетові.

* * *

Зовсім інша мова в тов. Хоменка, коли йому доводиться характеризувати селянство. Перечитуючи його статтю, просто дивуєшся з того, як у цього автора знайшлося стільки темних фарб для пролетаріяту й у той же час така величезна кількість революційних, яскравих характеристик українського села. Пораженство й соціялістична революція так і випирає із села, при чому обганяє соціялістичну революцію не тільки в українському місті, але й Жовтень взагалі. Наведу декілька характеристик:

„Коли перейти до села, то війна чи не більш за все ударила по селянству" (стр. 89). „Все це робило українське село особливо опозиційним, революційним, робило його „пораженським" під гаслами миру й землі" (стр. 90). „Таким чином, ми бачимо, що буржуазно-демократична революція вже до Жовтня почала переростати на українському селі в соціялістичну, шляхом розкулачення села (підкреслив я — М. Г.). Це штовхало до швидшого, ніж у Росії, розколу єдиного селянського антипоміщицького фронту й примушувало до швидшої групово-класової організації селянства" (стор. 92—93). І далі: „Жовтень легко приймається й ширится по українському селу на хвилях повстань" (стор. 105) „Село з захопленням прийняло Жовтень і розгорнуло широченну аграрну революцію" (підкреслив я — М. Г.) (стор. 111).

Виходить в цілому надзвичайно цікава концепція. Пролетаріят настроєний по-оборонському, селянство по-пораженському. Пролетаріят від Лютого до Жовтня й у Жовтні топчиться на місці, перебуває під меншовицьким впливом, його партія, принаймні, більшість верхівки більшовицьких організацій угодовствує, а селянство, звязане до і опісля Жовтневих днів не з нами, а з Центральною Радою, ще до Жовтня з „захопленням" стає на шлях соціялістичної революції. Як бачите, тут і не пахне ніякою провідною ролею пролетаріяту. Тов. Хоменко, очевидячки, гадає, що особливість пролетарської революції на Україні полягає в тому, що пролетаріят протягом перших 8 — 10 місяців плентався в хвості українського села.

* * *

Останнє питання, на якому неодмінно спинитися, це про Центральну Раду. Автор статті ставить справу таким чином, що соціяльна суть Центральної Ради майже невідмінна від соціяльної природи Рад робітничих та салдатських депутатів до Жовтневого періоду. Ми вважаємо, що редакція „Літопису Революції" зробила цілком правильно, давши з приводу цього відповідну примітку, що спростовує це твердження (стор. 97).

Примітка редакції — цілком правдиве зауваження, бо Ради об'єднували всю робітничу класу, а Центральна Рада могла повести за собою тільки невелику групу шовіністично-настроєних робітників.

Не треба забувати й того, що своєю структурою Центральна Рада принципово відрізнялася від Рад, бо вона (Ц. Р.) утворювалася із представників різних кооперативних, просвітніх та інш. буржуазних і дрібнобуржуазних спілок. Правда, Центральній Раді вдалося до певного періоду вести за собою величезні маси селянства.

„Для того, щоб безболізніше встановити владу рад на Україні, так само як і в Росії, треба було завоювати не тільки ради РСД, а й Ц. Р. Тут була таж проблема завоювання мас"... (стор. 97).

Чи вірне це твердження? Так, більшовики повинні були боротися з Центральною Радою, викривати її контр-революційну суть, викрити буржуазний характер її політики та тактики. В боротьбі з нею більшовики повинні були відірвати село з-під її впливу. Але для чого, як зазначає автор, більшовикам треба було завоювати Центральну Раду? Для чого — невідомо, не з'ясовує нам цього й тов. Хоменко, хоча через відсутність намагання завоювати Центральну Раду він бачив один з покажчиків опортунізму більшовицьких лідерів. Більшовики завоювали не Раду, а в боротьбі з Центральною Радою завоювали основні маси селянства.

* * *

Ось основні помилки тов. Сухино-Хоменка. В своїй статті він, таким чином, подає цілком неправильну думку про становище й ролю пролетаріяту на Україні. З його статті можна вивести, що пролетаріят не є основна рухова класа революції. Майже всі українські організації та їх керівники проголошуються опортуністами, троцькістами, ледве просто не меншовиками, при чому, в своїй оцінці ролі пролетаріяту, наш автор, безумовно, сам собі суперечить, коли наперекір всім своїм основним оцінкам, іноді говорить: „на низу йшла бурхлива широка революція".

Але це треба тов. Хоменкові, як я вже говорив, щоб показати, що маси тиснули, штовхали опортуністичні більшовицькі верхівки. Маси були дійсно по-революційному настроєні, дійсно не раз були революційніші, ніж деякі керівники. Але це ж тільки доводить революційну ролю пролетаріяту, який під керівництвом партії проробив Жовтень. В статті Хоменка селянство є революційніше, ніж пролетаріят, виявляється, що селянство провадило боротьбу за соціялізм без проводу й без пролетаріяту. Неправильно автор відбив класовий характер Центральної Ради й неправильно подав автор завдання партії у взаєминах з Центральною Радою.

Всі ці помилки з'ясовуються, безперечно, тим, що тов. Хоменко став писати історію, не знаючи фактів і не вміючи їх пояснювати.

І. РЕДЬКІНА

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ

В № 4 „Літопису Революції" було вміщено в *дискусійному* порядкові статтю тов. В. Сухино-Хоменка „з приводу особливостей пролетарської революції на Україні".

Питання про особливості революції на Україні надзвичайно цікаве, але й надзвичайно складне. До цього на сьогодні немає фундаментальних наукових праць, присвячених вивченню Жовтня на Україні. Але тому цікавішою стає спроба тов. Сухино-Хоменка поповнити цю прогалину.

Віддаючи належне цій спробі, треба зразу же відзначити, що тов. Сухино-Хоменко не цілком справився з цією метою, бо в роботі припущено деякі помилки, є деякі окремі місця, що потребують уточнення то-що.

І. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Заголовок статті обіцяє нам дати особливості процесу пролетарської революції на Україні. З методологічного боку, виходячи з такої назви читач правий вимагати від статті якраз „особливостей". Особливостей відносно чого? Коли ми вивчаємо особливості буржуазної революції, наприклад, в Німеччині, завжди для порівняння береться за зразок класична буржуазна революція, революція 1789 р. у Франції. Для того, щоб подати особливості завжди треба порівняти з яким-небудь зразком. Таким зразком пролетарської революції якраз і є пролетарська революція в Росії. Тому, беручись читати цю статтю, мимоволі сподіваєшся, що порівняння особливостей і буде йти таким чином.

Але в т. Хоменка це не зовсім так. Не зважаючи на те, що формально порівняння автор статті вживає, але по суті робить спробу взяти Україну зовсім окремо від Росії й розглядає процес боротьби та перемоги Жовтня на Україні незалежно від боротьби та перемоги Жовтня в Росії.

По-перше, як сказано раніш, це не буде вірно з погляду методології, бо не можна вивести ніяких „особливостей", не порівнюючи з яким-небудь класичним зразком. По-друге, не

буде вірно й з погляду вивчення процесу Жовтневої революції взагалі. Не можна ніколи забувати, що Україна до 1917 року була в складі Росії, й економічний та політичний розвиток її надзвичайно тісно був звязаний з загально-російськими економічними процесами та політикою царату. Не досить сказати, як говорить т. Хоменко, з приводу того, що Україна була колонією та й усе. Саме колоніяльне становище України не викликає ніяких сумнівів, але теж має свої особливості. Перша з них — це та, що Україна зробилася колонією Росії ще спочатку розвитку торговельного капіталу, і російський торговельний капітал, захопивши, таким чином, економічні високості, міг без особливого болю, майже тільки економічними засобами скасувати Україну, як автономну державну одиницю. Друга особливість України, як колонії, є та, що територія її й територія Росії сходяться межами. Цей факт, разом з тим, що українці мають походження від слов'янської раси, схожість мов та етнографічного типу якраз допомагали Росії асимілювати українську національність.

Таким чином, Україна була своєрідною й дуже своєрідною колонією. Населення її в містах та на підприємствах у першу чергу асимілювалося, а сама вона входила в склад російської імперії вже не як окрема країна, а як частина цілого, цієї російської імперії. Порівнюючи її колоніяльне становище в складі Росії з іншими колоніями, ми ні в якому разі не можемо порівняти Україну, наприклад, з Індією. Колоніяльне становище України дуже подібне було до колоніяльного становище Ірляндії. Тому України не можна віднести до колонії класичної, в марксівському розумінні. Раз так, то таке становище України неминуче вимагає від дослідника, який вивчає процеси її розвитку, революційні події, боротьбу за Жовтень та його перемоги на Україні, не тільки звязування з попереднім процесом розвитку, подіями пролетарської революції в Росії, а і підкреслення особливостей її колоніяльного становища.

Справді. Коли ми візьмемо розвиток громадської думки на Україні за період, коли остання перебувала в складі колишньої Росії, хіба ми зможемо подати хоч один приклад, де б ця громадська думка розвивалася без певної взаємодії з російською громадською думкою?

Хіба розвиток робітничого руху на Україні те ж не перебував у взаємодії з російським робітничим рухом? Взяти хоч би приклад південних та північних робітничих спілок, течії економізму, зубатовщину та революцію 1905 року. Хіба комуністична партія України не формувалася в тісному звязку з російськими більшовиками, в свою чергу вносячи в організації більшовиків свої методи та досвід? Отже брати Жовтень на Україні ізольовано від Жовтня в Росії не можна. Це значить не дати читачеві зрозуміти не тільки „особливостей", але й певного процесу.

В статті ж тов. Сухино-Хоменка зовсім десь губиться Росія, зовсім десь зникає й російська комуністична партія з російською Червоною армією, й боротьба російського пролетаріяту в цілому; і хоч порівняння тут і робить автор, але її (російської революції) впливи на боротьбу за Жовтень на Україні в статті не відчуваються.

Друга методологічна помилка тов. Хоменка полягає в тому, що він обминає питання, які порушували інші автори окремих досліджень історії Жовтня на Україні, залишивши їх, таким чином, дискусійними. Зовсім, наприклад, не зачеплено питання про визначення революції на Україні, як національно-демократичної, питання, яке в свій час викликало велику дискусію й остаточно не вирішено й досі. Не зачіпає т. Сухино-Хоменко й питань про двохкуркульність на Україні та про ставлення різних типів куркуля до революції.

Таке ставлення до думок, що їх різні автори розробляли раніш, робить цю статтю якоюсь одірваною, епізодичною. Тому й виходить, що мету теми — дати методологічні підсумки соціяльних процесів на Україні — стаття виконує не до кінця.

Третя методологічна помилка — це недбайливе ставлення автора статті до фактичного матеріялу. Щоб довести це, досить прочитати два витяги з статті тов. Хоменка, де одна й та сама таблиця (на 81 сторінці) доводить цілком протилежні речі. А саме:

„Тому ж на Україні росте, головним чином, важка металургія, промисловість же, що працює на широкий ринок, постарому купчиться в Росії (див. таблицю стор. 81). (Стор. 80).

„Подивіться таблицю на 81 сторінці, і ви побачите, що найбільша кількість пролетаріяту на Україні (крім гірничої добувальної промисловости) працює на виробництві, що виробляє споживчі предмети" (стор. 88).

Не кажучи вже про те, що по суті вже можна не погодитися з твердженням тов. Хоменка, але цілком не зрозуміло, як таки можуть ті ж самі цифри доводити цілком протилежні речі? Зазначаємо, що таких прикладів оперування матеріялом не один.

II. ДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

„Революційний рух України не можна вкласти у рямці загально-російського революційного руху. Він має свої особливості, що найяскравіше виявилися в революції 1917 й дальших років. Щоб краще усвідомити собі ці особливості, треба розглянути їх у загальному соціяльно-економічному комплексі, треба розглянути особливості цього комплексу на Україні", — так починає свою статтю автор. Методологічні передумови цілком правдиві. Не можна розглядати процесів класової боротьби без вивчення економічних та соціяльних особливостей. Але, на жаль, ставлючи собі цілком правдивий методологічний

план, тов. Сухино-Хоменко насичує його цілком неправдивим конкретним змістом.

Перша теза з цього розділу статті говорить про політику російського уряду відносно економічного розвитку України. Виходячи з колоніяльного становища України й її економічного упідлеглення, т. Сухино-Хоменко проводить ту думку, що російський уряд увесь час намагався зробити з України аграрний додаток до Росії [1]).

Як відомо, ця думка т. Сухино-Хоменка гостро суперечить фактам початку 18 століття. За приклад можна взяти Петровську мануфактуру, навіть обминувши питання про її суть та про те, чи була вона в наслідок органічного розвитку країни, чи була занесена.

Література має досить розроблений матеріял про такі мануфактури, як Почепівська, Шептаківська, Топольська — парусно-полотняні мануфактури, Путівльська та Ряськовська — сукняні мануфактури то-що.

Не можна ж назвати ці мануфактури ні в якому разі „добувальною" промисловістю. Крім того, не слід забувати, що на Україні розвивалася деякий час і своя власна мануфактура, досить тільки пригадати ті невеличкі виробництва, які організовувалися з старшинських млинів. Справа тільки в тім, що через конкуренцію, яку підтримувала держава, російському капіталові вдалося перервати цей розвиток. Придушивши національний український капітал, російський торговельний капітал на певному щаблі свого розвитку починає так в Росії, як і на Україні процес переходу до промислового капіталізму.

Факти спростовують твердження т. Сухино-Хоменка про спробу російського капіталізму зробити з України „аграрний додаток", „ринок для збуту російських товарів" і т. д. Навпаки, сприятливі географічні та сировинні умови викликають будівництво мануфактур на Україні. Справа в тім тільки, що ці нові мануфактури будує не національно-український капітал, а, навпаки, російський торговельний капітал на російські гроші, за допомогою російського уряду.

Вся історія упідлеглення Росією України є історія боротьби між двома торговельними капіталами, що відбувалася в сприятливих для російського капіталу умовах.

І ні в якому разі не було тенденції перетворити Україну в „аграрний додаток". Були тенденції перетворити український торговельний капітал, а не Україну, як окрему країну з сировинними багатствами. Тенденція російського торговель-

---

[1]) „Основна тенденція, від найдавніших і до останніх часів російського капіталізму (раніш торговельного, а пізніш і промислового) була в тому, щоб обернути Україну в аграрний додаток до російської економіки, що був би харчовим і сировим продуцентом так північної промисловости, як і російського торгу, а також і ринком збуту для продуктів російського промислового центру". Стор. 79 статті В. С.-Хоменка.

ного капіталу полягала в тому, щоб сісти на місце українського, вбити його, а як ні — то хоч відсунути його на дрібну торговлю та дрібне виробництво, щоб мати самому можливість як-найкраще використати багатства України. І через те, використовуючи цілу низку класових суперечностей, які існували на Україні в 17 — 18 століттях, російський уряд забивав клинок між національною гетьманською владою й містами, між козацтвом і козацькою старшиною, між манастирями, як представниками торговельного капіталу й містами то-що; він увесь час знесилював торговельний сектор, з одного боку, й гетьманську владу — з другого, щоб мати можливість самому пролізти в ту щілину, що її збільшував отой клинок.

Держава, військо (воєвода та його полки) фіск і все інше московський уряд мобілізував для остаточного знищення українського національного торговельного капіталу. І тут т. Хоменко має цілковиту рацію зазначати це. Але ж зовсім не має підстав йому не відрізняти України, як країни в географічному й політичному розумінні, від українського торговельного капіталу.

В історичній боротьбі двох національних торговельних капіталів переміг російський. Він витиснув національний український торговельний капітал з командних висот, сам посів його місце та перетяв йому шлях розвитку до промислового капіталізму, позбавивши можливости нагромадження добре пристосованим фіском і давши можливість йому існувати лише як дрібному капіталові.

Для чого треба було т. Сухино-Хоменкові давати таке обґрунтування економічного розвитку України? Для чого треба було притягнути на доказ думки професора Оглобліна?[1]) На це хай дасть відповідь т. Сухино-Хоменко сам.

На сторінці 80 він говорить:

„Такі були тенденції, що мусили спрямувати розвиток по аграрній лінії української економіки, і коли вони міняються в кінці XIX ст., то не через якісь внутрішні або російські метаморфози, а під впливом західнього капіталізму" (підкреслили ми — І. Р.).

Тут провадиться та ж сама думка, про яку ми вже говорили, що Росія намагалася зробити з України аграрний додаток. За Хоменком виходить, що промисловість на Україні розвивається не на природному місцевому ґрунті, не під впливом Росії, а з безпосередньою участю західнього европейського капіталізму, на його капітали, під його керівництвом, що як відомо зовсім невірно.

Думку автора статті про те, що тільки чужоземні капітали сприяли розвиткові промислового капіталізму на Україні дуже легко спростувати.

[1]) Це якраз не власна думка т. Хоменка, а думка проф. Оглобліна, який виклав її в своїй книжці: „Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в гетманщине".

Відомо, що головним місцем вкладання чужоземних капіталів на Україні — був Донецький басейн, де їх вкладувано в вугільну та металькову промисловість. Почавшись розвиватися далеко раніш 80 р. минулого сторіччя, Донбас, до речи сказати, розвивався двома шляхами. Сторінки історії передають, що вугілля на території Донбасу знайшли сами українські селяни, які відтак і побудували були примітивні копальні. Крім того, ще за Олексія Михайловича, цеб-то в середині XVII сторіччя, тодішні маєтки на території України добували кам'яну сіль, поклади якої тільки за Петра I були передані до казни. Російський уряд почав звертати увагу на добування вугілля дуже рано. Історичні матеріяли говорять, що ще Петро I, довідавшись про вугільні поклади і висловивши думку, що „сей минерал, ежели не нам, то нашему потомству полезен будет", надсилає 1722 р. експедицію для дослідження на місці покладів вугілля.

Від Петра I всі російські царі почали звертати увагу на добування покладів вугілля та заліза, яке теж було знайдено на Україні. Вперше 1795 р. було видано наказа про будівництво металургійного заводу на річці Лугані, якого держава 1806 р. устаткувала, витративши державних коштів на 839.176 карбованців, як бачимо суму на ті часи дуже велику.

1839 р. добуток вугілля становив 876.600 пудів, при чому збільшення добутку за наявного устаткування могло бути доведено до 19.520.000 пуд., коли б не відсутність ринку збуту [1]). В порівнянні з сьогоднішнім добутком Донбасу це — дрібниця. Але зазначені цифри говорять про великий розвиток промисловости за тих часів. Кримська війна, утворивши умови для поширення ринку збуту, викликала пожвавлення промислового будівництва на Україні. За час цієї війни й після неї, дуже розвинувся Луганський завод й почало збільшуватися число копалень. Так, кампанія „Русского общества пароходства", що виникла зразу після закінчення війни, побудувала великі міцні копальні й добула на них вже 1871 р. 425.000 пуд. антрациту.

Отже, виходить, що коли почався приплив закордонних капіталів, то вони застали на Україні досить розвинену промисловість.

Тому відзначаючи про те, яку ролю ці закордонні капітали відограли, ні в якому разі не можна сказати, що розвиток промислового капіталізму розпочався, якраз після припливу цих закордонних капіталів, як це говорить т. Сухино-Хоменко. Справа стоїть зовсім не так. Закордонний капітал лише збільшив темп розвитку, допоміг підприємствам перейти від примітивного до що-найкращого устаткування, від напівфеодальної експлоатації до удосконаленого потогону капіталістичної системи.

Дехто може запитати, а чому ж тоді розвинений капіталізм, як що він існував, чому він не розпочав боротьби з

[1]) Підрахунок професора Паризької гірничої школи Ле-Піле.

чужоземними капіталами? По-перше, тому, що після напівреформи 1861 року, Росія, не позбувшись остаточно решток феодалізму, ввесь час билася в тенетах обмеженого нагромадження. Не було потрібної кількости капіталів, щоб можна було з темпом, необхідним для торговельного капіталу, побудувати шляхи сполучення та провадити війни в його інтересах. І тут, як на те, був натиск чужоземців.

Отже, роля чужоземних капіталів зводилася не так до капіталізації України, як головне, до збільшення темпу цієї капіталізації, бо чужоземний капітал з'явився на Україну тоді, коли тут уже існувала система промислового капіталізму.

Тепер залишається розглянути питання про те, чи була Україна коли-небудь аграрним додатком Росії.

Тов. Сухино-Хоменко розглядає це питання якось однобоко, виходячи з усім відомої банальної істини, що Україна одна з житниць Росії. Але не можна з цього твердження робити висновків виключно про аграрний характер України, про відсутність на Україні розвитку промислового капіталізму до приходу закордонних капіталів. А головне не можна і економічний розвиток, і соціяльні відносини не брати в порівнянні з Росією.

Доводити зайво, що відносно рівня розвитку Европи, або Сполучених Штатів, вся колишня Росія була аграрним та сировинним додатком. Що ж до російської імперії, то порівнюючи Україну, хоч би із центральними губерніями, вона мала економічний розвиток не тільки не нижчий, а далеко вищий. Для доказів наведемо такі цифри:

ФАКТИЧНИЙ СТАН ПРОМИСЛОВОСТИ ЗА 1913 рік (В МЕЖАХ КОЛИШНЬОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ)

	Галузі промисловости	Україна			Росія		
		Кільк. завод.	Кільк. робітн. (в тис.)	Кільк. продукц. (в міл.)	Кільк. завод.	Кільк. робітн. (в тис.)	Кільк. продукц. (в міл.)
1	Добування та обробка каміння, земель та глини	261	25,5	17,8	1152	171,9	136,5
2	Гірнозаводська промисл.	217	187,3	212,7	4060	498,5	791,2
3	Металообробна промисл.	320	54,9	106,4	1696	294,0	541,7
4	Хемічна промисловість	56	13,5	72,9	352	57,3	264,8
5	Виробництво продуктів харчування	925	66,1	279,4	3277	266,8	1226,4
6	Шкіряна обробна промисл.	53	1,6	4,9	549	40,7	129,7
7	Обробка льону та конопель	31	6,9	9,2	91	79,0	106,1
8	Обробка паперу	189	8,2	16,4	1110	79,3	137,8
	Всього	2052	354,0	719,7	12687	1487,5	3324,2

Отже, ми бачимо, що на Україні, яка має, приблизно, 20% земельної площі Росії, сконцентровано всіх одиниць виробництва зазначених галузей на 16%, робітничої класи — 23% та продукції в мільйонах карбованців — 21,6%. Це якраз свідчить за те, що, не зважаючи на меншість одиниць виробництва, ці одиниці були далеко більші, ніж у Росії. А це якраз і є головна ознака капіталізації країни [1]).

Крім того, цей перший розділ статті автора має певну суперечність, яку він і сам добре відчув. Але справа в тому, що т. Хоменко бажає провести в статті свою засаду про окремішність всіх процесів на Україні від Росії. Щоб не бути голословним т. Хоменко витяг на світ божий заялозену формулу економічної відсталости України, якої довести, захистити, маючи нові відомості, нові наукові дані, тепер так просто не можна. Навіть сам т. Сухино-Хоменко добре зрозумів, що десь в його теорії єсть розбіжність думок, і врешті сам мусив зробити зауваження, що „в сукупності все розглянене вище робило українську економіку й соціяльний склад населення більш капіталістичним, модерним" (стор. 86).

Як це звязати з попередніми твердженнями? Про це напевно знає тільки сам автор.

Які все ж таки особливості економічного розвитку були на Україні, що так впливали на революційні події й викликали таку ріжницю в порівнянні з Росією в боротьбі за Жовтень? Критичний характер статті не дає можливости вирішити це питання, але вимагає його поставлення.

Першою причиною, яка викликала особливості процесу пролетарської революції на Україні, було колоніяльне становище українського національного капіталу.

Як уже зазначувано вище, політика царату, слухняного виконавця волі російського торговельного капіталу, — український торговельний капітал була пригнобила в такій мірі, що він не міг іти шляхом розвитку, й нагромадження в ньому обмежувалося державним фіском. Через те, не зважаючи на свою життєздатність, його й було відсунуто в галузь дрібнопромислову, а ще більше — в дрібноторговельну.

Але напередодні війни в українському секторові капіталу почалися деякі зсуви, що й викликали тенденції обговорювати економічне становище України в складі російської імперії, звичайно, з певними висновками, які в умовах царської цензури голосно не оголошувалися [2]).

Збільшення та посилення націоналістичних тенденцій напередодні та в часи світової війни, одверта орієнтація українського націоналізму в бік середньо-европейських країн, свідчили про те, що український національний капітал починав піднімати

[1]) Вольф та Мебус. „Статистический справочник по экономической географии СССР и других государств", вид. ГІЗ. 1925 р. стор. 198 — 203.

[2]) Див. цікаву полеміку між Стасюком та Гефтом.

голову, висловлюючи свої вимоги устами свого речника — інтелігента.

На жаль, з приводу становища українського національного капіталу ще зовсім немає розроблених матеріялів і це цікаве питання чекає на свого дослідника.

Не дивлячись на це, можна з певністю сказати, що напередодні лютневої революції той український буржуа в „тенденції" почав таки куди геть піднімати голову й, таким чином, ставити на порядок денний гасло національного визволення України, хоч би й на чолі з царем [1]), яке пізніше, в період між лютим та Жовтнем, перевернулося в гасло національно-демократичної революції, а після Жовтня — в національну дрібнобуржуазну куркульську контр-революцію.

Таким чином, напередодні революції Україна хоч і не мала, через своє колоніяльне становище, великої національної буржуазії, але вона мала певні буржуазні тенденції, що збільшилися якраз за роки війни.

Але національно-демократична революція, що стала на порядок денний тоді, коли на черзі стояла революція пролетарська, так чи інакше мусила викликати опір з боку робітничої класи.

Гегемоном всяких національно-визвольних рухів завжди є національна буржуазія, яка зростає в пригнобленій країні, і в процесі революційних рухів використовує пролетаріят і селянство [2]).

На Україні ж сили й напрямок національно-буржуазно-демократичної революції зіткнулися з силами пролетарської революції.

В своїй доповіді про національну проблему т. Затонський, розвиваючи думку про долю тих націй, які були упідлеглені іншими, дуже вдало порівнює Україну з тими націями, які спізнилися в своєму розвиткові [3]).

Українська національна буржуазія з своїми вимогами про незалежність, спізнившись удруге в боротьбі за національне визволення, набрала сили для рішучого виступу запізно, і якраз саме тоді, коли в Росії виспіла пролетарська революція. Кажемо спізнилася тому, що в добу пролетарських революцій національне питання не можна ні в якому разі вирішити на підставі класових інтересів буржуазії.

Тому переплітання двох революцій є перша особливість, що в звязку з попереднім економічним розвитком України дуже впливала на хід революційних подій.

---

[1]) Див. „Пам'яткова книжка Союзу визволення України".

[2]) Ленін. Т. XIX, стор. 101. „Буржуазия, которая, естественно, выступает в начале всякого национального движения гегемоном (руководителем) его..." і т. далі.

[3]) Затонський. „Національна проблема на Україні", стор. 13 — 14 „Укр. Роб." 1927.

Друга особливість цього переплітання (про неї ми вже вище згадували) була відсутність цілком викристалізованої великої буржуазії, геґемона національно-буржуазної революції. Буржуа в „тенденції“ не міг керувати національною революцією й тому керовництво нею переходить до дрібного буржуа, який на Україні утворився з тих культурних і некультурних куркуликів, які вилазили дуже примітно в наслідок столипінської реформи й стали на ноги підчас війни, яка дала можливість їм використати дешеву полонену робочу силу, викликавши, в свою чергу, посилення диференціяції серед інших кіл села.

Те, що ми маємо на Україні за рухову силу буржуазно-демократичної революції, а потім і контр-революції, куркульський прошарок села, а не велику буржуазію, дуже ускладняло процес боротьби, бо середняцькі й навіть бідняцькі маси спочатку більше ставилися співчутливо до гасел куркульства, ніж до гасел пролетаріяту, до того ж ще й зрусифікованого. Сприяло цьому й те, що промисловість на Україні, як цілком правдиво зауважує тов. Сухино-Хоменко, купчиться окремими гніздами, які не дуже впливали на такі райони України, як, наприклад, Волинь та Поділля, де є лише цукроварні, які, не маючи постійного робітництва, користуються сезоновою робочою силою, цеб-то робочою силою того селянина, який іде на заробітки.

Як ще до цього додати, що великі земельні маєтки були в руках не національно-українського поміщика, а польського та російського або зросійщеного, то цілком буде зрозуміло, як довго міг куркуль стояти на чолі всього села, ведучи за собою середняцтво й навіть бідноту під гаслами націоналізації землі, обмеженої „трудовою нормою“ особливо там, де розподіл поміщицької землі міг би цілком задовольняти земельний голод середняцтва та бідноти.

Третя особливість та, що аграрне питання на Україні було тісно звязане з національним. В умовах колоніяльного становища, коли земля була під владою російського та польського поміщиків, аграрне питання неминуче було звязане з питанням національним, вирішення якого вимагала вся селянська маса на чолі з куркулем.

З поставленням проблеми розвязання аграрного питання виникала небезпека для буржуазно-демократичної революції, бо якраз через це питання і загострювалися відносини різних прошарувань села, а врешті стався й остаточний розкол між куркульством, яке в звязку з своїм господарчим становищем не могло остаточно вирішити аграрної проблеми, й середняцтвом, при чому біднота далеко раніше перейшла до табору пролетарської революції.

Таким чином, боротьба за середняцтво, що характерна для кожної пролетарської революції, на Україні ускладнялася наявністю національного моменту, що давало можливість кур-

кулеві, близькій до села людині, прикриваючись демократичними гаслами й добре знаючи вимоги мас, довгий час робити опір пролетарській революції, ведучи за собою середняцтво та навіть і бідноту села.

Четверта особливість пролетарської революції на Україні полягала в тому, що на Україні купчилися інтереси не тільки російської буржуазії, а й буржуазії Франції, Англії та Німеччини. Англія й Франція мали на Україні величезні заводи, побудовані на власні гроші, а Німеччина була зацікавлена Україною, як країною, що могла дати хліб та інші продукти, потрібні для переможного закінчення війни.

Т. Сухино-Хоменко цілком не звертає уваги на цю особливість, мабуть, гадаючи, що особливості складаються на підставі внутрішніх факторів, і впливи чужоземців відносить до факторів зовнішніх.

Але це зовсім не так. Коли ми розглянемо який-будь етап революції, хоч би ту ж саму Центральну Раду другого періоду існування, або гетьманщину чи директорію, або денікінщину — завжди ми знайдемо сліди втручання чужоземного капіталу у внутрішні українські справи, втручання, яке відрізняється тільки методою, маючи ту ж саму мету. Німецький капітал для цього підтримував змагання українських націоналістів: франко-англійський — Денікіна та інших з гаслом „единая, неделимая". Але їх втручання мали величезне значіння (негативне, звичайно) для розгортання боротьби за пролетарську революцію.

Нарешті, остання особливість українського процесу полягала в тім, що пролетаріят і селянство були культурно, мовно та територіяльно розірваними. Пролетаріят на фабриках, заводах та в містах був більше зрусифікований, та й сама промисловість купчилась гніздами на Лівобережжі, зовсім не маючи впливу на Правобережну хліборобську в більшості Україну. Ці умови розривали в перші дні революції інтереси робітництва та селянства й штовхали останнє в обійми націоналістичних угодовських партій. Якщо до цього додати, що комуністична партія України значно пізніше скінчила період консолідації й що її верхівка мала помилки, недооцінюючи національного питання, то стане цілком зрозумілим, що ця особливість дуже ускладняла процес перемоги пролетарської революції.

Роблячи підсумки, ми можемо сказати, що особливості пролетарської революції на Україні, які сталися через моменти, про які вище говорено, полягали в тому, що в Росії в боротьбі за Жовтень зіткнулися дві сили — буржуазія й пролетаріят, при чому навколо них групувалися другі класові прошарування, наприклад, дрібна буржуазія, на Україні ж зіткнулися не дві, а три сили, бо під гаслом національного визволення об'єдналися такі класові угруповання, які в добу імперіялізму не мають можливости провадити боротьби за свої власні інтереси.

Таким чином, на Україні в боротьбі за Жовтень брали участь не дві, а три класові сили: український пролетаріят плюс сільське батрацтво, плюс біднота, в спілці з російським пролетаріятом, буржуазія, хоч не національно-українська, але та, що мала на Україні свої власні інтереси, в спілці з російською та чужоземною буржуазією й дрібна буржуазія, яка складалася з куркульських кіл села та дрібної буржуазії міст, і яку до Жовтневої революції підтримували інші сільські угруповання, об'єднані зовні гаслом політичного самовизначення.

III. КЛАСОВІ МЕТАМОРФОЗИ

На Україні в процесі боротьби з моменту скинення царату зіткнулися три сили: сили національно-революційного руху, а потім дрібнобуржуазна контр-революція, сили буржуазної контр-революції (велика буржуазія національністю неукраїнська — руська, єврейська, польська) та сили пролетарської революції (пролетаріят та незаможне селянство).

Це становище накладало відбиток на ввесь процес революції й тому на Україні було надзвичайно яскраво виявлено відоме явище, а саме: дрібна буржуазія довела, що вона нездатна була вирішити ні одного соціяльного, в тому числі й національного питання, серця всіх програм дрібнобуржуазного руху на Україні.

Зазначаючи про те, що Центральна Рада спиралася, найголовно, на буржуазію та фактично підтримувала її інтереси, т. Сухино-Хоменко говорить: „Коли ця політика кидається в очі і масам, вони кидають Ц. Р., так само як покинули меншовиків, есерів та ін., і йдуть до того, хто веде їх з рямок буржуазної контр-революції" (стор. 100).

Такий саморозклад національно-демократичного руху, відхід від нього мас тільки через це й не врахування боротьби трьох класових сил — нічого не пояснює в історичному процесі, але зате він пояснює друге твердження т. Хоменка, яке звучить дуже дивно.

На сторінці 97 він говорить:

„... Україна мала сильну дрібну буржуазію в місті, що ця дрібна буржуазія була досить активна й міцно тримала до певного часу в своїх руках навіть ініціятиву революційного руху й пролетарських мас, що національний конгломерат українського міста вів до гострої національної боротьби, в якій російському дрібному буржуа доводилося відстоювати (це йому іманентне) імперіялістичну політику руської буржуазії" (підкреслення моє — І. Р.).

Зваживши ще те, що автор зосереджує свою увагу тільки на Центральній Раді, колах села та дрібнобуржуазних колах міста, а про робітничий рух говорить тільки загальними твер-

дженнями [1]), роблячи спробу зменшити кількість пролетаріяту та його питому вагу (див. стор. 87), не буде помилковим, коли ми зазначимо, що йому в своїй статті не вдалося дати об'єктивно-правдивого процесу переростання революції національно-буржуазної в революцію пролетарську.

Крім того, хіба можна, навіть приблизно, припустити, що дрібна буржуазія керувала рухом пролетаріяту, як це зазначає т. Сухино-Хоменко? По-перше, це твердження суперечливе в його статті, бо він в іншому місці яскраво (й правдиво) доводить, що Україна має промисловість, побудовану гніздами, зрусифікованим пролетаріятом, який хоч би через це не співчуває національним гаслам дрібної буржуазії. На доказ цього досить пригадати, який опір викликали національні гасла, наприклад, на заводах та копальнях Донбасу. Факти знову спростовують твердження т. Сухино-Хоменка. А така побудова статті не дає уявлення про певні історичні процеси, які складалися на Україні.

Крім того, детально розглядаючи всі верстви села, т. Сухино-Хоменко не відводить ніякої ролі сільсько-господарчому пролетаріятові. Його спіткала та сама доля, як і пролетаріят промисловий. Не відомо, як він думає про революцію, як він ставиться до гасел національно-буржуазного руху й пролетарської революції. А проте, відомо, що якраз цей самий пролетаріят і зробився дріжджами революції на селі, був його силою, на яку спочатку спиралися більшовики, й який з великою активністю допоміг радянській владі перемогти на Україні контр-революційні сили.

Чому саме губиться в статті т. Сухино-Хоменка пролетаріят різних категорій? Чому саме найменше освітлено наростання пролетарської революції, наростання, що викликало різні метаморфози в національно-буржуазному рухові аж до загублення ним так демократичної, як і національної сути?

Крім того, що в статті губиться робітничий рух, в ній не відбито такого важливого моменту, як більшовизація армії, що на Україні мала свої особливості. Про армію взагалі згадано лише в одному місці (стор. 95), де зазначено, що національний момент в армії виявився „досить активно", через те, що завжди було „...природне тяжіння до служби на рідній землі, в рідному мовному й культурному оточенні".

По-перше, не можна приписувати армії „природних" якостей, „природних" вимог, бо це значить забути, що армія є, по-перше, організація класова й складається в суспільстві з представників різних класових угруповань, що приносять

---

[1]) Наприклад: „робітничий рух підноситься й розвивається на Україні в тому ж напрямку, що й у Росії, з тою хіба ріжницею, що він тут не набирає таких гострих і широких форм".

Ось, майже все, що він говорить про робітничий рух — основу пролетарської революції.

з собою інтереси своєї класи й підтримують гасла та вимоги, відбиваючи їхні класові інтереси. По-друге, не треба забувати про ту питому вагу, яку армія має в революції, взагалі, і, окремо, в пролетарській революції на Україні.

Тов. Сухино-Хоменко, на жаль, це забуває. З його статті зовсім не відомо, як відбувалася більшовизація армії, які вона мала етапи, які події викликали той поворот, що примусив селянство в сірих шинелях повернути свої багнети та гармати проти Центральної Ради.

Не гаразд у статті і з датами. Раніш, ніж перейти до розгляду сути класового розшарування за період від лютого до Жовтня, варто спинитися на такому моменті. Як, наприклад, можна зрозуміти таке речення: „все село переходить до Ц. Р., до неї ж ідуть деякі національні елементи робітництва, вся українська дрібна буржуазія, інтелігенція“ (стор. 99). Коли це все село переходить до Ц. Р., й вона має таку велику підтримку? Не відомо, бо перед цим і після цього читач вказівок на це не одержує. І таких прикладів досить.

Нарешті переходимо до особливостей цього періоду на Україні.

Головною особливістю періоду від лютого до Жовтня на Україні була наявність троєвлади, яка хоч і не охоплювала всієї України, але мала кардинальне значіння. Накреслюючи перспективи пролетарської революції в Росії, Ленін бачив головний зародок можливостей перемоги пролетаріяту в тому, що в Росії існувала двовлада, яка допомагала розшаруванню класових сил та їх об'єднанню навколо органів влади — рад робітничих, салдатських та селянських депутатів та органів Тимчасового уряду. На Україні ж з самого початку таке розшарування проходило глибше й викликало вже не дві, а три влади, крім рад робітничих депутатів й Тимчасового уряду, була й Центральна Рада, як міжпартійна організація, в яку входили різні націоналістичні партії угодовського напрямку, об'єднані національним моментом.

Революція на Україні пройшла глибше в маси, ніж у Росії. Якщо у Росії ми маємо дві центротяжних сили, до яких приєднувалася й дрібна міська та дрібна сільська буржуазія, не висовуючи своїх власних програм, то на Україні глибше й ширше революція переорала громадське поле. Дрібна буржуазія, висловлюючи тенденції економічного розвитку українського національного капіталу, складала свої власні програми, серцем яких було питання національного визволення та будівництва національної буржуазної держави, „України для українців“, еб-то для українського національного капіталу.

Отже, на більш зораному могутнім плугом ґрунті української дійсности розгорталася громадянська боротьба, шаленим темпом змінялися різні становища, різні гасла й навіть різні програмові особливості.

В такому об'єктивному оточенні проходить головний етап боротьби, боротьба за маси між революцією й контр-революцією й за маси не розпорошені, а об'єднані з початку революції єдиними вимогами — вимогами національного визволення, під якими само собою селянин розумів і відібрання землі від поміщиків та перехід її до селянства, а дрібний буржуа міста — придушення російського конкурента.

Розклад дрібнобуржуазного руху, приєднання його сил до тої чи іншої класи, завоювання тих мас, які його підтримували, і був напрямком боротьби двох основних класових сил на Україні в перший період революції.

Вже зазначено, як ставиться т. Сухино-Хоменко до питань зростання боротьби пролетаріяту за маси — він недостатньо освітлює цей процес. Тепер цікаво розібрати, як ставиться він до цієї головної особливости, в якій в основному відбиваються всі особливості пролетарської революції на Україні — до троєвлади.

В цьому питанні знову тягнеться та ж сама ниточка, що й на протязі всієї статті — троєвлади на Україні немає, є двовлада, цеб-то влада великої російської буржуазії — Тимчасовий уряд і влада національної української буржуазії — Центральної Ради.

З радами робітничих депутатів тов. Сухино-Хоменко розправляється дуже оригінально: він просто приєднує їх до Центральної Ради. Приєднує, звичайно, не абсолютно, бо цього зробити не можна, тому що „факты — упрямая вещь", а за класовим їх змістом. Він, наприклад, говорить:

„Ленін бачив, що той єдиний центр, що сіяв ілюзію в масах і тягнув їх на співробітництво з буржуазією в Росії, дожовтневі угодовські ради — на Україні, подвоївся по російській та українській вертикалі — були ради РСД і була Ц. Р." (стор. 97). І далі вже виразніше: „Що Ц. Р. стояла дуже близько класово, партійно і ін. до меншовицько-есерівських рад депутатів, можна бачити й з тих метаморфоз, що вона пройшла їх від лютого і до Жовтня. Весь її перший період діяльности, аж до 1-го Універсалу — це доба хитань, дуже подібних до хитань рад РСД, які передали владу Тимчасовому урядові" (стор. 98).

Виходить, що на Україні Центральна Рада й ради робітничих депутатів були двома гілками одного й того ж дерева, мали єдиний корінь — дрібну буржуазію, боронили ті ж самі інтереси — дрібнобуржуазні.

Вже не кажучи про те, що порівняти такі різні своїм класовим змістом, тактикою, культурою й значінням організації, як Ц. Рада й ради робітничих депутатів, не можна: виходить, що тов. Сухино-Хоменко не бачить тої еволюції, яка ввесь час проходила всередині рад робітничих депутатів, не бачить того стихійного процесу більшовизації рад, який стався на

протязі від лютого до Жовтня. Редакція „Літопису Революції“ цілком слушно зауважила про це в своїй спеціяльній примітці до цього, зазначивши, що „Своєрідність і класовий характер Ц. Р. цілком виключає можливість аналогії її з Р. Р. та С. Д.“.

Зробимо спробу довести це фактами. Наприклад, дуже яскраву картину полівіння рад дає в своїй статті „Советы на Артемовщине“ т. Куранов [1]). Цю статтю написано на підставі вивчення архівних матеріялів й тому, не дивлячись на теоретичні помилки, які припускає автор її, тим фактам, що тут подаються, можна вірити. Тов. Куранов пише:

„Ко дню всероссийской демонстрации 18 июня влияние большевиков, вопреки всей работе меньшевиков и эсеров стало очень значительным. Если Петроградским Советом первая большевистская резолюция была принята только 31 августа, то советами Артемовского Округа, правда, еще не всеми, большевистские резолюции принимались ко времени первого с'езда Советов и кое-где и значительно раньше“ [2]).

Звичайно, робітнича маса більшовизувалася швидше ніж ради, але більшовизація її якраз впливала й на ради, а головне, викликала невдоволення з тої політики, яку провадили їхні верхівки, які довше ніж самі ради залишалися під керовництвом угодовців.

Наприклад, вже 21 травня 1917 року за словами того ж Куранова, робітники Щербинівки, Нелєпівки та Микитівки виносять цілком більшовицьку резолюцію, де виставлено вимоги „...перехода власти к Советам, прекращения войны с обязательным опубликованием тайных договоров, конфискации всех земель, национализации банков“... „Особенно выразительна та часть резолюции, где рабочие требовали роспуска Государственной Думы и Государственного Совета, как притягательных центров для всей контр-революции [3])“.

Більшовизація мас йшла далі. Поширювалися вимоги робітників і росла їхня класова свідомість, що яскраво виявилася вже в тому, що в жовтні — грудні 1917 р. по всій Україні пройшла хвиля вимог перевиборів рад; звичайно, в бік їхньої більшовизації [4]).

Звичайно, всім відомо, що склад рад був дрібнобуржуазним так у Росії, як і на Україні, але не треба забувати, що ввесь час ішло класове усвідомлення пролетаріяту, й що ті ради, якими керували угодовці, не задовольняли своєю політикою тих мас, які зростали в своїй класовій свідомості, що в свою чергу викликало перевибори рад. І тому не можна поставити в один ряд Центральну Раду з радами робітничих депутатів.

---

[1]) „Літопис Революції“, № 5 — 6, 1927 р.
[2]) Там само, стор. 177.
[3]) Там само, стор. 177 — 188.
[4]) Дивись, наприклад, збірник „Рабочее движение в 1917 г.“.

Більшовизація рад відбувалася на Україні в різних районах різним темпом. На жаль, тов. Хоменко, який добре розбирає по районах значіння й настрої дрібної буржуазії, зовсім не звертає уваги на районування України що до класового змісту й характеру рад; в його статті зовсім не відзначено значіння, хоч би рад робітничих депутатів у Донбасі.

Крім цього, цікаво також відмітити ще одну особливість, на яку в статті т. Сухино-Хоменко зовсім не звернув уваги — а саме — процес і напрямки розкладу націоналістичних дрібнобуржуазних партій.

Розглядаючи детально всі процеси, які проходили всередині комуністичної партії України з його висновками в цьому питанні, ні в якому разі не можна погодитися, наприклад, на огульне, абсолютно безпідставне обвинувачення всього керівного активу майже в меншовизмові, в опортунізмові, люксембургіянстві, троцькізмові та інших ухилах. Автор зовсім не звертає уваги на особливості розкладу дрібнобуржуазних партій.

Вивчаючи цей процес у Росії, відразу кидається в очі те, що розклад угодовських партій ішов прямим шляхом від резолюційної підтримки буржуазії, від парламентського її захисту, від співробітництва з нею, оздобленого соціялістичною декламацією за Керенським і Церетеллі — до одвертої контр-революції, до замаху на Леніна, до терору, до готування різних переворотів. Якщо й виділявся з цих партій в Росії прошарок, що йшов на співробітництво з більшовизмом, то цей прошарок був дуже незначний, з зовсім невеликою питомою вагою.

Не так було на Україні. Тут такої прямої лінії розвитку національних дрібнобуржуазних партій простежити не можна. Навпаки, вони виділяли із себе дуже значний прошарок, який після довгих вагань та боротьби вступав в співжиття з радянською владою й комуністичною партією. Таке становище дуже відбивалося на дальшому ході подій в боротьбі за Жовтень на Україні й тому цікаво було б простежити, які особливості української дійсности викликали якраз таку еволюцію дрібнобуржуазних націоналістичних партій.

На жаль, критичний характер статті та її розміри не дають можливости розібрати це цікаве питання, як і деяких інших, наприклад, про класовий зміст Центральної Ради, про особливості процесу боротьби за маси після Жовтневої революції то-що, але важливість цього питання вимагає його поставлення.

Нарешті, треба зупинитися на періодизації самої революції на Україні. Автор всі події поділяє на два періоди: 1) „На шляху до соціялістичної революції (від лютого до Жовтня)“ і 2) „Соціялістична революція“. Такий загальний розподіл не дає можливости детально розглянути особливостей, характерних усім окремим етапам революції на Україні. Ці особливості не вкладаються й губляться серед колосальної кількости матеріялу.

По суті правильна, але загальна періодизація, якраз і сприяла тому, що деякі питання авторові статті вирішити правдиво не вдалося, бо неминуче його мусила збити та величезна кількість різних подій, на які багата історія Жовтня на Україні.

Наприкінці, підводячи підсумки, треба сказати, що стаття т. Сухино-Хоменка має багато моментів, з якими ні в якому разі не можна погодитися.

Всі ці моменти беруть свій початок з авторового розуміння схеми особливостей економічного розвитку України, де він зовсім не ураховує внутрішніх економічних сил та ролі Росії в розвиткові економіки України й занадто перебільшує значіння закордонних капіталів. Це твердження є джерелом розцінки України, як аграрного додатку до Росії, неприпустиме зменшення ролі пролетаріяту в революційних подіях та перебільшення революційної ролі дрібної буржуазії та селянства. Це ж саме сприяє тому, що взаємодія революції в Росії та на Україні не досить почувається в зазначеній статті.

Крім того, автор майже не ураховує головної особливости революції на Україні — наявности боротьби трьох класових сил; автор зовсім помилково вирішив питання про значіння та характер дожовтневих рад на Україні та припускає цілу низку безпідставних обвинувачень партії в різних небільшовицьких ухилах.

Все-таки, незалежно від цього, треба відмітити велику цікавість спроби дати соціологічні підсумки революційного процесу на Україні.

IV

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

В. ЛАПІНА

ОГЛЯД ЖОВТНЕВОЇ ЛІТЕРАТУРИ, ЩО ЇЇ ВИДАВ ІСТПАРТ ЦК КП(б)У ТА ВСЕУКРАЇНСЬКА ЖОВТНЕВА КОМІСІЯ

Істпарт ЦК КП(б)У та Всеукраїнська Жовтнева комісія зробили значну культурно-політичну роботу, видавши до десятої річниці Жовтневої революції бібліотечки із серії популярних брошур, розрахованих на масового читача. Широкі читацькі маси одержали приступну літературу, присвячену історії Жовтня на Україні й підсумкам соціялістичного будівництва за десять років.

Бібліотеку видали ДВУ та „Книгоспілка". Треба сказати, що видавництво „Книгоспілка" добре справилася з завданням просунути бібліотечку в маси. Шрифт, формат, обкладинка — розраховані на широке коло читачів. Що ж до видавництва ДВУ, то його книжки вийшли зовнішнє невдалі. Вони справляють враження відомчих звітів.

Є великі недоліки й у самому змістові. Прогалини цієї бібліотечки — це відсутність брошур з історії робітничого та професійного руху, історії КП(б)У, ЛКСМУ, національного питання то-що, що пояснюється, треба гадати, невиконанням низкою т. т. завдань Істпарту. Крім того, є пропуски, а також повторення тем у різних авторів і у тексті. Так, наприклад, в низці праць значну частину текста становлять короткі загальні нариси історії Лютневої та Жовтневої революцій у Росії, в різних варіянтах повторюється фактична історія жовтневих подій та громадянської війни на Україні, як загальний вступний нарис. Не дивлячись на це, бібліотечка має великий громадський інтерес і повинна бути рекомендована й розповсюджена в масах.

Нижче ми подаємо короткий бібліографічний огляд цієї серії.

* * *

Г. І. Петровський. „Ради за період громадянської війни і за мирного будівництва". ДВУ, стор. 55. (рос. м. стор. 61).

Брошура про те, як в період громадянської війни утворювались ради на Україні, як будувалась централізована державна влада, як утворювалась соціялістична українська

республіка. Автор показав, як виявилась диктатура пролетаріяту в радянській формі, коротко підсумувавши роботу з'їздів Рад і показавши досягнення до 10-тиріччя Жовтня в справі втягнення робітничо-селянських мас в радянське будівництво. У цій книжечці звернено багато уваги на помилки та труднощі на шляху будівництва радянської влади.

А. Буценко. „Советское строительство на Украине". „Книгоспілка", стор. 82 (укр. м. стор. 78).

Робота тов. Буценка є ніби продовження та конкретизація брошури Г. І. Петровського. Подаючи короткий нарис про те, як виникли Ради на Україні, автор показав виникнення їх у розрізі боротьби з контр-революцією, де особливо підкреслюється зрадницька роля Центральної Ради. В брошурі подано коротко історію робіт з'їздів Рад від першого до останнього, X-го з'їзду, що відбувався в квітні 1927 року, схарактеризовано ролю Рад за громадянської війни й за період переходу до мирного будівництва, показано підсумки районування та національної політики в галузі радянського будівництва.

Окремий розділ присвячено історії боротьби Рад з національним шовінізмом. На жаль, автор не викрив соціяльних коріннів дрібнобуржуазного націоналізму й говорить про українські національні партії лише в загальних рисах. Треба також відзначити один істотний момент, що його автор пропустив. Правильно підкреслюючи вирішальну ролю Червоної армії, в ліквідації денікінщини, автор залишає героїчну боротьбу українського пролетаріяту та селянства в той час, як перемога над Денікіном фактично в значній мірі підготувала революційною та партизанською боротьбою український пролетаріят та селянство, під керовництвом більшовицьких організацій, які широко розгорнули в підпіллі свою роботу.

Георгій Лапчинський. „Как украинские рабочие и крестьяне впервые завоевали себе власть". „Книгоспілка", стор. 117 (укр. м. стор. 108).

Автор поставив собі завдання показати особливості Жовтневої революції на Україні, її своєрідний колорит та умови, що відрізняли її перебіг та кінець від революції в Росії. Тому велике місце має тут історія боротьби українського пролетаріяту з Центральною Радою й характеристика українських та російських соціялістичних партій, процес їхнього розкладу та взаємини з КП(б)У.

Одначе, в цій частині брошури автор зробив низку занадто невдалих положень. Говорячи про меншовиків, тов. Лапчинський так визначає їхні „помилки": „Головна їхня помилка полягає в тому, що вони не розуміли значіння селянства в ре-

волюції" (стор. 63). Таким чином, у тов. Лапчинського ввесь меншовизм зведено до „помилки" в селянському питанні. Чи не занадто це просте й вульгарне пояснення меншовизму. Чи т і л ь к и в цьому їх „головна" „помилка"?

Загалом правильно характеризуючи суть та ролю українських національ-соціялістичних партій, т. Г. Лапчинський й тут припускає низку просто помилкових і неприпустимих тверджень. Так, національний програм і вимоги їхні від лютого до Жовтня автор, подає, як цілком „слушні вимоги", які „кожний свідомий робітник мусив би їх підтримувати та за них боротися" (стор. 86—87).

Нема чого говорити про неприпустимість і всю неправильність такої постановки питання. Дрібнобуржуазні партії виставлені й дрібнобуржуазний національний програм по суті, хоча він і мав певне революційне значіння до Жовтня, що й викликало підтримку з боку більшовиків. Але це не був програм пролетаріяту. Національний програм пролетаріяту висунула, запровадила й запроваджує в життя лише більшовицька партія.

Тому відзначення „слушности", — та ще без ніяких застережень і зауважень — національних вимог уесдеків і есерів від лютого до Жовтня занадто помилково.

Також помилково й занадто помилково, коли не сказати більше, коли автор пише, що „... соціялістів українських в обіймі своєї „рідненької" буржуазії та інтелігенції" штовхнуло „таке ставлення з боку російських соціялістів" (стор. 89), цеб-то всім відомий ганебний великодержавний характер останніх (крім більшовиків). Цеб-то в іншому разі цього не трапилося би?! Цеб-то по суті вони в своїй масі не були буржуазними демократами?! Але не варт з цим навіть суперечитися. На це досить вказати лише пальцем...

Така своєрідна трактовка в окремих місцях окремих рис українських національ-соціялістичних партій в книжці, присвяченій історії боротьби за Жовтень на Україні, що відбувалась в умовах як-найжорстокої боротьби не тільки з великодержавними поміщицько-буржуазними силами, але й з українським дрібнобуржуазним націоналізмом на чолі з зазначеними партіями, викликає цілковите непорозуміння.

На сторінці 93 подибуємо ще таке визначення ідейної сути українських соціялістів-революціонерів: „Таким чином українські с.-р. стали дуже широкою партією й досить міцно звязалися з масами, але їм пошкодило те, що селянство ще не розмежувалося само, не звільнилося від куркульського впливу, а тому й серед українських есерів довгий час панували куркульські та буржуазні елементи..."

Залишається гадати, що коли б процес розшарування українського села відбувався швидшим темпом, партія уесерів як така, без розламу й виділення з неї революційних елементів,

які наближалися б до більшовицької партії, перетворилася б із куркульської, в партію революційного селянства? Отакі формуловки значно в деякій мірі знецінюють брошуру, яку написано в цілому цікаво й дуже популярно. Добрі розділи присвячено описові Жовтневих днів, національного гніту на Україні за період царату то-що.

Непропорційно велике місце займає вступна частина, — історія Лютневої та Жовтневої революцій у Росії, що не є темою цієї книжки.

Г. І. Петровський. „Незаможники та середняки" стор. 49.

Селянське питання — одно із найважливіших проблем пролетарської революції. Від правильного розвязання його в значній мірі залежить міць і сила диктатури пролетаріяту, від того, за ким піде основна маса селянства, в великій мірі залежить успіх пролетарської революції.

Тільки під керовництвом пролетаріяту, організований його партією, й під проводом цієї партії революційний селянський рух стає найважливішим фактором пролетарської революції. Тільки в таких умовах селянство зміцнює пролетарський фронт і стає активним учасником будівництва соціялізму. Тому питання про організацію революційної бази на селі, — в першу чергу організації бідноти, є найважливіше завдання нашої партії і необхідна умова спілки з середняками в боротьбі з куркульством.

На Україні величезну ролю в організації бідноти відограли КНС. З перших же днів свого існування КНС взяли найактивнішу участь в боротьбі з бандитизмом, в будівництві Червоної армії, в переведенні продрозкладки, в вирішенні земельного питання та в розкуркуленні села.

Довкола цих найактуальніших питань революції відбувалось зміцнення бідноти під гаслами диктатури пролетаріяту. Пізніше, після закінчення громадянської війни, КНС, переживши низку критичних моментів і часткового розпаду, міняє свої функції, від завдань воєнного часу, переходячи до будівництва соціялістичного сектору на селі, беручи активну участь в будівництві колгоспів, комун, кооперації, в перебраннях Рад, стаючи найважливішою організацією, через яку партія та радянська влада здійснює найважливіші заходи в галузі піднесення сільського господарства та установлення спілки пролетаріяту й бідноти основними середняцькими масами селянства.

Брошура дає короткий нарис розвитку КНС на Україні, освітлює найважливіші завдання, що стояли на шляху підчас їх організації й до цього часу.

В. Фурер. „Боротьба за Жовтень на селі". „Книгоспілка", стор. 146.

Брошура тов. Фурера може бути за зразок масової популярної літератури. З цієї книжки корисно навчитися того, як треба писати жваво, цікаво, популярно й у той же час подаючи добрий матеріял без вульгарних спрощень.

Осібний інтерес становлять селянські кореспонденції, що їх автор використав чималу кількість для того, щоб, за словами учасників і очевидців, розповісти, як відбувалося готування до Жовтня й боротьба за Жовтень в українському селі. Таке притягнення колективу учасників подій до складення брошури в нашій літературі явище рідке, а проте, саме ці місця книжки надають їй особливої вартости й читаються з найбільшою цікавістю.

Брошуру псує велика вступна частина, де автор подає короткий переказ історії Жовтневої революції в Росії, що багато було вже розповідано в сотнях книжок.

М. Левкович. „Жінка в революційній боротьбі та в громадянській війні на Україні". „Книгоспілка", стор. 93.

Тов. Левкович зробила вдячну роботу, до якої не брався ще ні один історик революційного руху на Україні. Вона вперше спробувала показати ролю жінки-пролетарки та селянки в революційному рухові. Брошуру написано дуже цікаво. Брошуру насичено фактами, які замінили звичайну, для жінвідділських видань агітку, і переконує своєю щирістю та простотою. Автор яскраво накреслив масову участь й ролю жінок у революції 1905 — 1917 р.р., а також їхню роботу на фронті будівництва соціялізму.

Рівнобіжно зібрано матеріял і про буржуазний жіночий рух, який широко розвинувся 1917 року так в Росії, як і на Україні (тут під прапором українського націоналізму). В книжці подано ряд непомітних героїв — робітниць та селянок, втягнутих у потік революційних подій, які мужньо билися за перемогу пролетарської революції на всіх фронтах громадянської війни й приймали активну участь в боротьбі з бандитизмом, беручи участь в лавах Червоної гвардії, провадили політроботу Червоної армії й т. ін.

З переходом на мирне будівництво маса жінок-революціонерок втягуються в роботу Рад, господарських організацій, працюють на фронті освіти. Все це викладено на підставі великого матеріялу і розповіджено в звязку й на тлі революції на Україні с початку XX ст. Одно зауваження, на стор. 26 автор пробує змалювати відому українську поетку Лесю Українку, як „першу українську більшовичку", стверджуючи, що вона була в „соціял-демократичному гуртку, який приєднався до більшовиків ще за період 1-го з'їзду партії

1898 року". Таке авторове ствердження не вірне вже тому, що більшовизм, як ідейна течія соціял-демократії, оформився лише в період 2-го з'їзду, до 1902 року, й не існував ще 1898 року. Ще одна фактична поправка. На стор. 72 тов. Левкович цілком здря поховала О. Соколовську, яка й по цей час жива й активно працює в лавах московської організації.

Я. Ряппо. „Народня освіта на Україні за 10 років революції". ДВУ, стор. 125.

Я. Ряппо „Що дала Жовтнева революція в галузі освіти на Україні". „Книгоспілка", стор. 113 (рос. м. стор. 121).

Обидві брошури підсумовують будівництво народньої освіти за десять років революції. Перша книга — сумлінний, старанно складений звіт, цікавий в тій частині, де автор обґрунтовує й говорить про особливості системи народньої освіти на Україні. Друга брошура — популярний нарис на ту ж тему, але як і перша в деякій мірі має відомчий характер.

Я. Шелигін. „Красная гвардия на Украине". „Книгоспілка", стор. 93 (укр. м. стор. 90).

Я. Шелигін. „Красная армия на Украине". „Книгоспілка", стор. 90 (укр. м. стор. 87).

Обидві брошури одного автора являють собою цікавий нарис (популярний і в той же час насичений фактичним матеріялом), що малює процес формування та героїчну боротьбу Червоної гвардії та Червоної армії на Україні. У другій книжці автор показав історію переходу червоногвардійських та партизанських частин в регулярні частини Червоної армії, при чому головну увагу зосередив на історії Червоної армії Правобережжя України, залишивши майже всі питання військового будівництва промислових районів України — Донбасу, Одеси, Миколаєва та ін. В центрі брошури про Червону гвардію — картини боїв за Київ. Друга брошура освітлює процес реорганізації Червоної гвардії, показавши історію формування регулярних частин робітничо-селянської повстанської армії, боротьбу її на всіх численних фронтах, яскраво та мальовничо виділивши основні вирішальні етапи боротьби.

В. Руднєв. „Махновщина". "Книгоспілка", стор. 102 (укр. м. стор. 95).

В бібліотечці Жовтня нарис про махновщину уміщений до речи. Історія цього найсвоєріднішого руху, що його породила жорстока класова боротьба на селі на Україні, його програма та тактика, а також уроки боротьби з ним — вдячна тема для дослідувача та дуже цікавий і повчальний матеріял для широких читацьких мас. Широкі селянські маси, що не раз мали

предметні уроки в процесі громадянської війни, з цієї книжки ще раз переконаються в тому, хто був дійсним ворогом трудових селянських мас, не дивлячись на маску „народнього захисника" од звірств більшовизму, не дивлячись на заманливі гасла Махна за „вільні ради", за „народню владу без комуністів", за куркульську власність, проти соціялістичної перебудови села, за демократію, проти диктатури пролетаріяту. Махновщина, відбиваючи всю злість дрібного власника-куркуля проти пролетарської диктатури, захопила дуже широкий район на Півдні України й виросла в соціяльний рух, аналіз якого й подав в нарисі В. Руднєв. Все це викликає необхідність розповсюдження цієї брошури.

Даючи правильне визначення махновщини, як руху куркульського, автор плутає термінологічно (наприклад. на стор. 12), стверджуючи тут проти попереднього викладу, що ядро махновщини складали „заможні середняки". Однаково несподіваним є й думка автора про те, що махновщина відрізнялась від інших повстанських рухів „... революційністю своїх гасел, що проголошували нову еру переходу людства до анархічного безвладного устрою „вільних рад". Важко зрозуміти, де автор знайшов „революційність" в анархічних гаслах батька Махна, що повстав проти диктатури пролетаріяту. Тут виявилося поверхове в деякій мірі розуміння автором сути махновщини.

Взагалі брошура цікава; маючи багато фактичного матеріялу, подає дійсну правдиву історію махновщини. Автор дає біографію Махна, історію зародження махновщини, показує процес переродження махновщини із стихійного селянського руху, що діяв рівнобіжно з більшовиками проти поміщицької реакції, в контр-революційну банду. Крок за кроком простежує повільний перехід Махна на бік ворогів радянської влади, його послуги Петлюрі, Денікіну та ін. Найцікавіший розділ — це програмні питання в таборі Махна. В книжці вміщено резолюції з'їздів та конференцій анархістів, використано денник дружини Махна та низку інших документів.

Д. Кін. „Денікінщина на Україні". „Книгоспілка", стор. 46. (рос м. стор. 49).

Ця брошура є скорочений виклад великої роботи цього автора. Написано популярно; в ній показані основні характерні риси денікінщини, зроблено аналіз соціяльних коріннів руху. Великою прогалиною є відсутність матеріялів про ролю компартії в керовництві боротьбою проти денікінщини.

С. Загрудний. „Українська кооперація на десяті роковини Жовтневої революції". 1917—27 р. р. „Книгоспілка", стор. 43 (рос. м. стор. 90).

Історичний нарис розвитку кооперації на Україні. Тяжка напівлегальна боротьба за існування в період царату; зростання кооперативної мережі підчас імперіялістичної війни; кооперативне будівництво 1917 року; її громадська політична роля в період боротьби за Жовтень; процес переходу її на бік ворогів радянської влади; засилля правих меншовицько-есерівських та буржуазно-націоналістичних елементів кооперації підчас громадянської війни; цілковитий розвал і злиденність її підчас військового комунізму та громадянської війни; поступове очищення кооперації від антирадянських елементів та обернення її в один із найважливіших факторів будівництва соціялізму після закінчення громадянської війни; будівництво в умовах мирного часу та підсумки його до 10-тиріччя Жовтня на Україні. Така схема брошури. Книжку написано популярно, насичено матеріялами. Становить вона великий інтерес в серії Жовтневої літератури.

А. О. Золотарьов. „10-тилетие строительства социалистической промышленности УССР", под редакцией В. Я. Чубаря, стор. 66.

Брошура відрізняється формою та характером викладу від усіх інших книжок бібліотечки Жовтня. Це більш-менш серйозна робота з величезною кількістю таблиць, діяграм, статистичних зводок, цифр то-що. Подано підсумки розвитку промисловости на Україні; динаміка росту продукції та виробки, удільна вага промисловости, темп її розвитку.

Увесь процес розвитку промисловости показано порівняльно з розвитком індустрії в Росії, що дуже виявляє всі особливості зросту промисловости на Україні.

Для масового читача брошура малоприступна й має декілька відомчий звітний характер.

Р. Ейдельман і Кокорін. „Громадянська війна на Україні", за редакцією В. Чубаря. ДВУ, стор. 71 (рос. м. стор. 90).

Фактична історія громадянської війни на Україні, оперативна робота командування, формування та роля червоногвардійських загонів, процес утворення Червоної армії; історія бойового життя українських військових одиниць і формувань — така канва брошури. Книжка в деякій мірі важка для масового читача, але багата на фактичний матеріял, складена дуже старанно й як єдина зведена книжка про військову роботу на Україні становить великий інтерес.

П. КИЯНИЦЯ

М. Яворський. „Історія України в стислому нарисі". ДВУ, 1928, стор. 336, ц. 1 крб. 75 коп.

На титульній сторінці цієї книжки т. М. Яворського значиться такий підзаголовок.

„Державний науково-методологічний комітет Наркомосвіти по секціях соціяльного виховання та професійної освіти, як посібник для профшкіл та робфаків і по бібліотеках учителя та учня цих установ".

Отже, маємо перед собою шкільний підручник, завдання якого досить виразно визначено, а форма викладу й розподіл матеріялу в ньому розраховані на практичні потреби сучасної школи. Але нас цікавить ця праця т. М Яворського не з того погляду, чи досконала вона, як шкільний підручник, і чи добра вона своїм викладом для учителів та учнів.

Ми хочемо говорити тут про „Історію України в стислому нарисі" як про вдалу й талановиту популяризацію повного марксистського курсу історії України. Ця книжка, яка належить основоположнику марксистської схеми історії України, нас повинна цікавити, як авторизована популяризація тих наукових студій та наукових зведень, які розробив й розробляє М. Яворський.

Таку вагу „Стислого нарису історії України" треба визначити ще й тому, що цією працею М. Яворський з успіхом розвязує й подалі те завдання, яке він поставив перед собою ще тоді, коли писав першу свою „Коротку історію України" й „Нариси — І". Серед проторених стежок, якими просувалися в маси псевдо-наукові популяризації минулого України, що їх писали різні Григор'єви-Наші, притьмом намагаючись прищепити читачам гетьмансько-старшинську ідеологію, а також дрібнобуржуазні, націоналістичні ідеї „Ілюстрованої історії" М. Грушевського, визначився новий шлях, яким повинно піти справжнє наукове марксистське дослідження історії України. І скільки тоді пішло злих нашіптувань на цю відважну спробу показати минуле України в зовсім новому світлі. Гукали тоді на адресу „Короткої історії", що вона й не розроблена, що в ній висновки не підперто фактами та документами, а головне, що в ній усе зведено до класової боротьби.

Та перша книжка М. Яворського, хоч нашвидку написана, пішла у світ робити своє революційне діло. А тимчасом автор „Короткої історії" склав повніший і далеко обґрунтованіший „Стислий нарис".

Цю генезу треба мати на оці, якщо хочемо докладно уявити ту велику ролю, яку має виконати новий повний курс історії України. „Стислий нарис“ є вже не перша спроба й не перший піонер, а фактами насичений і докладно опрацьований підручник з історії України.

Що ж показують ті історичні факти, які так старанно призбирав т. М. Яворський для свого „Стислого нарису“? Ці факти продовж цілого курсу ілюструють ту основну думку, якої додержується марксистсько-історична наука, що вся минула й теперішня історія є історія боротьби клас. Тоб-то всупереч „об'єктивним“ історикам „Стислий нарис“ освітив минуле України світлом тих класових сутичок і колізій, на які була так багата історія України.

Чималенький вступ знайомить читача з основними поняттями про історію і завдання історичної науки з марксистським розумінням історії, як історії класової боротьби, й відповідно до цього подається періодизація української історії та марксистська оцінка тих допомічних джерел, з яких користується наука про минуле життя.

„Ми поділяємо,— пише т. М. Яворський,— історію України на такі періоди: період феодалізму з натуральним господарством, період поміщицько-кріпацький з торговельним капіталізмом, період буржуазно-капіталістичний та, нарешті, добу соціялістичної революції“. І в межах цієї періодизації автор, пильно додержуючись матеріялістичної методи, докладно з'ясував минулі класові взаємини, як вони виростали на ґрунті тодішньої економіки, й, одсунувши на задній план державно-політичні моменти, висвітлив широку картину громадських подій, особливо повно спиняючись на найновіших часах нашої минувшини.

Відповідно до цього автор розклав також і весь історичний матеріял, який він узяв для свого курсу. Виразна орієнтація на громадські рухи, на вивчення класової диференціяції підчас усіх періодів, ось у чому характерна риса цього викладу історії України. А це ж і є другою важливою властивістю „Стислого нарису“, як курсу марксистського.

Він ділиться на такі ось розділи: 1. Доба феодалізму на Україні; 2. Козацька революція; 3. Гетьманщина; 4. Гайдамаччина; 5. Декабризм на Україні; 6. Кирило-методіївці; 7. Хлопмани; 8. Народництво 70 років; 9. Початки робітничого руху і криза народництва; 10. Змагання за гегемонію пролетаріяту в революційному русі; 11. Назрівання революції; 12. Боротьба за демократичну революцію 1905 р.; 13. Поміж двома революціями і 14. На шляху великої революції.

Таким чином, самі тільки назви цих розділів говорять за ті інтереси, які ставить перед собою марксистська історіографія, і які в даному разі цілком повно виявив „Стислий нарис“. Справжнє життя мас, ті умови, серед яких жили й боролися

громадські групи й класи й сама ця боротьба — ось що повинно цікавити історика, й наш автор показав українській історіографії вірні шляхи, якими піде українська історична наука.

Не будемо заглиблюватися в те, як опрацював автор кожний свій розділ, і яким світлом освітлював він кожну історичну подію. Скажемо тільки, що жодна основна подія й жоден основний випадок не залишився не з'ясованим. На кожне запитання з історії України дано перекональну марксистську відповідь.

Ми хочемо ще звернути лише увагу на деякі другорядні справи.

Тов. Яворському вдалося об'єднати історію всіх українських земель в одно ціле. Коли згадаємо навіть „Ілюстровану історію" М. Грушевського, то там події з життя старої Галицької держави, а потім з життя австрійської Галичини подавалися без належного внутрішнього звязку. Переважно бралося події з галицького життя для аргументації за певні династичні чи етнографічні звязки, які існували й існують між цілою українською історією й історією галицької землі. Т. М. Яворський інакше підійшов до цієї справи, він звязав у одно ціле ті громадські рухи, які траплялися в старій галицькій державі, з громадськими рухами, які відбувалися на Наддніпрянській Україні, і, таким чином, вийшов природний синтез минулого життя всіх українських земель.

Розглядаючи „Стислий нарис", як вдалий короткий курс історії України, треба відзначити також досконалу мову цієї праці.

В. МЕДЗИНСЬКИЙ

Н. Г. Чернышевский. 1828 — 1928. Сборник статей, документов и воспоминаний. Изд. Всесоюзного Общества политических каторжан и ссыльно - поселенцев. Книга XXX. Москва, 1928. Стор. 180, ц. 2 крб.

Серед виданих книжок, збірників і архівних матеріялів до сторіччя народження великого російського письменника - революціонера М. Г. Чернишевського, збірник виданий видавництвом „Политкаторжан", що його тут рецензуємо, займає одно із перших місць. Він складений із матеріялів та споминів, більшість яких вперше тут надруковані, або передруковані із старих маловідомих газет, так із творів самого Чернишевського, як і різних спогадів і статтей дослідчого характеру.

З творів Чернишевського уміщені відривки з його автобіографії, ненадрукований відривок з роману „Что делать?", приміток до перекладу „Вступу до історії XIX сторіччя Гервінуса" та невеличкого листа Чернишевського до цензора Ф. Ф. Веселаго. Усі ці відривки відносяться до часів писання їх Чернишевським в Олексіївському Равеліні Петропавловської фортеці, за винятком автобіографічних нотаток та коротенького листа до Веселаго.

Автобіографічні нотатки Чернишевського написані ним в часи його астраханського заслання. Вони служать доказом того, що Чернишевський все своє життя не покладав надії написати автобіографію у белетристичній формі, починаючи з віддалених часів життя й побуту своїх дідів. В „Литературном наследии" Чернишевського т. І уміщені сторінки його автобіографії, написаної в Петропавлівській фортеці. Там він довів їх лише до часів свого дитинства, але користуючися автобіографією, дав живу й яскраву частину громадського життя захолустних місць Росії XVIII сторіччя, які по їх остроті і характеристиці урядовців можна поставити на рівні з творами Салтикова-Щедріна. Отже замітки автобіографічного характеру, що вміщені у рецензованому збірникові, і складали початок такої роботи, до якої повернувся Чернишевський через 23 з лишком роки після першої спроби написання своєї автобіографії. Чернишевський не встиг написати того, про що він мріяв довгі роки, як і виконати багато іншого. Ці ж відривки відбивають лише побут затурканого, збіднілого священика XVIII сторіччя, якими було більшість попів того часу, живших серед кріпацького населення.

Другий відривок Чернишевського викладає собою ненадруковану частину IV-го розділу роману „Что делать?", містить в собі багато просвітницьких ідей, можна навіть сказати, кооперативних ідей Чернишевського. У відривку описується характер діяльности кооперативної майстерні і крамниці Віри Павловни й відношення уряду до цієї майстерні, який придрався навіть до вивіски над магазином, у якій значилося слово „праця" (travail).

Але найбільше значіння мають для нас його примітки до цієї глави, що характеризують Чернишевського як революціонера. Характеризуючи епізод з роману „Что делать?", який стосується майстерні Віри Павловни, Чернишевський зазначає: „Есть в рассказе еще одна черта, придуманная мною: это мастерская. На самом деле Вера Павловна хлопотала над устройством не мастерской; и таких мастерских, какую я описал, я не знал, их нет в нашем любезном отечестве". Таким чином Чернишевський, описуючи кооперативну майстерню в своїому романі, скористував тут одну із ідей західно-европейських утопічних соціялістичних шкіл, що були відомі у той час Чернишевському.

Примітки Чернишевського до перекладу книжки Гервінуса „Вступ до історії XIX сторіччя" є характерні тим, що у них виявлений матеріялістичний погляд Чернишевського на історію. Так, наприклад, критикуючи погляд на ролю абсолютизму, що з'ясовано у зазначеній книжці з ідеалістичної точки зору, Чернишевський зазначає:

„Не зная, удастся ли нам написать к этой книге дополнение, которое мы желали бы написать, мы пока просим читателя обратить внимание на коренную мысль Бокля, что история

движется развитием знания. Если дополнить это верное понятие политико-экономическим принципом, по которому и умственное развитие, как политическое и всякое другое, зависит от обстоятельств экономической жизни, то получим полную истину: развитие двигалось успехами знания, которые преимущественно обусловливались развитием трудовой жизни и средств материального существования. Влияние других исторических элементов было по преимуществу регрессивным" (стор. 29 — 30). До таких регресивних елементів в історії Чернишевський відносить в першу чергу абсолютизм і пануючу церкву.

У цих же примітках він визначає державу з її установами, як знаряддя пануючої класи, коли говорить про ролю союзного суду Сполучених Штатів (стор. 33 — 34), а також про духівництво як про слуг „существующего порядка, предержащих властей" (стор. 39).

В розділі спомин про Чернишевського першим йдуть „Воспоминания о Чернышевском" — П. Д. Баллода. Автор цих споминів змальовує становище каторги на Олександрівському заводі, де Чернишевський відбував каторгу в другій половині 60-х років. Автор характеризує Чернишевського як людину, „яка, здається, менше ніж хто інший відчувала тяжкість заслання". В споминах зазначається, що Чернишевський багато працював: читав та писав, але, на жаль, все, що написав він, знищував.

Спомини П. Баллода містять в собі нотки якогось ідилічного „благополучия" на каторзі, що без сумніву аж ніяк не відповідало дійсності. Хоча сама характеристика, що він дав Чернишевському, цілком зівпадає з характеристиками других осіб, що були в стосунках з Чернишевським на каторзі.

Більш цікавим є великий відривок із споминів С. Г. Стахевича, близького приятеля Чернишевського на каторзі, вміщений під назвою: „Среди политических преступников. Николай Гавриилович Чернышевский". Відривок цей займає біля 70 сторінок збірника. Поруч з описанням умов життя на каторзі автор приводить думки та міркування Чернишевського, що стосуються питань політичних, історичних, соціяльних і інших. Цікаві тут думки Чернишевського відносно земців, про яких він висловив таке:

„Вы много раз видели, как происходит у нас во дворе кормежка поросят; они сбегаются к корыту с гнилой картошкою и разною бурдой, толпятся, толкают и кусают один другого, хрюкают, взвизгивают — это и есть наши земцы" (стор. 79).

Стоючи на точці зору необхідности активности у революційній боротьбі, Чернишевський говорить:

„Действовать на почву непременно следует; это хорошо, полезно, необходимо; главное не надо поддаваться квиетизму,— все, дескать, делается силами природы и истории, от нас не требуется никаких усилий и борьбы. Как это можно? Без усилий и без борьбы не получим никогда ничего".

Автор наводить надзвичайно цікаву і оригінальну думку Чернишевського про Китай, про реакційну і шкідливу ролю Петра I, думку Чернишевського про звільнення селянства від кріпацтва і без всякого викупу наділення їх землею. Взагалі ця стаття, що її ілюструє редактор Н. А. Алексеєв відповідним матеріялом з неопублікованих ще досі творів Чернишевського, складає центральне місце збірника.

Спомини А. Г. Покшарського, що був за помічника ісправника у Вілюйську в часи перебування там Чернишевського, характеризують життя останнього в далекому Вілюйському заточенні, а також відношення його до поліційних чинів.

Збірник закінчується великою статтею Ю. Стеклова — „К истории „освобождения" Н. Г. Чернышевского". У цій статті автор розглядає головним чином історію переведення Чернишевського із Сибіру в Астрахань, його життя в Астрахані та Саратові і смерть.

Матеріяли, що вміщені в збірнику, являють з себе, таким чином, певний інтерес і роблять збірник вартим для вживання задля більшого знайомства з окремими штрихами, які характеризують життя й погляди Н. Г. Чернишевського.

ПОССЕ, ШТЕЙН

Волосевіч. „Самая краткая история ВКП(б)". ГІЗ, М.- Л. Вид. 8. 1928. Стор. 80.

„Перед автором стояла нелегкая задача дать как можно более краткое и доступное для самого неподготовленного читателя изложение (не конспект) истории партии, российского пролетариата с самого ее зарождения до наших дней".

Чи виконав це дійсно тяжке та відповідальне завдання автор, поставивши його перед себе?

Щоб розвязати це питання, треба спочатку встановити, що треба розуміти під „краткостью" та „доступностью" викладу.

Під „краткостью" треба розуміти такий виклад, коли коштом другорядного подається основне й головне.

Під „доступностью" ми розуміємо спрощення форми викладу, залишаючи в той же час всю серйозність та глибочінь змісту. У всякому разі популяризація не повинна переходити на вульгаризацію, за якої низку проблем подається непевно, або просто, обминається, випускається. „Краткости" викладу, коли говорити про розмір книжки, автор досягнув, що ж до пропорції між головним та другорядним — то тут автор не цілком упорався з поставленим завданням.

Цілком незадовільно вирішив автор завдання популяризації змісту. Досягнувши справжнього спрощення форми викладу, автор часто збивається на шлях вульгаризації, коли освітлює цілу низку найважливіших проблем.

Автор охопив увесь курс історії ВКП(б), включаючи й останню дискусію з об'єднаною опозицією 1926 — 27 р. р., при чому більшу половину матеріялу присвячено післяреволюційному періодові. В цьому без сумніву вартість книжки.

Але зважаючи, очевидно, на непідготовленість читача, для якого призначалася ця книжка, автор зводить фактичний матеріял, одначе, часто без ніякого аналізу. Наприклад, в першій розмові, розповідаючи про народників, народовольців і про перші робітничі організації, автор жодним словом не заїкнувся про передумови народницького руху, про причини переходу частини народників до терору, про історичне значіння перших робітничих організацій.

В розмові другій, з'ясовуючи значіння групи „Освобождения Труда", автор, ідучи за загальновживаним шаблоном, ставить їй в послугу проголошення ідеї геґемонії пролетаріяту. Але це питання спірне. На нашу думку, наприклад, це не так. Чи можна говорити це про групу „Освобождения Труда", коли ми в її другій програмі читаємо: „Русское революционное движение, торжество которого послужило бы, прежде всего, на пользу крестьянства, почти не встречают в нем ни поддержки, ни сочувствия, ни понимания. Главнейшая опора абсолютизма заключается именно в политическом безразличии и умственной отсталости крестьянства".

Треба було б розуміти, що питання про геґемонію пролетаріяту є в основному питання про спілку пролетаріяту з селянством за обов'язкового проводу з боку пролетаріяту.

В розмові 12 цієї книжки читаємо таке визначення НЕП'и: „Сущность НЭП'а... заключается в установлении теснейшего хозяйственного союза, союза пролетариата и крестьянства на почве рыночных отношений и при помощи частичного (в строго определенных рамках) допущения и использования частного капитала".

Щоб переконатися в тому, що це визначення не є правильне (наслідок надмірної популяризації!), досить порівняти його з визначенням сути НЕП'и в тов. Сталіна, який говорить, що: „НЕП есть особая политика пролетарского государства, расчитанная на допущение капитализма при наличии командных высот в руках пролетарского государства, расчитанное на борьбу элементов капиталистических и социалистических, расчитанная на возрастание роли социалистических элементов в ущерб элементам капиталистическим, расчитанная на победу социалистических элементов над капиталистическими элементами, расчитанная на уничтожение классов, на постройку фундамента социалистической экономики".

Неважко переконатися в тому, що в першому визначенні пропущено найважливіші моменти: боротьбу соціялістичних елементів з капіталістичним та завдання побудови соціялізму.

Основною хибою книжки — те, що автор пропустив низку проблем. Так, наприклад, автор випустив з уваги освітлення ролі Троцького на другому з'їзді, його ролі в період реакції, не з'ясував дійсного значіння позиції Троцького в Жовтні.

Одверті праві ухили в історії нашої партії після Жовтня („Рабочая Правда", Богушевський, Медвєдєв, Шляпніков, Оссовський), за винятком платформи Сокольнікова-Шаніна, також цілком не зачеплені в книжці. Тут, висловлюючись мовою матеріялістичної діялектики, кількість явно переходить в якість.

Написана в цілому простою й виразною мовою книжка все ж має низку огріхів і стилістичного характеру. Чого вартий, наприклад, такий вислів? „Одной из ветвей этого канала сделалась и новая оппозиция"... Невдалим слід визнати також і таку назву одного з розділів книжки: „Искра" и „Что делать" в борьбе с экономизмом". Книжка, яка безперечно претендує на те, щоб бути посібником для малопідготовленого читача, багато виграла б, коли б подавала в кінці кожного розділу невеликі питання для самоперевірки, як це, наприклад, зроблено в короткому нарисі історії ВКП(б) тов. Ярославського.

Висновок: книжка такого характеру більш ніж потрібна. Але для такої книжки, що розрахована на низовика-партійця, або навіть позапартійного робітника, ми зобов'язані ставити виключні вимоги. Досвід тов. Волосевіча треба визнати в цілому за нецілком вдалий. Тільки значна переробка всієї книжки, виправлення всіх зазначених і багато (дрібних) — незазначених за відсутністю місця — помилок і хиб, зробить цю книжку такою, що її можна буде розповсюджувати.

Г. КУЛЬ

Н. Савко. „Очерки по истории партийной организации в Красной армии". 1918—1923 г. г. З передмовою І. Петухова. ГІЗ, 1928, тираж 3000, стор. 88, ц. 55 к.

Вивчення історії партійної організації в Червоній армії становить величезний інтерес не тільки з погляду ознайомлення з найважливішими чисто історичними даними роботи нашої партії для організації збройних сил пролетарської диктатури, але має буквально актуальний інтерес із погляду сучасних потреб будівництва Червоної армії.

З цього погляду ця книжка, безперечно, є вельми цінним і потрібним посібником. На нашому книжному ринкові літератури, яка характеризувала б історію партійної організації в армії, майже нема. Робота тов. Савка є самостійна, нова, дослідча робота; вона пробує висвітлити основні етапи життя й роботи партії в армії протягом періоду з 1918 по 1923 р.

Книжку поділено на розділи, що освітлюють такі періоди парторганізації в армії: 1) від лютого до Бреста (1917—

18 р. р.); 2) організаційний період (березень 1918 й лютий 1919 р. р.); 3) період оформлення системи керовництва та партвпливу Червоної армії (1919 — 21 р. р.) та 4) період переходу на мирне становище (1921 — 23 р. р.).

Від лютого до Бреста (1917 — 18 р. р.) — більшовицька партія провадить величезну напружену боротьбу за розклад царської армії, за завойовання салдатських мас на бік пролетарської революції, утворює робітничу Червону гвардію, яка, як озброєна воєнна сила, відограваля провідну ролю в Жовтневі дні в Пітері та Москві.

З свого боку меншовики, есери, кадети напружували всі сили утримати стару армію під своїм впливом. Завдання більшовицької партії в той період полягало в тому, щоб вирвати армію з під впливу меншовиків та есерів. Для цього партія розгортає масову роботу в армії, утворює більшовицькі осередки у військових частинах, видає газети спеціяльно для обслуговування салдатських мас („Солдатскую Правду", „Окопную Правду" то-що), випускає силу прокламацій, утворює воєнну організацію, так звану, „Военку"; організовує керівний центр для напрямку роботи в військових частинах: військові бюра, що були організовані в Пітері, Москві, Тифлісі, Іваново-Вознесенську, Н.-Новгороді, Вороніжі, Рибінську й по інших містах; кидає у військові частини для роботи серед салдатів та матросів найкращі партійні сили.

Тов. Савко в своїй книжці низкою цікавих фактів ілюструє процес розгортання роботи більшовицької партії в старій армії та завоювання її на бік пролетарської революції.

Стихійна самодемобілізація старої армії ставила на порядок денний питання про організацію нової армії для захисту Жовтневої революції.

В грудні 1917 року збори Петроградської воєнної організації РСДРП більшовиків з усією рішучістю зазначають на потребу утворення нової „соціялістичної армії". Серед робітничих мас розгортається агітаційна робота для вербування бійців нової армії.

Всеросійська колегія для організації Червоної армії, яку утворив Раднарком декретом від 13 січня 1919 року, мала найважливіший організаційно-агітаційний відділ, який тов. Савко правильно розглядає як „перший політорган Червоної армії в центрі".

Перепочинок в наслідок Берестейської угоди партія використала для організації Червоної армії. Автор правильно визначає час з березня 1918 р. по лютий 1919 р., як організаційний період в житті та роботі парторганізацій армії. В цей період розгортається мережа партійних організацій в армії, утворюється комісарський інститут, організуються політвідділи фронтів та армій і частково політвідділи дивізій, накреслюються зміст, форми та методи роботи в частинах армії.

В зазначений період спостерігається значний зріст партійних організацій в армії, зростає число партійних колективів. Але, що важливо відзначити, партійні організації в частинах утворюються не за принципом „ротных“ осередків, об'єднаних в полковий колектив, а осередок утворюється полковий, один спільний полковий партколектив. Це, звичайно, була прогалина в роботі, яку тільки опісля було виправлено. Ввесь наступний досвід партбудівництва в армії підтвердив, що найкращий звязок з червоноармійськими масами партія досягала, організуючи „ротные“ комосередки. Це з'ясовувалося до певної міри недостатністю й малою кількістю комуністів в частинах.

Тов. Савко в своїй книжці куди не досить відзначає цю прогалину в утворенні парторганізації армії на перших етапах її розвитку.

В змістові роботи партосередків за цей період спостерігаються, з одного боку, культосвітній ухил, а з другого — спроби адміністрування та управління частиною.

Цей останній ухил на VIII партз'їзді було схарактеризовано, як воєнний синдикалізм; він, звичайно, мав своє історичне виправдання в тому, що слабий був в той період комісарський інститут, політорган армії тільки ще утворювалися, а традиції комітетчини ще не були остаточно пережиті. Важливо підкреслити, що цей „воєнний синдикалізм“ швидко зник, як тільки зміцнів комісарський інститут, який відограв таку велику ролю в громадянській війні, коли політвідділи стали справжніми органами партійного керовництва в армії.

Організація армій, дивізій вимагала об'єднання й напрямку партійного керовництва. Дійсність вимагала організації „пуфронтів“, „поармій“, „подивів“. Політичні відділи, що зародилися до середини 1918 року, не зразу намацали правильні форми та методи своєї роботи. Спочатку в управлінні політвідділами переважала колегіяльність, не були чітко визначені функції їх. Крок за кроком в огні громадянської війни політвідділи обернулися в справжні органи партійного керовництва в армії, маючи величезну історію своєї роботи в справі зміцнення впливу партії серед червоноармійських мас, в справі об'єднання партійців-бійців, для організації збройних сил Радянської республіки. Роля політвідділів, таким чином, як органів парткеровництва в армії вельми значна й величезна.

1919 та 1920 р. р.— були роками жорстокої громадянської війни. „Работа партии этого периода,— як правильно відзначає тов. Савко,— характеризуется колоссальным напряжением и мобилизацией всех сил и средств на фронты республики“.

1919 й 1921 р. р. період, коли відбувається дальше зміцнення партійного будівництва в армії, й тов. Савко правильно характеризує цей період, як смугу „оформления системы руководства и партвлияния в Красной армии“.

Ліквідується Всебюрвоєнком, утворюється за постановою VIII партз'їзду Політуправління РКК (ПУР). Остаточно зміцнюються пуфронти, політвідділи армій та подиви. Чіткіше визначаються їхні функції. Комісарський інститут ще більше зміцнюється, запроваджується інститут політруків, що відограв славетню ролю для організації армії. Парторганізації майже скрізь переходять на систему „ротных" партосередків. Видається нова інструкція ЦК РКП про роботу військових осередків, що вносить більшу ясність в завдання, методи та форми партроботи в армії. Організуються, правда, назначенські, партійні комісії, які провадять у армії прийом та виключення із партії й у значній мірі виконують функції армійських контрольних комісій. В цей же період особливо буйно розцвів в армії інститут „сочувствующих", про роботу якого тов. Савко подав як-найповніше й найцікавіше освітлення. На цей час установлюються нормальніші взаємовідносини партійних організацій військових частин з місцевими парткомітетами.

Закінчивши громадянську війну, армія переходить на „мирне становище". Величезна кількість комуністів ідуть з армії на господарчий фронт.

В армії, в звязку з дискусією в партії 1921 р. в питанні про профспілки, виникає спроба „пересмотра установившихся за годы гражданской войны принципов партийного строительства. В ходе дискуссии были выдвинуты предложения не только о выборности политорганов, но и о присвоении выборным организациям прав назначения и перемещения политработников и комиссаров. Некоторая часть товарищей предлагала передать ведение всей политической работы в армии в органы Главполитпросвета".

X партійний з'їзд відкинув ці спроби змінити основні принципи партбудівництва в армії, як вони склались за роки громадянської війни.

Постановою X партз'їзду установлено виборність в армії партійних комісій.

В період мирного будівництва курс на „ротный" осередок в армії залишився, не дивлячись на зменшення комуністів в армії.

1923 року, підчас дискусії в партії, була знову спроба зробити ревізію основних принципів партбудівництва в Червоній армії під гаслом поширення середпартійної демократії.

Принципову лінію цієї ревізії дано в обіжникові ПУР'а № 200 від 24 грудня 1923 року, за підписом НачПУР'а тов. Антонова-Овсієнка, прихильника троцькістської опозиції того часу.

Після XIII партконференції обіжника № 200 було скасовано й основним, що визначає принципи партійного будівництва армії, залишається до цього часу обіжник ПУР'а № 32.

Автор, на жаль, дуже швидко спиняється на характеристиці цих обіжників, хоч вони є дуже важливими віхами в житті парторганізацій армії.

Книжка тов. Савка, поруч з вельми цінними часто зовсім новими матеріялами, має деякі вади. Треба було б ув'язати роботу партії за пореволюційний період з роботою партії в армії до революції. Також мало освітлено роботу партії в справі організації Червоної гвардії. Така проблема, як робота комісарського інституту, не досить повно розроблена. Вельми поверхово сказано про практичну роботу партійних осередків в бойових обставинах, що також стосується й інституту політруків.

Книжка значно виграла б від того, коли б тов. Савко, подаючи матеріял і факти в історичному розрізі, поруч з тим висвітлював в повному обсязі окремі найважливіші проблеми партбудівництва в армії, наприклад, роботу політвідділів, організаційну структуру парторганізацій і т. ін.

До хиб книжки треба віднести те, що для цілої низки фактів не дано узагальнених висновків. Нема в потрібних місцях коментарів, інструкцій та положень, окремі факти не мають належної критичної оцінки.

Одначе, не дивлячись на відзначені хиби в роботі тов. Савка, можна цілком згодитися з автором передмови тов. Пєтуховим, що „книжка тов. Савко, при полном отсутствии на эту тему литературы на нашем рынке, должна быть признана весьма полезной работой. Это пока что единственная работа, которая пытается осветить отдельные моменты в развитии партийной организации в Красной армии".

З свого боку ми теж рекомендуємо цю цінну й корисну книжку партійному молоднякові. Ознайомлення з цією книжкою значно допоможе партійцям в їхній дальшій відповідальній роботі для будівництва армії пролетарської диктатури.

С. БАРАННИК

Я. Шафір. „Белогвардейцы и крестьянство". „Московский Рабочий", 1928, стор. 132, ц. 65 коп.

Брошуру розраховано, очевидно, на масового читача, хоч про це ні видавництво, ні автор не заявляють. Гадка така підтверджується одначе дуже скоро, коли на стор. 6 подибуємо такі рядки:

> „Как известно, во всех странах капиталисты и помещики составляют ничтожное меньшинство. Им удается господствовать только потому, что они часть трудового населения околпачивают, что они порабощают сознание и волю трудящихся масс". (Підкреслення моє— С. Б.).

Трудно припустити, щоб тов. Шафір причини панування капіталістів і поміщиків убачав „только" в поневоленні ними „сознания и воли трудящихся масс", а не в тому, передовсім,

що капіталісти й поміщики володіють засобами виробництва. Коли ж така ідеалістична нісенітниця й примостилася на сторінках його праці, то тільки тому, що для широкого читацького „демосу", на думку автора, припустимо підходити до питання з такою мірою уваги, що не помічати, як випихаєш на люди всякий мотлох.

Якраз ця тенденція — зневажливе ставлення до рівня читацької авдиторії, що на неї розраховано — просякає всю книжку. Це обумовлює й недостатність наукового підходу до теми й неохайність, з якою тему представлено.

Здавалося б, що історик стосунків між білогвардійщиною та селянством повинен, перш над усе, дати соціологічну характеристику білогвардійщини в окремих її організованих проявах (колчаківщина, денікінщина то-що), зазначити саме ті соціяльні елементи, що конструювали цю політичну силу. Соціяльні групи ці, як відомо, — поміщицтво землевласницько-феодального ґатунку, промислова та фінансова буржуазія, дрібна буржуазія, козацько-куркульсько-есерівська та буржуазна інтелігенція. Перебуваючи під проводом поміщицтва та великої буржуазії і протиставляючи себе широким трудящим масам, білогвардійщина не була монолітною в усіх питаннях і зокрема в аграрній політиці. У звязку з цією темою, треба було показати також внутрішні тертя в таборі білогвардійщини навколо аграрного питання. А л е ц ь о г о в к н и ж ц і т о в. Ш а ф і р а н е м а є.

Здавалося б також, що слід було б зупинитися на загальній економічній політиці білогвардійщини для того, щоби наочніше виявити, як не ув'язувалася часто-густо аграрна політика із загальним напрямком економічної політики взагалі. І ц ь о г о в б р о ш у р і о д н а к н е м а є.

По цьому всьому читач має підставу на фактичних ілюстраціях побачити к о н к р е т н у к а р т и н у земельних заходів усіх білогвардійських адмірало-генерало-баронів.

Але та своєрідна боротьба феодально-землевласницьких і куркульсько-фармерських ідей, скажімо, денікінщини, ідей, носіями яких виступали Меллери-Закомельські, Колокольцеви з одного боку, Астрови, Федорови, Бернацькі — з другого, не відбилася в брошурі. Згубивши голову, Денікіни, Колокольцеви, Беліновичі, що метушилися між такою феодально-азіятською мірою, як скібщина („издольщина"), і такою „ліво"-буржуазною, як поширення торговлі землею, не стали, з цього боку, об'єктом авторового дослідження. А це було б так цікаво, корисно й повчально.

Так само корисно й повчально, як і висвітлення звязку колчаківщини з есерівськими елементами, щ о п р о н и х у а в т о р а а н і ч о г і с і н ь к о, як і з'ясування того, чому на земельній політиці „верховного правителя" Колчака в меншій мірі відбилися інтереси великого поміщицтва, ніж на аграрних

заходах ватажка „грабармії“ Денікіна, а на аграрній політиці цього останнього, у свою чергу, менше, аніж у чорного кримського барона Врангеля.

А про це теж Я. Шафір ні чичирк.

Другою частиною книжки (хоч у розташуванні матеріялу це не відбито) є змалювання того, як селянство ставилося до білих армій. У цій частині викладу автор дав більше цінного, і вона в нього загалом краща.

Але до тої, якою хотілося б її мати читачеві по 11-ти роках Жовтня, читачеві нехай масовому, широкому, — до цього їй далеченько.

І тут автор далі описового, несистематизованого викладу не йде.

Чуття, що їх мало у своїй масі селянство до тих, про кого Шульгін так влучно висловився — „Взвейтесь соколы орами“, характеризуються загалом повстаннями, партизанським рухом. Партизанські загони переливалися від Уралу до Владивостоку через Забайкалля, Іртиш, Амур; від Дону до Дністра через Дніпро та Бог, від Курську до Туапсе та Сочі. І ці заграви повстанських рухів автор описує досить жваво, у легкій напівбелетристичній формі. Він коротенько зазначає й голсвні причини цих рухів (причини партизанщини у Сибіру — стор. 27, проти Денікіна — 58 — 59, проти Врангеля—97 та подальші й інш.). Одначе систематизації цих причин ми не бачимо.

Ніяких згадок не знаходимо ми також про політику національного утиску з боку білогвардійщини.

А національне питання на Україні (оссбливо Правобережній), у Дагестані, Чечні, Інгушетії та ін., було, як це добре відомо, однією з причин селянських повстань проти Денікіна. Це тим прикріше, що т. Шафір є автор „Очерков по истории грузинской жиронды“ і на важливість національного питання, хоч би на Кавказі, він не може не зважати.

Значною хибою в цій частині тексту слід уважати також відсутність характеристики всіх елементів повстанського руху. В брошурі є розділ „Махновское движение“. Автор виділив анархо-махновський елемент повстанщини, але не досить зазначив інших її течій на Україні: радянсько-більшовицької, петлюрівсько-жовтоблакитної й інших, як і не зробив цього що до Кубани, Кавказу й т. ін.

Коли додати сюди те, що більшу частину витягів та цитат наводить автор без посилань і читачеві невідомо, звідки бере їх автор, то хиби брошури загалом будуть вичерпані. Позитивного та цінного з такою наявністю недоліків у цій книжці лишається малувато. Передовсім, добра мова книжки, путнє видання. За деякі ляпсуси в стилі (як, приміром, стор. 27, 49) ми не наважуємося обвинувачувати автора.

Шкода, що автор не поставився серйозніше до справи, писав наспіх, аби-як, залишаючись на поверхні явищ (як, між

іншим, і в своїй „От остроты до памфлета“ та деяких інших писаннях).

Час уже відкинути ту думку, що всю літературу можна поділити на дві великі групи: науково-дослідчу з горами цифр, таблиць, діяграм, цитат й ін. й на масову, для гуртового вжитку, описову, поверхову, легеньку, недбало склеєну, сяк-так зшиту.

Популярність і жвавість викладу не повинна ані в якій мірі відбиватися на суворій науковості підходу, стрункості, чіткості побудови, повноті охоплення основних засад питання. Це особливо стосується історії громадянської війни та пролетарської революції.

С. Б.

К. Терешкович. „Московская революционная молодежь 80-х г.г. и С. В. Зубатов“. Вид. Т-ва Політкаторжан, Москва, 1928. Стор. 19.

Творець системи охоронно-поліційного впливу на робітників — Зубатов — відомий у нас найбільше, як начальник московського охоронного відділу.

Брошура К. Терешковича, діяча московської народовольницької організації, становить інтерес тому, що відбиває початок „діяльности“ цього „маститого охранника“.

Виявляється, що С. В. Зубатов, якого автор цієї брошури знає ще з школи, почав робити свою кар'єру в охранці ще в 80 роки. Тоді він зустрічався з видатними потім діячами „Народной Воли“, в тому числі з Н. В. Морозовим, на якого „произвел серьезное впечатление, так как он (Зубатов) все свободное время посвящал своему умственному развитию и, казалось, был глубоко проникнут идеями, которые он почерпнул из передовой литературы“. Але Зубатов за тих часів до роботи народовольців не притягувався, хоч про його політичну нечесність ніхто й думки не припускав.

Спомини Терешкович написав через 40 років. В світлі сьогоднішнього дня авторові цієї брошури, як він зазначає, ясно, що цілу низку ганебних зрад народовольцям зробив нехто інший, як Зубатов.

Так, не без його участи, треба гадати, відбулися московські арешти в-осени 1886 року. На тлі майже повної відсутности сил, після розгрому, Зубатову через С. Я. Стечкіна [1]) вдалося заприязнитися з тими народовольцями, які залишились. Характерно, що прийом, якого видумав для цього Зубатов, як потім з'ясувалося, був шахрайський і провокаційний. Згаданий Стечкін, з'явившись до Терешковича, як до одного з тих робітників, що залишилися й які збирали організацію, повідомив

[1]) Цей С. Стечкін, бувши потім на засланні, посилав звідти прохання на найвище ім'я про помилування; 1904 — 1905 рр. був за редактора „Русской газеты“.

йому, ніби-то Морозов, виїхавши з Москви, щоб уникнути арешту, рекомендував притягти до роботи в організації Зубатова. Одночасно Зубатов надсилає листа й Н. В. Морозову. Морозов дав негативну відповідь і швидше відкараскався від „незванной гости", що привезла йому листа[1]).

„Що б там не було,— пише К. Терешкович,— але сумніватися в політичній чесності Зубатова в мене не було підстав, і я налагодив з ним ділові стосунки".

Далі йде опис наслідків цих „стосунків", що дали до 100 арештів в Москві й у Харкові одночасно. Отака діяльність охоронника з юнацьких років — С. Зубатова.

Спогади К. Терешковича, не дивлячись на їхню короткість і деякі хиби, що з'ясовуються тим, що це писалося через чотири десятки років, все ж таки дуже цікаві. Не тільки цікаві, але й цінні. Цінні тому, що в нас дуже мало знають про „особу" самого Зубатова, даючи привід деяким авторам вважати С. В. Зубатова за „бывшего революционера", як пише К. І. Шелавін у його книжці „Рабочий класс и его партия" (вип. І, стор. 67).

Нам здається, що після брошури Терешковича не залишається ніяких сумнівів, що Зубатов завжди був охоронником і ніколи не був революціонером.

---

[1]) Потім виявилося, що це була дружина Стечкіна.

В. МЕДЗИНСЬКИЙ

Летописи Марксизма. (Записки Института К. Маркса и Ф. Энгельса). Книга VI, 1928, стор. 176. М. ГИЗ.

Ця книжка „Летописи Марксизма" відзначається особливою цікавістю, завдяки тим матеріялам, що в ній уміщені.

За центральне місце в книжці треба вважати листування Лассаля з Бісмарком, що остаточно викриває божка сучасної соціял-демократії Фердінанда Лассаля, який хотів провадити „робітничу" політику за допомогою „спілки" з найлютішим реакціонером, „залізним канцлером" Бісмарком.

Філософський ідеалізм Лассаля, його погляд на суспільство та державу наклав своєрідний відбиток на всю систему, що відділяла його від Маркса й Енґельса. Цієї системи додержується сучасна соціял-демократія, яка проголосила гасло: „До Лассаля!"

В передмові до листування Лассаля з Бісмарком тов. Д. Рязанов аналізує ставлення марксистів до Лассаля, особливо спиняючись на погляді історика німецької соціял-демократії та редактора „Литературного наследия" Маркса й Енґельса — Франца Мерінґа, який вважав, що суворе осудження Лассаля Марксом було несправедливим, що ніби-то „Маркс був несправедливої думки про особу Лассаля й зовсім не зрозумів його діяльности" (стор. 4).

Якраз листування Лассаля, що було знайдено декілька місяців тому в кабінеті пруського прем'єр-міністра Отто Бравна, переконує нас у цілковитій правдивості Маркса, коли говорити про ставлення його до Лассаля, й ще раз викликає подив з геніяльного Марксового передбачення й тої оцінки, яку він дав Лассалеві в той час, хоч і не знаючи всього цього листування.

Основна суть листування полягає в тому, що Лассаль хотів використати Бісмарка для переведення своєї „робітничої політики", підбиваючи його для цього ввести виборний закон. Але не раз звертався Лассаль також до Бісмарка і за поліційною допомогою, щоб не перешкоджали йому читати лекції, прохав не накладати арешта на його книжку, прохав не заарештовувати його самого, „бо це може мати вельми прикрі наслідки" — писав він. У Лассалевих листах, що мають дуже покірний, можна навіть сказати — підхалімський тон, він хвастався, що може „... пропонувати Вашій ясновельможності бажані чародійні рецепти..." й т. ін. (лист 10).

Тов. Рязанов цілком слушно зазначає в передмові, що „кожний такий лист скомпромітував би назавжди „проводиря“ не тільки робітничої, але навіть демократичної партії, яка хоч трохи шанує себе“ (стор. 7). Немає ніякого сумніву в тому, що не Лассаль скористав Бісмарка. а навпаки—Бісмарк Лассаля, що вже видно із самих листів. Бо жодної обіцянки, якщо її й давав Бісмарк Лассалеві, він не виконав, за винятком хіба того, що стосувалося власної персони Лассаля.

Ю. Стеклов — „Западное влияние в мировоззрении Чернышевского“ — розглядає джерела, під впливом яких утворювався філософський, економічний та політичний світогляд Чернишевського. Аналізуючи твори Чернишевського, зокрема його щоденник, що виданий першим томом „Литературного наследия“ 1928 р., автор приходить до висновку, що Чернишевський виховувався на тих самих джерелах, які користав Маркс для створення свого світогляду, а саме: це була англійська класична економічна наука, німецька класична ідеалістична філософія, зокрема філософія Геґеля, діялектикою якого Чернишевський умів володіти досконально.

Відома та величезна роля творів Фоєрбаха, що вплинули найбільше всього на створення світогляду Чернишевського. Автор зазначає, що в царині теоретичної філософії Чернишевський пішов далі Фоєрбаха. Проте, ця теза в нього відповідним чином не обґрунтована. В дійсності ж Чернишевський був, у найбільшій мірі, послідовним фоєрбахіянцем, він не встиг, можливо—через ті умови життя, в які його було поставлено, перейти до цілковитого оволодіння фоєрбахіянського матеріялізму з його „антропологізмом“ і пристати до погляду діялектичного матеріялізму, як це зробили Маркс та Енґельс.

На Чернишевського також зробили відповідний вплив матеріялісти Франції XVIII сторіччя, особливо Гольбах та Гельвецій. Створенню його політичного та комуністичного світогляду сприяли також французькі утопічні соціялісти, зокрема Фур'є та Сен-Сімон, а також французька революція. За революцією 1848 року в Европі, а особливо у Франції, Чернишевський слідкував з надзвичайною увагою, що видно із сторінок його щоденника.

Цікавий розділ статті Ю. Стеклова — „Чернышевский и Маркс“, де він розглядає питання впливу на Чернишевського творів Маркса. Чернишевському відомі були деякі твори Маркса, зокрема у Вілюйську він мав перший том „Капіталу“ Маркса, але це питання є найбільш нерозроблене, тому автор і не міг іти далі того фактичного матеріялу, що вже відомий з інших творів та спогадів різних осіб. Отже, це питання й надалі залишиться відкритим до опублікування, можливо, всіх матеріялів літературної спадщини Чернишевського.

В журналі багато уваги приділено виясненню стосунків Маркса й Енґельса з російськими революціонерами та взагалі

їхнім взаєминам з різними російськими вченими та громадськими діячами.

Д. Рязанов — „Новые данные о русских приятелях Маркса и Энгельса“ — ставить на розвязання питання про те, хто був той Толстой, що рекомендував Марксові П. Аненкова. До розгляду цього питання він притягує багатий матеріял із російських літературних джерел, а також публікує невідомі ще до цього листи Аненкова до Маркса та Маркса до Аненкова.

Сюди ж треба віднести статтю І. Луппола — „Из переписки К. Маркса с М. Ковалевским“. В цій статті автор досліджує час і характер зустрічи М. Ковалевського з Марксом, наводячи їхнє листування. Тут також уміщено низку листів Маркса й Ковалевського, які ще до цього часу не були ніде опубліковані. Разом з тим автор розглядає ще двох російських Марксових знайомих, а саме учасницю Паризької комуни якусь Єлизавету Дмітрієву, за участь чоловіка якої Маркс просить Ковалевського потурбуватись, а також В. І. Танеєва, московського адвоката, якого К. Маркс у листі до М. Ковалевського характеризує, „як відданого приятеля звільнення народу“ (стор. 69) Автор статті відмічає комуністичний світогляд Танєєва та його філософські, історичні й інші твори в дусі комунізму, як і ще ніде не надруковані й рукописи яких перебувають у Москві в інституті Маркса та Енґельса.

В розділі „Из неопубликованных рукописей К. Маркса и Ф. Энгельса“ наводиться Марксова критика памфлетів Бруно-Бауера про російський конфлікт. Критичні замітки Маркса ставили за мету викрити консервативні ідеї Бруно-Бауера та його орієнтацію на російського „мужика“ проти зросту „нивелирующей голытьбы“, цеб-то зросту промислового пролетаріяту в Західній Европі. Ці статті Маркса, що скеровані проти Бруно-Бауера, разом з тим були також боротьбою проти реакційної течії того часу, що проповідувала так званий „феодальний соціялізм“. Надруковані замітки К. Маркса допоможуть встановити його погляд на Кримську війну 1855 року, а також вивчити погляди колишнього Марксового приятеля — Бруно-Бауера, що був йому за приятеля на певному етапі його розвитку від лівого гегельянця до діялектичного матеріяліста.

Розділ „Материалы и сообщения“ містить у собі лист М. І. Сазонова, одного з перших російських соціялістів 30-х років минулого сторіччя, до німецького революційного поета Георга Гервега від 1844 р. В передмові до цього листа, що його написав Б. Миколаївський, подано характеристику Сазонова й російської колонії в Парижі за тих часів. Лист М. Сазонова, людини, яка разом з Герценом та Огаревим присягалася над євангелієм у вірності ідеям Сен-Сімона, є характерний тим, що в ньому також Сазонов порівнює себе з одним із героїв — святих християнської мітології — німецьким

католицьким святим Матерном. Але, поруч із зазначенням дати від „хрестового народження“ дає також дату від часів Великої французької революції, яка була поширена в той час серед тодішніх революціонерів.

У тому ж розділі вміщено також три розділи другого тому споминів П. Аксельрода під назвою „Группа Освобождения Труда“. В цих споминах описується перший період життя й діяльности „Группы Освобождения Труда“. Більш менш детально спиняється автор на формальній стороні ідейної боротьби „Группы“ з народниками та про ставлення до цієї боротьби й до самої „Группы“ Фрідріха Енґельса. Автор зазначає, що Енґельс не виправдував різкости полеміки з народовольцями, хоча й визнавав погляд і теоретичні засади „Группы Освобождения Труда“ за вірні. Це пояснюється тим, що Енґельс ще в той час покладав деяку надію на можливість народовольців викликати революцію. Він писав: „Хай тільки зроблять щілину, яка зруйнує греблю — потік сам скоро доведе їхні ілюзії. Але коли б випадково ці ілюзії своїм діянням викликали в них силу волі, то чого на це скаржитися?“ (стор. 91).

Правда, у споминах Аксельрода також де-не-де пробивається специфічна аксельродівщина, яка особливо помітна там, де він зазначає про свою ролю захисника німецької соціял-демократії від обвинувачення її в проявах реформізму, який позначався в ній навіть за її кращих років. Проте ця частина споминів П. Аксельрода, що вміщена в цьому номері журналу, є все-таки значним історичним документом.

Широко й усебічно поставлена бібліографічно-рецензійна частина журналу, що складається аж з 8 розділів. Окрім історико-філософської, політекономічної та історико-революційної літератури, є такі цікаві розділи, як марксизм та біологія і марксизм та релігія. Між іншим, книжка тов. В. Бушуєва — „Конспект по новейшей истории Запада“ в рецензії одержала цілком негативну оцінку, хоч книжка, без сумніву, поруч з низкою спірних засад, має і свій позитивний бік популярного конспекту.

Взагалі треба зазначити надзвичайну цікавість і наукову цінність журналу „Летописи Марксизма“ для вивчення й знайомства з діяльністю та поглядами Маркса й Енґельса й їх наукою взагалі.

НОВІ КНИЖКИ

І. ІСТОРІЯ ВКП(б), КП(б)У ТА ЛЕНІНІЗМ

Астров В. — Второй с'езд партии. Популярный очерк. М. Вид. „Правды" и „Бедноты", 1928, стор. 32, ц. 10 коп.

Аксельрод Ортодокс Л. И. В защиту диалектического материализма. ГИЗ. 1928, стор. 250 ц. 2 крб. 50 коп.

Бройдо Е. — В рядах РСДРП. С предисловием В. И. Невского. М. Вид. Всесоюзного т-ва політкаторжан, стор. 122, ц. 1 крб. 10 коп.

Братківський Ю. — Шляхами націоналізму, опортунізму та зради. ДВУ, 1928, стор. 110, ц 35.

Бухарин Н.— Теория исторического материализма. С приложением статьи к постановке проблемы теории исторического материализма. ГИЗ, 1928, ст. 390, ц. 1 крб. 80 коп.

Бухарин Н.— Империализм и накопление капитала. ГИЗ, 1928, стор. 132. ц. 75 к.

Бронин Я. Г. — О пролетарской революции и опасностях перерождения. „Московский Рабочий", 1928, стор. 191, ц. 85 коп.

Варьяш А.— Диалектика у Ленина. ГИЗ, М.-Л., стор. 185, ц. 1 крб. 65 к.

Волосевич В. О. — Самая краткая история ВКП(б). „Прибой", 1928, стор. 200, ц. 75 коп.

Волосевич В. О. — Тринадцатый с'езд. История ВКП(б) в с'ездах под редакцией Лепешинского. „Пролетарий", 1928, стор. 40, ц. 75 к.

Вітухновський В. — До 25-тиріччя II з'їзду партії. ДВУ, 1928, стор. 16, ц. 10 к.

Волосевич В. — Самая краткая история ВКП(б) (доведенная до апрельского пленума ЦК ВКП(б). „Прибой", 1928, стор. 200, ц. 75 к.

Гільфердінг Р. Фінансовий капітал. Студія про новітній розвиток капіталізму. Переклад з нім. мови. ДВУ, 1928, стор. 387, ц. 2 крб. 90 коп.

Горячов Н. — Маркс-Энгельс. Ленин о диктатуре пролетариата. ДВУ, 1928.

„Группа Освобождения труда" (Из архивов Плеханова, В. И. Засулич и Л. Г. Дейта). ГИЗ. 1928, стор. 341, ц. 2 крб. 75 к.

„Искра", № 1—52. Вип. 5. Вступ. стат. Крупской и Лепешинского. „Прибой", 1928, стор. 168, ц. 2 крб. 50 коп.

Ксенофонтов Ф. А.—К вопросу об идейных и тактических основах большевизма. ГИЗ, 1928, стор. 140, ц. 1 крб. 35 коп.

Керженцев П. М.—Азбука ленинизма. 1928 р. Вид. ДВУ, стор. 356, ц. 75 коп.

Ленин и ленинизм. Алфавитно-предметный указатель литературы в библиотеке Коммунистической академии. ГИЗ, стор. 365, ц. 7 крб.

Ленін Володимир—Що таке друзі народу і як вони воюють проти соціял-демократів. За ред. Скрипника. ДВУ. 1928, стор. 168, ц. 40 к.

Ленин Владимир Ильич—Сочинения, т. X. Изд. 3. Перепечатано без изменений со второго исправленного под редакцией Н. Бухарина, Молотова и Скворцова. ГИЗ. 1928.

Ленін Володимир—Твори, переклад з 2 вид. Ін-ту Леніна при ЦК ВКП(б). 1928 р. Вид. ДВУ.

Лепешинский—У историков большевизма к 25-тилетию I-го с'езда партии. ГИЗ. 1928, стор. 60, ц. 15 коп.

Лепешинский П. — Второй с'езд. История ВКП(б). „Пролетарий". 1928, стор. 42, ц. 25 к.

Лейтензон Морис Гаврилович—Ницше и финансовый капитал. С предисловием Луначарского. ГИЗ. 1928, стор. 144, ц. 1 крб. 20 коп.

Милюков П.—История ВКП(б). „Моск. Рабочий", стор. 236, ц. 75 к.

Майорский Н.—Ленинизм и оценка характера Октябрьской революции. ГИЗ. 1928, стор. 76, ц. 40 коп.

Петров З. С.—Саратовская организация РСДРП (по материалам охранки). Саратов, стор. 48, ц. 20 к.

Попов Микола—Нарис з історії комуністичної партії більшовиків України. Вид. 2-е. ДВУ. 1928, стор. 300, ц. 1 крб. 80 коп.

Плеханов Георг Валентинович—Материализмус Мулитанс (Воинствующий империализм). ГИЗ. 1928, стор. 129, ц. 50 коп.

Проблема марксизма. Статьи и документы. ГИЗ. Л. Ин-т Маркса и Енгельса. Стор. 363, ц. 2 крб. 50 коп.

Попов Микола—Нарис історії Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків). Вид. 3-е. „Пролетарий", стор. 430, ц. 2 крб.

Попов Николай Николаевич—Национальная политика советской власти. Курс лекций, читанных на курсах секретарей укомов при ЦК ВКП(б). Харьков. „Пролетарий", 1928, стор. 118, ц. 85 к.

Степанов Иван Иванович—Диалектический материализм и Деборинская школа. ГИЗ. 1928, стор. 160, ц. 1 крб.

Столяров А. — Диалектический материализм и механисты. „Прибой". 1928, стор. 232, ц. 1 крб. 15 к.

Сталин И. В.— Вопросы ленинизма. Вид. 5-е, ГИЗ. 1928, стор. 467, ц. 1 крб. 50 к.

Рязанов Давид Борисович — Очерк по истории марксизма. Т. II. ГИЗ. 1928, стор. 424, ц. 2 крб. 75 к.

Разумовский И П.— Курс теории исторического материализма. Вид. 3-є. ГИЗ. 1928, стор. 535, ц. 3 крб. 40 к.

Тальгеймер А.— Введение в диалектический материализм. ГИЗ. 1928, стор. 240, ц. 1 крб.

Федоров Борис Владимирович — Нэп — путь к социализму. „Московский Рабочий". 1928, стор. 96, ц. 40 к.

Шульгин Виктор Николаевич — О воспитании коммунистической морали. „Раб. Просвещения". 1928, стор. 46, ц. 30 к.

Енгельс Фридрих — Людвиг Феербах. ГИЗ. 1928, стор. 168, ц. 65 к.

Указатель к ленинским сборникам I — VIII. Составлено библиотекой Института Ленина. М. — Л. 1928, стор. 54, ц. 50 к.

II. РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ ТА ІСТОРІЯ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ НА УКРАЇНІ Й У РОСІЇ

Буланова-Трубникова О. К.— Три поколения. ГИЗ. М.— Л., стор. 214, ц. 2 крб.

Белый десант. Эпизод из борьбы с Врангелем. Вид. Таганрозького Істпарту. 1928, стор. 32, ц. 15 к

Волковичер И.— Брестский мир. ГИЗ. 1928, стор. 84, ц. 40 к.

Венедиктов-Безюк — По казематам Шлиссельбургской крепости. Вид. Всесоюзного т-ва політкаторжан 1928, стор. 87, ц. 45 к.

Гершуни Г. А. — Из недавнего прошлого. С предисловием Невского. „Молодая Гвардия". 1928, стор. 243, ц. 1 крб. 25 к.

Гражданская война 1918—21 г.г. С предисловием А. С. Бубнова. „Военный вестник", 1928. стор. 418, ц. 3 крб.

Герасименко Я. В.— Батько Махно. Мемуары белогвардейца. ГИЗ. 1928. стор. 116 ц. 70 к.

Галов Я — 1918 год на Северном Кавказе. Очерк гражданской войны. Воспоминания участников. 1928. Вид. АПО Крайкома и Пуксво, стор. 32, ц. 8 к.

Єремеев К. С. — Эпизоды октябрьских дней. ГИЗ. 1928, стор. 231. ц. 2 крб.

Дубровський В. — Селянські рухи на Україні після 1861 року. ДВУ. 1928, стор. 213, ц. 2 крб. 90 к.

Кузьмин Б. В. — Зубатов и его корреспонденты среди охранников и жандармов. ГИЗ. 1928, стор. 21, ц. 12 к.

Красин — Годы подполья. Вид. ГИЗ. 1928, стор. 394, ц. 4 крб.

Кутяков И. — С Чапаевым по уральским степям. Борьба с уральской и чехословацкой контр-революцией. Под ред. т. Хвесина, с предисловием А. Верховского. ГИЗ. М.—Л., стор. 144, ц. 1 крб. 25 к.

Леонтьев Л. — Социалистическое строительство и его критика. ГИЗ. 1928, стор. 235, ц. 90 к.

Морозов — Из эмиграции в заточение. ГИЗ. 1928, стор. 230, ц. 1 крб. 60 к.

Моносов — История революционного движения. Вид. 8-е. „Пролетарий". 1928, стор. 72, ц. 20 к.

Надежный Д. — На подступах к Петрограду летом 1919 г. ГИЗ. 1928, стор. 167, ц. 1 крб. 20 к.

Невзорова-Шестернина. — Годы борьбы в Подольском уезде. Подольск, стор. 170, б/ц.

Революция 1905 года и самодержавие. Подготовил к печати В. П. Семенников. Предисловие А. П. Панкратовой. М.—Л. (Центрархив). Стор. 284. 1928, ц. 2 крб. 40 к.

Річицький Андрій — Центральна Рада від лютого до жовтня. Нарис з історії української революції. ДВУ. 1928, стор. 62, ц. 30 к.

Садовий М. — Шлях життя селянина-революціонера. Харків, „Шляхи Революції". Вид. ДВУ, 1928, стор. 32, ц 10 к.

Советы в эпоху военного коммунизма (1918—1921). Сборник документов, ч. 1-я, под ред. и с предисловием В. П Антонова-Саратовского. Вид. Комакадемії, стор. 439, ц. 4 крб.

Стеклов Ю. М. — Н. Г. Чернышевский. Его жизнь и деятельность, т. 1. Вид. 2-е М. — Л, стор. 620, ц. 6 крб.

Столяров Н. — Борьба Красной армии в Дагестане. 1928. ГИЗ. М.—Л., стор. 40, ц. 12 к.

Тихомиров Р. — Рабочий класс под гнетом белогвардейщины 1918—20 г. г. „Московский Рабочий". 1928, стор. 96, ц. 75 к.

Тючева А. — При дворе двух императоров. Воспоминания. Вид. 1928, ц. 2 крб. 50 к.

Турунов А. Н. и Вегман А. Д. — Революция и гражданская война в Сибири. Указатель книг и журнальных статей. Новосибирск. Сибкрайиздат, стор. 136, ц. 1 крб. 25 к.

Тухватуллин Ф. — Материалы к истории башкир. Уфа, Т-во історії Башкірії й Башкнига, стор. 124, ц. 2 крб. 20 к.

Фигнер В. — Полное собрание сочинений. Вид. Всесоюзного т-ва політкаторжан. 1928, стор. 289, ц. 2 крб. 40 к.

Чекин А. — История рабочего движения. „Труд и Книга". 1928, стор. 111, ц. 40 к.

Шавенко Н. А. — Октябрьская революция и Учредительное собрание. „Моск. Рабочий". М., стор. 256, ц. 1 крб. 50 к.

Шаханов. Н. — На революционном пути. Стачка на Струнинской фабрике в июле — августе 1903 года Володимир, стор. 24, ц. 10 к.

Якушин С.— Колчаковщина и интервенция Сибири. ГИЗ. 1928, стор. 96, ц. 30 к.

Яворський — Нарис з історії революційної боротьби на Україні. Том II, ч. 1. ДВУ. 1928, стор. 167, ц. 1 крб. 30 к.

Яворський. — Коротка історія України. ДВУ. 1928, стор. 150, ц. 50 к.

Юнацький рух Харків, 1928. ДВУ. Істомол ЦК ЛКСМУ. Комісія вивчення історії юнацького руху на Україні. № 5. 112 (2) 26 см. 4000 пр., ц. 70 к.

ВИДАННЯ ІСТПАРТУ ЦК КП(б)У

Риш А.— „Очерки по истории Украинской соц.-дем. „с п і л к и". Видавництво „Пролетарий", стор. 141, 1926 рік. ціна 1 руб. 50 коп.

„1905 год на Украине — хроника и материалы" (том первый). Видавництво „Пролетарий", стор. 502, 1926 рік, ціна 3 крб.

Равич-Черкаский М — Революция и КП(б)У в материалах и документах (хрестоматия). Видавництво „Пролетарий" стор. 642, 1926 р., ціна 4 крб.

Качинський В.— „Селянський рух на Україні в роки 1905 — 07" (частина перша). ДВУ, стор. 230, 1927 рік, ціна 2 крб. 50 коп.

Ряппо Я. П.— „Народня освіта на Україні за десять років революції". ДВУ, стор. 125, 1927 рік, ціна 1 крб.

Ряппо Я.— „Народное образование за 10 лет". ДВУ, стор. 126, 1927 рік, ціна 1 крб.

II-й с'езд КП(б)У (протоколы) (издание второе, дополненное и исправленное). Видавництво „Пролетарий", стор. 209, 1927 рік, ціна 1 крб. 35 коп.

„Материалы по изучению истории профессионального движения на Украине". Видавництво „Украинский рабочий", стор. 201, 1927 рік, ціна 1 крб. 50 коп.

„Матеріяли з історії професійного руху на Україні". Видавництво „Український робочий", стор. 190, 1928 рік, ціна 1 крб. 50 коп.

„КП(б)У в резолюциях ее с'ездов и конференций". Видавництво „Пролетарий", стор. 423, 1927 рік, ціна 3 крб.

Кін Д.— „Денікінщина на Україні". Видавництво „Книгоспілка", стор. 46, 1928 рік, ціна 15 коп.

Кин Д.— „Деникинщина на Украине". Видавництво „Книгоспілка", стор. 49, 1927 рік, ціна 15 коп.

Золотарев А. О.— „Десятилетие строительства социалистической промышленности УССР". Видавництво „Червоний селянин", стор. 66, 1927 рік.

Зарудний С.— „Українська кооперація на десяті роковини Жовтневої революції 1917 — 1927 р. р.". Видавництво „Книгоспілка", стор. 43, 1928 рік, ціна 12 коп.

Лапчинський Г.— „Як українські робітники та селяни вперше здобули собі владу". Видавництво „Книгоспілка", стор. 108, 1928 рік, ціна 30 коп.

Ряппо Я.— „Що дала Жовтнева революція в галузі освіти на Україні". Видавництво „Книгоспілка", стор. 113, 1928 рік, ц. 30 к.

Ряппо Я. — „Что дала Октябрьская революция в области просвещения на Украине". Видавництво „Книгоспілка", стор. 121, 1928 рік, ціна 35 коп.

Шелигін Я. — „Червона гвардія на Україні". Видавництво „Книгоспілка", стор. 90, 1928 рік, ціна 20 коп.

Шелыгин Я. — „Красная гвардия на Украине". Видавництво „Книгоспілка", стор. 96, 1928 рік, ціна 20 коп.

Шелигін Я. — „Червона армія на Україні". Видавництво „Книгоспілка", стор. 87, 1928 рік, ціна 30 коп.

Шелыгин Я. — „Красная армия на Украине". Видавництво „Книгоспілка", стор. 90, 1928 рік, ціна 30 коп.

Петровський Г. І. — „Незаможники й середняки в десятирічній боротьбі за соціялізм". ДВУ, стор. 49, 1927 рік, ціна 15 коп.

Петровский Г. І. — „Ради за період громадянської війни й за мирного будівництва". ДВУ, стор. 55, 1927 рік, ц. 10 к.

Петровский Г. И — „Советы в период гражданской войны и в мирном строительстве". Издательство ДВУ, стор. 61, 1927 рік, ціна 10 коп.

Левкович М. — „Жінка в революційній боротьбі та громадянській війні на Україні". Видавництво „Книгоспілка", стор. 91, 1928 рік, ціна 30 коп.

Левкович М. — „Женщина в революции и гражданской войне на Украине". Видавництво „Книгоспілка", стор. 92, 1928 рік, ціна 30 коп.

Руднев В. — „Махнівщина". Видавництво „Книгоспілка", стор. 95, 1928 рік, ціна 30 коп.

Фурер В. — „Боротьба за Жовтень на селі". Видавництво „Книгоспілка", стор. 146, 1928 рік, ціна 50 коп.

Фурер В. — „Від кріпацтва до будівництва соціялізму". Видавництво „Книгоспілка", стор. 96, 1928 рік, ціна 25 коп.

Буценко А. — „Радянське будівництво на Україні". Видавництво „Книгоспілка", стор. 78, 1927 рік, ціна 30 коп.

Эйдеман Р., Какурин Н. — „Гражданская война на Украине". ДВУ, стор. 69, 1928 рік, ціна 30 коп.

Ейдеман Р., Какурін Н. — „Громадянська війна на Україні". ДВУ, стор. 71, 1928 рік, ціна 30 коп.

„Потемкинские дни на Черном море". Сборник материалов и документов. Видавництво „Пролетарий", стор. 240, 1925 рік.

Альбом „Жовтнева революція та громадянська війна на Україні". Видавництво „Пролетарий", 1927 рік.

Альбом „Жизнь Ленина — история РКП". Видавництво „Пролетарий", стор. 110, 1925 рік, ціна 1 крб. 40 коп.

Плакаты „Жовтнева революція та громадянська війна на Україні". Видавництво „Пролетарий", 1927 рік.

Шліхтер А. — „На баррикадах пролетарской революции". ДВУ, стор. 150, 1927 рік, ціна 1 крб. 25 коп.

Буценко А. — „Советское строительство на Украине". Видавництво „Книгоспілка", стор. 82, 1927 рік, ціна 30 коп.

„К 25-летию второго с'езда партии 1903 — 1928 год" (Истпарт и АПО ЦК КП(б)У). Видавництво "Пролетарий", стор. 65, 1928 рік, ціна 15 коп.

Руднев В. — „Махновщина". Видавництво „Книгоспілка", стор. 102, 1928 рік, ціна 30 коп.

„ 1905 год в Харькове". Документы и материалы (сборник первый). Видавництво „Пролетарий", стор. 363, 1925 рік, ціна 2 крб.

Схема развития ВКП(б). Видавництво „Пролетарий", 1928 рік, ціна 1 крб.

Лапчинський Г. — „Как украинские рабочие и крестьяне впервые добились власти". Видавництво „Книгоспілка", стор. 108, 1928 рік, ціна 30 коп.

V

ΧΡΟΝΙΚΑ

С. О. РОЗИН

О РАБОТЕ ПЕРЕДВИЖНОЙ ВЫСТАВКИ МУЗЕЯ РЕВОЛЮЦИИ УССР

Значение музеев революции, как школ революционного воспитания масс,— безспорно. Быстрое пополнение музейных фондов, огромный рост посещаемости музеев свидетельствуют об этом с неопровержимой очевидностью.

Достаточно указать, что Музей Революции УССР за 6 лет работы в крайне тяжелых условиях, из-за отсутствия помещения, увеличил свои фонды с 7.000 до 45.000 экспонатов, а посещение его возросло с 7.435 чел. за весь 1924 год, до 62.280 чел. за 7 месяцев 1928 года.

Несмотря на это, надо признать, что богатейшие фонды музейных материалов знакомы лишь более или менее значительному кругу трудящихся тех мест, где находятся музеи революции. Основной массе рабочего, а особенно крестьянского населения, находящегося вне этих центров, эти материалы не известны.

Вопрос о том, как приблизить к широким массам трудящихся для ознакомления и изучения экспонаты и „вещественные доказательства" революционной борьбы, является актуальным вопросом очередной работы музеев революции.

Опыт работы передвижной выставки Музея Революции УССР „30 лет ВКП(б)" — показал, что в этом вопросе огромную роль могут сыграть выставки-передвижки. Они оправдывают себя не только как средство приближения к массам музейного материала и как наглядное пособие для ознакомления, изучения и закрепления у широких масс истории ВКП(б) и ревдвижения, но и как агитационный материал, вокруг которого можно развернуть широкую политико-воспитательную работу.

Выставка „30 лет ВКП(б)" была организована в марте 1928 г. и посвящалась 30-летию 1-го с'езда партии, 25-летию 2-го с'езда и 10-летию КП(б)У.

На 40 щитах этой выставки были иллюстрированы фотокопиями музейных материалов наиболее важные факты из истории ревдвижения ВКП(б) и КП(б)У. При этом материалы по истории ВКП(б) были представлены по XV с'езд включительно, по истории КП(б)У — по X с'езд включительно. Большое

место на выставке занимали материалы и документы из истории революционной борьбы на Украине.

За один месяц работы в Харькове, при далеко не достаточных организационных мероприятиях по максимальному использованию этой выставки, ее, тем не менее, посетило свыше 10.000 человек. Серьезное внимание и живой интерес, который проявили к выставке посетители, преимущественно рабочие и красноармейцы, данная ими оценка ей сразу показали огромное политическое значение выставки и необходимость использования ее вне Харькова

По заданию Истпарта и АПО ЦК, выставка, после обслуживания ее о Харькова, была направлена на $3^1/_2$ месяца в Донбасс и на курсы по переподготовке партактива и пропагандистов.

За время с мая по ноябрь 1928 года выставка об'ездила крупнейшие рабочие центры Донбасса. Она успела побывать в Артемовском, Сталинском и Луганском округах.

За время пребывания выставки на курсах по переподготовке партактива и пропагандистов она успела обслужить Мариуполь, Славянск, Днепропетровск, Бердянск и Полтаву. Обслуживали выставку местные пропагандисты, дававшие об'яснения как екскурсиям, так и отдельным посетителям.

В Донбассе к выставке был проявлен еще больший интерес, чем в Харькове, при чем особенной популярностью и вниманием выставка пользовалась в более мелких производственных центрах, куда вообще редко заглядывают зрелищные культурные организации. В таких пунктах (рудник Смолянка, Динамитный завод, Шгерстрой и т. д.) выставку использовали максимально и оценили ее приезд, как большое внимание со стороны партийных и профессиональных центров.

Рабочие массы Донбасса (горняки, металлисты, химики, строители и железнодорожники) с большим вниманием от щита к щиту просматривали материалы выставки, делясь друг с другом воспоминаниями о прошедшей революционной борьбе. Не только хорошо развитые, но и малограмотные рабочие детально осматривали материалы выставки, не пропуская ничего значительного.

К осмотру выставки удалось привлечь не только молодежь и массу обычных посетителей клубов, но и много взрослых рабочих.

Многие экскурсии рабочих (как, например, в Горловке, Буденовке, Алчевске, Енакиево и др. местах) прибывали на выставку поездами, грузовиками, а часто и пешком за 10—15 верст.

О культурной и политической ценности этой выставки говорят многочисленные записи экскурсий и посетителей в книге впечатлений.

Вот несколько таких отзывов:

„Сколько я ни слышал докладов о борьбе рабочих и крестьян с буржуазией, ни один из них не рассказал мне так ясно и выпукло обо всем как выставка „30 лет ВКП(б)“,— пишет рабочий металлургического завода.— По-моему, эта выставка должна об'ехать всю Украину, особенно ее крестьянские районы“.

„Выставка воскресила у меня в памяти,— пишет рабочий Донсоды — т. Любарский,— все периоды революционного движения. Общий оттенок выявился из прошлого такой, что только коммунистическая партия провела правильную линию в борьбе с буржуазией. Призываю всех рабочих химиков посетить эту выставку“.

Большую пользу выставка принесла учащимся как старших, так и младших групп. Вот что пишет об этом одна учительница:

„Навіть для моїх пацанів найшлось багато цікавого і зрозумілого, що дало ілюстрацію до пройденого комплексу.

Вважаю, що виставка дуже цікава не тільки для робітників, а і для їхніх дітей“.

По глубине проработки материала и усвоения его наилучшим образом выставка была использована учащимися. Большую роль в этом сыграло организованное посещение выставки под руководством педагогов. Через выставку прошли: большая часть старших групп семилеток, профшколы, школы ФЗУ и горпромуча тех мест, где была выставка.

Так же целесообразно была использована выставка частями Красной армии, посещавшими ее исключительно путем экскурсий, организуемых под руководством политруков.

Но одновременно с хорошей оценкой, данной выставке посетителями, ими же отмечен и ряд существенных недостатков, на которые нужно будет в дальнейшем обратить внимание.

В ряде записей указывается, что на выставке отсутствуют материалы по историко-революционной борьбе в Донбассе и что ряд с'ездов ВКП(б) и КП(б)У совершенно не дан. Отмечается также отсутствие материалов по ряду важных фактов из истории ревдвижения (Восстание на Потемкине, покушение на Ленина и т. д.). Сделаны указания и о том, что на выставке недостаточно приведено наглядных пособий по борьбе с уклонами в партии.

В процессе работы выставки выявился также и ряд технических организационных недостатков. Сюда относится: ограниченность времени работы выставки в каждом отдельном пункте (2—3 дня), слабость экскурсионного (организованного) посещения выставки, недостаток пропагандистов и недостаточное использование выставки парт и КСМ организациями (20% посещения).

Эти недостатки первого опыта в работе выставки в дальнейшем безусловно можно будет устранить.

За $6^1/_2$ месяцев выставка побывала в 45 производственных пунктах. Всего выставку посетило свыше 101.000 человек, из них 71.000 рабочих.

Эта цифра посещения может считаться рекордной по сравнению со всеми другими выставками и музеями и подтверждает большое культурно-просветительное значение работы выставки.

Надо, чтобы местные музеи революции этот опыт учли и осуществили у себя. В деле обслуживания периферии, особенно крестьянских масс, такие выставки играют исключительно важную роль.

Партийно-воспитательная работа все более и более углубляется. Растут школы политграмоты, политкружки, совпартшколи, профкружки и т. д.

В деле обслуживания этих организаций, выставки-передвижки, как наглядное пособие для оживления работы и облегчения усвоения книжного материала, могут сыграть также большую роль.

Такие выставки можно и нужно создать по ряду вопросов (ленинизм, Коминтерн, история КСМ, профдвижение и т. д.)

СИСТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК МАТЕРІЯЛІВ, УМІЩЕНИХ В ЖУРНАЛІ „ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“ ЗА 1928 РІК

ЗМІСТ СИСТЕМАТИЧНОГО ПОКАЖЧИКА МАТЕРІЯЛІВ, УМІЩЕНИХ В ЖУРНАЛІ „ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“ ЗА 1928 РІК

I. Статті загального характеру й з історії КП(б)У.
II. Напередодні першої революції. З епохи I та II з'їздів партії.
III. Між двома революціями.
IV. Лютнева революція на Україні.
V. Підготовка Жовтня і Жовтень на Україні.
VI. 1918 р. Боротьба проти Центральної Ради, гетьманщини, німецької окупації та Директорії.
VII. 1919 рік. Боротьба проти отаманщини. Радянське будівництво. Боротьба проти денікінщини.
VIII. До історії українського національно-революційного руху, революційного руху на Західній Україні й т. ін.
IX. Різні.
X. Матеріяли та документи.
XI. Критика та бібліографія.
XII. Хронологія революційних подій на Україні. Хроніка. Листи до редакції.

I. СТАТТІ ЗАГАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ Й З ІСТОРІЇ КП(б)У

№ №

Аверін В. — До II-го Всеукраїнського з'їзду Рад . . 2
Аверін В.— До боротьби лівих та правих на 1-му з'їзді КП(б)У 4
Власенко — К пятидесятилетию Григория Ивановича Петровского 1
Волін М.— Перший з'їзд КП(б)У . . . . . 3, 4, 5.
Гарін М.— Як не треба писати історії 6
Кардашов Д.—З епохи розламу РСДРП 1903—1904 рр. 5
Кокошко Ст.— Боротьба з економізмом у Київській організації РСДРП (1899—1902 р.р.) 6
Лапіна В.— С.-д. организация Украины и II с'езд РСДРП 5
Манілов В.— С'езд южных комитетов и организаций РСДРП 5
Манілов В.— Из истории взаимоотношений Центральной Рады с Временным правительством. 1
Майоров М.— На путях к 1-му с'езду КП(б)У . . . 4
Сухино-Хоменко В.— З приводу особливостей пролетарської революції на Україні 4
Фрід Д.— Таганрозька нарада . . . . . 4, 5.
Редькіна І.— До питання про особливості пролетарської революції на Україні 6
Шпунт Р.— М. Н. Покровский, как историк 6

II. НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ РЕВОЛЮЦІЇ З ЕПОХИ I ТА II З'ЇЗДІВ ПАРТІЇ

Вакар В.— Киевская с-д. организация в 1902—1904 г.г. 5 Сп.
Колчинський М.— З життя Катеринославської та Миколаївської с.-д. організації . . . . . 5 Сп.
Лінцер Б.— Из истории революционного движения в Елисаветграде . . . . . 5 Сп.
Лінцер.— Харьковская организация в период 1 с'езда РСДРП . . . . . 2 Сп.
І. Шінгарьов і І. Прусс.— Июльская стачка в Киеве в 1903 г. . . . . 5 Ст.
Тези Істпарту і АППО ЦК ВКП(б) 4

III. МІЖ ДВОМА РЕВОЛЮЦІЯМИ

В. В.— Стачечное движение на юго-западных железных дорогах 1905 г. . . . . 2 Ст.
Білопольський Ю.— Из воспоминаний . . . . . 6 Сп.
Грінберг А.— Киевская организация РСДРП в эпоху войны . . . . . 1 Ст.
Когон.— Крестьянское движение в Екатеринославском уезде в 1905 году. . . . . 6 Ст.
Лебідь Д.— Про минуле . . . . . 2 Сп.
Острогорський М.— Рабочее движение в Горловско-Щербиновском районе Донбасса . . . . . 3 Ст.
Свідзінський М.— Селянські спілки на Україні в революції 1905 р. . . . . 6 Ст.
Суханов А.— Все життя в боротьбі за справу робітничого класу . . . . . 2 Сп.
Сурік.— Харьковская общегородская конференция РСДРП . . . . . 1 Сп.

IV. ЛЮТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ НА УКРАЇНІ

Рубач М. А.— Аграрная революция на Украине в 1917 году . . . . . 1 Ст.
Шлосберг Д.— Профессиональное движение в Харькове 1917 г. . . . . 3 Ст.

V. ПІДГОТОВКА ЖОВТНЯ Й ЖОВТЕНЬ НА УКРАЇНІ

(До німецької окупації)

Альошін А.— К истории борьбы за Октябрь на Николаевщине . . . . . 3 Ст.
Васютин М.—Робітники Макеевки в боротьбі з білогвардійцями за владу Рад . . . . . 1 Сп.
Гончаренко Н.— Красногвардейский отряд Харьковского паровозо-строительного завода . . . . . 1 Сп.
Волкац С.— В борьбе за Октябрь в Зиновьевске . . 1 Сп.
Квірінг Є.— Некоторые поправки к воспоминаниям о Екатеринославском Октябре . . . . . 2 Сп.
Кіров А.— Румчерод і Раднарком Одеської області в боротьбі за Жовтень . . . . . 1 Ст.
І. Котігорошко і А. Козаченко.— З історії боротьби за владу Рад робітників заводу „Серп и Молот". 4 Сп.
Лапчинський Г. — Боротьба за Київ. Січень 1918 р. 2 Сп.
Лапчинський Г.— Перший період радянської влади на Україні. Ц. В. К. В. У. та Народній Секретаріят . 1 Сп.

Медведєв Е — З Харкова до Київа й назад . . . . . 1 Сп.
Ніколаєнко І. — Гражданская война в Луганске . . . 1 Сп.
Смільтнек Ж. — Отряд Красной гвардии завода ВЭК 1 Сп.
Шлосберг Д. — Профсоюзы в борьбе за Октябрь . . 1 Ст.
Щербаков В. — Жовтневий період на Чернігівщині . . 1
Якір І. — 10 лет тому назад . . . . . 2 Сп.

VI. 1918 р. БОРОТЬБА ПРОТИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ, ГЕТЬМАНЩИНИ, НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ДИРЕКТОРІЇ

Аверін В. — Под гнетом австро-германского империализма 6 Сп.
Вішняков. — Борьба за диктатуру пролетариата в Донбассе . . . . . 2 Сп.
Карпенко Г. — Селянський рух на Київщині за часів гетьманщини . . . . . 3 Ст.
Качинський О. — Аграрний рух за часів гетьманщини 1, 2 Ст.
Кураш П. — Повстання села Парафіївки на Чернігівщині . 3 Сп.
І. Кравченко і Сирота Н. — В борьбе за власть Советов. Георгиевский подрайон. . . . . 2 Сп.
Лукатош І. — Луганське — Харків — Царицин . . 3 Сп.
Міхайлов. — Гетманский переворот в Житомире . . . 4 Сп.
Махновщина (Отрывки воспоминаний В. Белаша) . . 3 Сп.
Нужний — Перший Катеринославський полк. . . . . 1 Сп.
Патлах Н — В боротьбі за радянську владу в Київі. Січневе повстання в залізничому районі . . . . . 1 Сп.
Редін М. — До історії Всеукраїнського залізничого страйку 1918 року . . . . . 5, 6 Ст.
Сидоров А — Підпільне ЧК в Одесі 1918-19 року . . 4 Сп.
Федулкін С. — Революционная Жмеринка . . . . . 6 Сп.
Ф. Ф-ман. — Визволення в'язнів Одеської в'язниці . 3 Епізод.
Шелигін Я. — Червона гвардія в боротьбі з німецько-гайдамацьким військом. . . . . 2 Ст.
Шелигін Я. — Партизанская борьба с гетманщиной и австро-немецкой оккупацией . . . . . 6 Ст.

VII. 1919 РІК. БОРОТЬБА ПРОТИ ОТАМАНЩИНИ. РАДЯНСЬКЕ БУДІВНИЦТВО. БОРОТЬБА ПРОТИ ДЕНІКІНЩИНИ

Ісаченко С. Є. — 1-й революційний полк імени тов. Леніна . . . . . 2 Сп.
Шемелінін В. — Маріупольський радянський полк . . 2 Сп.
Шліхтер А. — Борьба за хлеб на Украине в 1919 г. . 2 Ст.
Якір І. — Из истории 45 Краснознаменной дивизии . . 2 Сп.

VIII. ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ, РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ Й Т. ІН.

Авдієнко. — Лютнева революція в Петрограді і УСДРП 1 Сп.
Бородайко В. — До 10-річчя „Західно-Української республіки“ . . . . . 6 Сп.
Левицький М. — Селянський страйк в Галичині 1902 р. 3 Ст.
Попов П. — Московська група „лівих“ в УСДРП. . . . 6 Ст.

IX. РІЗНІ

Євтушенко В. С. — Цар Глинський . . . . . 4 Епізод.
Котов Я. — З минулого. На руднях Донбасу . . . . . 3 Сп.
Рубан С. — Бессарабская организация большевиков в 1917 году. . . . . 3 Сп.

Савицький І.— Перші кроки . . . . . 2 Сп.
Угаров.— Мои встречи с Г. И. Петровским . . . . . 1 Сп.

X. МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

К отчету о 1-м Всеукраинском С'езде Советов Р. С. и К. Д. 1
1-й Всеукраинский с'езд Советов 1
До боротьби за Київ 1
В. Затонський.— До матеріялів про II Всеукраїнський з'їзд Рад 2
Матеріяли до II Всеукраїнського з'їзду Рад 2
К материалам о Донецко-Криворожской республике. . 3
Матеріяли та документи про Донецько-Криворізьку республіку 3
Некоторые новые данные о Таганрогском совещании . . 4
К попытке созыва в 1912 году конференции большевистских организаций Украины. (Переписка Н. К Крупской с Д. Шварцем; примечание М. Майорова и Д. Шварца) 4
З історії ставлення більшовиків до Центральної Ради . . 4
Отчет с'езда южных комитетов и организаций Россійской социал-демократической рабочей партии 5
Из эпохи раскола РСДРП 1903 — 1904 г. г. (Брошюра Одесского Комитета) 5
Обзор деятельности Киевского Комитета РСДРП за 1902 — 1903 г. г. 5

XI. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Огляди: М. Редін.— Огляд літератури про робітничий рух на Україні 2, 3
З. Г.— З української емігрантської історичної літератури 3
Т. Каретнікова.— Короткі нотатки про літературу з історії КП(б)У 5
В. Лапіна. — Огляд жовтневої літератури, що її видав Істпарт ЦК КП(б)У 6
Рецензії: Г. Лапчинський — Д. Эрде. Революция на Украине. От керенщины до немецкой оккупации 1
М. Острогорський.— Комиссия по изучению истории профессионального движения в СССР 1
Карпенко Г.— Из истории Октябрьской революции в Киеве (збірник) 1
Шер. Збірник.— Під гнітом німецького імперіялізму; 1918 рік на Київщині 1
Н. Редін.— 1) 1917 год в Харькове. 2) Октябрь на Одещине (Збірники) 1
Д. Фрід.— „II с'езд КП(б)У".
З. Гуревіч.— „Кин — Деникинщина".
М. И.— „Борьба за Советы на Екатеринославщине".
В. Лапіна.— „Щербаков — Жовтнева революція і роки громадянської боротьби на Чернігівщині".
М. Р. Балабанов — „От 1915 — к 1917 г. Массовое рабочее движение". 2
М. Рубач.— „Очерки по истории Октябрьской революции".
В. Сухино-Хоменко — В. А. Антонов-Овсеенко. „Записки о гражданской войне".
О. М. „Материалы по изучению истории профессионального движения на Украине".

В. Лапіна — А. А. Сухов „Иностранная интервенция на Одещине".
Г. Карпенко — М. Кубанин „Махновщина".
М. Волін — И. Л. Сергиевский. „Рабочий" 3
В. Манілов — Ленинский сборник VII.
М. Острогорський — К. А. Пажитнов „Очерки по истории рабочего класса на Украине".
М. Іванов — „IV з'їзд КСМУ".
В. Медзінський — К. А. Попов „Марксизм и вопрос о крестьянстве в пролетарской революции".
М. О. Балабанов „Царская Россия XX столетия".
Г. Коф. — „Материалы к библиографии рев. движения в Одессе". 4
В. М. „Ленинский сборник VII". „Поссе. М. Ярославский „1 с'езд нашей партии".
В. Медзінський — О. Танхилевич „Маркс и Энгельс о крестьянстве".
М Острогорський — „Советы в Октябре".
М. В. — Т. С. Козлов „Зачатки большевизма в революционном движении в Туркмении" 5
По журналах: С. Р. — „По історичних журналах". . . . 2
С. Р. — „Пролетарская Революция" 4
„Красная Летопись" 4
„Каторга и ссылка" 7 (25)
В. Манілов. — Историк - Марксист № 7 4
В. Манілов. — Историк - Марксист № 8. „Пролетарская Революция" № 6 — 7. 5
В. Медзінський. — Летописи Марксизма VI 6
З. Ходоровский и А. Фрадкин. — Указатель литературы по истории революционного движения и развития с.-д. организаций на Украине в эпоху „Искры" и II с'езда РСДРП 5
Нові книжки: 2, 3, 4, 5, 6

XII. ХРОНОЛОГІЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ НА УКРАЇНІ. ХРОНІКА ТА ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

Коротка хронологія робітничого та революційного руху на Україні (березень — грудень 1917 р.) Додаток до журналу (Липень 1928 р) 2
Хроніка: А. Г. і С. Х. — Истпартработа на местах . 1
Слободской Г. — О работе Музея Революции УССР 1
С. О. Розин — О работе передвижной выставки музея революції УССР 6
М. І. — Истпартработа за 1927 год 2
Київський Істпарт (за звітом від І по X 1927 р.) 3
Листи до редакції: — Харечко 1
Острогорський. — З приводу книги Ерде „Революция на Украине" 2
Ф. Зайцев и М. Острогорський. 3
Д. Ерде. — „Пусть говорят факты"
М. Острогорський. — „Языком фактов" 5
Извещения о созыве Всесоюзной конференции историков - марксистов 5
Умови прийому на катедру з історії партії та Жовтневої революції Українського Інституту Марксизма 1928 — 1929 р.р. 5
Систематичний покажчик матеріялів, уміщених в журналі „Літопис Революції" за 1928 рік 6

ВИЙШОВ ДО ПРОДАЖУ ЖУРНАЛ

ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ

№ 5

ЗМІСТ

ДО 25-РІЧЧЯ II З'ЇЗДУ ПАРТІЇ

В. Лапина — С.-д. организации Украины и II с'езд РСДРП

В. Манилов — С'езд южных комитетов и организаций РСДРП

Д. Кардашев — З епохи розламу РСДРП 1903 — 1904 р.

В. Вакар — Киеская с.-д. организация в 1902 — 1904 г.

М. Колчинський — З життя Катеринославської та Миколаївської с.-д організації

Б. Линцер — Из истории революционного движения в Елисаветграде

I. СТАТТІ

М. Волін — І з'їзд КП(б)У

Д. Фрід — Таганрозька нарада

М. Релін — До історії Всеукраїнського залізничого страйку 1918 року

И. Шингарев и И. Прус — Июльская стачка в Киеве в 1903 году

II. МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

Отчет с'езда южных комитетов и организаций Российской социал-демократической рабочей партии

Из эпохи раскола РСДРП в 1903 — 1904 г. (Брошюра Одес. К-та)

Обзор деятельности Киевского комитета РСДРП за 1902 — 1903 г.

III. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Огляди: Каретнікова, Т. — Короткі нотатки про літературу з історії КП(б)У.

Рецензії: В. М. — Ленинский сборник, VII. Поссе — М. Ярославский. — Первый с'езд нашей партии. В. Медзинский — О. Танхилевич. Маркс и Энгельс о крестьянстве. М. Островский — Советы в Октябре. М В. — Т. С. Козлов — Зачатки большевизма в революционном движении Туркмении.

По журналах: В. Манилов — „Историк-Марксист". З. Ходоровский и А. Фрадкин — Указатель литературы по истории революционного движения и развития с.-д. организаций на Украине в эпоху „Искры" и II с'езда РСДРП

Нові книжки:

IV

Лист до редакції: Д. Эрде — Пусть говорят факты. М. Острогорский — Языком фактов.

Извещение о созыве Всесоюзной конференции историков-Марксистов

Умови прийому на катедру з історії партії та Жовтневої революції Українського Інституту Марксизма на 1928/29 ак. рік.

НЕЗАБАРОМ ФІЛОСОФСЬКО-НАУКОВЕ Т-СТВО
„ВОЙОВНИЧИЙ МАТЕРІЯЛІСТ УКРАЇНИ"
Випускає друком свій збірник

ВОЙОВНИЧИЙ МАТЕРІЯЛІСТ

ПІД РЕДАКЦІЄЮ: т. т. Берковича В., Гірчака Е., Генеса С., Демчука П., Полякова І. (природознавство), Слуцкіна А. (природознавство), Степового Т. і Юринця В.

Зміст збірника:

Ленін — Про значіння войовничого матеріялізму.
Левік — Філософія і класова боротьба.
Берковичъ В. — Проблеми культурної революції і наш філософський розвиток.

Філософія

Гонікман С. — Предмет діялектики і наші завдання.
Юринець В. — Шляхами механістичної думки.
Демчук П. — Матеріяли до дискусії на нашому філософському фронті.
Зібер Н — Діялектика в її застосуванні до науки.
Степовий Т. — Причиновість.

Природознавство

Слуцкін А. — Проблема якости у фізиці.
Гаїбов І. — Дисиміляція та функція.
Буданкін І. — Зведеність у вченні про колоїди.
Генес С. — Марксівська думка у медицині.

Соціологія

Гірчак Е. — Кунов про теорію держави революції, диктатури пролетаріяту та соціялізму.
Степовий Т. — Мойсей сучасного ревізіонізму.
Юринець В. — Танок тінів.

Матеріяли

До філософської дискусії в Інстит. Марксизму (стенограми) з приводу статті тов. Демчука в „БІЛЬШОВИКУ УКРАЇНИ" № 9—10 за 28 рік: „Як профес. Семковський ліквідує діялектичний матеріялізм".

Дискусійна трибуна

Стенограми доповідей на зборах т-ва В. М. У.
а) Попов А. — Про рефлексологію та психологію.
б) Протопопов В. — Психологія, рефлексологія, реавтологія.
Листи в редакцію. Хроніка стат. т-ва В. М. У.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: Харків, Пушкінський в'їзд, № 3.
Секр. Т-ва тов. ДЕМЧУКУ

ГОСИЗДАТ РСФСР ИНСТИТУТ ЛЕНИНА ПРИ ЦК ВКП(б)

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1929 ГОД НА ЖУРНАЛ

ПРОЛЕТАРСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА ЛЕНИНА ПРИ ЦК ВКП(б)

ГОД ИЗДАНИЯ VIII ГОД ИЗДАНИЯ VIII

Ответственный редактор — М. Савельев. Заместитель ответственного редактора — П. Горин

Журнал „Пролетарская революция" посвящен изучению ленинизма, истории ВКП(б) и Октябрьской революции, истории революционного движения в России, гражданской войны и борьбы с контрреволюцией, а также истории Коминтерна, деятельности заграничных коммунистических партий и международного рабочего движения. Все эти вопросы находят свое освещение в виде научно-исследовательских статей и воспоминаний. Журнал „Пролетарская революция" публикует также архивные документы, относящиеся к деятельности В. И. Ленина и истории большевистских партийних организаций. В 1929 г. журнал значительно расширяет отдел критики и библиографии, в котором будут помещаться критические обзоры литературы по отдельным вопросам революционного движения и истории партии и рецензии на отдельные издания.

К сотрудничеству в журнале привлечены лучшие партийные и научные работники.

Журнал „Пролетарская революция", являясь органом научной, партийно-исторической мысли и изучая вопросы истории ВКП(б) в марксистско-ленинском понимании, кроме специалистов-историков, рассчитан также на широкие кадры партийных пропагандистов, научных работников и педагогов, слушателей вузов и комвузов и т. д.

Список намеченных к помещению в 1929 г. статей будет опубликован в первом номере „Пролетарской революции" за 1929 г.

ПОДПИСНАЯ ЦЕНА НА ЖУРНАЛ:

На 1 год	12	руб.	— коп.
„ 6 мес.	6	„	60 „
„ 3 „	3	„	60 „
Цена отдельного номера	1	„	50 „